

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ГЕОГРАФСКИ ФАКУЛТЕТ

Марко В. Филиповић

**ДНЕВНИ МИГРАЦИОНИ СИСТЕМ
БЕОГРАДА**

докторска дисертација

Београд, 2020

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF GEOGRAPHY

Marko V. Filipović

**DAILY MIGRATION SYSTEM OF
BELGRADE**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2020

Ментор:

др Гордана Војковић, редовни професор, Географски факултет

Чланови комисије:

др Драгутин Тошић, редовни професор, Географски факултет

др Даница Шантић, ванредни професор, Географски факултет

др Иван Раткај, редовни професор, Географски факултет

др Никола Крунић, виши научни сарадник, ИАУС

Датум одбране докторске дисертације: _____

Захвалност

Аутор се првенствено захваљује свом ментору проф. др. Гордани Војковић, на свом пренесеном знању, несебичној помоћи и вођењу током свих нивоа студирања, проф. др Драгутину Тошићу, као идејном творцу, на помоћи, знању и правом усмерењу и члановима комисије проф. др Даници Шантић, проф. др. Ивану Раткају и др Николи Крунић на залагању, сарадњи и конструктивним саветима. Велику захвалност аутор дугује колегама са Географског института „Јован Цвијић“ САНУ, посебно мр Радмили Милетић, др Горици Станојевић, мр Тамари Јојић Главоњић и Драгољубу Штрпцу, док највећа захвалност иде др Драгани Миљановић без које завршетак ове дисертације не би био могућ. На помоћи у изради дисертације, аутор се захваљује мр Љиљани Ђорђевић и сарадницима из РЗС-а, Теодори Николић са Географског факултета и посебно др Николи Крунић и колегама из ИАУС-а. На крају, аутор захваљује породици и пријатељима, пре свега на разумевању, а онда и на свему осталом.

...горе, на небу...

ДНЕВНИ МИГРАЦИОНИ СИСТЕМ БЕОГРАДА

Сажетак:

Истраживање за предмет има детерминисање просторног и популационог обухвата дневног миграционог система Београда. Дневна миграција радне снаге коришћена је као релевантни показатељ функцијског испољавања центра рада и усмерености насеља становања. За примарни центар рада узето је урбано језгро - насеље Београд. Поред анализе дневног урбаног система главног града Србије, проучавани су и његови подсистеми. Делови насеља Београд који припадају различитим градским општинама посматрани су као засебна језгра. Додатни показатељ представљала су и дневна кретања радне снаге унутар самог насеља, односно између његових делова, са циљем прецизнијег одређивања центара рада у оквиру урбаног језгра. Контингент дневних миграната анализиран је и према основним структурним обележјима. У циљу разумевања просторно популационих процеса у оквиру дневног миграционог система Београда, дат је осврт и на улогу мањих центара рада на територији или у непосредној близини Београдске области, као и најзначајнијих сателитских насеља. За временски оквир истраживања трансформација у оквиру дневног миграционог система Београда акценат је стављен на последњи међупописни период (2002-2011), при чему су коришћени подаци посебне обраде РЗС. Добијени резултати потврдили су радне хипотезе постављене на почетку истраживања. Просторни обухват дневног миграционог система Београда је повећан, а истакнут је и утицај прекинуте транзиције и привредне рецесије. Истраживањем су утврђене промене у хијерархији подсистема, при чему су истакнуте најдинамичније промене које се дешавају у оквиру дневног урбаног система, чије језгро чини Нови Београд. Указано је на потребе и правце даљих истраживања дневног миграционог система Београда, као најдинамичније концентрације функција и становништва на територији Републике Србије.

Кључне речи: дневна миграција, Београд, дневни урбани систем, подсистеми, урбано језгро, трансформација, становништво, просторни обухват.

Научна област: Геонауке – Географија

Ужа научна област: Демографија

DAILY MIGRATION SYSTEM OF BELGRADE

Abstract:

The topic of the research is to determine spatial and population coverage of daily migration system of Belgrade. Daily labor migration was used as a relevant indicator of functional manifestation of the work center and focus of the place of residence. The urban center - the settlement of Belgrade - was taken as a primary center of work. In addition to the analysis of the daily urban system of the capital of Serbia, its subsystems were also studied. Parts of the settlement of Belgrade that belong to different municipalities, were considered as separate nucleus. Daily labor mobility within the populated area itself, or more precisely between its parts, were taken as additional indicator with the aim of determining the work centers more precisely within the urban nucleus. The contingent of commuters was also analyzed according to the basic structural features. In order to understand the spatial population processes within the daily migration system of Belgrade, the role of smaller work centers on the territory or near the Belgrade area, together with the most important satellite settlements, were also reviewed. The emphasis for the time frame for the research of transformations within the daily migration system of Belgrade, was placed on the last inter-census period (2002-2011), where the data for special processing of the SORS were used. Obtained results confirmed the working hypotheses set at the beginning of the research. Spatial contain of daily migration system of Belgrade has increased, and the impact of the interrupted transition and economic recession has been highlighted. The research identified changes in the hierarchy of subsystems, highlighting the most dynamic changes that occur within the daily urban system, whose focal point is New Belgrade. The needs and directions of further research of the daily migration system of Belgrade, as the most dynamic concentration of functions and population on the territory of the Republic of Serbia, were pointed out.

Key words: daily migration, Belgrade, daily urban system, subsystems, urban nucleus, transformation, population, spatial coverage.

Scientific field: Geosciences - Geography

Scientific subfield: Demography

Садржај:

УВОДНА РАЗМАТРАЊА.....	1
1. Проблем и предмет истраживања.....	1
2. Циљ, задаци и хипотезе истраживања.....	4
3. Научне методе истраживања.....	5
4. Генерална структура докторске дисертације.....	7
I ТЕОРИЈСКО МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА.....	10
1.1 Значај и тенденције у истраживању дневних миграција.....	10
1.1.1 Дневне миграције као вид просторне покретљивости становништва.....	13
1.1.2 Појам и подела дневних миграција.....	17
1.1.3 Фактори дневне миграције.....	21
1.2 Теоријске основе истраживања урбаних система.....	25
1.2.1 Град и мрежа насеља.....	25
1.2.2 Урбани системи - појам и подела.....	27
1.2.3 Кључни теоријски модели и концепти.....	29
1.3 Дневни урбани системи-као сложени израз интеракције дневног кретања становништва.....	40
1.3.1 Појам дневног урбаног система.....	40
1.3.2 Урбани системи Србије и демографски процеси.....	44
1.3.3 Дневни урбани системи Србије.....	50
1.3.4 Урбани систем Београда – претходна истраживања.....	54
II ОСНОВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РАЗВОЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА БЕОГРАДА	61
2.1 Административно-територијална организација.....	61
2.2 Значај Београда у просторној структури Србије.....	63
2.3 Географске основе насељености и територијално ширење Београда.....	66
2.4 Економске и саобраћајне детерминанте развоја дневног миграционог система Београда..	68
2.5 Просторно-демографске карактеристике Београдске области.....	73
III ДНЕВНИ МИГРАЦИОНИ СИСТЕМ БЕОГРАДА.....	89
3.1 Модел и карактеристике просторног испољавања дневне миграције.....	89
3.1.1 Модел просторног испољавања дневних миграција радне снаге.....	89
3.1.2 Дневни миграциони систем Београда.....	91
3.1.2.1 Дневни миграциони систем Београда 2002. године.....	91
3.1.2.2 Дневни миграциони систем Београда 2011. године.....	95
3.1.2.3 Промене у дневном миграционом систему Београда 2002 – 2011. година.....	99
3.1.3 Унутарнасељска кретања радне снаге.....	101
3.1.3.1 Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2002. година.....	101
3.1.3.2 Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2011. година.....	103
3.1.3.3 Промене унутарнасељских кретања 2002 – 2011. године.....	104
3.1.4 Дневни урбани систем Београда.....	105
3.1.4.1 Дневни урбани систем Београда 2002. године.....	105
3.1.4.2 Дневни урбани систем Београда 2011. године.....	108
3.1.4.3 Промене у дневном урбаном систему Београда 2002 – 2011. година.....	110
3.1.5 Секундарни центри рада.....	110

3.2 Дневни урбани системи Београда – подсистеми.....	116
3.2.1 Модел за издвајање и планирање подсистема.....	116
3.2.2 Карактеристике дневних урбаних подсистема.....	117
3.2.2.1 Дневни урбани систем Вождовца	117
3.2.2.2 Дневни урбани систем Врачара	122
3.2.2.3 Дневни урбани систем Звездаре	127
3.2.2.4 Дневни урбани систем Земуна	131
3.2.2.5 Дневни урбани систем Новог Београда	136
3.2.2.6 Дневни урбани систем Палилуле	142
3.2.2.7 Дневни урбани систем Раковице	146
3.2.2.8 Дневни урбани систем Савског венца.....	151
3.2.2.9 Дневни урбани систем Старог града	156
3.2.2.10 Дневни урбани систем Чукарице	161
3.2.3 Промене у дневним урбаним системима Београда	165
3.3 Структурна анализа дневних миграната.....	170
3.3.1 Старосно-полна структура.....	170
3.3.2 Образовна структура.....	174
3.3.3 Структура према делатности.....	177
IV ТРАНСФОРМАЦИЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА	
БЕОГРАДА - ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА.....	180
4.1 Функцијска зависност насеља и функцијска усмереност дневних миграција радне снаге	180
4.2 Просторно-временска расподела стеновништва („Дневно“ и „Ноћно“ становништво).....	188
4.3 Зоне преклапања.....	193
4.4 Трансформација запослености.....	200
4.5 Промене и тенденције у дневном миграционом систему Београда.....	206
V ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА.....	212
Литература и извори.....	219
Прилози.....	207

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

1. Проблем и предмет истраживања

Миграционе одлике представљају битно демографско и географско својство од посебног значаја за науку и различита подручја друштвене праксе. Њихов значај се огледа парцијално кроз форму појединих миграционих сегмената, и као комплексна друштвена појава скупа међусобно повезаних миграционих компоненти (Stamenković, 1996). Односи града и његовог окружења тема су великог броја истраживања у последња два века, од када су, под утицајем индустријализације, градови изложени интензивном популационом расту, просторном ширењу и повећању функционалног утицаја на окружење. Са јачањем урбаних функција, расте и улога града као иницијатора процеса формирања региона и расте раздаљина на којој се манифестују његови утицаји на окружење.

На простору Републике Србије (у даљем тексту Србија) процес урбанизације наступио је нешто касније у односу на развијеније државе Европе. Тек у другој половини XX-ог века се интензивира процес индустријализације и покрећу демографско-просторне промене. Масовни токови становништва на релацији село-град, утицали су да урбанизација има другачији ток и далекосежније последице у односу на развијеније делове Европе. Током последњих деценија процес поларизације простора изазвао је бројне популационе и структурне неравнотеже на територији Србије, а период транзиције додатно је појачао ефекат регионалних неравномерности. Негативни токови наведених процеса, довели су до диспропорције у територијалној расподели становништва и популационој величини насеља, као и њиховом просторном размештају. У таквим условима, Београд је постао доминантан пол концентрације становништва и функција, а са њим се развијао и његов систем дневних миграција.

Како би се проблему дневног миграционог система Београда¹ приступило свеобухватније, потребно је објединити и упоредити аспекте проучавања више географских дисциплина. Неопходно је истражити демографски и просторни приступ самом проблему дневних миграција и промени токова дневне миграције кроз временске периоде, а затим, појаву и манифестацију дневног урбаног система кроз наведене аспекте. Такође је неопходно истражити претходна проучавања проблема дневних миграција на подручју Београда, као и његову просторно функционалну организацију.

Прва истраживања на тему дневних миграција спроведена су пре више од једног века. На подручју Немачке је 1900-те године спроведен први државни попис, који је узимао у обзир лица која раде ван места становања. Након Немачке, у првој половини XX-ог века, ту праксу примениле су и Швајцарска, Енглеска и Холандија (Runge, 1991). Од тог тренутка, односно педесетих година, започиње интензивније проучавање дневних миграција, као посебног облика просторне покретљивости становништва. Међу првим приступима проучавању детерминанти кретања, настао је модел који се одржао и до данас, при чему је био често научно критикован и унапређиван. У друштвеним наукама које се баве миграцијама, познатим моделом „pull-push“ фактора, дневна миграција становништва је објашњена деловањем привлачно-одбојних фактора (Petersen, 1958 према Тошић & Невенић, 2007). У почетку, најзаступљеније анализе бавиле су се

---

¹ Како је предмет истраживања овог рада дневна миграција радне снаге у урбано језгро, односно насеље Београд, за праћење свих облика дневног кретања ка и унутар наведеног насеља, у даљем тексту користиће се термин дневни миграциони систем Београда, осим ако то није експлицитно наведено. Такође, за дневни урбани систем насеља Београд, користиће се термин дневни урбани систем Београда.

одређивањем општих карактеристика дневних миграција на конкретном простору, њиховим обимом и правцем кретања између места становања и места рада, као и оценом значаја просторне покретљивости за тржиште рада. Најзначајнијим темама, као што су, истраживање дневних миграција радне снаге и појавом и везом дневне и дефинитивне миграције, бавили су се бројни аутори. Тако је Лонсдејл (Lonsdale, 1966) проучавао кроз кретање радника запослених у индустрији у америчкој држави Северна Каролина, док је Варнс (Warnes, 1975) анализирао развој дневних кретања становништва према водећим индустријским центрима у Енглеској. Корчели (Korcelli, 1981) кроз разграничавање зона миграција радне снаге, регионалних центара и периферних зона, дефинише модел функционалних урбаних региона, а Грин са сарадницима (Green et al., 1999) је спровео истраживање на примеру Велике Британије, о разлозима и учесталости доношења одлуке на нивоу домаћинства о замени дефинитивне миграције за дневну. Значајна су била и истраживања о међузависности просторног и временског фактора код дневних миграција (Thompson, 1956, Maddenn, 1981 и др.). У последњих шездесет година, најзаступљеније теме у проучавању дневних миграција су разумевање фактора који условљавају различите правце, односно правце дневних миграција различитих група становништва и са њима блиско повезане теме, као што је проучавање одрживости градова, начина коришћења земљишта и урбане структуре (испитивање везе између времена путовања дневног мигранта и величине града и урбане структуре). Тежиште већине истраживања је на идентификацији демографских, социоекономских и просторних фактора одговорних за варијације просторне и временске димензије свакодневног путовања радника на посао (Лукић, 2008).

Географска истраживања у нашој земљи усмерена су на сагледавање карактеристика континуираних и повремених дневних миграција становништва. Изучавања ових миграција се по обухватности могу поделити у две групе: интегрисана и самостална. Прва се баве проблемом дневних миграција у склопу других главних географских тема, где су оне само један сегмент научне суштине, док друга обухватају њихово тумачење као фокусног (самосталног или појединачног) научног проблема (Stamenković, 1996). Савремена истраживања на подручју Србије добијају на значају са радовима Стаменковића (Стаменковић, & Бачевић, 1992, Stamenković, 1996...). Аутор дефинише просторну мобилност становништва као вишеструко релевантно обележје популације и геопростора. Најзначајнија истраживања, из угла теме ове докторске дисертације, су анализе дневне интеракције Београда и околине, публиковане кроз више радова о конвергентним и дивергентним миграцијама становништва Београда и околине (Стаменковић, & Гатарих, 2008а, 2008б, 2008в) и унутарградским дневним кретањима радне снаге, ученика и студента (Стаменковић, & Гатарих, 2009)

Аналізу процеса дневне миграције у поступку разграничавања регионалних и субрегионалних целина и у одређивању величине њихових гравитационих подручја истраживао је Тошић (1999) кроз просторну покретљивост радне снаге у нодалној регији Ужица. Аутор указује на изражену хијерархичност у привлачењу радне снаге, одређује степен функционалне међузависности и условљеност дистрибуције радне снаге положајем и саобраћајном повезаношћу. У истраживању становништва као елемента регионализације Србије, Војковић (2007) истиче значај дневне миграције радне снаге као показатеља у поступку делимитирања демографских региона, којима се приступа из једног ширег концепта популацијско-насељских система, у којима се функционално урбани региони третирају као једна од основних димензија таквог система. Раткај (2009) се бави дневним миграцијама у оквиру детерминисања просторно-функционалне организације Београда. Поред анализирања просторне организације и дневне миграције запосленог становништва у граду, бави се и дефинисањем модела који највише одговара просторној организацији територије

Генералног плана Београда на основу три различите функције густине радних места и места становања и то: моноцентричне функције, полицентричне функције и дисперзне функције. Такође анализира утицај појединих модела урбане структуре на дужину минималних потребних дневних миграција.

Са демографског аспекта, међу савременом литературом, од изузетног значаја су истраживања Лукић (2008) о дневним миграцијама становништва Панчева. У њима се истиче да истраживање промена праваца, обима, и квалитативних карактеристика популације дневних миграната доприноси формулисању одговарајуће развојне популационе и економске политике (а тиме и политике тржишта рада) различитих функционалних подручја које дневне миграције повезују. Резултати проучавања дневних миграција становништва, поред тога што доприносе теоретским сазнањима из области просторне покретљивости становништва, практично су применљиви у многим сферама живота. Утврђивање броја дневних миграната, на пример корисника услуга и инфраструктуре насеља рада, односно такозване сервисне популације, у односу на становништво које станује у одређеном месту, значајно је са становишта саобраћаја, инфраструктуре и заштите животне средине.

Термин дневни урбани систем, као нови облик просторне организације метрополитенских регија издвојених на бази дневног кретања становништва, у литературу уводи Доксијадис (Doxiadis, 1967), а исте године, овај термин користи и Бери (Berry, 1967). Дневни урбани систем чини град и део његове околине са којим се одвија интеракција испољена миграцијом радне снаге и становника који свакодневно путују ради задовољавања својих потреба социјалног, економског и културног карактера. То је простор у коме траје интензивна покретљивост становништва на релацији место становања – место обављања других социо географских функција (Goodall, 1987). Дневни урбани системи имају просторне, временске, функцијске, демографске, социјалне и економске димензије, које су резултанте просторно-временских односа и функцијских веза градова и њихових окружења. Испољавају се у два основна вида: као моноцентрични системи, сачињени од једног центра и поља у коме се одвија дневно кретање становништва под његовим утицајем и као полицентрични системи, сачињени од више, најчешће хијерархијски степенованих, центара и њихових околина, међу којима се одвија дневна интеракција манифестована кретањем становништва (Тошић & Невенић, 2007).

Дневни урбани системи на подручју Србије, обрађивани су у склопу две врсте истраживања: у научним радовима и кроз примену у просторним плановима. За потребе израде просторних планова, дневни урбани системи постали су изузетно значајан инструмент за планирање и остваривање уравнотеженог регионалног развоја, и највише су обрађивани у склопу регионалних просторних планова (Јужног Поморавља, Колубарског и Мачванског управног округа, Тимочке крајине и др.). Најзначајније и најопсежније анализе дневних урбаних система на подручју Србије дали су Тошић и Крунић са сарадницима. Кроз бројна истраживања на ову тему, Тошић предлаже модел просторног испољавања дневне миграције радне снаге (Тошић, 1999). Модел који је развио, базиран је, поред просторног испољавања дневне миграције и на њеном утицају на социоекономску трансформацију градске регије и њеног регионалног система (Тошић, & Невенић, 2007). Аутор такође истиче залагање за уравнотежен и полицентричан развој Србије, а дневни урбани систем као један од главних инструмената за планирање и остваривање уравнотеженог регионалног развоја Србије или њених субцелина, које имају изражене демографске функционалне и просторне специфичности. Уочена је и аналогија на релацији функционално урбани – дневни урбани системи. Функционално урбана подручја (Functional Urban Areas – FUA) чине градивне елементе полицентричности у Европској унији. Њихов територијални обухват је различит и променљив, али се најчешће поклапа са зонама дневних миграција

становништва. У оквиру Просторног плана Републике Србије (2010) рангирана су функционално урбана подручја кроз комбиновани модел у коме је, као један од најбитнијих показатеља, коришћена и дневна миграција радне снаге. Примењена методологија је била комбинација европских искустава и позитивне праксе у Србији (Шећеров, Невенић, & Тошић, 2009). За потребе детерминисања просторне и функцијске организације Аутономне Покрајине Војводине, као један од основних показатеља, Крунић (2012) користи дневну миграцију радне снаге. Формира моделе детерминације дневних урбаних система и утврђује степен поларизације територије Војводине.

Предмет истраживања докторске дисертације је детерминисање популационог и просторног обухвата дневног миграционог система Београда, хијерархије међу његовим подсистемима, односно свим дневним урбаним системима који га сачињавају, као и детерминисање промена којима су подложни. Територија Града Београда, као и Београдског региона, односно Београдске области обухвата простор од 3234km². Подељена је на 17 градских општина: Стари град, Савски венац, Врачар, Палилула, Звездара, Земун, Чукарица, Раковица, Вождовац, Нови Београд, Сурчин, Гроцка, Младеновац, Сопот, Барајево, Лазаревац и Обреновац. Насеље Београд, односно уже градско језгро Београда, простире се на територији десет градских општина. Целом својом територијом припадају му шест општина (Стари град, Савски венац, Врачар, Звездара, Раковица и Нови Београд), док преостале четири само делом своје територије спадају под наведено насеље (Палилула, Чукарица, Вождовац и Земун).

Истраживањем је обухваћено уже градско језгро (насеље Београд), његови делови као засебни центри дневних урбаних система, али и центри рада у окружењу, као и сателитска насеља, односно насеља резервоари дневних миграната. Посебна пажња је посвећена и структурним карактеристикама контингента дневних миграната запослених на територији Београда, са идејом да се истражи њихова селективност према обележјима пола, старости, образовања и делатности. Такође, истраживани су и резултати специфичних показатеља просторног испољавања дневне миграције радне снаге, који приказују комплексност појава и процеса у оквиру посматране територије. Поред анализе дневног урбаног система, истраживани су правци и обим унутарнасељских кретања радне снаге (становници једног дела насеља Београд, запослени на територији другог дела насеља), при чему су сви наведени облици просторне покретљивости обједињени у јединствени дневни миграциони систем.

2. Циљ, задаци и хипотезе истраживања

Основни циљ овог истраживања је одређивање функције становништва, као основног елемента, у дневном миграционом систему Београда, узимајући у обзир низ фактора који иницирају дневну мобилност становништва. Истраживање има за циљ и проучавање промена у смеру и интензитету дневних миграција радне снаге, законитости у просторном размештају контингента дневних миграната, као и проучавање њихових основних демографских и социо-економских карактеристика.

На основу представљеног проблема дневног миграционог система Београда, предмета и циљева истраживања, дефинисани су следећи задаци:

- Анализом досадашњих истраживања из области дневних миграција, дневних урбаних система и демографске компоненте у просторно-функционалној организацији истраживаних подручја сагледати узроке и последице процеса дневне мобилности становништва;

- Синтезом историјско-демографских истраживања, анализирати просторно-демографске појаве и процесе на територији Београда;
- Представити промене у кретању и структури становништва Београда кроз основне и комплексне демографске показатеље;
- Кроз дневни урбани систем, анализирати дневне миграције радне снаге на подручју Београда, одредити његов домет, обим дневних миграција, као хијерархију међу његовим подсистемима.

На основу представљеног оквира истраживања, постављене су следеће радне хипотезе:

- У хијерархији дневних урбаних система Србије, Београд, као пол концентрације становништва и функција има доминантну улогу;
- Дневни миграциони систем Београда представља динамичан систем чији се просторни обухват константно повећава;
- Хијерархија подсистема у оквиру дневног миграционог система Београда, подложна је променама услед промена у концентрацији функција у језгрима дневних урбаних система;
- Најдинамичније промене дешавају су у дневном урбаном систему чије језгро чини градска општина Нови Београд, услед повећања концентрације функције рада, у односу на функцију становања која је деценијама била доминантна у овој општини;
- Дневни мигранти из насеља Региона Војводине у већем обиму учествују у интеракцији са језгрима дневних урбаних система Београда у односу на становништво осталих региона.

3. Научне методе истраживања

Специфичност у проучавању проблема дневног миграционог система Београда захтева коришћење широког спектра метода и техника. Узимајући у обзир да је предмет истраживања дневна покретљивост становништва у оквиру урбаног система Београда, неопходно је спровести комплексно посматрање промена у динамици кретања становништва, као и у територијалном испољавању датих појава. Како је у основи проблема и предмета истраживања становништво, намеће се коришћење основних и напредних демографских метода. Истраживање дневних миграција, као сложеног демографско-просторног феномена захтева системски приступ као општу методологију истраживања. Аналитичким методолошким приступом, биће посматрани и утврђени кључни елементи демографске, просторне и функцијске организације посматраног система. Анализом референтне литературе и претходних истраживања утврдиће се степен досадашње истражености, како територије, тако и проблема. Компаративно-статистичка метода користиће се за прецизно праћење и приказ демографских промена у дневном миграционом систему Београда, односно за поређење и детерминисање хијерархије подсистема. Модел просторног испољавања дневних миграција радне снаге представља полазиште истраживања дневног миграционог система Београда. Он садржи најважније компоненте за анализу дневне покретљивости становништва: демографску, функцијску и просторну. На основу изведених аналитичких поступака, синтезном методом ће се утврдити карактер и територијални домет просторне покретљивости становништва, а за структурну анализу миграната биће употребљени и метод корелације, као и факторске анализе. Као главни индикатори користиће се удели

дневних миграната, како у језгрима дневног урбаног система, тако и у насељима са којима се одвија дневна интеракција, односи између удела, степен концентрације дневних миграната, као и њихова структурна диференцијација према различитим демографским и социоекономским обележјима.

Територијални обухват истраживања у овом случају је комплексан и двостран. Као примарна територија посматрања дефинисано је насеље Београд, односно уже градско језгро Београда, као центар дневног миграционог система. Посматрано је као целина и као скуп засебних центара, односно дневних урбаних система у виду делова насеља Београд у оквиру десет градских општина на којима се простире. Са друге стране, територија посматрања су и насеља која дају дневне мигранте Београду, као и центри рада у непосредном окружењу, тако да је оквир дефинисан дометом дневног урбаног система насеља Београд.

Код временског оквира истраживања, акценат је на последњем међупописном периоду, од 2002. до 2011. године, и променама које су се током њега догодиле у оквиру дневног миграционог система Београда. Проблеми и ограничења при коришћењу публикованих података за анализу дневне миграције на територији Београда су бројни и из тог разлога неопходно је дати осврт на неке од главних. Према методологији Пописа 2011. дневним мигрантима се сматрају лица која раде или се школују ван места свог уобичајеног становања, али се свакодневно или више пута недељно враћају у њега (РЗС, 2013). Такође, треба напоменути да се сматра да се лице свакодневно враћа у место сталног становања и у случајевима када је одсутно због природе посла и до 48 сати, што је карактеристично за саобраћајне, здравствене или друге службе које имају дводневне смене. За лица која немају фиксно место рада, податак о месту рада дат је на основу локација седишта фирме, где добијају инструкције у вези са послом и остварују права која им припадају на основу рада. Због велике концентрације наведених типова служби и локације седишта фирми на територији Београда, јављају се бројни случајеви према којима дневни мигрант свакодневно прелази дужу дистанцу од уобичајене ради обављања занимања. Поред тога, значајан је и број случајева лица која занимање фактички обављају у месту становања или у непосредној близини, а због природе службе воде се као запослени у седишту фирме. Значајан проблем представља и велики удео лица са непознатом општином рада на територији насеља Београд. Како су дневни мигранти у великом броју случајева одсутни током тренутка пописивања, лице које даје податке о одсутном лицу често не располаже прецизним информацијама о месту рада. Још један од разлога зашто су за анализу узети подаци о радницима, јесте већи степен њихове веродостојности у односу на ученике и студенте. Подаци о дневним миграцијама ученика и студената у Попису имају значајније потенцијално одступање у односу на стварну слику, пре свега због великог броја припадника ове категорије који непријављено бораве на територији школског и универзитетског центра какав је Београд. Пошто је Београд у пописној статистици целовито насеље, становници који живе на територији једне, а занимање обављају на територији друге општине у оквиру урбаног језгра, према Попису немају статус дневног мигранта. Наведени су само неки од бројних проблема и ограничења при проучавању дневних миграција. Заједно са недостацима у оквиру постојећих извора података, захтевају опширна методолошка тумачења. Њихова детаљнија анализа неће бити тема овог истраживања.² Услед ограничења у доступности података о дневним миграцијама на нивоу насеља, главни извор података биће посебна обрада Републичког завода за статистику, којом су издвојена и унутарградска кретања радне снаге између делова насеља Београд. За потребе разумевања демографских појава и процеса, поједини показатељи биће

---

² Више о томе: Лукић, 2008, Лукић, 2011, Stamenković, 1996, Станковић, 1996, Stanković, Žižić, & Kapuran, 2000.

анализирани кроз дужи временски период, на основу података пописне и виталне статистике.

Поред основних демографских метода, биће коришћени и напреднији статистички, аналитички и социолошки алати, као што је анализа и визуелизација податка помоћу програмског језика R, док је за тумачење појединих одступања коришћена и метода интервјуа. За приказивање резултата и јасно сагледавање појава и процеса у оквиру посматраног система, користиће се графичке, односно картографске методе, подржане ГИС технологијом применом ArcGIS софтвера. Као подлога за картографске приказе коришћен је детаљ Географско-туристичке карте Србије, 1:300.000 (РГЗ).

4. Генерална структура докторске дисертације

Према предвиђеном теоријско-методолошком концепту, дисертација се састоји из неколико међусобно условљених и повезаних целина: уводних разматрања, четири поглавља, и закључних разматрања.

У УВОДНИМ РАЗМАТРАЊИМА дат је осврт на проблем, предмет и задатке истраживања на основу којих је дефинисан циљ дисертације. Сажето је представљена теоријско-методолошка основа истраживања дневних миграционих система, са аспекта више географских дисциплина. Вишеструки просторни обухват је одређен предметом истраживања, од делова самог насеља Београд, до његовог целокупног функционалног подручја. За временски оквир истраживања акценат је стављен на последњи међупописни период. Постављене су и основне хипотезе истраживања и приказане методе рада, коришћени подаци и софтверска подршка.

Прво поглавље представља ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА која су груписана према основном предмету, односно на теоријско методолошке основе истраживања дневних миграција, урбаних система, као и урбаних система Србије и Београда. У првом делу поглавља представљен је значај и тенденције у истраживању дневне миграције и њена улога у бројним типологијама просторне покретљивости становништва. Дат је осврт на дефиниције и тумачења самог појма дневне миграције, затим њихова подела и на крају детерминанте дневних миграција, све према ставовима, како страних, тако и домаћих аутора. У оквиру другог дела представљен је град и мрежа насеља, а затим и урбани системи, кроз дефинисање самог појма, поделе и приказ њиховог развоја паралелно са фазама развоја друштва. Поред тога, дат је и приказ кључних теоријских концепата и модела у истраживању урбаних система. Посебно место има теоријски приказ концепта дневних урбаних система и њихова емпиријска делимитација у оквиру различитих националних урбаних система. Трећи део представља развој урбаних система Србије паралелно са демографским процесима и социо-економским и територијално-политичким променама. Представљени су засебно дневни урбани системи Србије, као и најзначајније типологије насеља са аспекта овог истраживања, које су за основни индикатор користиле дневну миграцију становништва. На крају је дат приказ дела најзначајнијих истраживања урбаног система Београда, са посебним освртом на просторно испољавање дневне миграције становништва.

У другом поглављу приказане су ОСНОВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РАЗВОЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА БЕОГРАДА кроз основне карактеристике административног подручја Града Београда, самог насеља Београд, као и његових делова, док су у одређеним случајевима приказане и општине, односно насеља из суседних делова чији је развој значајан за одређивање функционалног утицаја Београда. Представљене су његове основне географске карактеристике, регионални значај, као и административна подела. Кроз кретање запослености у Београду и

околини приказана је и привредна трансформација као детерминанта развоја дневног миграционог система, при чему је дат и осврт на основне саобраћајне услове на посматраној територији. На крају, приказано је и кретање основних демографских показатеља, при чему је истакнуто кретање броја становника и промене у социоекономским структурама становника.

Поглавље ДНЕВНИ МИГРАЦИОНИ СИСТЕМ БЕОГРАДА представља резултате истраживања у основном облику. Представљен је, као основа истраживања, модел просторног испољавања дневних миграција радне снаге, са свим његовим компонентама. Дневна кретања становништва запосленог на територији насеља Београд анализирана су у три вида: дневни миграциони систем, унутарградска кретања и дневни урбани систем. Свеобухватни приказ представља дневни миграциони систем Београда, обухватајући и унутарградска кретања и дневну миграцију радне снаге. Унутарградска (унутарнасељска) кретања радне снаге приказана су кроз апсорпциона и дисперзна кретања између десет делова насеља Београд, док је посебно представљен и дневни урбани систем, кроз уделе становника других насеља запослених на територији насеља Београд, односно дневним мигрантима по методологији пописа. У оквиру другог дела поглавља анализирани су дневни урбани подсистеми Београда као десет засебних целина. Представљен је прилагођени модел за издвајање и планирање подсистема, при чему је језгро дневног урбаног система само један од делова насеља Београд. Сходно томе, анализиран је просторни обухват сваког од десет дневних урбаних система, обим дневног кретања радне снаге, као и промене у последњем међупописном периоду. Као основни индикатор коришћен је удео запослених у посматраном делу Београда, а са пребивалиштем у другом насељу (укључујући и остале делове насеља). Структурна анализа дневних миграната представља трећи део поглавља у коме су приказани резултати анализе засноване на посматрању контингента дневних миграната који обављају занимање на територији насеља Београд. Разматрана је селективност дневних миграната према најважнијим обележјима на основу резултата Пописа 2002. и 2011. године. Структурна обележја посматраног дела популације анализирана су према полу, старости, образовању и делатностима. Контингент је посматран на нивоу целог насеља Београд, као и у оквиру језгара његових подсистема, односно делова насеља.

У оквиру поглавља ТРАНСФОРМАЦИЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА БЕОГРАДА - ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА представљени су посебни облици испољавања у оквиру дневног миграционог система Београда. Одређена је функцијска зависност насеља и функцијска усмереност контингента дневних миграната. Примењен је концепт привременог становништва као модел просторно-временске расподеле становништва („дневно и ноћно“ становништво), при чему су одређени центри рада, дефинисана њихова хијерархија, као и степен функцијске зависности осталих насеља. Утврђене су и зоне преклапања као облик просторног испољавања утицаја више центара рада на функцијску зависност насеља. Центре рада су чинили делови насеља Београд, при чему је одређена њихова хијерархија према степену заступљености у зонама преклапања. Привредна трансформација дневног миграционог система приказана је кроз промене у економским показатељима, као и у уделу дневних миграната у оквиру радне снаге. И на основу свих индикатора, представљене су промене и тенденције у дневном миграционом систему.

У ЗАКЉУЧНИМ РАЗМАТРАЊИМА је у форми синтезног закључка дат коментар претходно спроведених анализа са освртом на потврђеност радних хипотеза истраживања. На основу релевантних индикатора и примене модела објашњени су промене и територијално испољавање дневног миграционог система Београда. Посебно су истакнуте промене у хијерархији подсистема, као и функционална трансформација делова насеља Београд и њихова улога као центара засебних дневних урбаних система.

* * *

Детерминација обима и правца пружања дневних миграција главног града Републике је од изузетне важности, како у научном, тако и у практичном смислу. Гравитациона моћ Београда и просторни обухват његовог поља утицаја, у комбинацији са другим факторима, представљају основе концентрације становништва у посматраној зони. Добијени резултати практичну примену треба да нађу у дефинисању популационих политика, планирању простора и организацији саобраћаја, како у одређивању функције у мрежи насеља, тако и у инфраструктурном опремању насеља.

I ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА

1.1 ЗНАЧАЈ И ТЕНДЕНЦИЈЕ У ИСТРАЖИВАЊУ ДНЕВНИХ МИГРАЦИЈА

Дневна просторна мобилност становништва представља вишеструко релевантно обележје популације и геопростора. Са становишта научне суштине насеобинско-географског поимања, у обележју дневне миграције сублимиран је значај природне основе и антропогених својстава на формирање специфичних просторно-функционалних односа и веза у мрежи насеља и свеукупни утицај дневне просторне покретљивости становништва на обликовање и структурирање регионалне индивидуалности геопростора (Stamenković, 1996).

Дневне миграције становништва представљају како популационе тако и друштвено-економске и културне везе између подручја становања и подручја рада дневних миграната, са бројним узроцима, али и последицама на оба простора. Процес дневних миграција, нарочито економски активног становништва, узимајући у обзир да је чврсто повезан са демографским развојем, развојем привреде, саобраћаја, насеља, као и развојем тржишта рада и тржишта некретнина, има широке импликације у свим сферама живота и рада, како популације насеља становања, тако и популације насеља рада. Дневне миграције су такође један од начина обезбеђивања радне снаге у актуелним условима негативног природног прираштаја у већини насеља Србије. Стога, сагласно њиховом значају постоји потреба за праћењем промена елемената и фактора дневних миграција у различитим условима и на различитим просторима ради боље спознаје дневног миграционог процеса. Проучавање дневних миграција, као посебног облика просторне покретљивости становништва, праваца њихове усмерености, детерминанти, последица, популационог обима и структуре дневних миграната према различитим обележјима има не само научни већ и апликативан значај (Лукић, 2008).

Значајан допринос, у креирању адекватне економске и популационе политике различитих територијалних целина повезаних дневном интеракцијом становништва, имају истраживања промена правца, обима и карактеристика популације дневних миграната. Теоретским сазнањима у оквиру просторне покретљивости у многеме доприносе резултати истраживања дневних миграција. Значај ових резултата је велики и у практичној примени у разним сферама, са становишта опремљености јавним службама, развоја инфраструктуре, планирања саобраћаја и унапређења заштите животне средине.

Дневна миграција ствара могућност која није постојала у прошлости, да се живи на знатној удаљености од места рада. Величина града је једна од кључних одредница, тако се у највећим агломерацијама, кроз овај облик кретања становништва, осећају утицаји на великим удаљеностима. У самом граду као и у његовој околини ствара се значајан проток становништва. Самим тим, дневна миграција изазива и бројне последице, које се огледају у већ наведеним сферама (Aguilera Arilla et al, 2010).

Један од највећих проблема са којим се сусрећу управе градова јесте развој одрживе саобраћајне политике. У планирању развоја саобраћајне мреже и услуга, односно одређивања приоритета, значајну улогу има праћење путање и обима дневних миграција. На основу праћења обима путовања у време одлазака и повратака са посла, могу се одредити потенцијална загушења и оптерећење путних праваца. Са саобраћајног аспекта, анализирање дневних миграција значајно је за решавање

проблема које изазивају загушења, као и бука, односно загађење ваздуха на појединим деоницама. Поред тога, правилне мере развоја саобраћаја обезбеђују становништву могућност обављања занимања на одређеној локацији без дефинитивног пресељења. На тај начин, не долази до негативних последица које изазивају миграције (пренасељеност у градовима, односно одредиштима и депопулација у насељима полазишта). Планирање развоја саобраћајне мреже и услуга има велики утицај на даље токове дневних миграција.

Праћење и анализа токова дневних миграција значајно је са економског аспекта, односно планирања економског развоја. Између две територије, овим обликом кретања, решава се проблем понуде и потражње радне снаге. Наведене разлике, дневном миграцијом, је могуће ускладити и у квантитативном и квалитативном смислу. Дефинисање просторног обухвата потенцијалне радне снаге могуће је извршити анализом дневне миграције, где домет кретања представља значајан показатељ утицаја центра рада. Из тог разлога, потребно је истражити коју раздаљину је спремна потенцијална радна снага дневно да прелази, у циљу развоја нових центара рада.

Поред наведених, истиче се и значај позитивних ефеката које производи дневна миграција становништва, који имају одраза и на насеље рада и на насеље становања. Поједини аутори са једне стране указују на негативне економске и демографске последице које проистичу из иселјавања, док са друге стране већи значај дају позитивним ефектима проистеклим из односа дефинитивне и дневне миграције. Кроз дневне миграције се смањује и разлика између развијених и неразвијених подручја, односно кроз приходе које остварују у центрима рада, а којима доприносе повећању стандарда у месту становања. При томе, слабије развијена подручја успевају да задрже своје стално становништво, као пребивалишта дневних миграната, са позитивним економским ефектима (Parr, 1987, Nazans, 2004).

При избору места становања у односу на место рада, дневна миграција може бити замена за дефинитивну. Према позитивистичком приступу, поједини аутори сматрају да радник неће променити насеље становања док су трошкови путовања мањи од трошкова пресељења или док удаљеност између места рада и места становања не достигне одређену критичну вредност (Wheeler, 1971, Reitsma & Vergoossen, 1988, Лукић, 2008, 2013). Такође, дневна миграција представља и бројне друге предности као што су могућности становања у мање загађеним срединама у односу на урбане центре у којима се већином налази место рада, у стамбеним просторима већих димензија, зеленим зонама, зонама нижих цена итд.

Са унапређењем саобраћаја стварале су се и могућности за развој дневне миграције становништва (Aguilera Arilla et al, 2010). Прва истраживања су спроведена првенствено кроз пописе становништва у западноевропским земљама. Као што је већ наведено, најзаступљеније теме у проучавању дневне миграције су детерминанте кретања, правци кретања, веза са урбаним структурама и временска компонента.

Тржиште рада, односно његове потребе, иницирало је првобитне анализе дневне мобилности становништва. Оне су се заснивале на одређивању општих карактеристика дневне миграције на конкретном простору, њиховог правца и обима, као и њиховог утицаја на економске параметре. Од половине XX века јављају се значајнији облици научних интересовања за феномен дневне миграције. У значајној мери је истраживана селективност дневних миграната према одређеним обележјима, као и детерминанте самог кретања. Анализирана је њихова ефикасност, као и однос трошкова и просторне

и временске компоненте. Са интензивним развојем градова, јавила се и потреба за значајнијим проучавањем веза између дневних миграција и урбаних структура, односно мреже насеља (Лукић, 2008).

Истраживања веза и односа између дневне миграције, са једне, и дефинитивне и других облика просторне мобилности, са друге стране, имају континуирани значај. Истраживање Голдштајна и Мајера (Goldstein & Mayer, 1964) представило је неке од главних параметара везе између избора места становања, дефинитивне и дневне миграције. Везе између наведених видова просторне покретљивости анализирани су и кроз путање индустријских радника (Lonsdale, 1966), учешће непољопривредног становништва (nonfarm population) у дневним кретањима радне снаге (Wheeler, 1971), а послужиле су и за дефинисање модела који је повезао избор локације становања и запослења са трошковима дневне и дефинитивне миграције (Yapa, Polse & Wolpert, 1971). Анализе на ову тему заступљене су и у савременим истраживањима.

Урбана или регионална испољавања дневне миграције везана су за просторну расподелу домаћинства и места рада. У истраживањима која истичу снажну економску особину (Mills, 1972, Muth, 1969), да би објаснили локацију становања у спрези са дневном миграцијом, наглашен је концепт корисности домаћинства. На то су се надовезали покушаји да се разуме однос између путовања, места рада и пребивалишта. Повезаност између обрасца путовања, места рада и домаћинства истраживана је кроз: одредиште дневне миграције, запослење и приходе (Dubin, 1991), место становања и трошкове домаћинства (Simpson, 1987), полну структуру домаћинства (White, 1986, Tkocz & Kristensen, 1994), као и кроз потребе радне снаге и потребе домаћинства (Clark & Cosgrove, 1991). Већи део ових истраживања, која укључују квантитативни појам путовања на посао, обично укључују и претпоставке да се ради о моноцентричној регији или о граду са јединственом пословном зоном.

У истраживањима је често концепт дневне миграције замењен концептом удаљености до посла (Rouwendal, 1990), са његовим манифестацијама кроз трошкове путовања (Small & Song, 1992) или са временом путовања (Pettite & Rose, 1999). Неки од аутора критикују моноцентричне моделе, као једноставне, тврдећи да занемарују емпиријску анализу (Hamilton, 1982). Поједини аутори, неуспех моноцентричних модела да објасне дневне миграције и предвиде обим кретања у региону, видели су као потребу за преформулисањем модела коришћених у урбаној економској теорији (Small & Song, 1992).

Препознавање значаја *привремене популације* је порасло у последњим деценијама у већем делу света, али стандардна методологија за њену процену тек треба да се усаврши (Charles-Edwards, 2016). Модели који приказују разлику између дневног и ноћног становништва, налазе примену у бројним сферама свакодневног живота. Значајни су са аспекта обезбеђивања становништва услугама и робом, као и заштитом од природних непогода и других ризика, а заснивају се, пре свега, на праћењу дневних миграција (McPherson & Brown, 2004, Freire, 2007, Qi, Liu, Gao & Zhao, 2015).

Као значајан период, у коме се јавља појачано научно интересовање за феномен дневне миграције на нашим просторима, бројни аутори истичу прелаз из прве у другу половину XX века. У оквиру географије, демографије, урбанизма, социологије, као и других наука о становништву и насељима, јављају се изучавања дневних миграција. Проучавања овог типа првенствено су обављана у склопу савремених економско-географских, урбано-географских и традиционалних антропогеографских истраживања,

у којима се феномен дневне миграције посматра интегрисано са другим географским објектима, појавама и процесима, а у саставу ширих тема. Наредне деценије, афирмацијом географије становништва и географије насеља, односно осамостаљивањем као посебних научних дисциплина, јављају се и проучавања са фокусом на тумачењу дневне миграције као посебног и примарног научног питања.

Као што је већ наведено, изучавања дневних миграција на територији Србије по обухватности, Стаменковић (1996) дели у две групе: интегрисана и самостална. Савић користи дневну миграцију становништва као индикатор при одређивању гравитационих сфера градских центара у долини Велике Мораве (1955) и посебно Алексинаца (1958) и Крушевца (1969). Илић (1970) на основу дневне миграције, између осталог, анализира карактеристике функционалних односа града и околине. Спасовски је користи при детерминисању демографских и урбано-географских појава и процеса у долини Моравице (1977), Рудић у истраживању демографских процеса у насељима Топлице (1978) и Прокупља (1992), Стаменковић при одређивању централитета насеља врањског краја (1981, 1989) и код одређивања локалних урбаних система Александровца и Бруса (1995), а Тошић (1999) у детерминацији просторно-функцијских односа и веза у нодалној регији Ужица, као и у бројним каснијим истраживањима.

Праћења дневних миграција савременог датума на територији Србије заступљенија су у пракси просторног планирања, при чему добијају значајно место и у анализама у оквиру просторних планова. Са демографског аспекта најзначајнија су истраживања В. Лукић (2007, 2008, 2009, 2011) на примеру конвергентних и дивергентних дневних миграната на територији Панчева. Шантић (2006) ставља дневну миграцију у контекст процеса ширења урбанизације на рурални простор Србије, кроз лакше решавање стамбеног питања или потребе за двоструким привређивањем, односно насељавањем у околини градова и јачањем дневне покретљивости радне снаге. Раткај (2009) користи дневну миграцију при анализи просторно-функционалне организације Београда. Комплетне дневне токове радне снаге на територији Војводине, представио је Крунић (2012) у оквиру истраживања просторно-функционалних односа и веза у мрежи насеља северне покрајине.

1.1.1 Дневне миграције као вид просторне покретљивости становништва

У оквиру просторне покретљивости становништва, указује се нарочита пажња на покретљивост обзиром на трајање (интервал), домет (просторни обухват), величину (обим или број), узрок итд. Спектар трајања, домета, величине, узрока и осталих својстава миграција врло је широк и са сложеном спрегом карактеристичних одлика у простору и времену. Свака миграција као друштвена и просторна појава има свој спектар узрочно-последичног комплекса, при чему треба тежити дефинисању доминирајуће компоненте (Friganović, 1990).

Разноврсне типологије миграција, чији саставни део чине дневне миграције, представљају значајан допринос теоретским сазнањима о овом облику просторне покретљивости становништва. Критеријум који се најчешће користи за категоризацију миграција као дневних представља време. Као другостепени критеријум коришћен је територијални домет миграције, под чиме се подразумева раздаљина између насеља становања и насеља рада коју је могуће прелазити свакодневно (Лукић, 2008).

Сложеност и разноликост миграционог процеса довели су до дефинисања бројних типологија просторне покретљивости становништва. Оливеира-Роца (1990) издваја дефиниције које се базирају на промени сталног места боравка и у складу са тиме истиче значај типологија у којима миграција представља само један облик просторне покретљивости становништва. Под појмом *просторне покретљивости* треба обухватити све врсте путовања (Zelinsky, 1978), а то према Латесу (1984) представља значајно преусмеравање у истраживању према разноврсним облицима покретљивости и према схватању чињенице да различите облике треба одређивати и мерити у вишеструким димензијама. На основу тога Оливеира-Роца закључује да таква разноликост и сложеност просторне покретљивости захтева израду типологије одговарајуће специфичним захтевима. Такође, врши поделу на основу назива и типа кретања, појам миграција користи као ужи, док просторну покретљивост користи као шири појам механичког кретања становништва. Под појмом миграције се обухватају све промене пребивалишта или места сталног становања, било да се ради о пресељењу трајног или привременог карактера на краткој или дужој удаљености унутар или преко административних граница. Са друге стране, под појмом просторна покретљивост се подразумевају све врсте територијалног кретања која нека особа обавља у одређеном времену и простору, као и континуирана, редовна и привремена кретања.

На основу временске димензије, предложене су бројне типологије у којима дневна миграција заузима значајно место. Користећи фактор трајања за израду типологије миграција Кант (1962) је предложио следеће категорије: случајна или повремена, стална или периодична (сезонска) и дефинитивна миграција. Према трајању, односно интервалу, поделу је дао и Фригановић (1978) на: дневне, недељне, месечне, сезонске, привремене (без унапред одређеног интервала доласка и повратка) и коначне (дефинитивне) миграције. Према фактору трајања миграције, као најважнијим, дата је и подела на три категорије: трајне, сезонске и дневне (CDI, 1971). При томе се трајне миграције дефинишу као кретања становништва ради сталног пресељења из једног у друго место боравка, док сезонске миграције обухватају кретања становништва ради сезонских запослења, а становништво се удаљује из места сталног боравка само док траје запослење. На крају, дневне миграције представљају одлазак радне снаге из места становања и обратно, у току једног дана и по правилу су ограничена на краће растојање.

На основу критеријума *трајања боравка* као главног фактора, Голдштајн (1979) одређује да ли се неко кретање може сматрати миграцијом. На основу тога, он одваја миграцију као трајно кретање између већих просторних заједница, а са друге стране ставља кретања на кратку удаљеност, као и привремена кретања. Студије које региструју краткотрајна кретања показују да је домет дневне миграције и повратне привремене миграције много већи него што се могло установити на основу пописа. Таква мобилност становништва често чини веома висок удео свих кретања и има важне импликације на учеснике, места њиховог порекла и одредишта, као и за развој уопште (Goldstein, 1979).

Комбинација временске и просторне димензије је најчешће коришћена у географским радовима. Цорц (1959) дели просторну покретљивост на стална или периодична премештања и на миграције (епизодна премештања). При том, под сталним подразумева да се одвијају унутар неке просторне јединице, што дефинише њихов ритам и просторни домет, као и њихове односе са структуром производње. За класификацију просторне мобилности на темељу просторно – временске димензије ове

појаве коришћен је и бихевиористички приступ (Cavalli-Sforza, 1963, Roseman, 1971). По том основу просторна кретања појединца су подељена на две шире категорије: реципрочна кретања и премештања. Реципрочна обухватају она кретања која почињу од куће, настављају се према одређеној локацији (као што су посао, школа и сл.) и натраг кући. Циклус реципрочних кретања чине сва кретања појединца кроз одређено време. Другу категорију чине премештања центра гравитације (куће или домаћинства) реципрочних кретања на неку нову локацију. За потребе формирања функционалног биланса између града и околине Илић (1970) дели просторну покретљивост становништва на процесе досељавања и одсељавања на једној страни, а на другој на свакодневна пендулаторна кретања становништва на релацији град – околина.

За одређивање *типова циркулације* Конавеј (1977) је користио два критеријума, док је под циркулацијом подразумевао све облике просторне мобилности осим коначне миграције. Са једне стране то су били трајања и учесталост циркулације, а са друге ниво интеграције заједнице порекла са националним политичким и социо-културним системима. На основу комбинације ова два фактора извео је следеће категорије: сезонска, несезонска, планирана и спорадична циркулација; продужена циркулација од неколико недеља или месеци; кретање једном у животу или неколико кретања која трају једну или више година; напуштање места становања само крајем викенда и повратак из места рада само почетком викенда; свакодневно путовање између стана и посла. Постојање прва три типа аутор је везао за регије које карактерише социо-економска заосталост, док су за развијенија подручја везана преостала два типа. Типологија просторне покретљивости коју је дао Хуго (1983) као основни критеријум има мотив одласка на рад из села у град, трајање боравка у граду и, посебно, ниво привржености селу или граду. Типологија обухвата седам типова просторне покретљивости од свакодневног одласка у град на посао, преко сезонске миграције, до коначне миграције, укључујући и категорију лица која се нису определила ни за коначно пресељење у град, нити за повратак на село.

Трајање и учесталост просторног кретања су најприкладнија основа за класификацију просторне покретљивости (Oliveira-Roca, 1990). Ауторка истиче да су ова два критеријума важнији од територијалног домета, који има секундарно значење у предложеној класификацији, пошто истовремено може бити одраз различитих нивоа социо-економске развијености неког простора и узроковати различите врсте организације истог. Дефинитивни облик миграције на релацији село-град може имати за последицу депопулацију и деаграризацију села, док стална кретања становништва са села у град, са циљем обављања занимања, могу утицати на промену начина коришћења земљишта или на постепену урбанизацију. Трајање и учесталост су и уско повезани и са намерама појединца или домаћинства при одлучивању о избору облика просторне покретљивости. И такве намере су у процесу просторног кретања подложне променама.

Оливеира-Роца територијалну мобилност дели на две шире категорије, на миграције и циркулације (Табела 1). Под миграцијама подразумева све промене сталног пребивалишта са подкатегијама које чине коначна и привремена миграција. Са друге стране, циркулацијом се сматра сваки одлазак становника из места сталног становања у неко друго место, као и његов повратак. Временски интервал одсутности може бити од неколико сати и дана до неколико месеци и година. Циркулација се дели на три главне подкатегије: сезонску, случајну и редовну.

Табела 1. Типови савремене просторне покретљивости становништва према трајању, учесталости и територијалном домету кретања*

Трајање и учесталост			Територијални домет								
			Локална		Међуопштинска		Међурегионална (покрајинска)		Међународна		
			Краћи домет	Дужи домет	Краћи домет	Дужи домет	Краћи домет	Дужи домет	Краћи домет	Дужи домет	
Миграција	Конечна		2	2	2	2	2	2	2	2	
	Привремена	Краткотрајна	Поновна	1	1	2	2	1	1	1	1
			Повратна	1	1	1	1	1	1	1	1
	Дуготрајна	Поновна	1	1	1	1	1	1	1	1	
Повратна		1	1	1	1	1	1	1	1		
Циркулација	Стална (редовна)	Дневна	2	2	2	2	2	1	2	1	
		Недељна	1	1	2	2	2	2	2	2	
		Повремена	1	1	1	2	2	2	2	2	
	Случајна	Једнократна	2	2	2	2	2	2	2	2	
		Вишекратна	1	1	1	1	1	1	1	1	
	Сезонска	Једнократна	2	2	2	2	2	2	2	2	
Вишекратна		1	1	1	1	1	1	1	1		

*Са бројем 1 су означена кретања слабијег интензитета, а са бројем 2 кретања јачег интензитета
Извор: Oliveira-Rosa, 1990

Под сезонском се подразумева циркулација која се одвија само у току одређених годишњих доба. Везана је за пораст потражње радне снаге за послове у угоститељству и хотелијерству, грађевинству и сл. Обухвата редовне и нередовне повратке у место сталног становања, зависно од удаљености и врсте послова, као и од могућности промене локације у току радног интервала. Случајна циркулација обухвата сваки нередовни одлазак из места сталног становања и повратак након одређеног времена. Обавља се због лечења, неког облика школовања, одслужења војног рока, службеног одсуства и сл. На крају, редовна циркулација представља регуларна кретања између места сталног становања и неког другог места, може бити ради посла, школовања и сл. Код овог вида циркулације, учесталост повратка у место становања може бити повремена, недељна и најважније, дневна.

Типологију просторне покретљивости радне снаге предложио је Мацура (1965) и у оквиру ње је издвојио четири типа економски мотивисане просторне покретљивости. Први тип чине трајна пресељења радне снаге из ранијег у ново место рада. Њих идентификује са пресељењима на дужа растојања. Други тип представљају сезонска пресељења радне снаге из места сталног становања у место рада. Краћег су трајања, а могу да буду и припрема за трајно пресељење. Трећи тип чине дневна пресељења радне снаге, односно одлазак из места становања у место рада на дневној бази. Под четвртим типом се подразумева *негација* пресељења, пошто је место становања радне снаге исто као и место обављања занимања.

Дневне миграције имају значајну улогу у оквиру *теорије о транзицији просторне мобилности становништва*, где су представљене као кружна кретања (Zelinsky, 1971). Аутор је настојао да уведе појам слично појму и фазама развоја становништва у оквиру теорије демографске транзиције. Тако би, поред постојећих етапа природног

кретања становништва, имали и миграцијске етапе сходно општем социо-економском развоју одговарајућег историјског периода и простора. За традиционално друштво је карактеристична ограниченост готово свих облика просторне покретљивости; за рано транзицијско друштво масовне миграције село-град; за касно транзицијско да миграција село-град слаби, а јачају кружна кретања; за развијено друштво јачање међуградских кружних сеоба; на крају *суперразвијено друштво* би карактерисале слабе миграције због високог нивоа организованости заједнице. Фригановић (1990) делом истиче неслагање са теоријом Зелинског и посебно наглашава супротан став о последњој етапи, за коју су „карактеристичне слабе миграције због орвеловски организоване заједнице“ (Friganović, 1990: 68). Другим делом, сматра је и адекватном полазном основом, која би претрпела одређене измене. Сматра и да транзицијски модел миграције није применљив на све етапе развоја друштва у прелазним раздобљима. Начин на који се споне миграције и развоја манифестују специфичан је и зависи од типа друштва и његове историјске условљености.

1.1.2 Појам и подела дневних миграција

Међу разноврсним показатељима – географским, демографским, економским, социолошким и другим, који илуструју просторну обједињеност и функционалну повезаност насеља на некој територији, дневне миграције становништва, а нарочито радне снаге, спадају у групу релевантних. Стаменковић (1987) их представља као „жиле куцавице“ у мрежи насеља, индикаторе степена и интензитета интегрисаности људских насеља, као и чињенице које могу да сведоче о нивоу просторне и социјално-економске трансформације.

Дневна миграција се на разним језицима другачије назива, тако да не постоји универзална дефиниција, као и типологија овог процеса (Oliveira-Roca, 1987). Француски географ Џорџ је назива *turbulence en place*, односно турбуленција у месту и дефинише је као стално или повремено премештање у вези са одређеним начином привређивања унутар неког географског подручја. Овом дефиницијом обухвата кретања од номадизма и полуномадизма у економски неразвијеним подручјима, до дневних, у неким случајевима и недељних кретања становништва између места становања и места рада у знатно развијенијим земљама (George, 1959).

Анализирајући сталне токове кретања између места сталног пребивалишта и места рада у Белгији, Холандији и тадашњој Западној Немачкој, Дикинсон за активно становништво које путује на посао из свог места сталног становања, а да при томе прелази административну границу најнижег ранга, користи назив *commuters*, односно *комутанти*. Дефиницијом је обухваћено и активно становништво које станује и ради у неком урбанизованом подручју које има више административних јединица и називају се псеудокомутантима. Уколико се граница централног насеља у конурбацији шири и обухвата суседна насеља, кретања унутар тог урбаног подручја се више не сматра комутирањем. На примерима посматраних подручја приказује разлику у називу, тако дневног мигранта у Белгији називају *migrant alternant de residence et travail*, док је то у Немачкој *pendler*. У Холандији се назива *forensen*, и у оквиру пописа се дели на аутохтоне и алохтоне, односно прва група представља рођене на селу који су задржали своје место боравка, а путују дневно у град ради посла, док другу групу чине рођени у граду који су се преселили ван њега, а путују у град на посао (Dickinson, 1957).

За дневно кретање између посла и места становања, Кант сматра да се може истраживати у оквиру концепције саобраћаја. На основу тога одређује да се наведено кретање може одвијати између града и руралног подручја, између два централна насеља, као и у оквиру неког урбаног подручја, при чему користи исту терминологију као и Дикинсон за ову појаву. У категорију периодичних миграната ставља активно становништво које обавља занимање у неком другом месту, али се не враћа у место становања сваки дан (Kant, 1962).

Поделу дневних миграција на основу локације места сталног становања и социјалне оријентације према граду предложио је Холмс, базирајући се на истраживањима у Аустралији и Сједињеним Америчким Државама. Из тога су изведене три врсте дневних миграната: приградски, изванградски и спољни. Прве две категорије су оријентисане на град, карактеришу их углавном више социо-економске аспирације, као и већа професионална, социјална и просторна мобилност. Такође, код ове две групе дневно кретање у град или центар града је повезано са избором локације за становање, а јавља се као просторно решење за проблеме који проистичу из пренасељености и просторне конкурентности. Решење за проблеме које намеће просторна неравнотежа на тржишту радне снаге, која је одраз неодговарајућег размештаја у односу на могућност запослења, је прилив спољних дневних миграната (Holmes, 1971). Поред Холмса и други значајни аутори истичу да спољни дневни мигрант може становати у другом граду, али да су најзначајнија дневна кретања из руралних подручја, као и из мањих урбаних центара у веће градове (Oliveira-Rosa, 1987, Лукић, 2008).

Избор просторне јединице, као и временски интервал, Термоте (1980) сматра кључним при дефинисању дневне миграције. Када се дневна миграција, са једне стране, сматра димензијом урбанизације, тада просторна јединица треба да буде мала. Са друге стране, када се дневна миграција посматра као процес економског прилагођавања простору, просторна јединица треба да буде довољно велика да елиминише димензију урбанизације. Посматрано са временског аспекта, дневне мигранте сврстава под радну снагу која дневно путује у стално место рада, а напомиње и могућност дефинисања дневне миграције као кретања које траје дуже од одређеног времена (за пример је узето 30 минута).

Користећи повезаност дневне миграције са дефинитивном миграцијом и урбанизацијом као основни критеријум, Термоте је предложио и типологију дневне миграције:

1. Дневна као замена за сталну миграцију, код становништва које би мењало место становања, односно дневна миграција из места Б у место А, што смањује сталну миграцију из места Б у место А,
2. Дневна ко допуна сталној миграцији:
  - а) ранији становници места А који су сада дневни мигранти из места Б у место А,
  - б) ранији становници места В који су сада дневни мигранти из места Б у место А, који би остали немигранти,
  - в) ранији становници места В који су сада дневни мигранти из места Б у место А, који би се иначе преселили у место А,
3. Дневни мигранти који имају неутралан учинак на миграцију, односно становници места Б који дневно мигрирају у место А, а иначе не би мењали место становања (Termote, 1980, према Oliveira-Rosa, 1987).

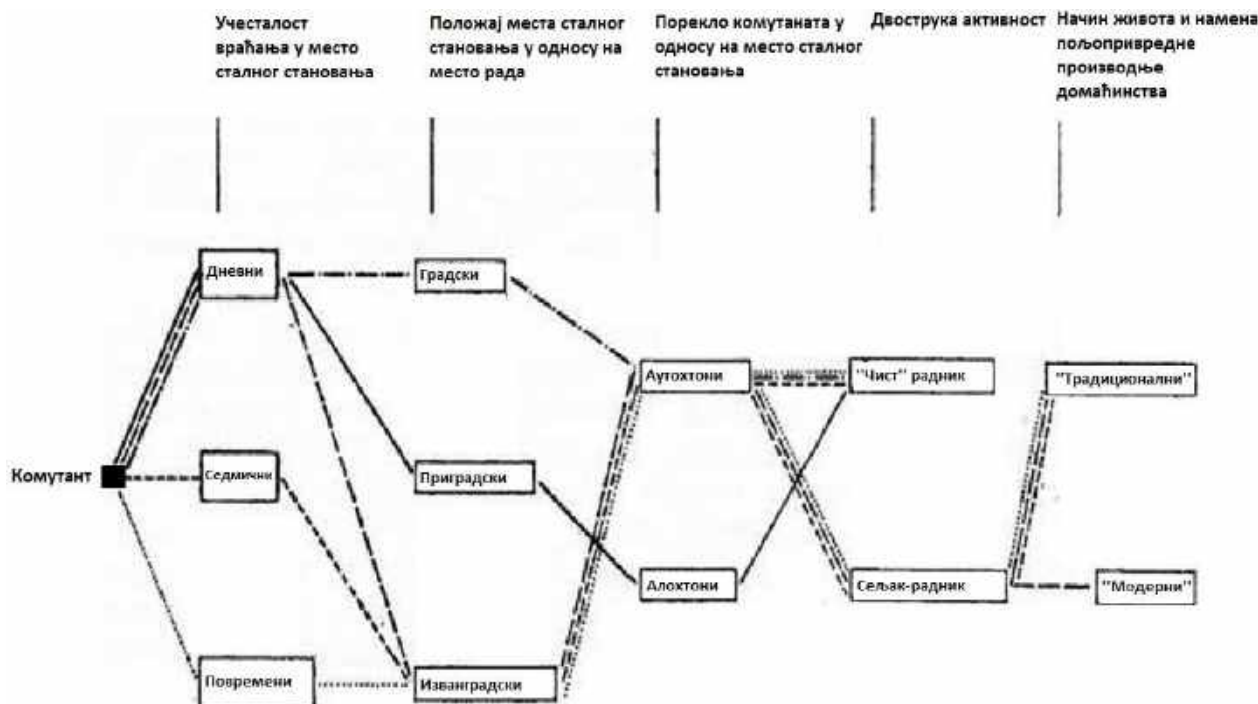
Кроз несразмерни однос између броја радних места и радне снаге, дневну миграцију је посматрао и Пивоваров у оквиру социјалистичких земаља (Pivovarov, 1970). Он дефинише дневну миграцију као стална и кратка путовања становника између места становања и места рада, при чему су наведена места лоцирана у различитим насељима. За узрок таквог облика кретања узима степен развоја међусобно повезаних насеља које карактеришу *просторне празнине*. При истраживању истог простора, амерички географи (Fuch & Demko, 1978) дневну миграцију виде као свако одлажење из насеља становања у неко друго насеље, док повратак у насеље становања може бити дневни, недељни или ређи.

Према Хугу дневна миграција представља свако стално кретање изван села (као насеље становања) у неко друго насеље које траје између 6 сати и једног целог дана. Као најчешћи разлог кретања истиче углавном рад и школовање. Са друге стране, *кружном миграцијом* назива континуирану, али привремену одсутност која траје дуже од једног дана (Hugo, 1978). Дневна миграција је дефинисана и као реципрочно кретање које обухвата међусобну размену малих група и појединаца између насеља становања и дестинације путовања. За насеља становања и одредишта миграната често важи да су различитих величина и функција, а кретање се завршава у насељу у коме је започело. Као основни мотив за укључивање становништва у дневне миграције истиче се просторна одвојеност обавеза, робе и активности. Дневна миграција обезбеђује интеграцију насеља различитих услова и нивоа развијености, а представља последицу социо-економске неравнотеже и обухвата размену радне снаге између различитих начина производње (Champan & Porthero, 1983).

Сезонска и дневна миграција, као категорија миграције у ширем смислу, су дефинисане као миграције на одређено време, сезонске или дневне из насеља сталног становања у насеље привременог боравка ради запослења (Wertheimer-Baletić, 1982). Са друге стране, слично као код Хуга, могу бити представљена као кружна кретања која се увек враћају у место поласка (Friganović, 1978). На том основу, аутор кретања назива дневном миграцијом и дефинише их као *пендуларно-турбулентно гобање*. Дневне (укључујући и седмичне) мигранте дели на традиционалне и мобилне. Под првим подразумева старије, полуквалификоване и неквалификоване раднике, који се теже привикавају и теже повратку домаћинству и имају на селу. Под другом групом подразумева младу, квалификовану и образовану радну снагу, која тежи дефинитивном пресељењу у место рада, при чему истиче да је тешко прецизно одвојити једну од друге. На основу образовања, коришћења саобраћајних средстава и висине просечних примања, дневне миграције се деле на миграције вишег и нижег стандарда (Žuljić, 1976). Аутор градацију врши на основу чињенице да ли је просечни животни стандард мигранта виши или нижи у односу на исти просек становништва у дестинацијском насељу.

Оливеира-Роца (1987) издваја *редовну циркулацију* која обухвата одлажење становника из насеља становања у насеље запослења. Сматра је за најчешћи облик циркулације, која је и сама последица одвојености функција рада и становања. Редовну циркулацију назива *комутирање*, а учеснике у оваквом облику кретања назива *комутанти*, по узору на енглеске изразе *to commute* и *commuter* који се односе на редовно путовање из једног насеља у друго и назад. Појам је добио ово значење када је такав облик кретања постао интензивнији и утицајнији у САД и Великој Британији. Ауторка сматра да се таква кретања не могу називати миграцијом, пошто се не ради о дефинитивној промени насеља становања. На основу тога уводи стране изразе наводећи да "не постоје потпуно одговарајуће речи на хрватском или српском" (Oliveira-Roca, 1987:34). У већини случајева овај тип просторне покретљивости се одвија унутар неког метрополитенског

подручја или између већих градова са функцијом центра рада и села или мањих урбаних насеља са израженијом функцијом становања.

Слика 1. Главни типови комутаната Извор: Oliveira-Roca, 1987

Приликом одређивања типова комутаната ауторка се водила ставом да су од учесталости повратка и територијалног домета важнији фактори географски положај домаћинства у односу на место рада и порекло комутаната у односу на место сталног становања, односно обављање или необављање двоструких активности (Слика 1). На основу тога издваја два основна типа:

1. Приградски, дневни, комутанти, који живе у предграђу већег урбаног центра или у мање урбанизованим насељима метрополитанске регије. Живот им је оријентисан ка граду и већином су *алохтони* тип, пошто су се преселили из централног у приградско насеље или из других крајева, такође већини је место рада у централном насељу, а одлучили су се за дневну миграцију услед високих трошкова становања у централном насељу, развијеног саобраћаја у мрежи насеља, као и нижим ценама земљишта на периферији самог центра. Типу углавном припадају квалификовани радници, службеници и стручњаци.
2. Изванградски дневни, седмични или повремени комутанти, који су међусобно слични по свом социо-економском статусу. Пребивалиште овог типа је изван приградског подручја централног насеља, а често и изван регије у којој раде. Већином припадају *аутохтоном* типу, пошто су у насељу становања живели и пре него што су се одлучили за дневну миграцију. Овај облик кретања се сматра решењем проблема просторне неравнотеже између дистрибуције радне снаге и радних места. Интензитет кретања је повезан са израженошћу поделе функција рада и становања, што је одраз просторне концентрације радних места и географске дисперзије места становања (одвојености). Већином су слабијих квалификација и примања, због тога се не селе у насеље рада, док пољопривредним поседима осигуравају приход и снабдевеност домаћинства. Као разлози се наводе и приврженост земљи и високи трошкови становања у великим градовима. Назива их *традиционалним* сељацима-радницима

комутантима, док постоје и *модерни* сељаци-радници, најчешће са мањим поседом, а боље квалификационе структуре од традиционалног типа.

Под изванградске комутанте могу се сврстати и *чисти* радници, што значи да њихово домаћинство нема додатне приходе од пољопривреде. Већином се ради о стално насељенима у мање развијеним подручјима са вишком пољопривредног становништва, које је настало уситњавањемседа и смањеном могућности запошљавања, посебно за неквалификовану радну снагу са села.

Ауторка је, поред основних, навела и све чешћу појаву секундарног типа, а то је аутохтони градски дневни комутант. Представљају га, стално насељени у централном насељу метрополитанског подручја, који дневно путују на рад у приградско или изванградско подручје. Најчешће је у питању промена локације рада, односно дислоцирање индустријских погона из централног насеља, при чему се задржава статус становања у граду. Као разлог се наводи и неравнотежа између понуде стручне радне снаге и радних места у самом граду (Oliveira-Rosa, 1987).

Сличност ове типологије са Холмсовом анализирао је Лукић (2008) наводећи да је прилагођена бившем југословенском простору. Као основну разлику у односу на Холмсову типологију представља категоризација изванградског комутанта као аутохтоног, а не алохтоног, који својом дефиницијом обухвата и вањске аутохтоне дневне мигранте. Разлика у односу на типологије америчких научника резултат је разлика у мотивима дневних миграната. За савремене дневне миграције у нашој земљи, наводи да су првенствено економски мотивисане и да у њима већину чине изванградске и вањске (*external commuting*) дневне миграције аутохтоног становништва као главни начин прилагођавања просторној дистрибуцији могућности за запошљавање. За ову врсту дневне миграције радне снаге из сеоских подручја, наводи да чине већину у дневним миграционим токовима Србије (Лукић, 2008).

На основу усмерености географских истраживања на сагледавање карактеристика дневних миграција становништва, Стаменковић (1992) их дели на континуиране или сталне и повремене дневне миграције.

1. Под континуираним, односно сталним подразумева да се одвијају свакодневно на релацији: домицил - друго насеље - место рада или школовање и обратно (одлазак - повратак) и да по правилу имају вишегодишње трајање.
2. Под повременим подразумева да се обављају с времена на време (недељно, месечно, сезонски и сл.) ради задовољавања неких потреба, као што су: одлазак у град пијачним даном ради продаје пољопривредних производа, куповине робе, регулисање административних обавеза и слично.

1.1.3 Фактори дневне миграције

У оквиру истраживања дневних миграција, саставни део је и анализа фактора који иницирају појаву овог облика кретања. Бројни и разноврсни фактори утичу на процес дневног кретања становништва, док значај њиховог утицаја зависи од циљева и карактеристика дневних миграната. Фактори, као и степен утицаја појединих фактора на дневну миграцију становништва, мењају се са променама у условима рада и живота, као и са променама у животним фазама, ставовима и циљевима дневних миграната. Самим тим, сам процес дневних миграција се посматра као динамички у односу на време и простор одвијања. Промене у структурним обележјима дневних миграната и

њиховим домаћинствима, као и у срединама рада и становања, резултирају променама у обиму, правцима и структури токова дневних миграција (Лукић, 2008).

Дневне миграције су друштвени феномен који са аспекта географских проучавања имплицирају демографски, функционални и просторни аспект. То значи да дневна покретљивост становништва има четири детерминанте: демографску, функцијску, просторну и временску. Иницирање оваквог облика кретања становништва тесно је повезано са функцијама, а градови имају најшири дијапазон функционалног капацитета. Зависно од јачине, наведени капацитет може да покрене становништво из удаљенијих делова окружења градова. Комуникације и саобраћај се истичу међу факторима, од којих зависи шта ће се у окружењу неког града сматрати удаљеним деловима (Матијевић, 2009).

Путање дневних миграција се формирају на основу фактора који се могу сврстати у три основне категорије:

1. Прву чине фактори везани за подручје, које представљају могућности запослења, дистрибуција популације, популациона величина насеља, трошкови становања, као и природни и саобраћајни услови.
2. Другу категорију представљају лични фактори, односно демографска обележја запослених и то: старост, пол, образовање, радни стаж, брачни статус, услови становања (поседовање) и ниво пољопривредне ангажованости.
3. Преостала категорија су економски фактори које чине тип индустрије, величина и положај фабрике, политика запошљавања, услови рада, као и висина дохотка (Thompson, 1956).

Поделе детерминанти дневне миграције биле су заступљене и код југословенских географа. Лукић (2008) издваја најзначајније класификације детерминанти, према простору и значају, као и према домету гравитационе зоне.

Према простору и значају, географски фактори који утичу на процес дневне миграције, могу бити подељени на:

1. факторе места становања
2. факторе привредног центра
3. факторе саобраћајно-географског значаја (Klemenčić, 1962).

Фригановић (1970) факторе који утичу на дневну покретљивост радне снаге и на домет гравитационе зоне дели у две категорије:

1. Прву чине рационални фактори, односно трошкови живота и становања, приходи, социјално осигурање и сл.
2. У другу категорију сврстава социјално-психолошке факторе, односно тежњу ка становању ближе граду, преквалификацију, смањену цењеност пољопривредног рада и сл.

Факторе утицаја на правце, интензитет и структуре токова дневне миграције Лукић (2008) дели на основу релације на којој се одвијају, односно чињенице да чине везу између насеља рада и насеља становања. Ови фактори подељени су у две групе:

1. Индивидуалне и факторе домаћинства, обједињене у групу унутрашњих фактора
2. Фактори тржишта рада и становања, фактори саобраћајних услова и организације простора, односно спољашњи фактори.

У шири обухват унутрашњих фактора утицаја на дневне миграције ауторка сврстава и личне или породично социо-психолошке, односно субјективне факторе, који се односе на утицај фазе животног циклуса, аспирација, социјалних веза и личних или породичних циљева. За појединца или домаћинство, унутрашњи фактори су релевантни *микро* и *мезо* фактори. Обухват спољашњих фактора чине економско-рационални фактори и фактори простора, а представљају макро факторе у вези са политиком економског и просторног развоја. Макро фактори подстичу дневне миграције као облик просторне покретљивости становништва, као фактори који утичу на стварање регионалних разлика у степену развијености у различитим доменима.

Фактори животног циклуса делују на дневну миграцију на основу промена заступљених код појединца или домаћинства. До одлуке о миграцији доводе потребе за различитом географском локацијом или стамбеним простором на основу промена у социо-економском положају, старосној структури и величини домаћинства (Rossi, 1955). Међу најважније варијабле животног циклуса сврставају се старост и образовање. За становништво у млађим средовечним годинама сматра се да има највиши степен мобилности, док се ниво образовања сматра за фактор подстицања нових аспирација које иницирају миграције. Код становника мањих и слабије развијених насеља, реализација њихових аспирација могућа је само ван насеља пребивалишта. Становништво наведених насеља са вишим степеном образовања склоно је сталном пресељењу, док код становника са нижим степеном образовања запослење у већем насељу може бити допунско, чиме се повећава и учесталост кретања (Connell et al., 1976, Skeldon, 1977, Oliveira-Roca, 1986, Лукић, 2008).

Сектор делатности којој припада дневни мигрант је важан унутрашњи-индивидуални фактор овог облика кретања. Професионалне и секторске карактеристике, као и висина зараде имају снажан утицај на мобилност становништва. Поред обима дневне миграције, наведена обележја имају везу и са просторном и временском дистанцом овог облика кретања становништва (Лукић, 2008). Висина зараде, тип занимања и сектор делатности дневног мигранта имају утицај на дистанцу путовања до посла. Поједине групе међу дневним мигрантима свакодневно путују даље, везано за занимања која више зарађују, специјализована занимања, запослени у секторима који су по природи концентрисани на малом броју локација. Поред њих, истакнут је и значај занимања која су честа код становништва које живи и ради у истом месту, тако у већини насеља постоји један део становништво које ради у здравству, просвети и сл. (Green, Hogarth & Shackelton, 1999; Cristaldi, 2005).

Кроз врсте, односно типове индустрије, и њиховом везом са дневним миграцијама испитивани су фактори који утичу на дневну мобилност становништва. Тип индустрије и висина зараде одређују географску дистрибуцију радника, при чему старији типови индустрије и са нижим зарадама имају ближу, а новији и специјализовани типови, са вишим зарадама имају удаљенију географску дистрибуцију радника. Сектори за које су карактеристични велики фабрички погони, као што су машинска, хемијска или сличне индустрије повећавају могућност за дневну миграцију код запослених (Thompson, 1956; Lu, 2002).

Различите економске прилике међу одређеним територијама, понуда и потражња радне снаге, разлике у приходима, као и животни стандард представљају економске разлоге за појаву просторног кретања становништва. Према томе, економски мотиви доминирају у формирању токова, како миграција уопште, тако и дневних миграција. Фактори одбијања и привлачења заступљени су у најзначајнијим теоријама и моделима о миграцијама (Ravenstein, 1885; Lee, 1966). На том принципу Лукић (2008) дели економске факторе утицаја у две категорије:

1. Привлачни - могућности веће зараде, специјализације, као и боље могућности запошљавања у струци
2. Одбојни - губитак посла или немогућност запослења у насељу становања, високе цене некретнина у насељу рада.

Наведени фактори су у директној вези са локалним и регионалним тржиштима рада, односно општим економским условима. Најважнији услови су: висина прихода, развијеност и диверзификованост привреде, као и кретање потражње за одређеним занимањима. Могућност локалне привреде да обезбеди запослење за активно становништво одређује односе између насеља рада и насеља становања. Негативни показатељи локалне економије повећавају могућност дневне миграције, док промене у функцији одређеног насеља могу бити последице планских интервенција, чиме се мења обим, правци и структура дневних кретања радне снаге.

Деловање привлачних економских фактора на процес дневне миграције могуће је уочити кроз промену места рада. Промена може имати позитивне ефекте на организацију и функционисање фирми, а код појединца ствара могућност напредовања и развоја каријере коришћењем опција које нису другде доступне (Green et al., 1999). Са друге стране, незапосленост се може сврстати међу најважније одбојне економске факторе утицаја на дневне миграције. Пораст стопе незапослености иницира пораст учешћа дневних миграната у оквиру радне снаге.

На учешће дневних миграција утиче и профил одређених територија, кроз њихову специјализацију на економској основи, као и организација простора, односно организациони фактори. Тако је дневна миграција, услед већих могућности запослења и разноврсности послова, израженија у привредно развијенијим и урбанизованијим подручјима. Значајан утицај на учешће дневних миграната има и место становања према традиционалној секторској оријентисаности региона и близини центра рада, као и његовој позицији у хијерархији центара (Rogers, 1997; Artis, Romani & Surinach, 2000; Cristaldi, 2005). Организација простора представља фактор на основу којег се могу контролисати или олакшати дневна кретања између насеља (Swindell & Ford, 1975). Према томе, величина насеља, као и густина мреже насеља имају значајан утицај на обим и правце дневних миграција (Thompson, 1956 према Лукић, 2008). Повећан обим дневне миграције је чест у централним државним регионима, са хомогеном урбаном мрежом, који се најчешће везују за главни град, као и у традиционалним индустријским подручјима. Поред тога, близина више развијених центара, са већим могућностима запослења, као и близина главних градова позитивно утиче на избор дневне миграције као модалитета мобилности становништва.

Услови на тржишту некретнина сврставају се у значајне економске факторе дневне миграције. На избор дневног кретања становништва могу утицати стамбена политика, односно висина цена некретнина, као и обим стамбене градње у насељу становања и насељу рада. Чест је пример да се дневном миграцијом замени дефинитивна услед немогућности решавања стамбеног питања у насељу рада (Лукић, 2008). Власништво стамбене јединице у месту становања се издваја као варијабла са могућим ефектом на дневне миграције. Из тога се закључује да на могућност запослења, на удаљеност која се прелази дневним кретањем, утиче и релативна непроменљивост места становања (Hanson & Pratt, 1988). Услед непредвидивих кретања на тржишту рада и некретнина, чест је пример да радници, на дужи временски период, задржавају мање оптималне комбинације насеља рада и становања. Истраживања кретања радне снаге у Сеулу (Lee & McDonald, 2003) и Каталонији (Romani, Surin & Artis, 2003) показала су да боља опремљеност, ниже цене, као и већи стамбени објекти представљају компензацију становништву за дуже дистанце путовања до посла. Промена временске и просторне

дистанце израженија је код подстанара, који пресељењем ближе месту рада, лакше смањују разлику у дистанци у односу на запослене који су власници објекта становања.

На подстицај или ограничавање дневне миграције утичу и саобраћајни услови, односно доступност и развијеност саобраћајне мреже. Сразмерно развијености саобраћајних веза, одређује се и територијални домет дневне мобилности становништва. У насељима са добрим саобраћајним везама територијални домет је већи у односу на саобраћајно изолована насеља, у којима је дневна миграција локалног домета. Поседовање и доступност возила сврстава се у економске факторе који утичу на правце и обим дневне миграције. Повећање потенцијалне мобилности и дистанце која се прелази на дневном нивоу омогућује и олакшава поседовање возила (Vandersmissen, Villeneuve & Theriault, 2003). Развој дневних миграција у Европској унији према истраживањима, у наредних 20 година утицаће на пораст аутомобилског саобраћаја за око 35%. Пораст се очекује на основу чињенице да је за 20 година време које запослени проведе на путу од куће до посла и назад увећано за 40% (Тошић, 2012).

Као савремени фактори утицаја на формирање и токове дневних миграција јављају се погодности животних услова, под којима се поред наведених трошкова и услова становања, подразумева и растући фактор квалитета животне средине. Становање у очуваној животној средини и квалитетнијем стамбеном простору, а рад у економски бољим условима зарад материјалног побољшања квалитета живота, омогућује дневна миграција као модел просторне покретљивости становништва. Могућност избора за становањем у бољим еколошким условима углавном је доступна становништву са већим приходима. У развијеним земљама, променама у факторима који утичу на дневне миграције допринео је убрзан развој саобраћаја и саобраћајних средстава, тенденције на тржишту рада условљене глобализацијом, као и развој информационах технологија који је довео до веће флексибилности по питању радног времена и места рада (Лукић, 2008). Висина зараде се представља и као компензационо средство које би надокнадило незадовољство квалитетом живота у односу на насеље са бољим животним условима (Sun, 1980).

Фактори који на нашим просторима иницирају развој дневних миграција су првенствено социо-економске природе. На територији Србије, процес дневних миграција је добио широке размере са појавом индустријализације и аграрне пренасељености. Одлучивање на свакодневно путовање до посла настало је услед немогућности локалне средине да компензује прелазак становништва у неаграрне делатности (Матијевић, 2009). И у новијим периодима, преовлађујући утицај на правце, обим и структуру дневних миграција имају спољашњи просторни и економски фактори. Они представљају одраз неравномерног привредног развоја територијалних јединица различитих нивоа, као и изражене концентрације функција у појединим центрима, односно градовима. Као најчешћи узрок одлучивања на дневно мигрирање и у Србији, истиче се отежано решавање стамбеног статуса у насељу рада услед високих цена становања и трошкова некретнина у насељима са већим бројем функција (Лукић, 2008).

1.2 ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ ИСТРАЖИВАЊА УРБАНИХ СИСТЕМА

1.2.1 Град и мрежа насеља

Градска насеља су продукт веома сложеног склопа природних и социо-економских услова. Настала су на одређеном степену развоја људског друштва и то као резултат одговарајуће поделе рада у њему. Од тренутка настајања, градови су сами изазивали даљу диверзификацију привредних делатности и занимања. Међу прве важније градске

функције спадају трговина, занатство и администрација. Заједничка особина савремених градских насеља је та, да са околином заједно чине једну органску целину (Пић, 1970).

Сличну основу имао је и Вреск (Vresk, 1984) који за град каже да се појављује на одређеном нивоу развоја друштва као сложени облик људске насељености. На том нивоу развоја се стварају вишкови у производњи и настаје потреба за разменом добара и поделом рада у друштву, што даље иницира одређене друштвене процесе. Потреба за разменом добара и поделом рада доводи до просторне циркулације, односно кретања људи, робе и информација, а места размене постају средишта тих кретања. По том основу, град је резултат не само размене добара и поделе рада, већ и неминовне интеракције која из тога проистиче. Кретања људи, робе и информација су стална просторна појава, а одвијају се између градова, између градова и сеоских насеља и између појединих привредних делатности. Наведеним кретањима су градови и сва насеља повезани у просторни систем у којем имају функцију чворишта. Из тога се развијају сложени урбани системи различитих обележја, под чиме се подразумева да се мрежа центара проширује, градови расту, функционално су све разноврснији и снажнији, као и да су интеракције између њих све јаче.

Функционални односи и везе између града и околине зависе од много фактора: географског положаја, рељефа, природних богатстава, климе, одлика становништва, привредних прилика, развијености непривредних делатности итд. Саобраћајно – географски положај је од великог значаја за развој функционалних односа, према томе утицаји града ће се јаче и даље осећати дуж главних саобраћајница. Град има онолико функционалних односа са окружењем колико има функција, а подела активности у граду се врши на функционалне и нефункционалне. Првој групи припадају оне делатности чије су постојање и активност на било који начин везане за ванградску територију. Делатности чије се дејство осећа само у граду представљају другу групу, док постоје и делатности које спадају у обе групе. Такође, град има две основне групе функција: економске и некономске. Под важније економске функције су сврстане: трговинска, саобраћајна и индустријска, док међу непривредним делатностима посебан значај имају школство, здравство и управа (Пић, 1970).

Вељковић и сарадници (Вељковић, Јовановић & Тошић, 1995) улогу града у мрежи насеља, развијеној на одређеном геопростору, виде као најчешће двоструку, а видови његовог испољавања могу представљати:

- 1) Центар у просторној организацији два система појава. Са једне стране то су производња, размена и потрошња роба и пружање услуга; а са друге организација живота и рада, задовољавање потреба становништва које живи у околним насељима.
- 2) Центар у коме су концентрисане делатности, које имају својства полова развоја, те се такав град испољава и као фактор покретања, подстицања и усмеравања развоја околних насеља.

Због својих својстава географског пола развоја, град се у систему двосмерних веза испољава као покретачка снага и носилац веза и промена у мрежи насеља, односно делује као фактор развоја околних насеља, њихове друштвено-економске, функцијске и изграђене структуре, као и коришћења простора у својој околини (Вељковић, 1988). Начином деловања градова на околна насеља, бавио се и Клок (Cloke, 1979). Као фактор развоја околног геопростора, деловање града се испољава у више видова и то кроз:

- 1) Привлачење радне снаге, становништва, сировина и финансијских средстава из околног простора
- 2) Подстицање развоја *осцилаторних* миграција радне снаге и бројних других корисника разноврсних услуга из околног простора ка граду
- 3) Пресељавање из града или стварање нових производних погона у околним насељима, односно – подстицање, стварање и јачање секундарних полова, услуга, рада, веза и развоја у мрежи околних насеља
- 4) Знатно проширивање изграђених површина града и урастања и интегрисања најближих приградских насеља у физиономску и функцијско-просторну структуру града.

Промет путника између града и околног простора је изразито *пендуларно* – *турбулентног* карактера, а слично је и са кретањем новца. Између града и околине, поред гравитационог или центрипеталног постоји и центрифугални однос. Истовремено постоји двосмерно кретање људи и робе. Село, као и град има својих привлачних функција, узимајући у обзир да је град узрочник турбуленције, односно изазивач функционалних односа. Резиденцијална функција представља гравитациону снагу села, односно на селу живи знатан број путника који саобраћају на релацији град – околина. Из тога Илић закључује да постоји конвергентна (гравитационо дејство града) и дивергентна или дисперзивна (гравитационо дејство села) гравитација. За утицај села на град, исти аутор износи да је знатан у одређеним сегментима и да се осећа у: градњи кућа, начину живота, исхрани и одевању људи, обиму и структури њихове потрошње материјалних и културно-забавних добара и сл. Што је град мањи, то је утицај села на њега већи, а на исти начин делује и број досељених. Утицај села долази до изражаја за време великих друштвених и економских промена, као што је био послератни период. Како град не би могао да постоји без околине и функционалне повезаности, тако и убрзана урбанизација изазива велике промене на селу (Илић, 1970).

1.2.2 Урбани системи - појам и подела

Полазећи од дефиниције система, може се рећи да урбани систем чини скуп градова између којих постоји интеракција која се врши циркулацијом људи, робе и информација (Bourne & Simmons, 1978). Наведена кретања обављају се саобраћајним везама, као што су: железнице, путеви, ваздушни коридори, телефонске везе, или неким од других облика комуникација (Lowe & Moryadas, 1975).

Једна од главних карактеристика урбаног система је да се развија, делује и понаша као целина. Што значи да промене једног елемента узрокују и промене у оквиру целог система. Пораст великих градова, пратио је пораст мањих градова, па се категоризација унутар система није знатно мењала.³ Са променама у коришћењу простора (намени), политичко-територијалним променама, променом положаја у оквиру економских система и сл. настају значајније промене и у урбаним системима. Са свим својим карактеристикама, урбани системи представљају одраз начина и степена развитка неког простора, његове друштвено-политичке организације и економског положаја у националном и светском економском систему. Из тога се закључује да је за географско

³ Више о развоју урбаних система: Vresk, 1984, Berry, 1973, Sjoberg, 1967, Johnston, 1974, Boustedt, 1975, Mamford, 2006, Тошић, 2012.

познавање неког простора, од изузетне важности и познавање обележја и нивоа развијености урбаних система.

Урбани системи су социјални и просторни системи, а њихова обележја треба посматрати кроз три битне димензије: *вертикалну* (хијерархијску), *хоризонталну* (просторну) и *временску*. Основ за посматрање свих димензија урбаних система представља њихова међусобна зависност, пошто у одређеном тренутку вертикална димензија центара има и одређену просторну димензију (Boigne, 1975).

Са уочавањем правилности дистрибуције градова према њиховој величини јављају се прва значајнија запажања о хијерархијској дистрибуцији центара у неком простору. Примећено је да се број становника градова на одређеном простору, сортираних по величини, правилно смањује у односу на највећи град (Auerbach, 1912). Појава правилне расподеле величине градова објашњава се чињеницом да градови одређеног простора или неке земље чине хијерархијски повезани систем у којем сваки град има своје функционално значење, које се даље испољава у броју становника сваког од посматраних градова (Vresk, 1984).

Неправилности у величинској расподели градова на примерима појединих земаља уочио је Џеферсон (Jefferson, 1939). У хијерархијској дистрибуцији је постојао један велики град, који је најчешће био и престоница, а сви остали градови су били знатно мањи. Оваква дистрибуција величина објашњена је законом *примарног града*, односно главног или највећег, као и његовим изузетним значајем у развоју и организацији простора и државе. Вреск (1984) на то додаје да су бројна каснија истраживања показала задржавање неправилне расподеле величине градова код великог броја земаља, односно изразиту примарност главног града у њиховим урбаним системима.

На основу компаративних анализа урбаних система већег броја земаља, у другој половини XX века, утврђено је да се величинска расподела може кретати од неправилног облика, са истакнутим обележјем урбане примарности, до правилног облика. Према томе је израђен модел еволуције реда величине градова, по коме се дистрибуција креће од облика примарности, преко прелазних, до правилног облика.

Бројни су фактори који утичу на формирање облика дистрибуције, а као најзначајнији су означени: ниво економског развоја, промене политичког статуса, историја урбаног развоја, положај у светском економском систему, величина државе и сл. Код мањих држава, са нижим степеном економске самосталности и привредом оријентисаном ка примарној производњи, дошао је до изражаја закон примарног града. Он је био заступљен и код развијенијих земаља које су кроз историју важиле за велике империје. Правилан облик дистрибуције везан је претежно за велике, развијене земље, које су економски и политички независне, а са дугом традицијом урбанизације. Поред ове две категорије, код највећег броја земаља су уочени прелазни облици дистрибуције (Berry & Horton, 1970).

Повезаност у оквиру урбаног система се манифестује и преко његове хијерархијске и просторне димензије, односно кроз узрочну везу између њих. За сваки вид величинске дистрибуције градова, постоји, углавном, одговарајућа урбана мрежа насеља, као и положај највећих насеља.

За *теорију централних насеља* Валтера Кристалера (Christaller, 1933) се везује један од првих значајних покушаја дефинисања просторног размештаја центара и њихове функционално-хијерархијске организације. У оквиру тог модела, просторни размештај градова и насеља уопште је доведен у везу са њиховом основном функцијом, односно потребама њиховог окружења. Узимајући у обзир основну функцију, просторни размештај центара мора бити такав да што мањи број већих центара задовољава

потребе што већег броја мањих центара на што мањој раздаљини. Хексагонални размештај центара је резултат те законитости и то чини хоризонталну, односно просторну димензију. Хијерархијска, односно вертикална димензија је сложенија и формира се на основу три начела: снабдевања, саобраћаја и администрације. Базирајући се на једностраним и идеалним претпоставкама, модел није у потпуности успео да објасни просторни распоред насеља.

Градови у простору су повезани у просторне системе, у којима имају чворишта повезана везама којима се врши интеракција. Чворишта свих величина и везе између њих представљају мрежу која има своја обележја. На основу тога просторни урбани системи се међусобно могу знатно разликовати величином мреже, густином чворишта, међусобном дистанцом и бројним другим обележјима. Нодалитет или чворишно значење, који представља укупан број веза и вредност укупне циркулације, такође је променљив зависно од града.

Организација унутар урбаних система је у складу са функционално-хијерархијском структуром центара, у оквиру које центри нижег ранга функционално зависе од центара вишег ранга. Урбани системи нижег ранга се сматрају подсистемима урбаних система вишег ранга. Према тој основи, може се издвојити неколико хијерархијских нивоа урбаних система. Најнижи, односно први ниво представља град, који сам по себи представља један систем (Berry, 1964, McLoughlin, 1973). Након града, као виши нивои у хијерархији следе: локални (дневни), регионални, национални и светски урбани системи (Bourne, 1975).

У најједноставнијој форми локални, односно дневни, урбани систем обухвата град и околни простор са којим постоји дневна интеракција. Он представља онај простор из ког се путује у град ради снабдевања, ради културно-забавних или других потреба и сл. То је и простор у који свакодневно из града циркулише роба, људи, информације итд. Због наведеног се тај систем и назива дневним или локалним урбаним системом. У мањој или већој мери се дневни урбани систем подудара са метрополитенском регијом. У оквиру њега је најинтензивнији процес урбанизације и највећа концентрација становништва и из тог разлога, просторно заслужује изузетну пажњу. Неки аутори су значај дневних урбаних система истицали податком да је у оквиру њих у земљама Западне Европе живело 70-90% становништва (Hall & Hay, 1980).

Око већих и у функционалном смислу значајнијих градова су организовани регионални урбани системи. Представљају подсистеме националног урбаног система и њихов број зависи од величине земље, структуре урбане мреже и других фактора. Национални урбани систем чине сви градови једне земље, са својим подсистемима у хијерархијском односу.

Формирање међународних (светских) урбаних система се објашњава развојем светског тржишта, светске економије и глобалног начина живота. Поједини градови су преузели водећу улогу у повезивању светског економског живота, што је убрзало њихов развој. Степен развоја најзначајнијих светских метропола (Лондон, Париз, Њујорк, Токио, Сиднеј, итд.) није могуће објаснити само националним потребама.

1.2.3 Кључни теоријски модели и концепти

Комплексни теоријски концепти и модели баве се тумачењем законитости развоја града и његовог окружења. Њихов развој је текао под већим или мањим утицајем различитих филозофских праваца и општих научних парадигми. Сложеност односа између градских регија, као и односа унутар њих, постепено је схватана са развојем модела. Обухваћен је аспект географских услова, економске развијености, општих друштвених

односа, као и места и улоге појединца у еволуцији односа. Крунић (2012) истиче да све теорије постанка и развоја урбаних система, условно и на различитом нивоу садрже бар три детерминанте и то географску, социјалну и економску. Уважавање различитих детерминанти просторно-функцијских односа града и окружења обезбеђује приказом релевантних теоријских приступа и на њима базираних модела. Као кључне теоријске концепте и моделе за истраживање урбаних система Крунић (2012) издваја теорије локације, централног места, неједнаког регионалног развоја, поларизацијског развоја (модел центар - периферија), као и концепт нодалне регије. Поред осталих теорија, Раткај (2009) и Невенић (2013) истичу утицај представника Чикашке школе, док најопширнији преглед даје Тошић (2012).

Истраживања урбаних система и начина коришћења земљишта у великој мери су заснована на идејама стручњака изван географске науке (Раткај, 2009). Континуирани развој и усавршавање *теорија локација* траје од почетка XIX века, до данас. У зачетку идеје значајан допринос теорији дали су економисти, чији је циљ био да одреде законитости размештаја делатности у простору и да утврде њихову оптималну локацију. Узимајући у обзир чињеницу да локација доминантно подразумева просторну компоненту и односе, веома брзо су и географи дали свој допринос (Крунић, 2012).

Однос према теоријама локација, географи су заснивали на полазиштима која су узимала у обзир чињенице проистекле из односа и веза између размештаја природних потенцијала и ресурса са дистрибуцијом и развојем становништва, насеља и економских активности у простору. Поред тога, у процесу планирања урбаних садржаја и функција у градским насељима и регијама, користили су их и урбанисти. Директно и индиректно, теорије локација су утицале на развој доктрина регионалног развоја, планирања и економије (Тошић, 2012).

Као зачетника теорија локација, већина теоретичара истиче Тинена и његова истраживања на тему *Изоловане државе* (Thunen, 1826). У оквиру истраживања објаснио је зависност између коришћења пољопривредног земљишта и удаљености тржишта и улогу градских насеља као тржишта пољопривредних производа, узимајући висину ренте као једну од полазишта модела. Уз лоцирање аграрних делатности и ефикасније коришћење простора, анализирао је трошкове транспорта и дистанцу до тржишта, док је истицао економску оправданост коришћења земљишта. У односима града и околине, окружење града је издвојио у виду концентричних зона, које су издиференциране узимајући трошкове транспорта пољопривредних производа. По том основу су уведени и локациони фактори (Hall, 2006). Модел је представљен у упрошћеним географским и антропогеним условима, при чему централну зону чини град као средиште највећег броја функција и услуга. Повећавањем удаљености зоне од града смањује се рента, јефтиније је земљиште, што утиче на опадање трошкова производње, а на пораст трошкова транспорта. Као узрок промене облика правилних концентричних кругова, односно прелазак у издужене форме, издвојио је географске препреке, као што су речни токови и копнене саобраћајнице.

У конкретном геопростору не постоје упрошћени или идеални услови као у Тиненовој анализи, док су знатне промене у оквиру услова у транспорту и пољопривредној производњи настале након постављања модела. Он је дефинисао законитости према којима ће се мрежа насеља организовати према форми концентричних кругова у хомогеним условима. Исти закључак наводи и Алонсо (Alonso, 1964) при дефинисању *моноцентричног модела града*. Код овог модела, заснованог на висини ренте, уместо пољопривредних произвођача посматрају се дневни мигранти, док се уместо изоловане

државе посматрају градска језгра, односно централне пословне зоне⁴ (Fujita, Krugman & Venables, 1999 према Крунић, 2012).

Други методолошки правац којим је постављен темељ теоријама локација представља дело Кола (Kohl, 1841). Њиме су одређене улоге насеља и њихових функција у интеграцији националних територија тадашњих немачких држава (Böhm, 1986 према Тошић, 2012). Функционална организација држава, према моделу, је утемељена на просторним надлежностима насеља са различитим улогама, у управној организацији, кретању и размештају становништва, као и производњи, потрошњи и расподели материјалних добара. Коловим моделом су дефинисани значај града у регионалној организацији простора, његова улога у миграцијама становништва и диференцирању сопствене утицајне сфере, као и значај и улога урбане околине у унутрашњој организацији структуре града. Главни град представља средиште кружне територије које је радијално на осам страна повезано са центрима нижег ранга. Према моделу је дефинисана петостепена хијерархија међусобно повезаних центара са примарним и секундарним (латералним) саобраћајницама. Сматра се за први покушај дефинисања хипотетичке мреже насеља, хијерархија и комплементарности централних насеља у функционалним организацијама држава, чији је концепт био исходиште за теорије и моделе централних места и поларизованог раста и развоја (Тошић, 2012).

Крајем XIX и почетком XX века, у први план долазе теорије чија су основа регионални аспекти размештаја и локације индустрије. Лаунхардт (Launhardt, 1883) локацију индустрије доводи у функцију трошкова транспорта руде и енергије, односно стварања индустријског производа и транспортних трошкова до тржишта којем је продукт намењен. Оптимална локација индустрије је одређена геометријски, у пољу локационог троугла, чији углови представљају извор енергије, налазиште руда и тржиште индустријских производа (Тошић, 2012). И овај модел везан је за упрошћене услове, самим тим и једноставан, што га чини нереалним у конкретном геопростору, али је временом допуњаван и представљао је основу за даља истраживања.

Нешто значајнији утицај су имале теорије браће Вебер (Alfred Weber, Max Weber) у којима су истицали економску улогу града у интеграцији простора (Невенић, 2013). Алфред Вебер се бавио питањем оптималне локације индустрије као основним покретачем процеса урбанизације. Његова теорија локације је заснована на трошковима радне снаге, трошковима транспорта и агломирања комплементарних индустрија и услуга, као доминантним факторима. На цену производње утичу фактори регионалног значаја, односно цене сировине, њеног транспорта, као и радне снаге. Значајан допринос теорије је везан за утврђивање агломерацијских и њима супротног дејства – деагломерацијских фактора. Поред недостатака, модел је имао директан утицај на развој теорије просторне организације. Велики је значај и детерминисаних фактора, посебно фактора агломирања, који су и поред насталих промена најзначајнија одлика савремене светске економије (Bradford & Kent, 1977).

Са социолошког аспекта, Макс Вебер се бавио економском основом демографског и просторног ширења града. У оквиру урбаних средина, истакао је економске односе који владају у њима и чијим ефектима је условљен опстанак града. Остваривање профита је обезбеђивао онај град, чији су економски приноси били константни кроз запошљавање, ренте и фискалне политике. Такви економски ефекти представљали су услов даљег демографског и просторног развоја града. За развој је везивао и снажне убрзане структурне промене, при чему су промене демографске, економске и просторне структуре града последица његових економских приноса (Weber, 1958 према Невенић,

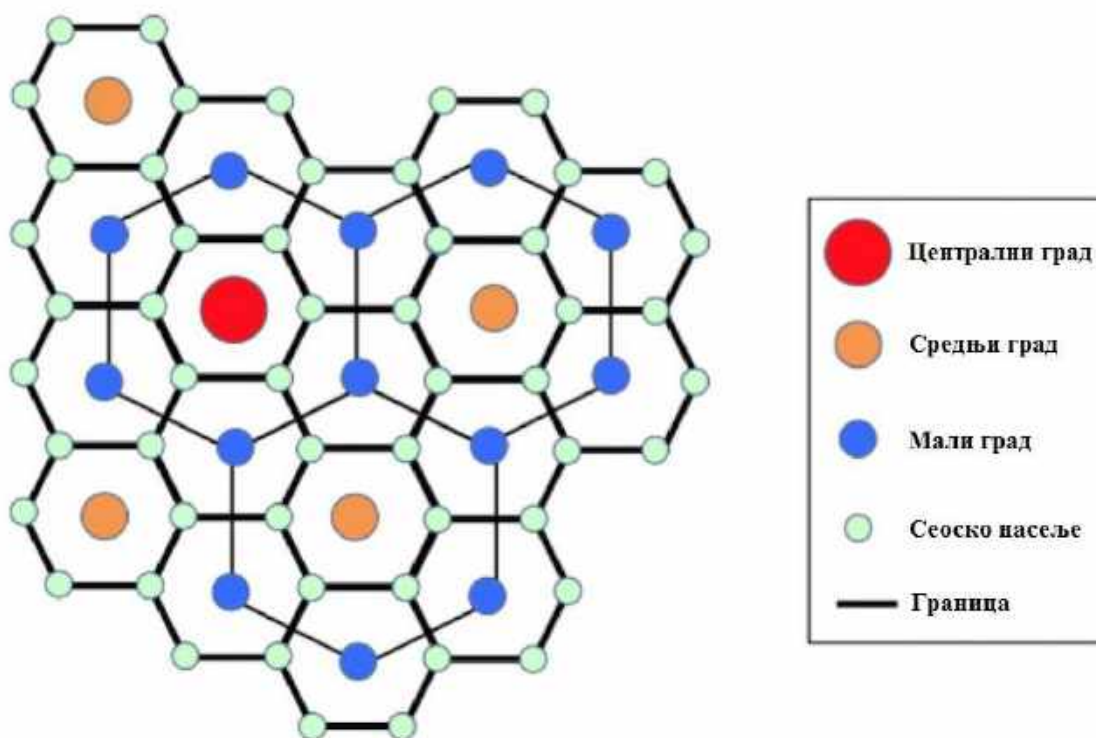
---

⁴ CBD – central business district

2013). Поред тога, бавио се потребама идеалне урбане заједнице, као што су тржиште, администрација, правни систем и форме удруживања.

Током тридесетих година XX века настају две теорије које функционалну организацију простора посматрају на сличан начин. Прву представља *теорија централног места* Валтера Кристалера из 1933. године, док је друга *теорија економске регије* Аугуста Леша из 1937. године. Већи значај у оквиру ових теорија је дат улози централних функција у организацији живота становништва у градовима, као и у насељима у њиховом регионалном окружењу.

Модел, који је развио Кристалер (слика 2), је објашњавао функцијску хијерархију насеља, као и њихову локацију у простору. Он разликује насеља вишег и нижег ранга сходно функцијама које поседују, односно услугама које пружају свом окружењу, чиме је поставио једну од основа функцијског детерминизма у урбаној географији. Тржиште сваке робе или функције је одређено потенцијалним максималним дометом, као и минималном потражњом, односно прагом. На висину трошкова транспорта највише утиче удаљеност, док цену услуге или производа формира потражња. Према Кристалеру, центри вишег реда захтевају и више радне снаге, чиме доводи у директну везу број радника у насељу и његову популациону величину. Хијерархија централних места, указује на разлике између функција или добара, у величини тржишта и броју становника, односно представља функцијску хијерархију (Bradford & Kent, 1977 према Крунић, 2012).

Слика 2. Кристалеров модел централних места (адаптирано: Christaller, 1933)

Аугуст Леш (August Lösh) је четири године касније предложио сличан модел, са циљем одређивања територијалног домета производних и услужних функција регионалних центара и субцентара, односно мањих и већих насеља. У оквиру модела, економска регија је посматрана као тржишни простор, у коме значајну улогу имају дистанце, велика производња и идеална конкуренција. Слично, као и Кристалер, предложио је да наведене регије буду у форми хексагона, при чему би градови обимних и интензивних

активности били у средишту, а градови нижег економског значаја на странама или у теменима хексагона (Lösh, 1937 према Тошић, 2012). Полазиште модела је било да становништво није равномерно распоређено у простору, него да је груписано. Такође, у моделу је истакнуто да је најбоља локација она у којој се обезбеђује максимални профит.

Две деценије касније Валтер Ајзард (Walter Isard) је значајно унапредио теорију, при чему је објединио, систематизовао и интегрисао у јединствену, претходне економске и географске теорије локација. Он је заслужан за развој *просторне економије* и за унапређење поимања проблема дистанце у економском простору. Полазиште је било у неједнакој густини насељености у геопростору, при чему са удаљеношћу од центра опада и густина. Формирао је мрежу полигона неправилног и неједнаког облика модификујући систем просторног обухвата тржишта. За добијене полигоне је карактеристично да поседују приближно исту популациону величину (Bradford & Kent, 1977). За главни чинилац значаја локације Ајзард је поставио „трошак за покривање дистанце“ (Тошић, 2012: 116), док је као битне издвојио факторе раширености тржишта и размештаја сировина. Трошкови ренте, транспорта, енергије и производње чине тежиште приликом одређивања оптималног смештаја економских активности.

Идеја да су централне локације, са вишим степеном саобраћајне приступачности, привлачније и да поседују вишу тржишну вредност у односу на локације на урбаним и регионалним периферијама, сматрала се за суштинску у оквиру теорија просторне економије до седамдесетих година. Након тог периода, па све до данас цена земљишта, трошкови транспорта и агломерације предности представљају чиниоце сукцесивног смењивања фаза урбанизације, односно регионалну форму њеног испољавања, као фактора процеса функционалне поларизације и просторне равнотеже (Тошић, 2012).

Реструктурирање простора, као континуиран процес, захтевало је даље унапређење теорије локација. Овакав процес инициран је одлукама о лоцирању истраживачких центара и индустријских погона од стране утицајних корпорација, активностима приватних инвеститора у одређивању намене земљишта, као и контролом државе у оквиру индустријске и пољопривредне производње. У складу са најважнијим економским и политичким променама неопходно је анализирати и просторне промене. Харви (Harvey, 1985) из тога изводи да се, преко лоцирања различитих видова активности, коришћење простора везује за производ тржишних механизма и снаге државе. У оквиру економских и друштвених промена на локалном нивоу, највећи утицај имају спољни фактори, чиме се директно утиче на локацију рада и начине коришћења земљишта.

Последњих деценија изражена је већа потреба за теоријама које из различитих углова третирају локацију, развој и просторну организацију индустрија заснованих на *високом техничко-технолошком развоју*. На основу предиспозиција за развој оваквог типа индустрије разликовале су се и иницијалне хипотезе теорија. На једној страни давала се предност великим урбаним агломерацијама, а на другој мањим урбаним центрима и руралним подручјима. Поред тога, део теорија се залагао за концентрисање индустрије у постојећим центрима развијених регија, док се за неразвијена подручја предлагао модел децентрализоване концентрације и хоризонталног повезивања и умрежавања мањих центара. Потребне високо развијених индустрија представљају високо стручни кадрови, као и технолошке инвестиције и иновације. Сходно томе, подручја у којима је лоциран овакав тип предузећа привлаче људски капитал, док високообразована радна снага привлачи истраживачке и развојне инвестиције. Са аспекта развоја и локација социјалних активности, као и економских делатности, Хал (1988) тврди да се уласком у фазу која превазилази индустријско доба, прелази и у нови облик друштва. За нови облик друштва се везује и прелазак са материјалне економије обима на нематеријалну

економију услуга и знања. Под новом економском географијом се подразумева замена раније развијене концепције компаративних предности, константних приноса и идеалног тржишта, са комбинацијама конкурентских предности и растућих ефеката, истакнутих у условима несавршеног тржишта (Krugman, 1995).

Постиндустријско друштво се базира на *економији заснованој на знању*⁵, односно главни ресурс постиндустријског друштва и економије је постало знање. Самим тим, знање иницира развој технологија и модерну организацију рада, која подразумева и континуирану прераспodelу времена и простора. Савремени информатички системи и технологије створили су, доскора незамисливе, услове за успостављање контроле, односно управљања над становништвом, временом и простором (Giddens, 2007). Са развојем економије знања, долази и до промена у посматрању концепта регије, који се суочава са новим облицима територијалности. Организовање социјалних и економских активности, које се вршило по принципу независних просторних целина, постаје део ефикасније просторно-функционалне мреже. Под утицајем информационих система и технолошких достигнућа простор, границе и дистанце не представљају више значајне препреке у комуникацији, док носиоци развоја и трајања просторних односа и веза постају мреже (Тошић, 2012). Умрежавање има основу у технолошком напретку, који представља једну од примарних карактеристика транскорпоративних предузећа. Као таква, она представљају облик организације који испуњава услове примене глобалне транскорпоративне и економије засноване на знању и информатичким технологијама (Castells, 1996). Корпоративно умрежавање за циљ има формирање глобалног тржишта роба, радне снаге, информација, услуга и новца, које тежи слободном кретању знања, идеја, капитала и становништва.

Природна, као и еколошка компонента све чешће су саставни део савремених теорија локација. Тако Капра (Capra, 2004) полази од хипотезе да начела организације будућих економских и социјалних институција морају бити конзистентна са начелима организације развијене од стране природе у циљу одржавања мреже живота. Парадигма одрживог развоја, кроз еколошку димензију, има све значајнију улогу у оквиру развоја и локације економских активности. Трошкови очувања стања и заштите животне средине имају посебан значај при формирању ставова и доношењу одлука о лоцирању и развоју различитих видова привреде. Истакнута је веза између економских активности (пре свега индустријских), избора технологија и ограничења која намеће потребу за заштитом, очувањем и унапређивањем животне средине. Као полазна основа, истиче се чињеница да животна средина и геопростор имају капацитет или границу до које могу толерисати промене изазване економским и другим активностима људске заједнице (Тошић, 2012).

Паралелно са развојем теорија локације немачких и других европских аутора, на територији САД значајан допринос истраживањима законитости развоја урбаних структура дали су бројни аутори, међу којима посебно место заузимају представници *Чикашке школе*. Од стране социолога ове школе, у оквиру модела коришћења земљишта, развијена је теорија *класичне урбане екологије*. Њихов истакнути значај може се сагледати кроз основе које су поставили, као и бројне критике и савремене расправе на тему њихових ставова (Carter, 1995). У проучавањима урбано-географских

---

⁵ Постиндустријско друштво, информатичко доба или нова економија и сл. су све изрази за нове друштвене и економске односе, док економија заснована на знању (КВЕ – Knowledge based economy), односно економија знања, представља појам који се најчвршће усталио, а представља савремену економију која се развила под снажним утицајем науке и технологије где су људски ресурси добили мултидимензионални карактер, а развој корисног знања има свој одраз у развоју економије у ширем смислу (Тошић, 2012).

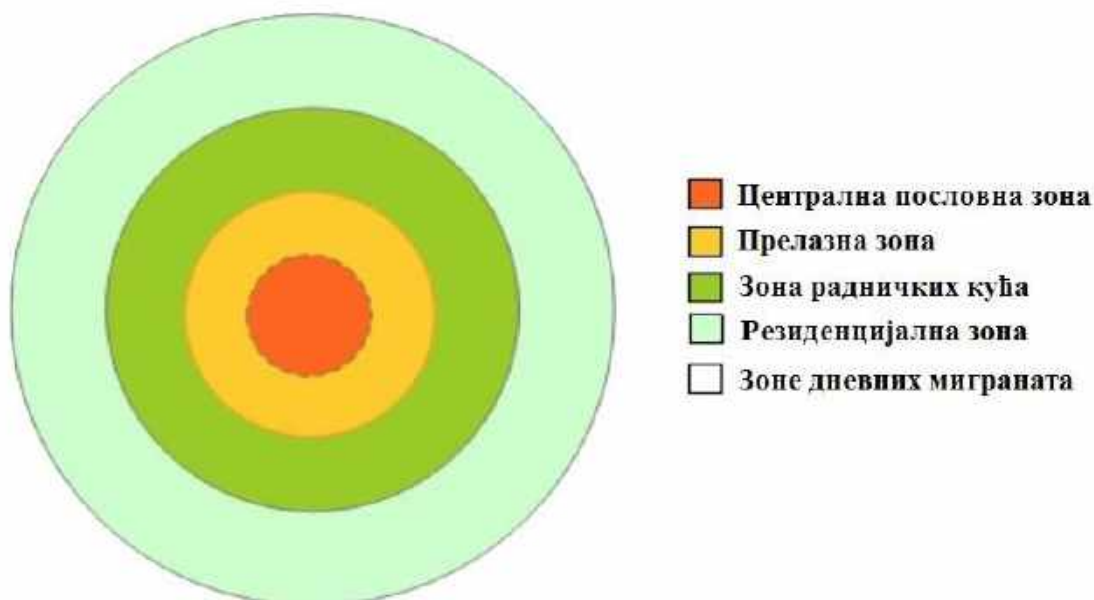
процеса, Чикашка школа је развила еколошки и неокласични приступ. Еколошки приступ је имао своју основу у законима природе, односно, био је заснован на еколошким принципима. У средишту њиховог интересовања налазили су се град и урбанизација, док су се индиректно бавили спољним односима на релацији град - околина, као и установљавањем адекватних модела коришћења градског земљишта (Vučković, 1988, Невенић, 2013). Модели су засновани на аналогiji између градске и природне средине, односно имали су полазиште у премиси да је људско понашање одређено законима природе.

Према еколошком приступу, урбани систем тежи успостављању равнотежног стања, при чему локације око централне пословне зоне заузимају различите градске функције. Процесима које дефинишу представници Чикашке школе стварају се хомогене функционалне и резиденцијалне зоне. Такмичење за најдоступније локације у оквиру града, везује се за тржишне функције које се концентришу у централној пословној зони, као и за борбу између трговине и индустрије у погледу заузимања што повољнијих стратешких локација. Урбани простори на које се претендује су обично зоне са високом ценом земљишта, које утичу на локације осталих елемената урбаног система. Поред тога, комерцијалне и друге пословне функције претендују на заузимање зона намењених стамбеној функцији. При расподели функције становања, главни фактор је економска моћ становништва, при чему ће се у зонама најмањих могућности концентрисати сиромашно становништво док се богатији слојеви премештају на локације удаљене од градског језгра (Park, 1936, Robson, 1971, Паткај, 2009).

Модел концентричних зона (прстенова) који је предложио Барцис (Burgess, 1925) се сматра за основни дескриптивни модел просторног размештаја различитих намена земљишта у урбаним срединама, заснован на принципима хумане екологије. Аутор је модел базирао на идеји о концентричном коришћењу земљишта у циљу објашњавања везе између друштвене и просторне структуре града, пре свега градова у САД-а. Пет концентричних зона (слика 3), односно прстенова чини Барцисов модел:

1. Централна пословна зона (Central business district - CBD) представља главну локацију услужних и пословних функција. У њој су смештени хотели, банке, пословни простори и друге комерцијалне активности, односно чини економски, политички и културни центар града.
2. Прелазна зона (Transition zone) чини простор који се наслања на централну пословну зону, где се мешају индустријска и резиденцијална функција. Заступљени су лака индустрија и предузетништво, представља *сиву зону*, а значајне су и тенденције ка промени намене коришћења земљишта. Поред функција и становништво ове зоне је такође у транзицији, док су услови за становање знатно лошији, као и квалитет стамбеног простора.
3. Зона радничких кућа (Low income housing zone) представља резиденцијалну зону, пре свега за становништво са нижим примањима, чији циљ је био да буду лоцирани ближе месту рада, односно првој и другој зони. Карактеристичне су *радничке четврти*, као и стабилност функција у односу на прелазну зону, под чијим се притиском шири ка спољним деловима.
4. Резиденцијална зона (High income residences) подразумева просторно највећи део града са стамбеном функцијом. Услови за становање су знатно бољи него у другим зонама, укључујући породичне куће и луксузније стамбене зграде, као и квалитетније пратеће садржаје, првенствено намењеним становништву са вишим примањима.

5. Зоне дневних миграната или зоне *комјутера* (Commuting zone), чине најчешће приградска насеља формирана уз главне саобраћајнице. Из овог прстена дневни мигранти свакодневно путују у централне градске делове, друге приградске зоне, као и у сателитске градове.

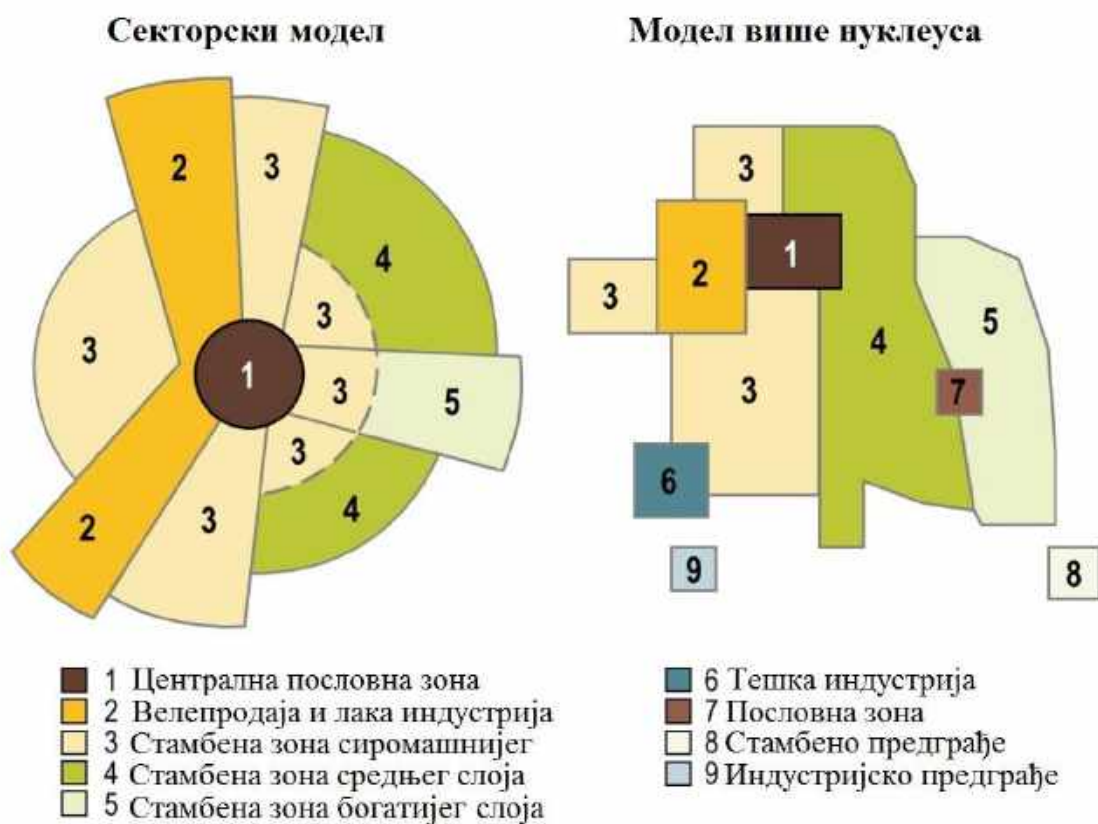
Слика 3. Модел концентричних зона (адаптирано Burgess, 1925)

На овај начин структурирани концентрични прстенови чине сукцесивне зоне у процесу просторног ширења града, као и типове просторних диференцијација настале у наведеном процесу (Раткај, 2009). Са растом и развојем, свака од зона има тенденције просторног ширења, заузимајући територију суседне спољашње зоне. Истим током се и формирају наведене зоне, полазећи од претпоставке да су на почетку процеса раста и развоја градова, све биле садржане у оквиру постојеће централне пословне зоне. Удаљавањем од градског центра мења се и густина насељености и социо-економски статус становништва, при чему густина насељености опада, док се статус побољшава.

Бројне су критике Барцисовог модела, док је, са друге стране послужио за развој бројних урбаних модела и истраживања. Критике су се односиле на оштре границе између зона, као и да је модел карактеристичан само за период настанка и за територију на којој је настао. Између осталог, замерала му се и једноставност, а управо чињеница да у модел није укључен већи број фактора обликовања структуре града, послужила је као основ за његов даљи развој од стране других аутора. Међу најзначајније конструктивне критике, сврстава се Хојтов *секторски модел* (Hoyt, 1939), док су сличан тип модела развили Харис и Улман (Hariss & Ullman, 1945) (слика 4).

Основна разлика у односу на Барцисов модел, код кога се висина ренте мења у виду концентричних прстенова, је у томе што се код Хојта мења у виду сектора који се радијално пружају ка периферији, почев од језгра, односно центра града. Груписање се врши у оквиру стамбених зона сличног социо-економског статуса, које се у процесу развоја града постепено шире ка периферији. Као и код Барциса, у самом средишту модела се налази централна пословна зона, чија близина у оквиру сектора са високом земљишном рентом иницира њен негативни тренд. Правци пружања сектора везани су за главне градске саобраћајнице, док се привлачни и одбијајући фактори смењују у утицају.

Да би формирали реалнији модел од претходника, Харис и Улман су развили *модел са више нуклеуса*, који се сматра за ефикаснију генерализацију употребе урбаног земљишта. Као и претходни модели, базиран је на истраживањима коришћења земљишта северноамеричких градова, посебно Чикага. Аутори су сматрали да модерни градови имају знатно комплекснију развојну структуру него што је предложено у ранијим теоријама. Према томе, они су закључили да се велики градови не развијају око јединствене централне пословне зоне, већ да се раст и развој заснивају на више различитих нуклеуса чијим се спајањем формира велико урбано подручје. Сваки од нуклеуса делује као засебна тачка раста и упоредо са процесом развоја града долази до њихове диференцијације и специјализације. Уколико је формирање урбане просторне структуре потекло од централне пословне зоне, аутори остављају могућност формирања више нових у другим крајевима града.

Слика 4. Секторски модел и модел више нуклеуса (адаптирано Carter, 1995)

За разлику од модела у којима удаљеност од централне пословне зоне одређује локацију осталих, просторна дистрибуција код Хариса и Улмана зависи од више фактора. Активности које одређују зону зависе од висине ренте, сопствене потребе за специфичним локацијама, као и фактора деловања, који у њиховом случају може бити привлачан или одбијајући (Carter, 1995). Модел више нуклеуса који су развили Харис и Улман први је представио фрагментацију урбаних подручја, укључио специјализоване функције, као и функције предграђа (Rodrigue, 2020).

Раткај (2005) је уочио поклапање истраживања хуманих еколога са пољем проучавања просторних економиста кроз развој идеје о конкуренцији у ограниченом простору, посебно уколико се тежи успостављању дедуктивног модела без културних и друштвених утицаја. Као пример даје такмичење трговинских предузећа у заузимању комерцијалних локација са стратешким предностима у оквиру центра града, а код

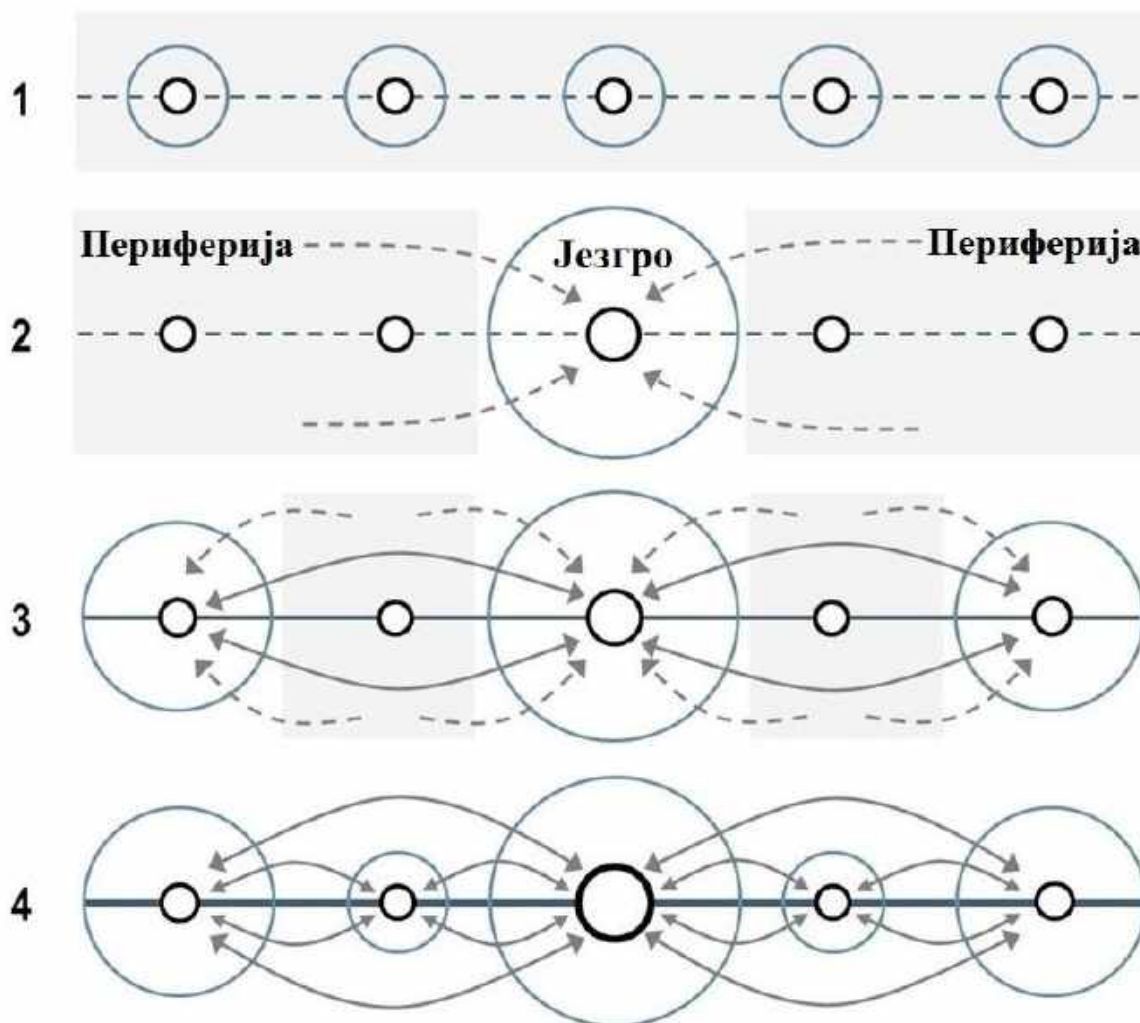
становништва за ограничени стамбени простор, чиме изједначава термине суб-друштвени и економски (Раткај, 2005). Представници Чикашке школе у тумачењима биолошке структуре града су јако блиски класичном економском схватању, од кога га само разликује коришћење фактора у оквиру просторног размештаја и понашања друштвених група и појединаца.

Теорије и концепти поларизованог развоја настајали су са циљем да детерминишу законитости, узроке и последице неравномерног развоја у оквиру појединих регија, држава или других облика територија. Просторна динамика поларизације представља основни предмет како концепта центар-периферија, тако и свих теорија поларизованог развоја. Основна теорија је развијена у оквиру више концепата и модела који данас, уз одређене модификације, представљају један од кључних инструмената просторног развоја на националном и регионалном нивоу (Крунић, 2012). Кључне теорије се везују за радове Гунара Мирдала (Gunnar Myrdal) и Алберта Ото Хиршмана (Albert Otto Hirschman), док је теоријску основу за концепт *центар (језгро) - периферија* поставио Џон Фридман (John Friedmann).

Под утицајем Мирдала и Хиршмана развијен је концепт *кружне кумулативне каузалности*. Својим радом су покушали да објасне узроке и услове неравномерног регионалног развоја, као и да пронађу путеве превазилажења последица насталих његовим деловањем (Тошић, 2012). Мирдал је анализирао ефекте планског усмеравања економских и социјалних процеса у циљу смањивања неједнаког развоја на регионалном и међурегионалном нивоу. У оквиру кружног затвореног система, на релацији периферија-језгро-периферија, променом једне компоненте тог каузалног ланца долази и до промена других компоненти. Промене делују у истом смеру, чиме се ефекти, који могу бити позитивни и негативни, повећавају, односно делују кумулативно (Myrdal, 1957). У језгрима, доласком капитала са периферије, расту и могућности за запослење, односно концентрација индустрије утиче на концентрацију радних места, самим тим привлачи становништво, чиме се подстиче потрошња и даљи развој. Са друге стране, на периферији се одвијају супротни процеси, односно просторна и социо-економска мобилност становништва изазива депопулацију, чиме се смањује атрактивност подручја, што даље продубљује негативне процесе. Аналогно Мирдалу, и Хиршман (Hirschman, 1958) издваја две групе ефеката који су производ центрифугалне и центрипеталне силе. Према њему, услед центрипеталних сила које доводе до концентрације у језгру, настаје ефекат *истирања* (backwash), односно поларизације. Ефекти се огледају у подстицању становништва као радне снаге на кретања из слабије развијених у развијене крајеве. Са друге стране, економски импулси из развијених крајева, ефектом *ширења* (spread) или *капљања* (trickle down) се преносе у мање развијене, чиме се повећава стандард и смањују регионалне разлике (Bradford & Kent, 1977). Хиршман сматра да се миграцијом, односно преразмештајем становништва, прерасподелом средстава и потрошње постиже и међурегионална једнакост.

На основу истраживања утицаја регионалних развојних политика на организацију простора у Венецуели, Фридман (Friedmann, 1966) је поставио теоријску основу за концепт *центар-периферија*, и тиме је дао значајан допринос теоријама поларизованог развоја. Концепт је нашао примену при објашњавању разлика у просторном и економском развоју на свим нивоима, од регионалног до глобалног. Полазиште је у чињеници да се економским индикаторима могу дефинисати стадијуми развоја појединих територија, при чему сваки од стадијума има просторне, функционалне и структурне факторе. Наведени фактори, односно њихово деловање сублимирано је у хијерархији и развоју градова, као и урбаних система. Са аспекта повезивања система центара закључио је да између центра и периферије на економској основи постоји

одређен историјско - географски континуитет који је представио кроз четири еволутивне фазе (слика 5) којима одговара одређен облик просторне организације:

Слика 5. Фазе просторне организације према Фридману (адаптирано Rodrigue, 2020)

- Прва, односно преиндустријска фаза одговара економским и друштвеним условима и односима аграрног (преиндустријског) друштва. Карактеришу је мали урбани центри са аграрним окружењем, односно изоловани и самодовољни системи у којима се врши интеракција само са најближим насељима, док је мобилност становништва јако слаба.
- Друга, или прелазна фаза представља крај аграрног друштва, односно почетну фазу индустријализације. Концентрација економских функција у језгру настаје као резултат иновација, акумулације капитала и индустријског развоја. Самим тим у језгру је сконцентрисано и становништво, док све осим најближег окружења, према интеракцији, чини неразвијена периферија.
- Трећа, названа и индустријска фаза, везује се за сложеније просторно-функционалне промене. У процесу економског раста и развоја, економске функције језгра почињу са премештањем у растуће урбане центре, формирају се секундарна језгра чиме систем постаје полицентричан, док се периферија усмерава ка већем броју центара чиме постаје *интерметрополизована*.

- Четврта, односно постиндустријска фаза, представља завршни стадијум у коме урбани системи постају потпуно интегрисани, а просторне неједнакости знатно смањене. Периферија губи статус изолованог простора који је имала у претходним фазама, односно постаје интегрисани део *полифункционалног система насеља*, чиме цео простор постаје мрежа градова интегрисана у националну територију.

Код Фридмановог модела издвајају се четири типа подручја: језгро, транзиционо подручје у његовој близини, погранично подручје периферије које је често богато ресурсима и депресивно транзиционо подручје периферије. Настајање секундарних језгра може се очекивати у оквиру транзиционог подручја у близини језгра или ресурсног подручја периферије (Крунић, 2012). Иако је био критикован, концепт је био широко прихваћен, посебно приликом детерминисања просторне организације за земље у развоју, слично територији на којој је и настао.

1.3 ДНЕВНИ УРБАНИ СИСТЕМИ – КАО СЛОЖЕНИ ИЗРАЗ ИНТЕРАКЦИЈЕ ДНЕВНОГ КРЕТАЊА СТАНОВНИШТВА

1.3.1 Појам дневног урбаног система

Као што је већ наведено, дневни урбани систем, као појам (Daily urban system – DUS) у научну литературу увео је 1967. године Доксијадис (Doksijadis, 1982), док се, при опису новог облика просторне организације метрополитенских регија издвојених на бази дневног кретања становништва, истим термином користио и Бери (Berry, 1967). Дневни урбани систем чине дневни мигранти и регионална целина која обухвата простор који обједињује исходишта дневне миграције становништва (Тошић, 2012). У савременој урбаној географији, а посебно у оквиру просторног планирања, дневна миграција становништва, односно радне снаге третира се као просторна веза чији интензитет, смерови и учесталост утичу на кохезију и интеграцију функцијски, социоекономски, насељски и физиономски хетерогеног простора у јединствену регионалну целину (Krunić, Tošić & Milijić, 2009).

Јачањем функционалистичког приступа у социјалној географији, изучавање и посматрање дневне миграције врши се кроз праћење комплекса узрочно-последичних процеса који су засновани на просторно-функционалној организацији просторних целина у временском контексту. Самим тим, индикатор регионалне и функцијске диференцијације постаје дневно кретање становништва. Од половине прошлог века, поља утицаја централних насеља утврђују се анализом квантитативно-квалитативних обележја дневног кретања радне снаге и осталог становништва ради задовољавања социоекономских и културних потреба. Просторним испољавањем наведеног облика кретања детерминишу се интензитет и поља територијалног домета функција централног насеља. Акцент је стављан најчешће на *радни централитет*, који је одређен утицајем функција центара рада на дневну покретљивост становништва (Тошић, Крунић & Петрић, 2009).

Са постепеним уласком у постиндустријско друштво и метрополитанску фазу урбанизације, индикатори о дневној покретљивости становништва користе се као детерминанте унутрашње организације и кохезије метрополитанских регија. Од тог тренутка, фокус истраживања је на утврђивању законитости развоја, трајања и одвијања дневних интеракција на релацији град – окружење (Plane, 1993). Такав приступ је разумљив због све израженијих процеса дифузије и децентрализације у развоју урбаних

регија, где околине градова стичу нове улоге, димензије и значења (Hornby & Jones, 1993).

Значајнији теоријски модели развијају се са порастом интересовања за истраживање дневне миграције, са циљем објашњења њеног географског, односно просторног испољавања. Тошић (1999, 2012) и Крунић (2012) дају кратак осврт и приказ кључних теоријских модела и концепата, као и искустава појединих земаља. Са развојним стадијумима и просторним испољавањем урбанизације, Болте повезује дневну миграцију моделом међузависности хоризонталне и вертикалне покретљивости становништва, при чему хоризонталну чини просторна, док вертикалну представља социјална покретљивост (Volte, 1969). Истраживања Клингбајла имају за предмет дневну миграцију као индикатор постојања функционалних прагова. На бази наведених прагова су одређене територијалне целине и подељени системи на миграционо стабилне и лабилне, при чему стабилне чине функцијски развијени, док лабилне представљају функцијски неразвијени (Klingbeil, 1969, 1980). У наведеном, као и касније развијеним моделима, истакнута је чињеница да временско трајање и регионални (локални) размештај одредишта и исходишта дневне миграције чине фактор функцијског обликовања геопростора, као и развоја функцијских односа и веза.⁶

У периоду интензивног квантификовања географије и са применом закона социјалне физике у географским и друштвеним истраживањима прилагођено је и проучавање дневне миграције становништва. Радне миграције, односно њихов интензитет, обим и смерови представљани су модификованим законом гравитације, где је број дневних миграната у центру рада пропорционалан броју и квалитету, у њему лоцираних, радних места, док је обрнуто пропорционалан удаљености од места становања миграната. Варијације тог модела послужиле су за одређивање гравитационих сфера локалних и регионалних центара рада. Концепција је напуштена у савременој географији и планирању, пре свега, због снажне децентрализације урбанизације у развијенијим земљама и њиховим урбанизованим регијама, чиме је дневна миграција запослених преусмерена од језгра ка периферијама урбаних агломерација. Са друге стране, на модификованом и емпиријски провераваном гравитационом моделу и даље се базирају статистички демографски и други модели дневне покретљивости становништва (Bottai & Barsotti, 2006). Док са терцијаризацијом делатности језгра агломерација задржавају примат као одредишта радне снаге, чиме, у општем смислу, гравитациони модел одржава актуелност.

При дефинисању варијанти и модалитета просторно-временског испољавања функционално-урбаних и метрополитанских регија и регионалних система, посебно је истакнут значај дневног кретања становништва. На основу дневних миграција, између осталог, у немачком регионалном планирању и урбаној географији се врши делимитација *регионалног града* (Regionalstadt). Базирано на том концепту истраживачи бројних развијених земаља настоје да разраде сличне типологије регионалних система узимајући у обзир индикаторе о дневном кретању популације. Идентификовање *стандардних метрополитенских подручја рада* (Standard Metropolitan Labor Areas - SMLA) представља почетни корак, а састављена су од центара запошљавања и њима комплементарних метрополитанских прстенова састављених од насеља становања дневних миграната. *Локално подручје тржишта рада* (Local Labour Market Area - LLMA) представља један од видова ових система и у Великој Британији се дефинише на бази показатеља дневне миграције радне снаге, а састоји се из центра рада и

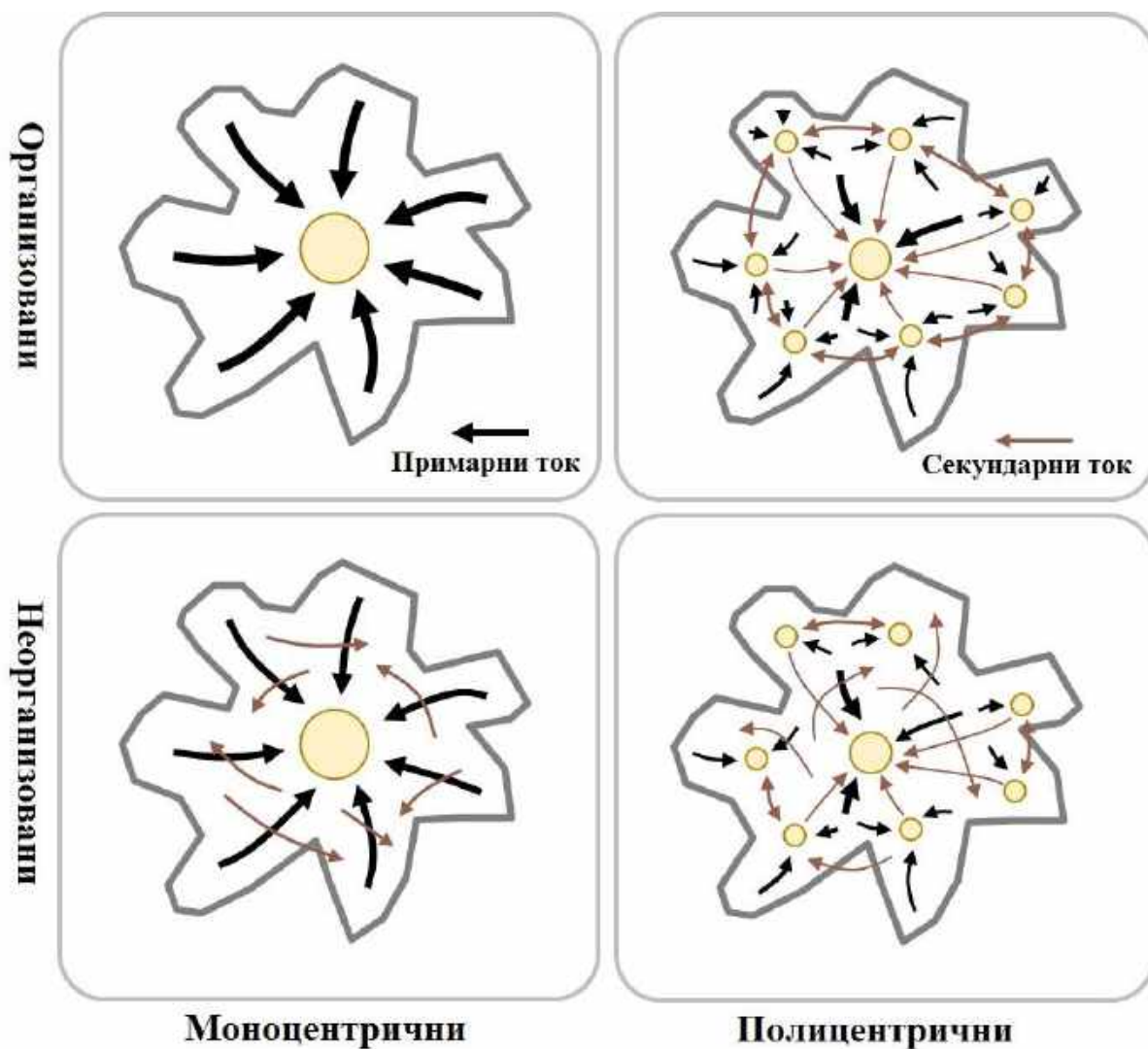
---

⁶ Тошић још издваја и већ наведени модел *транзиције миграционих токова* Зелинског (Zelinsky, 1971), као и правце *time geography* и *time-space geography* развијене под утицајима Хегерштранда (Hägerstrand, 1967) и Ајзарда (Isard, 1971).

спољашњег прстена који обухвата сва насеља која датом центру дају више радника него било ком другом (Pacione, 2009). У САД приликом дефинисања *малих подручја тржишта рада* (Small Labour Market Areas - LMAs) истраживање дневног кретања радне снаге представља стандардну и водећу методу. Дефинисање ових подручја представља процес одређивања поља утицаја урбаних система и утврђивања хијерархије центара рада. Приликом анализирања токова радне снаге, статус подручја тржишта рада стиче округ чија четвртина радника дневно мигрира у други округ или исти удео запослених представљају становници из других округа. У скандинавским и средњоевропским земљама примењивани су слични модели за потребе издвајања *функционално-урбаних региона* (Functional Urban Regions – FUR) различитих демографских, просторних и функцијских димензија. Суштину просторно-временског одређивања њихових регионалних конфигурација и структура чини принцип нодалности, односно функционализма (Тошић, 2000). Убрзан развој локалних тржишта рада, везује се за регионалну децентрализацију урбанизације, развој урбаног саобраћаја и интензивирање дневне миграције (Clark & Kuijpers-Linde, 1994).

У периоду када је дневном урбаном систему као регионално-функционалној и структурно-просторној категорији придавана већа пажња, потенцирано је њихово прецизно дефинисање и утврђивање модела по којем би се издвајали са просторно-временског аспекта. Није постигнута значајна усаглашеност, при чему није одређен ни унифицирани модел дневног урбаног система. Као разлог се истиче то што су дневни урбани системи динамичне, диверзификоване и уникатне форме испољавања односа и веза између градских насеља и локалних или регионалних окружења, које су производ конкретних демографских, географских, економских и социјалних услова.

Као основна два вида испољавања дневних урбаних система сматрају се *моноцентрични* системи које чине један центар и поље и *полицентрични* сачињени од више, најчешће хијерархијски степенованих центара и њихових околина. Између центара и њихових околина се одвија дневна интеракција манифестована кроз кретање становништва. Највеће интересовање при планирању полицентричних урбаних система побуђују питања мобилности становништва и доступности функција. Полицентричност представља предиспозицију смањивања времена потребног за одвијање дневне миграције, која треба да води ка већој ефикасности у функционисању урбаног система (Clark & Kuijpers-Linde, 1994). Токови унутар ова два вида испољавања дневних урбаних система могу се класификовати на два начина (слика б). Према структурном уређењу могу бити организовани и неорганизовани (чешћи вид испољавања), а према важности се деле на примарне и секундарне. Примарни се везују за главне путне и транзитне коридоре који су усмерени ка главним центрима запослености становништва, док секундарни чешће представљају токове између субцентра и осталих насеља (Rodrigue, 2020).

Слика 6. Типови структуре и урбаних токова.
Извор: Bertaud, 2001.

Развој дневних урбаних система (при чему су постали синоним за локална урбана тржишта радне снаге) је у корелацији са појачаном мобилношћу становништва и одређењем запослених за становањем ван урбаног језгра у коме су остале функције тржишта рада (Van der Laan, 1998). Традиционална хијерархија, односно традиционални дуализам између града и околине постепено нестаје и успостављају се нови односи у просторно-функционалној организацији урбаних система. Периурбана насеља и предграђа постају полицентрична урбана подручја, док се у њиховим центрима развијају функције које преусмеравају дневне мигранте.

Истаживања вршена у Холандији и Белгији (Van der Laan, 1998, Van Nuffel & Saey, 2005, Limtanakool, Dijst & Schwanen, 2006) која су полазила од претпоставке да дневне миграције детерминишу промене структура градских агломерација, идентификују три типа модела урбаних система:

1. Традиционални хијерархизовани модел према коме су дневне миграције усмерене ка централним градовима, и у коме је истакнута асиметрија у привлачењу и давању миграната на релацији центар-перифрија.
2. Дехијерархизовани модел код кога се, при прерасподели функција и преусмеравања дневне миграције становништва, мења хијерархија и долази до уравнотежења нодалности између већих и мањих центара.

3. Полицентрични модел интегрисаних дневних урбаних система, развијених на регионалном нивоу, са израженом мултинодалношћу на локалним нивоима, што доводи до ублажавања миграцијске и функцијске асиметрије која је раније успостављена.

Наведена типологија се генерално уклапа у шему по којој се издвајају градови *традиционалног централног места* и *мрежни градови* (Batten, 1995), док се о аналогiji између модела мрежног и дехијерархизованог града и интегрисаних урбаних система може расправљати (Van der Laan, 1998). Типови урбаних система и дневних миграција у њима се посматрају као еволутивне фазе у урбаном развоју и са истакнутом везом са променама економске базе урбанизације. Истраживачи предвиђају даље интензивирање дневне миграције на различитим релацијама, од релације градска језгра – приградска насеља до релације између више градских агломерација и њихових језгара, при чему дневну миграцију стављају у функцију дисперзне урбаности и умрежавања насеља (Тошић, 2012).

Пораст мобилности и са тим повезан раст дневних путовања резултира далеко сложенијим интеракцијама. Истраживачи постављају питање да ли је поларизација према централном граду још увек доминантан концепт или захтева појаву новог приступа дневним урбаним системима. Методологије које се заснивају на коришћењу детаљнијих података омогућиле су развијање комплекснијих приступа. Поједини аутори укључивањем *индивидуалне хетерогености*, односно структурних карактеристика истражују разлике између дневних урбаних система према полу, образовању или приходима (Burger, Meijers & Oort, 2014, Verhetsel, Beckers & Meyere, 2018).

1.3.2 Урбани системи Србије и демографски процеси

Савремени просторни размештај становништва Србије резултат је развоја насељености од најстаријих времена, па до данас. Диференцијалне одлике развоја насељености на данашњој територији Србије настале су из дијалектичке везе просторних, антропогеографских, историјско-географских и демографских појава и чинилаца (Шантић, 2013). Током друге половине XX века, на територији Србије одвијале су се најинтензивније социоеографске, социоекономске и демографске промене које су утицале на значајне промене у начину и организацији простора. Као основни узроци ових промена истичу се изразита планска индустријализација тадашње државе, а затим, политички инициране деаграризација и урбанизација чијим је деловањем, социоекономска структура укупне популације, суштински измењена (Крунић, 2012). За последњу деценију XX века везани су негативни процеси иницирани, пре свега, некономским факторима.

Период након Другог светског рата, као прва фаза индустријализације на нашим просторима, одликовао се значајним просторним и структурним променама и њиховим последицама. Међу њима су се истицале: промене традиционалног начина живота, обавезно школовање, потенцирање развоја градова и запостављање села, аграрна реформа, колонизација Војводине и сл. Као будући индустријски центри, градови постају жаришта развоја и концентрације становништва, док су се процеси демографске транзиције појачавали до шездесетих година, а потом, са спонтаним ефектима, добили на убрзању (Дерић, Адамовић, & Тошић, 2003). Емиграција младог и радно способног становништва из сеоских насеља имала је знатан утицај на промену кретања природног прираштаја. Комбинација природне и миграционе компоненте условила је депопулацију у руралним подручјима, а поларизацију у урбаним центрима или непосредним окружењима. Концентрација функција и становништва у урбаним, а

пражњење руралних средина, довели су до промена у демографској величини насеља, посебно до уситњавања села (Тошић, Крунић, & Милијић, 2009). На тај начин су социјалне и демографске промене текле брже, односно нису биле усаглашене са економским променама, посебно током седамдесетих и осамдесетих година XX века.

У оквиру приказивања савремених интензивних просторно-функцијских промена у градским регијама, а услед завршетка демографске транзиције, значајнију улогу имају просторно-демографски показатељи. Неки од њих су индикатори промене у концентрацији, односно густини насељености и преразмештају становништва, као и промене у карактеристикама дневне миграције и у структури делатности. Између економског и демографског развика (индустријализација-урбанизација-становништво) постоје везе које се огледају кроз просторни (хоризонтални) преразмештај становништва, као и кроз прераспodelу становништва према делатности (вертикално), при чему, концентрација становништва у градским насељима, око средишта индустријске активности, представља промене у просторној структури. Оваква изразита миграциона динамика у хоризонталном и вертикалном смислу, условљена људским активностима, значајан је показатељ просторно-функцијских веза које се успостављају у регији и између регија (Војковић, 2004).

Сталном просторном и професионалном мобилношћу одражавају се промене у деловању економских фактора. Овакви облици мобилности даље у сталном узрочно-последичном кругу изазивају и промене у економским и демографским структурама. За структуре економски активног становништва, односно радне снаге, сматра се непосредним изразом промена у структури привреде. Односи и услови које носи урбанизација последица су социодемографских промена, промена репродуктивног понашања и других социопсихолошких фактора изазваних променом просторно-вертикалне прераспodelе становништва (Wertheimer-Baletić, 1978). Својеврсни показатељ "квалитета" становништва, представља економски активно становништво уз индикаторе образовања и квалификованости, при чему је и фактор економске одлуке о избору технологије и локација привредних активности, односно рефлектује актуелну понуду радне снаге на одређеном подручју (Војковић, 2007).

Интензивирање процеса убрзаног диференцираног раста градова и успостављање хијерархијских и функцијских односа међу њима одредило је промене у мрежи насеља. Принцип кружне кумулативне каузалности у деловању индустрије утицао је на појачавање функцијског капацитета градова, као и свеукупног развоја. Следећа фаза просторно-функцијске трансформације мреже насеља се поклопила са развојем услужних делатности, при чему јача урбани живот у насељима ближе граду и отпочиње субурбанизација. Утицаји градова од већих ка мањим отпочели су по декадама од шездесетих до осамдесетих година. Приградска села постају одредишта миграната услед недовољне развијености јавних служби, инфраструктуре и недостатка простора за градњу у урбаним језгрима. Демографски раст ових насеља, праћен је интензивном стамбеном градњом и њиховом социоекономском трансформацијом, смањењем пољопривредног становништва у активном и променом структуре домаћинства према изворима прихода. Паралелно се одвијала и функцијска трансформација насеља, почев од општинских центара, док су остала насеља имала монофункционални карактер са концентрацијом становништва у примарном сектору и без развијених централних функција. Развијано је основно образовање и размештај школских објеката у складу са размештајем школообавезног становништва. Од тада до данас, села се функцијски трансформишу под утицајем развоја и диверзификације функција општинских центара (Тошић & Крунић, 2004). Функцијско диференцирање територија општина и диверзификација насељских функција, одвијају се у условима запошљавања становништва у непољопривредним делатностима, као и постепеног развоја и нешто

дисперзнијег распореда објеката јавносоцијалне инфраструктуре у сеоским подручјима (Грчић, 1999).

На основу односа аутохтоног и досељеног становништва, расподеле досељених према типу насеља, учешћа локалних миграција на нивоу општине и градског центра, јасно се испољава развијеност просторно-функцијских односа у регијама и диференцира хијерархијска структура градских насеља Србије. Са већом функцијском развијеношћу и величином градског центра повећава се и удео досељених, опада проценат интрарегионалних, док расте учешће интеррегионалних досељавања, при чему се повећава и удео досељавања у градска насеља (Војковић, 2007).

Трансформације у простору, односно процеси деаграризације, индустријализације и урбанизације, имале су различита испољавања на територији Србије. Простори где су нагли развој индустрије, праћен деаграризацијом, изазвали промену или потпуно напуштање дотадашњег начина живота, забележили су највећу трансформацију. Кроз депопулацију и демографско старење, последице трансформације се огледају, као прво у руралним насељима, а затим и у мањим градовима, док већу концентрацију становништва бележе значајнији градски центри и зоне раста и развоја. Приметне разлике су уочене између релативно добро и полицентрично урбанизоване Војводине и слабије урбанизоване Централне Србије и ниско урбанизованог Косова и Метохије. Такође, уочена је и неправилна структура у систему градова и велики распон између функцијског капацитета Београда и других центара (Крунић, 2012). Поред урбанизације и поларизованост популационе динамике је у корелацији са просторним специфичностима у нивоу и току природног прираштаја и миграционог салда на територији Србије у протеклих пет деценија (Спасовски, Шантић, & Радовановић, 2012).

У оквиру бивше Југославије, предмет бројних истраживања, били су узроци и последице метрополитанизације, као и могућности за њено планско усмеравање, на чијој бази су формулисани концепти и модели. Тошић (2012) је, на основу наведених истраживања, уочио четири различита полазишта у теоријско-методолошким приступима. Једно је имало карактер комбинације економске, економско-географске и регионализације засноване на теорији централних места. Друго се гради на регионализацији заснованој на делимитацији урбаних регија утврђивањем гравитационих сфера градова комбинацијом модела демографских потенцијала и социјалне физике, као и резултата конкретних истраживања дневних и повремених миграција. Утемељење трећег полазишта је у чињеници да се детерминанте регионалног испољавања урбанизације огледају кроз различите форме урбаних и мање-више урбанизованих агломерацијских система, док су у основи четвртог полазишта социоекономски и социогеографски погледи на урбанизацију и на њима засновану регионализацију (Тошић, 2012).

Специфични просторно-демографски услови и процеси одредили су приступе и концепције у домаћој теорији урбане географије и пракси просторног планирања. Приликом истраживања централних места у тадашњој Југославији, Вришер (1968) их дефинише као насеља са концентрацијом терцијарно-квартарних делатности намењених становништву центра и њему гравитирајућих насеља. Хијерархија у мрежи централних места на одређеној територији базира се на вертикалној повезаности, док су полазишта анализе карактеристике развијености њихових функција. Квалитативне се добијају анализом диверзификованости функције по центрима, док се квантитативне одређују бројем запослених у сектору услуга. Промене хијерархијске и морфолошке структуре централних места одређују фактори као што су рељеф са посредним деловањем, густина насељености која сопственим повећањем увећава и број насеља нижег ранга, урбанизација која наглашава насеља највишег ранга, док стандард једнако

утиче и на насеља највишег и најнижег ранга, саобраћајна повезаност директно утиче на шансу за развој, а индустријализација настаје стварањем центара рада и повећава број насеља најнижег ранга. Предност при функцијској детерминацији централних места, у односу на анализу активног становништва према месту становања, дата је анализи према месту рада. Мање развијене територије функцијски су усмерене на аграр и управу, а развијеније усмерене на трговину, саобраћај и индустрију (Вришер, 1968).

На бази интерних и спољних детерминанти урбаних система, у оквиру којих су садржани индикатори о степену централитета, концентрацији становништва, позицији у системима и мрежама насеља, функционалним односима и везама са регионалним окружењима (без обзира на удаљеност), начинима морфолошког испољавања и потенцијалима за даљи развој, Перишић (1969) је одредио регионалне форме испољавања урбанизације у Србији. Дефинисао их је као *агломерационе системе*, полазећи од тога, да се у њиховим степенима развијености рефлектују улоге и значај урбаних центара у регионалној организацији Србије и њених субцелина (Перишић, 1969).

На основу запажања о степену интензитета функционалности, око градских насеља, нарочито око већих и великих градова, Илић (1970) издваја *типове територија повезаних са градом*. Приградско подручје, односно шира градска територија или прво функционално подручје представља мању територију која је веома интензивно повезана са градом, односно она се наставља непосредно на изграђену или ужу градску територију која је увелико урбанизована. Заступљене су и приградска пољопривреда, као и стамбена и излетничка функција. То подручје је познато по интензивној грађевинској активности, по високим ценама грађевинског земљишта и по високим киријама за стамбене и пословне просторије. Истиче се као територија са пуно специфичности баш због тога што је гранична између руралне и урбане средине. Ужа околина града, односно основно функционално подручје или друго функционално подручје се наставља на приградско. То је територија на којој се осећају готово све градске функције и којом дати град функционално доминира сходно онима које поседује. У њему, такође, живи велики број дневних миграната и исто су изражени урбани процеси, а развијена је и приградска пољопривреда. Зато ти делови имају знатно развијене функционалне односе са главним градским центром, и између њих и града је фреквенција саобраћаја велика. На овом подручју најчешће постоји бар још једно мање градско насеље које се развило на погодној локацији, а код којег је обично развијено неколико градских функција, али са мањим територијалним дометом. Територија на којој се осећају све градске функције названа је комплексно функционално подручје. Шира околина града, односно треће функционално подручје је територија на којој се испољава, такође, већи број функција посматраног града и то са знатним интензитетом, али и са јачим утицајем других градова. Имају га сви већи градови, градови са повољним саобраћајно – географским положајем или градови са неким специфичностима функционалног капацитета. Не може се повући оштра граница између функционалних подручја суседних градова, а граница представља резултанту територијалних домета појединих градских функција. У нормалним условима то би била ужа или шира територија на којој утицај једног града слаби, а другог расте. Спајањем тачака функционалне равнотеже, односно тачака у којима су утицаји градова приближно истог интензитета, добија се линија функционалне равнотеже, односно линија на којој је приближно једнак утицај оба града.⁷ Градске регије, односно четврто

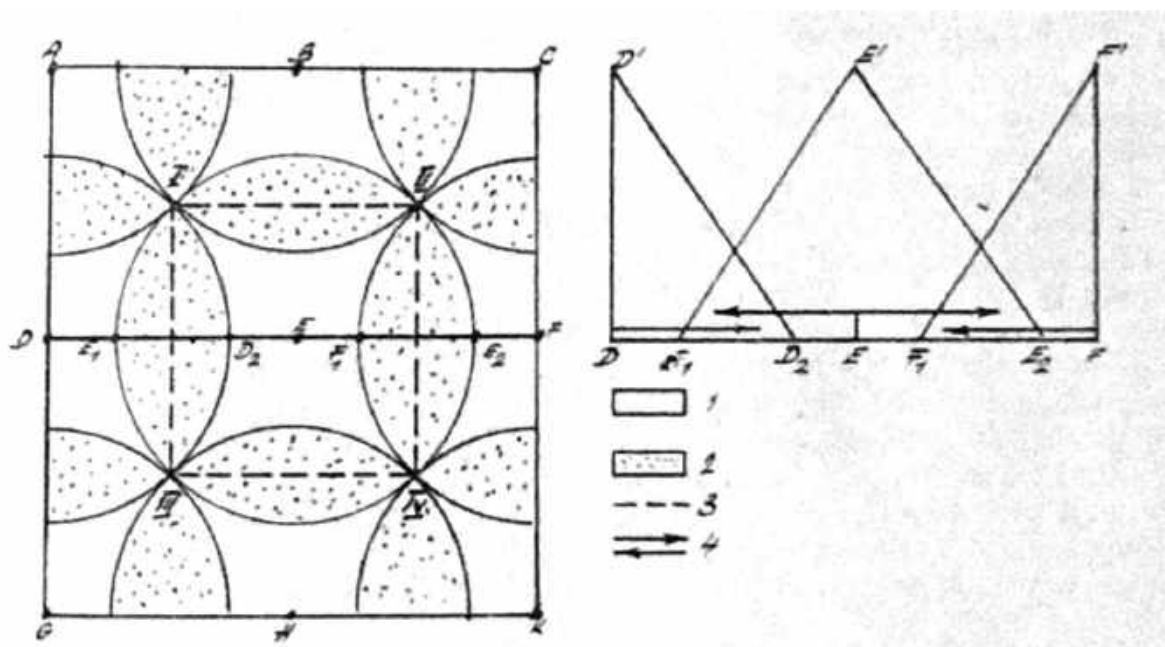
---

⁷ Треба напоменути да се правилна линија функционалне равнотеже формира под једнаким утицајем градова, односно овакво стање могуће је остварити ако је у питању мрежа градова готово исте величине, приближних одлика градске околине, једнаког функционалног капацитета и сл. Такође, доста је случајева када је природна граница (планине, реке и др.) јасно одређена између функционалног подручја,

функционално подручје, имају значајни или велики градови чије се дејство осећа у већем делу државе или у више држава, ако је реч о светским метрополама, то је територија у којој је дати град примарно градско средиште. Поред наведених подручја, градови са специфичним карактеристикама функционалног капацитета као што су главни градови, велике светске метрополе, градови са неком изразито развијеном функцијом, велика поморска пристаништа и сл. обично имају још неки стратум функционалности са пространим територијалним дејством (Пић, 1970).

Функцијску класификацију градова у Србији утврђивао је Ђурић (1970) при чему је приметио разлике у дистрибуцији функција, поред регионалних разлика у дистрибуцији градова. Један центар замењују два мања градска насеља која се налазе у непосредној близини, допуњујући међусобно своје функције, при чему је симбиоза утврђена код градова који се налазе на удаљености до 25 километара. Функцијски ланци (венци), које чине форме које се јављају око главних путних праваца са функцијом развојних осовина, представљају виши стадијум функцијске организације, док најкомплекснију форму представља функцијска звезда коју чини конурбација која се шири око градова важнијим путним правцима, повезујући и друге градове (Ђурић, 1970).

Полазећи од претпоставке да градови имају изједначен функционални капацитет и да се налазе у приближно истој физичко-географској средини, Илић (1970) је израдио шематски приказ гравитационо-функционалних односа и утицаја између градова (слика 7). На примеру девет градова (А, В, С, D, E, F, G, H и K) приказане су чворишне тачке вишеструких утицаја (I, II, III и IV), гравитационо-функционално подручје једног града (1), гравитационо-функционална подручја два суседна града (2), линија функционалне равнотеже између града E и суседних градова (3), као и правац слабења функционалних односа између градова D, E и F (4), при чему $E_1 D_2$ и $F_1 E_2$ означавају ширину подручја са двојаким утицајем суседних градова.

Слика 7. Шематски приказ гравитационо-функционалних односа и утицаја између градова.
Извор Пић, 1970

а захваљујући развоју саобраћаја и повећању тржишности пољопривреде долази до нестајања села која су функционално повезана само са једним градом.

У каснијим проучавањима агломерационих система, Перишић (1985) полази од међузависности развоја мреже насеља, градова и саобраћаја, као и закономерности и формирања и настанка групних форми у њима. Као сложен динамичан систем, фазе координисаног развоја насеља, градова и саобраћаја представљају последицу њиховог сталног међусобног утицаја. На морфолошке промене у систему насеља утичу интензивне културе, економске и друге размене између урбаних и околних насеља, при чему су густина градских центара и густина саобраћајних мрежа у директној корелацији. Истакнута улога у овом процесу дата је интензивирању дневне миграције, према чему је редистрибуција дневне миграције представљена као једна од мера за *постизање рационалности* у оквиру мреже насеља (Перишић, 1985).

Приликом одређивања улога градских насеља, односно центара раста и развоја, у функционалној и територијалној организацији Србије, Вељковић са сарадницима (1995) је третирао и процес урбанизације, односно проблеме везане за форме његовог регионалног испољавања. На основу полазне хипотезе да се урбанизација из центара раста и развоја шири у регионално окружење, при чему се испољава преко степена физиономске, функционалне и демографске трансформације насеља, дефинисан је модел којим су одређени стадијуми и фазе развоја веза и односа градова и регионалних окружења. Степен дисперзије или концентрације становништва и развијеност социоекономских функција насеља представљају вид њихових исказивања. Гравитационе сфере и зоне утицаја урбаних центара Србије прецизно су одређене на основу индикатора о променама у популационој величини и структури делатности становништва појединих насеља. Такође, праћене су промене у систему осовина развоја, односно утврђена је окосница система – примарна осовина развоја, као и секундарне. На том основу, утврђена је корелација између мреже осовина и размештаја геопотенцијала са развојем градова (Вељковић, Јовановић & Тошић, 1995).

Према функцијама, Тошић (2000) је дефинисао типове градова као што су градови који имају значајну улогу за интеграцију Србије у међународне токове и за интеграцију српског геопростора, затим градове на унутрашњим развојним осовинама и градове локалних интеграција. Издвојио је примарне осовине развоја, док секундарне нису довољно опремљене или издиференциране, при чему су издвојени и геопростори економске и демографске депресије до којих не допиру утицаји осовина (Тошић, 2000). Како је геопростор Србије различито економски развијен и неравномерно насељен, све фазе, видови и нивои урбанизованости насеља се сусрећу у појединим регионалним целинама. Као најзначајнија се истиче београдска агломерација, односно сложен систем градских насеља високог степена морфолошке и функцијске повезаности, са вишеслојном хијерархијом и великим гравитационим утицајем. Други тип чине сложени функционално-урбани региони састављени од насеља интегрисаних функцијским везама и интеракцијом између структуралних елемената који имају карактер система хијерархијски одређеног високим уделом урбаног становништва, и дефинишу се као агломерацијски системи. Ту су и мање и веће агломерације функционално повезаних већих градских насеља са индустријским субурбијима и релативно урбанизованих периурбаних сеоских насеља. Околина је компатибилна и комплементарна са градским центром велике нодалности, при чему је симбиоза изражена стабилним дневним миграцијама. И на крају, издвајају се инсуларни урбани ареали у руралном окружењу, настали локалном концентрацијом функција и становништва у мањим општинским центрима, а лоцирањем индустрије трансформисани у насеља са функцијом рада довољном за сопствено и становништво ближе околине (Дерић, Адамовић, & Тошић, 2003).

На основу искустава земаља које су раније ушле у терцијарну фазу урбанизације, разрађено је више модела за детерминацију урбано-регионалних система и структура са

полазном основом да град одређене величине, функцијског капацитета и регионално окружење које се социјално, просторно, функцијски и економски трансформише под утицајем градских функција, чине социоекономску регију. Сагласно нивоу урбанизованости Србије, Тошић (1999) је модификовао модел издвајања метрополских регија развијених држава и применио га у детерминисању регионалних форми испољавања урбанизације у Србији. Једно од полазишта је било да је град центар раста и развоја и исходиште социоекономских, техничко-технолошких и културних иновација које емитује у регионално окружење и подстиче његов преображај. Затим, непрекидно смањивање контраста, између градских и сеоских насеља, карактеристичног за преиндустријско и прве фазе индустријског друштва, док у каснијем индустријском и постиндустријском друштву просторно-функционална дихотомија нестаје у процесу успостављања насељско-функционалне равнотеже, просторно изражене настанком урбанизованих подручја са регионалним карактером. Као полазиште издвојено је и постојање сталних веза, између насеља израдите урбаности и руралности, чији се интензитети мењају. И на крају, обједињавањем насеља са истим и сличним степеном урбанизације, метрополске регије се издвајају и организују, и врши се њихово унутрашње диференцирање на субрегионалне целине (Тошић, 1999).

1.3.3 Дневни урбани системи Србије

У сврху одређивања сфера утицаја градских насеља, у оквиру наше географије и демографије, феномену дневне миграције је посвећивана пажња на два начина. Један од њих је био у оквиру монографија о појединим градским насељима, док је други био при детерминацији просторно-функционалних структура и организацији одређених регионалних целина (Тошић, 2012). Као што је већ наведено, Стаменковић (1996) је дао преглед примењених метода и теоријских приступа у третирању дневне миграције становништва у оквиру географије насеља. Поред тога, одредио је и главна тежишта у географским изучавањима дневних миграција становништва једног или групе насеља. За њих наводи да су заснована на утврђивању законитости (природних и друштвених, или географских), њиховог развоја и размештаја, као и на објашњењу различитих насеобинско-географских карактеристика. Издвојио је тежишта која имају посебан значај, и то:

- популациони обим, односно маса дневне миграције;
- територијални опсег, специфичности посебне просторне дисперзије домицила (распоред по изотелним зонама, хипсометријски размештај, положај према главним саобраћајницама и сл.) дневне миграције;
- доминантна насеља – фокуси апсорпције и дисперзије, по обиму дневне миграције;
- временска учесталост и колебљивост дневних миграција током обданице и ноћи, недеља, месеца, сезоне и године;
- демографска, биолошка и друштвена структурна својства дневне миграције;
- посебне карактеристике дневне миграције, као што су: миграциони стаж, утрошак времена на путовањима и сличне;
- начин путовања дневних миграната (пешке, аутобус, воз, бицикл, комбиновано и др.);
- узроке и последице дневног кретања становништва;

- рецентну и потенцијалну гравитациону привлачност централних насеља и већих територијалних система;
- обим могућег исељавања миграната из одређених насеља (домицила дневних миграната) и делова територије;
- степен трансформације насеобинско-географског пејзажа под утицајем дневне просторне мобилности становништва;
- територијална шареноликост (више гравитационих ареала различитих по обиму, броју и величини насеља из којих се врши дистрибуција дневне миграције) и испреплетаност интензитета просторно-функционалне повезаности централних насеља неке територије и
- мноштво других одлика битних за разумевање просторне равнотеже или неравнотеже, и развојних трендова у просторном комплексу централно насеље – његова просторно-утицајна сфера (Stamenković, 1996).

Дневна миграција радне снаге један је од основних елемената помоћу којег се одређује непосредно функционално подручје града. Кретање зависи углавном од развијености капацитета и услова запошљавања у граду, од обима и структуре расположиве радне снаге у околини и од развијености саобраћаја између града и околине. Овај вид односа значајан је за проучавање из демографских, социјалних, економских и других разлога. Дневна миграција се може искористити за смањење притиска, односно ублажавање стамбених, комуналних, образовних и других проблема градских насеља. Такође, дневни мигранти доносе у села позитивне и негативне елементе градског живота, а са друге стране њихово присуство у граду се вишеструко манифестује и запажа (Пић, 1970).

На територији Србији, дневна миграција становништва је иницирана друштвеним опредељењем да се проблем аграрне пренасељености решава индустријализацијом и преразмештајем становништва, односно њиховом концентрацијом у градским насељима, у којима се лоцира индустрија и развијају делатности терцијарно-квартарног сектора и јавно-социјалне службе, при чему стичу улогу развојно-жаришних центара. Узимајући у обзир, да део становништва преласком у неаграрне делатности није променио пребивалиште, односно нису се преселили у градове где се налазе радна места, створили су се услови за дневну миграцију. Она је временом добила просторни израз у дневним урбаним системима различитих територијалних обухвата, демографских величина и различитог значаја у функционалној организацији државе. Дневна миграција остаје начин испољавања економског компромиса у условима запошљавања у градским и приградским насељима и немогућности трајног пресељења у место рада. На тај начин створена је специфична социоекономска категорија радник-земљорадник, чији је развитак испољавање непотпуне алокације рада из пољопривреде у секундарне и услужне делатности. Наведени процес је утицао на одређени вид социоеографског преображаја градских регија и окружења (Тошић, 1999).

Развој јавног саобраћаја на свим нивоима и у њему примењивана тарифна политика, која је стимулисала кретање радне снаге на већим дистанцама, у великој мери су утицали на правце, интензитет и просторни обим дневне миграције становништва. До изражаја су дошла насеља са добром саобраћајном доступности, као миграционо стабилна и са развијеном дневном миграцијом, док су мање доступна насеља миграционо лабилна, односно емиграцијског карактера. Поред тога, интензитет и правце дневних миграција становништва које путује ради задовољавања различитих социоеографских функција детерминишу усаглашеност и развијеност размештаја јавносоцијалних служби и њихових корисника (Тошић, 2012).

Одређени југословенски и српски аутори истицали су значај и улогу дневне миграције приликом одређивања непосредних функционалних утицаја града. Искуства приликом истраживања основних компоненти дневних урбаних система, показала су да су за израду модела њиховог испољавања најрелевантнији показатељи о размештају и функцијском усмерењу центра рада и насеља становања, као и о структури и броју дневних миграната. На том основу формиран су модели просторног испољавања дневног кретања становништва и класификације насеља према дневним миграционим карактеристикама, а овом приликом су издвојени најзначајнији за ово истраживање.

На основу претходних истраживања Илић (1970) закључује да се у статистици и осталој литератури углавном користио један коефицијент миграције радне снаге и то као однос између броја дневних миграната који долазе у неко место и укупног броја запослених у том месту. Према његовом схватању то је комплексни (целовити) центрипетални (гравитациони) коефицијент миграције. Када је у питању анализа дневне миграције везане за поједине делатности или радне организације, примењује се парцијални (појединачни) центрипетални коефицијент миграције. Извођење ових показатеља се ради за насеља која примају радну снагу. За потребе посматрања насеља која дају радну снагу, израчунава се и анализира комплексни центрифугални коефицијент миграције. Он се добија из односа између броја запослених који у датом насељу имају стални боравак, а не раде у њему, и укупног радног активног становништва тог насеља. За насеља која и дају и примају мигранте, односно радну снагу, предлаже и примену општег коефицијента миграције који се добија збиром вредности комплексних коефицијената миграције. Структура насеља коју је Илић дао, изведена је на основу величине коефицијента миграције. Користећи претходно изложена схватања о коефицијентима миграције, издвојене су две групе и три подгрупе насеља карактеристичних по миграцији радне снаге. Основне групе представљају:

1. Миграторно неактивна насеља – код којих је општи коефицијент миграције мањи од 10% и
2. Миграторно активна насеља – код којих је општи или један од комплексних коефицијената миграције већи од 10%.

Подгрупе миграторно активних насеља су:

а) Миграторно слабо активна, где од 10 до 25% запослених чине дневни мигранти. Када се узимају у обзир насеља која дају радну снагу, узима се 10-25% активних који раде ван места боравака,⁸

б) Миграторно средње активна, где од 25 до 50% представљају дневни мигранти и

в) Миграторно јако активна, где 50% и више запослених чине дневни мигранти. У овој подгрупи насеља могу бити двојака:

- неборавишна (нерезиденцијална) код центрипеталне миграције, односно у датом насељу 50% и више представљају дневни мигранти становници других насеља и

- боравишна (резиденцијална) код центрифугалне миграције, односно из датог насеља 50% и више активног становништва обавља занимање ван места боравака.

Допуном и проширењем претходне насеобинске структуре изведена је радно – миграторна структура насеља. Помоћу ње се врши основно груписање насеља према томе да ли насеља дају или примају радну снагу кроз дневне мигранте. Издвојене су три групе и три подгрупе насеља:

---

⁸ важи за све три подгрупе

1. Центрипетално – миграторна, она која примају радну снагу,
2. Центрифугално – миграторна, она која дају радну снагу и
3. Бимиграторна, она која и примају и дају радну снагу.

Група бимиграторних насеља се даље дели на:

- а) Центрипетално – центрифугална, односно насеља која више примају него што дају дневних миграната
- б) Центрифугално – центрипетална, односно насеља која више дају него што примају дневних миграната
- в) Бимиграторно – неутрална, у случају када је однос између броја запослених који долазе из неког другог у посматрано насеље и оних који живе у њему, а раде у неком другом креће у границама од 0,75 до 1,25. У случајевима када је вредност коефицијента већа или мања од назначене, насеља се сврставају у прве две подгрупе бимиграторних.

Поред овога, представљена је и структура насеља према територијалној усмерености дневних миграната. На основу ове структуре могуће је видети територијални распоред и интензитет дневне миграције радне снаге у околини посматраног града. Издвојене су четири групе насеља:

1. Једнострано усмерена – код којих 90% и више дневних миграната из одређеног насеља ради у одређеном граду или путује у одређеном правцу,
2. Двострано усмерена су када 90% и више дневних миграната из једног насеља ради у два града или путује у два правца, при чему у сваки град, односно у сваком правцу, треба да путује најмање 10% од укупног броја миграната,
3. Тространо усмерена – када 90% и више дневних миграната из једног насеља ради у три града или путује у три правца, при чему у сваки град, односно у сваком правцу, треба да путује најмање 10% од укупног броја миграната и
4. Вишестрано усмерена представљају остале случајеве, односно насеља из којих радна снага дневно мигрира у више градова или више праваца и то у знатном броју (Пић, 1970)

Дневно кретање радне снаге на релацији околина-град представља репрезентативну варијаблу за одређивање дневног урбаног система (Vresk, 1984b). При одређивању граница дневног урбаног система Загреба, Вреск се одлучио за параметар од 25% миграната од укупног броја запослених. На тај начин је одредио да дневни урбани систем чине град и сва насеља из околине из којих дневно у град мигрира на рад најмање 25% запосленог становништва, узимајући у обзир да су та насеља просторно повезана. На основу интензитета веза, насеља у оквиру система су издиференцирана у две категорије:

1. на насеља са интензитетом од 25 до 50% и
2. на насеља са интензитетом миграције од 50% и више од укупног броја запослених.

На основу искустава у истраживању демографских, просторних и функцијских компоненти дневног урбаног система, Тошић (1999) предлаже модел просторног испољавања дневне миграције радне снаге. Развијени модел је базиран, како на просторном испољавању дневне миграције, тако и на њеном утицају на социоекономску трансформацију градске регије и њеног регионалног система (Тошић

& Невенић, 2007). Наведени модел представља основу овог истраживања, према томе, о његовим компонентама, значају и примени биће више речи у даљем тексту.

Коришћење дневних урбаних система као инструмената за планирање и остваривање уравнотеженог и децентрализованог регионалног развоја Србије, као и субцелина које имају изражене просторне, функционалне и демографске специфичности, је новијег датума. Компетентни стручњаци (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995, Дерић, & Атанацковић, 2000, Тошић, 2000, Ђорђевић, 2004, Војковић, 2007. и др.) се залажу кроз бројна истраживања за полицентричан и уравнотежен развој Србије, као и за узимање у обзир трајне и дневне миграције становништва, приликом његовог дефинисања. Концепт није заживео у довољној мери, што је довело до критика, а посебно се истиче да је у склопу Просторног плана Србије из 1996. године закључено да функционална подручја имају улогу функционално-урбаних региона односно дневних урбаних система, а да дневна миграција становништва није коришћена као индикатор њиховог дефинисања. Из приказаног и сличних примера се закључује да у нашем планирању дневна миграција становништва, као ни дневни урбани системи, нису коришћени за инструменте уравнотеженог развоја плановима предвиђених простора (Тошић & Невенић, 2007).

Крајем прве деценије XXI века дневна миграција почиње да заузима позицију која јој припада у оквиру просторних планова. При изради регионалних просторних планова, урађених у Институту за архитектуру и урбанизам Србије имплементиран је сегмент о дневној миграцији становништва, при чему је истраживана у функцији анализе постојеће мреже насеља и просторно-функцијских односа и веза у њој, као и у функцији планирања њене рационалне и одрживе организације. Приликом истраживања истакнута је корелација између дневне миграције становништва и територијалног домета функција центара свих нивоа (Krunić, Tošić & Milijić, 2011). Дневни урбани системи Лесковца и Брања обрађивани су у Регионалном просторном плану Јужног поморавља (ИАУС, 2010), дневни урбани системи Бора и Зајечара у оквиру Регионалног просторног плана Тимочке крајине (ИАУС, 2011), у Регионалном просторном плану Златиборског и Моравичког округа (ИАУС, 2013) обрађивани су дневни системи Ужица и Чачка, док су дневни урбани системи Ваљева и Шапца третирану у оквиру Регионалног просторног плана Колубарског и Мачванског управног округа (ИАУС, 2015). Предложен модел (Тошић, 1999) тестиран је у више функционалних подручја Србије у циљу индуковања законитости о улози дневних урбаних система у полицентричном развоју земље у целини и њеним појединим деловима. Крунић (2012) је применио модел при детерминисању просторно-функционалне организације мреже насеља Војводине. Поред тога, модел је примењен у више засебних истраживања чији су резултати приказани у оквиру бројних радова (Krunić, Tošić & Milijić, 2009; Тошић, Крунић & Петрић, 2009; Krunić, Tošić & Milijić, 2011; Filipović, Pantić & Živanović Miljković, 2013; Drobñaković, Pantić & Filipović, 2014...).

1.3.4 Урбани систем Београда – претходна истраживања

Територија Београда и његовог региона у целини представља један од географски најбоље проучених делова Републике Србије (Раткај, 2009). Значај Београда, његовог урбаног система, токова дневне миграције становништва и демографских појава и процеса уопште обрађивани су у бројним истраживањима, а у овом делу рада су приказана само нека од најважнијих.

Значај Београда као центра концентрације становништва и функција препознат је Цвијићевој дефиницији главног града: „Уопште је симбол политичког државног језгра

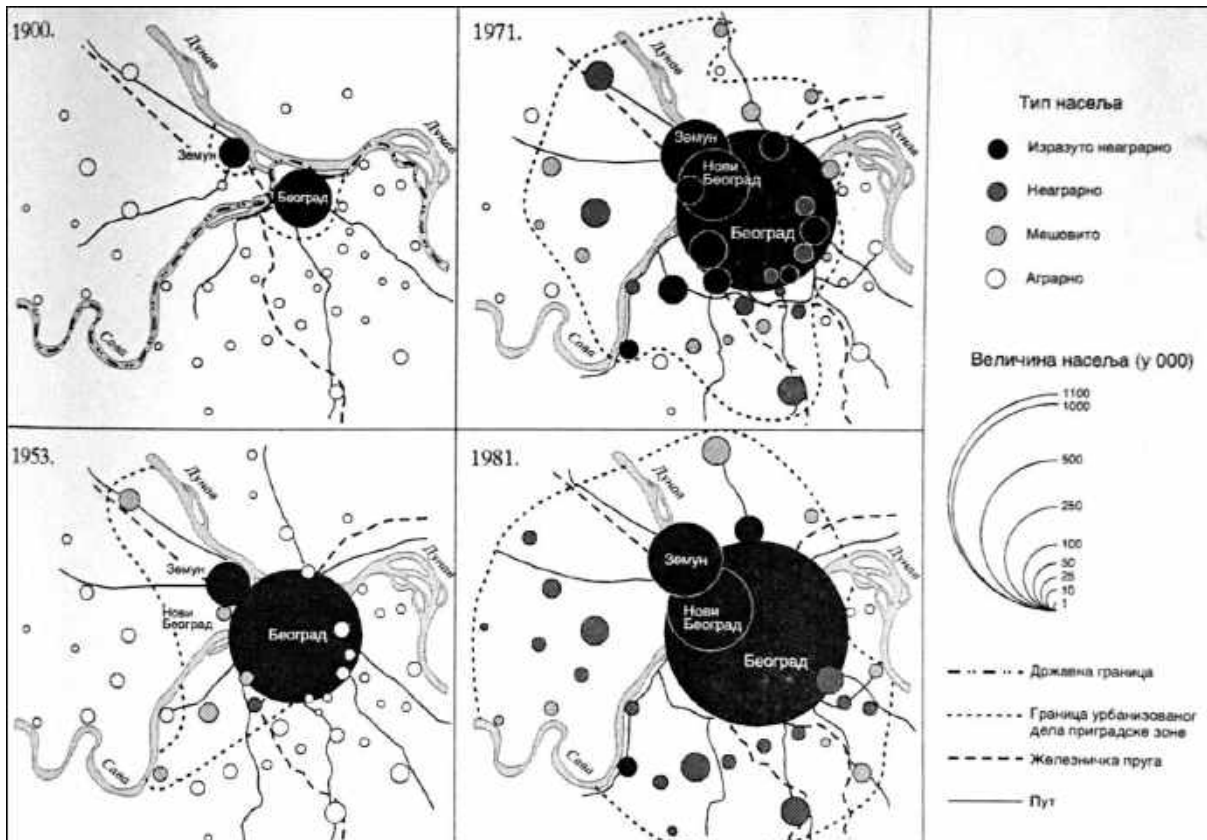
њена главна варош, ако је у стању да у себи скупи главне материјалне и духовне интересе што већег броја државних чланова“ (Цвијић, 1969:62). У овој дефиницији Бојовић (1997) је препознао потребу за концентрисањем великог дела националне интелигенције и економске снаге државе у главном граду. Потреба се огледа у два вида – први, како би главни град био репрезент државе и носилац њеног интереса и други, да би главни град био колико толико равноправан партнер градовима тадашњих империјалистичких држава. Аутор то повезује са јављањем истог процеса релативно интензивне концентрације становништва и активност у главним градовима балканских држава.

Приликом класификације функционалних подручја око градских насеља Илић (1970) је узео у обзир и Београд, његов територијални домет и интензитет утицаја. Дефинисао је приградско, односно прво функционално подручје, или ширу градску територију Београда. Утврдио је да је наведено подручје било по облику звездасто, односно издужено у правцу пружања прилазних путева. У оквиру основног, односно другог функционалног подручја или уже околине града као мање насеље са развијених неколико функција са мањим дометом представљен је Обреновац. Издвојен је као насеље у околини Београда са наведеним карактеристикама и развијено на погодној локацији. Од укупно 44 основних функционалних подручја на територији Србије, Илић је издвојио београдско подручје као највеће по броју становника и по друштвено-економском значају. Њему су, поред административног подручја, припадале и општине Опово, Инђија, Стара Пазова, као и источни део општине Пећинци. Од дефинисане 21 шире околине градова на територији Србије, треће функционално подручје Београда је издвојено као најсложеније и најпространије због тога што Београд, као највеће и функционално најразвијеније насеље у земљи одржава функционалне везе са знатно већом територијом од свог основног подручја. На основу удаљености од града и функционалних односа са Београдом, у оквиру ове територије, издвојена су три подподручја. Једно је чинило Панчево и његова ужа околина, као насеље које је још пре Другог светског рата било вишеструко повезано са Београдом, док су се касније везе интензивирале и постајале свестраније. У друго подручје шире околине Београда, према тадашњим односима, аутор је сврстао општине Уб, Лајковац, Лазаревац, Аранђеловац и Младеновац у Шумадији, и део општине Алибунар и општину Ковачица у Банату. Поред тога, истакао је већи број дневних миграната из насеља са добром саобраћајном повезаношћу и удаљеношћу 50 до 60km од Београда. Општинска средишта су се одликовала непотпуним функционалним капацитетом па се у великој мери осећао и утицај суседних већих градова као што су Панчево, Смедерево, Крагујевац и Ваљево. Треће подручје је представљала територија која је окруживала претходна два, као и уже функционално подручје Београда. Граница ове територије је ишла венцем планина од Дрине до слива Раче и Јасенице, Великом Моравом и Дунавом до ушћа Нере. Припадао јој је источни део јужног Баната и Зрењанин са околином, као и средишњи Срем. У ширу околину Београда, у функционалном погледу, Илић је убрајао Златибор и Тару, Врњачку Бању и Гоч, као и ђердапско подручје. Ово подручје је у целини било слабије функционално повезано са Београдом од ближих територија. На овом подручју постојао је већи број значајних градова са добро развијеним привредним и непривредним функцијама. То су били Шабац, Лозница, Ваљево, Смедерево, Вршац, Зрењанин, Рума и Сремска Митровица, а такође су се осећали и утицаји Ужица, Чачка, Крагујевца, Јагодине, Пожаревца и Новог Сада. Аутор је закључио да су на овој територији били испреплетани утицаји већег броја градова (Пић, 1970).

Гравитационо подручје Београда Вришер (1974) је дефинисао као подручје на којем живи скоро пет милиона становника, при чему се његов индиректни утицај осећао у Србији, Босни и Херцеговини и Македонији, док је директан утицај био присутан у

Јужном Банату, Срему, Шумадији, Поморављу, Подрињу, Санцаку и Семберији. Према аутору, Београд је имао најинтензивнију везу са следећим градовима: Аранђеловац, Ваљево, Вршац, Крагујевац, Краљево, Лозница, Нови Пазар, Панчево, Параћин, Пожаревац, Светозарево (Јагодина), Смедерево, Смедеревска Паланка, Сремска Митровица, Ужице, Чачак и Шабац, док је на макрорегионалном нивоу опслуживао укупно 37 градских центара (Vrišer, 1974).

За процес трансформације околних насеља Вељковић и сарадници (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995) сматрају да је најдаље одмакао и најшире распрострањен око Београда, при чему је он означен као основни центар развоја у мрежи насеља Србије. Око њега се развила широка зона неруралних насеља, од којих су нека већ била урасла у континуелно изграђено ткиво, док су друга, поред тога што су просторно издвојена, почетком осамдесетих година већ била укључена у подручје града (Слика 8). Њих је карактерисала врло сложена и разноврсна функцијска структура, као и улога у оквиру београдског региона. Такође, у неким је био развијен нуклеус привредних делатности (индустрија, складиште, снабдевање осталих насеља, саобраћај и сл.) или значајан научно-истраживачки центар. Таква насеља су добила и улогу центра рада у околном простору. У приградском подручју се развио и знатан број стамбених насеља намењених запосленима који су радили у Београду као језгру овог урбаног региона или у другим насељима. Београд, као једини центар тог типа, сврстали су у четврти стадијум развоја градова и околних насеља који представља агломерација, односно велики град са пространим полинуклеусним урбанизованим околним подручјем. Нуклеусе секундарних полова развоја су разврстали према структури на привредне центре (Железник, Падинска Скела, Крњача, Добановци и сл.), насеља са комплекснијом структуром делатности (Батајница, Гроцка и Умка) и насеља уз која је изграђен истраживачки центар (Винча) (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995).

Слика 8. Развој Београда и његовог подручја утицаја у периоду 1900-1981. година
 Извор: Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995.

У погледу концентрације становништва и активности, Бојовић (1997) достигнути развој Београда сматра резултатом процеса који се одвијао у дужем временском периоду, при чему га назива процесом *усмерене урбанизације*. У почетку, усмерење је било свесно, док је у каснијим фазама достигнути ниво агломирања становништва и активности деловао инерцијом, уз додатне импулсе усмереној урбанизацији. Наведених додатних импулса је било више него што је било фактора који су ограничавали и успоравали то агломирање. Београд назива и *суперконцентрацијом становништва и активности у Републици Србији* и шире, при чему то представља одређен проблем у регионалном развоју зато што се Београд јавља и као фактор обесхрабтивања развоја наведених територија. Поред, делом истражених демографских и економских фактора, потенцира истраживање геополитичких, културних и других фактора те суперконцентрације. У исти контекст доводи и комплекс фактора интерне, унутарградске концентрације функција у Београду, што сматра последицом његове моноцентричне структуре, а то опет има бројне последице на функционисање града, како интерно, тако и унутар структуре београдског регионалног простора (Бојовић, 1997).

У процесима интеграције Србије у Југоисточној Европи, Тошић и Крунић (2004) доминантно место дају београдској агломерацији. У функционалном смислу спаја војвођанско-панонски-подунавски и средишње-балкански део Србије (Тошић, 1996). Развијена је просторним интегрисањем градских насеља на линији Нови Сад-Земун-Београд-Панчево-Смедерево, док јој припадају и секундарна урбанизацијска језгра Обреновац, Младеновац и Лазаревац. Посматрано у ширем контексту, Београд је представљен као језгро двоипомилионске агломерације развијене као чвориште панонско-посавске развојне осовине (Беч, Будимпешта, Београд, Букурешт), примарне балканске моравско-вардарске осовине развоја (Београд, Ниш, Скопље, Солун, Атина), затим севернопосавске (Марибор, Љубљана, Загреб, Београд), јужно посавске (Нови Град, Приједор, Бања Лука, Добој, Бијељина, Београд), као и шумадијскоибарске осовине развоја (Београд, Краљево, Косовска Митровица, Приштина, Скопље). Реално место и значај Београда у функционалној организацији југоисточне Европе одређени су његовом улогом чворишта европских мултимодалних коридора X и VII, док би значај Београда у просторно-функционалној организацији Европе у будућности зависио од степена валоризације прворазредног географског положаја, инфраструктурног опремања наведених коридора и могућности учешћа и прилагођавања београдске привреде у европским развојним процесима. За крај XX и почетак XXI века сматрају да је период развојне стагнације београдске метрополитанске регије. Као циљ се истиче прелазак из класичне моноцентричне агломерације са јаким језгром и релативно слабо развијеним центрима периферије у модерну полицентричну агломерацију у којој ће насеља периферије преузети део просторних и функцијских компетенција језгра. Досадашње односе у регији карактеришу изразита поларизација и дихотомија центар-периферија, при чему насеље Београд, у односу на укупну популацију субцентра који треба да преузму улогу регионалних развојних центара (Лазаревац, Младеновац и Обреновац), има дванаест пута више становника (Тошић & Крунић, 2004).

Као један од примарних задатака наше урбане географије, Матијевић (2009) истиче дефинисање и егзактну лимитацију београдског метрополитенског подручја, чији административни ареал одступа од метрополитенског. Под терминима Београд и његов урбани систем, гравитациона зона, сфера утицаја, функционално подручје, градска регија, нодална регија, метрополитанско подручје подразумева само један процес, а то је функционално дејство главног града Србије. Сваку од наведених одредница сврстава под геопросторну категорију која се развија под урбаним утицајима великог града, док за примарно тежиште проучавања Београда и његових просторних аспеката поставља изналажење функционално кохерентног простора и уравнотежени урбано-регионални

развој. На основу тога, београдско залеђе сматра за значајан аграрни, производни, предузетнички, саобраћајни и радно витални ресурс (Матијевић, 2009).

Правци и динамика просторно-демографских промена током периода друге половине XX века и почетком XXI века оцртавају стадијуме урбанизације кроз које је Београд пролазио и јасно упућују на правце и ефекте трансформација просторно-привредне и просторно-функционалне структуре. Војковић и Девеџић (Vojković & Devedžić, 2010) истичу јачање политичко-административних, економских и културно-просветних функција и улоге Београда у регионалном развоју Србије и ширег окружења, односно њихов снажан утицај на популациони раст, територијално ширење и прерастање некадашње варошице у метрополитен широког поља утицаја. За Београд се наводи и да је у кратком периоду израстао у моћан пол концентрације становништва и делатности, као и фактор каналисања демографских и економских токова у ширем простору. Промене у територијалном размештају, просторном померању и структурним одликама унутар саме агломерације биле су у блиској интеракцији са токовима развоја и ширењем урбаног региона (Војковић, Милетић & Миљановић, 2010).

Као главне факторе развоја и концентрације индустрије у Београду Грчић (1987) је издвојио повољан саобраћајно-географски положај, географску инфраструктуру, сировинску базу, услове за примену иновација и стварање спрега на релацији наука-техника-производња, услове за повезивање индустрије са другим функцијама Београда, услове за повезивање међу индустријама, демографски потенцијал и бројне остале факторе, од политичко-правних до субјективних и психолошких. Током периода посматрања (1966-1983), тежиште индустријског система се померало из уже градске зоне ка Земуну и периферним деловима, при чему су уочене и тенденције трансформисања модела размештаја индустрије, односно од моноцентричног ка полицентричном моделу (Грчић, 1987). Милетић (2003) закључује да у привредној структури Београда доминирају делатности терцијарног сектора, док се модернизује и индустрија чиме се одређује значајно место Београда, као индустријског центра, у ширем регионалном оквиру. Поред тога што данас није доминантна делатност, индустрија је, као градотворна функција, била фактор развоја центара у оквиру београдског региона, пре свега Лазаревца, Младеновца и Обреновца, док су они повратно, агломерацијским формама и садржајем подстицали развој индустрије (Милетић, 2003).

За текуће развојне тенденције у београдском метрополитену Зековић са сарадницима (Zeković, Spasić & Maričić, 2007) тврди да рефлектују растуће социоекономске разлике кроз својеврстан *функцијски архипелаг*. Промена просторног модела развоја привреде током последњих деценија одраз је обима, темпа и успешности спроведених реформи, постојеће привредне мреже и просторних, положајних, инфраструктурних, институционалних, кадровских и других могућности развоја просторних форми, услед чега је и транзиција урбане структуре Београда веома комплексна. Процеси деиндустријализације, терцијаризације и реиндустријализације се преплићу из угла просторно-структурног развоја привреде, чија просторна организација у Београду представља мозаичну слику разноврсних форми насталих у различитим епохама урбаног развоја. У *транзицијском гротлу* једнако су се нашла постојећа функцијска подручја, као и подручја економског раста са новим функцијским специјализацијама. Превазилажењем традиционалних форми у облику индустријских зона и комплекса и дисперзно размештених локалитета, успостављају се савременији просторни модели размештаја привреде. Нови полови развоја се формирају узимајући у обзир општу тенденцију премештања производње из градског центра ка периферији, као и лоцирање нових производних и услужних капацитета у периферном појасу Града Београда. Поред тога процењено је да би изостајање прилагођавања европским политикама развоја,

индустрије, просторног развоја, као и заштите животне средине у будућем територијалном развоју економских активности у метрополитенском подручју Београда могло да има последице у даљим процесима (Zeković, 2008).

У оквиру истраживања просторно-функционалне организације Београда, Раткај (2009) је, између осталог, идентификовао центре рада и анализирао дневне миграције запосленог становништва као важну компоненту која открива основне одлике просторног функционисања града. Двофазним методом дефинисања урбаних центара рада одредио је потенцијалне центре, а затим и стварне са њиховим границама. Овом методологијом утврђено је седам центара рада на територији Генералног плана Београда, при чему они на приближно 0,73% проучаване територије, обухватају чак 26,41% укупног броја радних места. На простору Београда је паралелно испитана применљивост три урбана модела, дефинисана различитим функцијама густине радних места и места становања – моноцентричног, полицентричног и дисперзног. Истраживање је показало супериорност дисперзног урбаног модела за територију Београда, како када је у питању просторни размештај места становања запосленог становништва, тако и када је у питању просторни размештај радних места. Такође, анализа је показала да дисперзни модел града даје резултате који највише одговарају стварној функционалној организацији Београда, дајући најмање тзв. вишкове дневних миграција за све врсте показатеља трошкова путовања, уз приметну предност временских показатеља (Раткај, 2009).

Стаменковић и Гатарих (2008) су анализирали дневни урбани систем Београда кроз дневно кретање радне снаге, ученика и студената и одредили његов просторни обухват. Захваљујући свом функционалном капацитету и функционално-хијерархијском рангу, Београд има веома динамичну и интензивну интеракцију са насељима у ужем и ширем гравитационом окружењу у којој доминантно место имају дневне миграције радне снаге, ученика и студената. Утврђено је да је у конвергентним и дивергентним миграцијама урбаног система Београда учествовало око 135.000 становника, од чега 71,4% чине радници, а осталих 28,6% представља категорију ученика и студената (Стаменковић & Гатарих, 2008б). Исти аутори су анализирајући дневна кретања радне снаге, ученика и студената, на територији Београда, поставили основе за даља истраживања феномена унутарградских дневних миграција, представљајући их као дефицитарна. Утврдили су да у апсорпционим и дисперзивним кретањима радне снаге у Београду свакодневно учествује 21% његовог укупног становништва. Поред тога, аутори су закључили да насеље Београд има функционално развијен унутарградски дневни демографски систем у коме свакодневно учествује 4,2% укупног становништва Србије без АП Косово и Метохија. Ова кретања су у знатном делу усмерена ка централним градским општинама, јер су у њима лоцирани значајни привредни објекти и, пре свега, бројне установе у којима велики број радника остварује економску егзистенцију, а ученици и посебно студенти стичу образовање (Стаменковић & Гатарих, 2009).

На утицај Београда и београдске агломерације на обим, смерове и просторно испољавање дневног кретања радника на релацији Град Београд – АП Војводина, осврт је дао Крунић (2012). Истакао је број миграната који у Београд мигрирају из сремских насеља, а мање из банатских и бачких, сврставајући већину њих у групу насеља којима је Београд примарни дневни урбани систем. За територијални домет имиграната из Београда сматра да указује да се ради о кретању запослених у администрацији и државној служби, као и у другим специфичним занимањима. Као један од закључака истиче да су главни правци дневне интеракције *дунавски* (ка Панчеву и насељима у окружењу), затим ка Новом Саду, док *сремски* има мањи значај (Крунић, 2012). На простору Панчева изражен је велики функционални утицај Београда, који се одражава

на одвијање процеса дневних миграција становништва. Ранг Београда у функционалној структури урбаних центара Србије и његова близина условили су велики обим дивергентних дневних миграционих токова становништва Панчева, који произилази из већег функционалног капацитета Београда, односно нижег функционално-хијерархијског ранга Панчева у односу на главни град. Привлачност економских и не-економских функција Београда за становништво Панчева огледа се у структури дневних миграционих токова на наведеној релацији, односно у изједначеном односу активних дневних миграната на једној и ученика и студената на другој страни (Лукић, 2008).

II ОСНОВНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РАЗВОЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА БЕОГРАДА

2.1 АДМИНИСТРАТИВНО – ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Просторно-функционална структура Града Београда и његова развојна позиција у окружењу уско је повезана са административно-територијалном организацијом Републике Србије. Град Београд је посебна територијалне јединица утврђена Уставом Републике Србије, Законом о територијалној организацији Републике Србије, а положај, надлежности и органи Града Београда и градских општина уређени су Законом о главном граду и Статутом Града Београд¹.

У административним оквирима, подручје Града Београда са 17 градских општина, и 157 насеља (површине² 3.234,9 km², 1.659.440 становника), издиференцирано је на неколико целина различитих демографских, физиономских и функционалних обележја (Тошић, 2005, Стаменковић & Гатарић, 2009, Невенић, 2009, Спалевић, 2013, Живановић, 2008, Раткај, 2009. и др.):

- 1) Урбано језгро или урбано ткиво, односно насеље Београд (површине 389,1 km², са 1.166.763 становника 2011. године), обухвата шест градских општина: Врачар, Звездара, Нови Београд, Раковица, Савски Венац и Стари град и делом (Београд-део) четири градске општине Вождовац, Земун, Палилула и Чукарица; највеће је урбано насеље Србије, представља окосницу развоја Града и окружења и најзначајнији је фактор трансформације простора;
- 2) периурбани појас, прстен или подручје (површине 641,3 km², 133.232 становника), обухвата 19 насеља рурално-урбаног карактера/типа из четири градске општине (8 насеља има статус градског насеља);
- 3) субурбани појас, прстен или подручје (површине 2.204,5 km², 359.445 становника), обухвата 7 градских општина: Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац и Сопот (Слика 9).

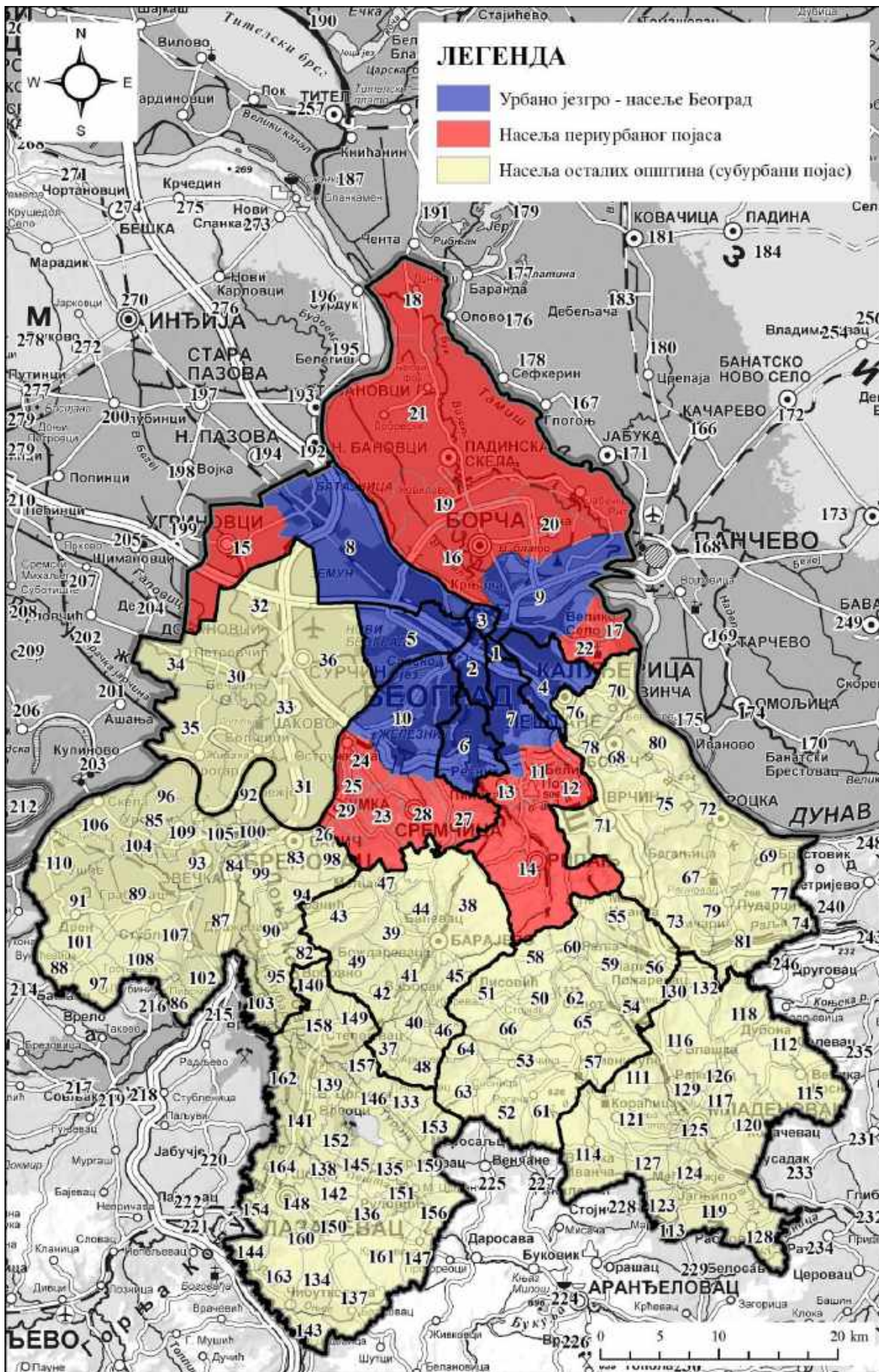
Уважавајући постојећу територијалну организацију Србије, Законом о регионалном развоју и Уредбом о номенклатури статистичких територијалних јединица³ утврђени су критеријуми и нивои груписања статистичких функционалних територијалних јединица (статистичких региона) у складу са стандардом ЕУ (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques – NUTS)⁴ за прикупљање и анализу статистичких података и

¹ Устав Републике Србије (Службени гласник РС, бр. 98/2006); Закон о територијалној организацији Републике Србије (Службени гласник РС бр. 129/2007, 18/2016, 47/2018/, 9/2020); Закон о главном граду (Службени гласник РС, бр. 129/2007, 83/2014, 101/2016, 37/2019); Статут Града Београд (Службени лист града Београда бр. 39/2008, 6/2010, 23/2013, 60/2019).

² Површине према Статистичком годишњаку Београда 2018. (2019)

³ Закон о регионалном развоју (Службени гласник РС, бр. 51/2009, 30/2000, 89/2015); Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица (Службени гласник РС бр. 109/2009, 46/2010).

⁴ НСТЈ (NUTS) – номенклатура статистичких територијалних јединица представља геопросторни стандард за успостављање хијерахијског система територијалних јединица за статистичке анализе у циљу планирања и спровођења развојних политика у складу са пројектима ЕУ. Од стране EUROSTAT–а су утврђена три нивоа NUTS који се примењују у свакој од земаља чланица Европске уније. Детаљније видети у: European Parliament, & Council of the European Union. (2003). Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/1059/oj>

Слика 9. Насеља и појасеви Београдске области

Напомена: Ради лакшег праћења насеља Београдске области и целог дневног миграционог система су нумерисана, списак насеља по редним бројевима налази се у прилогу (Прилог А)

показатеља о мерама успешности регионалног развоја. Хијерархијску структуру НСТЈ чине: две целине нивоа НСТЈ 1: Србија – север и Србија – југ; пет региона нивоа НСТЈ 2: Београдски регион, Регион Војводине, Регион Шумадије и Западне Србије, Регион Јужне и Источне Србије и Регион Косово и Метохија; и 30 области нивоа НСТЈ 3, које су територијално подударне са управним окрузима. Специфичност Града Београд као посебне територијалне јединице је у томе што је истовремено и јединица локалне самоуправе, и регион нивоа НСТЈ 2 и област нивоа НСТЈ 3 у истом административно-територијалном оквиру/или обухвату.

2.2 ЗНАЧАЈ БЕОГРАДА У ПРОСТОРНОЈ СТРУКТУРИ СРБИЈЕ

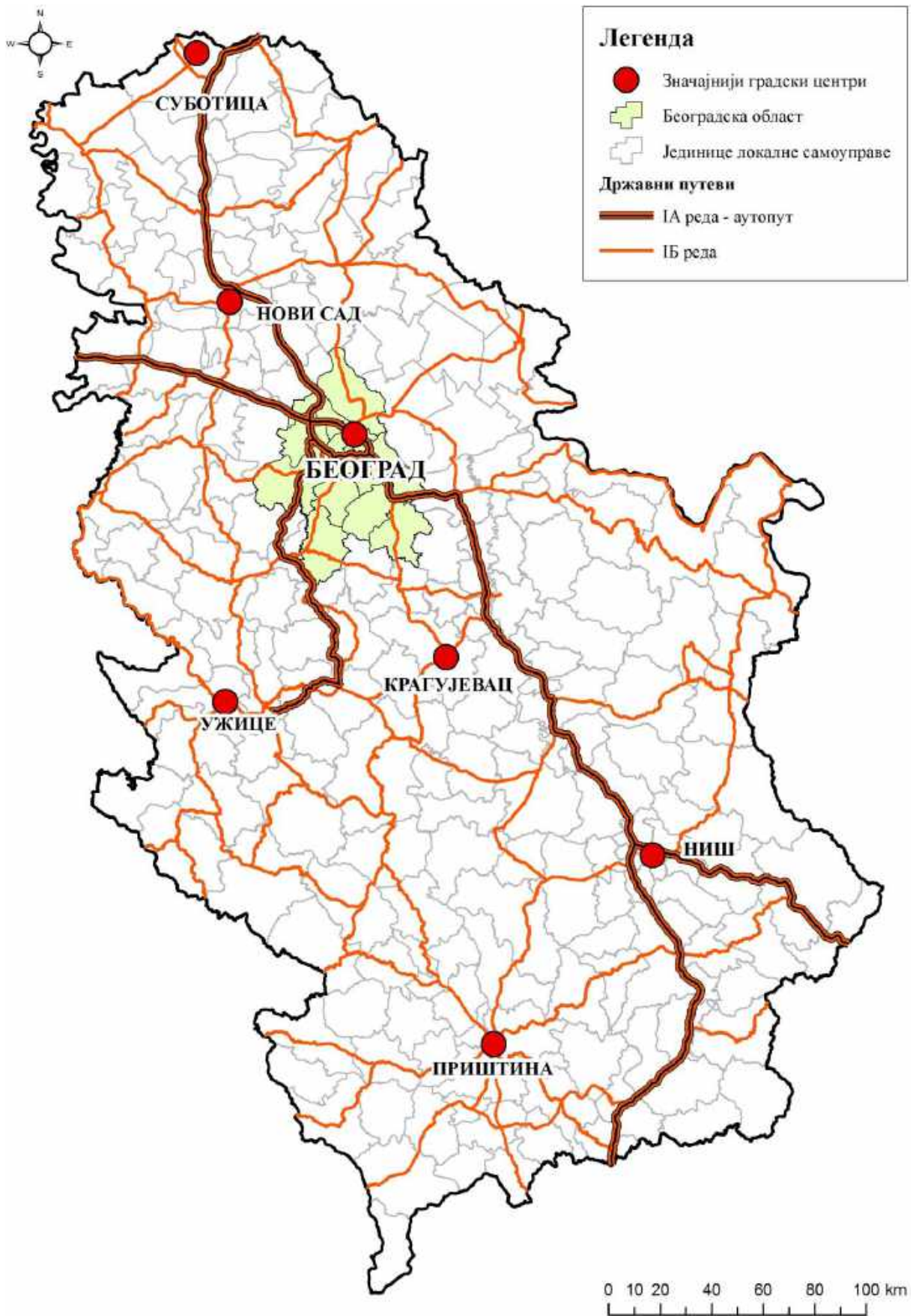
Место и значај Београда у националном и интернационалном оквиру одређен је његовом улогом чворишта осовина развоја формираних дуж европских мултимодалних коридора X и VII и позицијом у оквири трансевропске саобраћајне мреже⁵. Стога велики гравитациони утицај и домет београдске агломерације као „сложеног и динамичаног система урбаних насеља“ превазилази државне границе (Тошић & Крунић, 2005: 142, 144). Снажно изражена конвергентна обележја дунавско-савске и моравске осовине развоја, попримали су како наводи Грчић (2001) својство примарне осовине развоја и истовремено фактора поларизације демографског, економског и просторног развоја у Србији (Слика 10).⁶

Стратешки положај на стецишту осовина са највећим степеном атрактивности за развој градова (Вељковић, Јовановић, & Тошић, 1995); у геопростору Србије, и геополитички значај главног града убрзали су концентрацију становништва и активности, посебно од средине прошлог века интензивирањем процеса деаграризације и урбанизације инициране индустријализацијом (Војковић, Милетић, & Миљановић, 2010). Својом привлачном снагом подстакао је поларизационе ефекте у просторној структури Србије и асиметричност економског и социо-демографског развоја и у кратком периоду постао је снажан пол развоја и фактор „каналисања“ економских и демографских токова у ширем простору (Војковић и сар., 2010: 223). Проблеми социо-економског и просторног развоја заострени кризом 90-их, уз ефекте транзиције током претекле две деценије додатно су нагласили диспропорције између Београда и других територијалних целина (Јакорин, 2014, Милетић, Миљановић, & Вуковић, 2017). Неравномерност је повезана са континуираним процесом демографског старења становништва и пражњењем руралног подручја Србије (Спасовски, 2003, Стаменковић, 2004, Војковић, 2007), као и ефектима транзиционих процеса (Vujošević, Spasić, 2007, Zeković 2009).

Развојна позиција Града Београда, односно Београдског региона у Србији, може се сагледати на основу повољнијих вредности изабраних индикатора у односу на остале регионе нивоа НСТЈ 2 (Табела 2). Београдски регион је најгушће насељен регион са 523 ст./km² и у оквиру њега је концентрисано 24,2% укупне популације државе (процена броја становника за 2018, РЗС, 2019б), док заузима површину од 4,2% територије Србије (нису укључени подаци о површини АП Косово и Метохија). У структури

⁵ Више о проширењу трансевропске саобраћајне мреже (TEN-T), укључујући и Србију у: Ratkaј, 2020.

⁶ О положају, развоју и значају Београда и његовог метрополитенског подручја више: Радовановић, (1993/94), Вељковић, (1991), Бојовић, & Боровница, (1998), Тошић, (2000, 2007, 2012), Стојков, (2000), Стаменковић, & Гатарих, (2008, 2009) Тошић, & Ђорђевић (2004), Живановић, (2008), Невенић, (2009), Раткај, (2009), Живановић, & Тошић, (2016, 2017), Зековић (2007, 2017), и др.

Слика 10. Положај Београдске области у оквиру Републике Србије

регистроване запослености према месту рада целе Србије, наведени регион учествује са 33,3%, при чему бележи и највећу концентрацију запослених по месту рада, са 365 запослених на 1000 становника (Табела 3). У вредности националног бруто домаћег производа (БДП) 2018. учествује са 41,3% и једини је регион са БДП-ом по становнику изнад републичког просека за чак 70,8%⁷, као и нето зарадом по запосленом већом за 22% и буџетским приходима по становнику за 44% у односу на ниво Србије (РЗС, 2019в, РЗС, 2019б). Према Анкети о радној снази, 2018, у Београдском региону је највећа стопа запослених (50,1%), и уз Регион Војводине, бележи нижу стопу незапослености (10,9%; односно 10,5%, РЗС, 2019а).

Табела 2. Основни подаци о регионима НСТЈ 2 за 2018. годину

Регион нивоа НСТЈ 2	Површина (km ²)	Процењен број становника (стање 30.06)	Густина насељености ст./km ²	Бруто домаћи производ по становнику Индекс нивоа РС=100
Република Србија	88.499	6.982.604	89,99	100
Београдски регион	3.234	1.690.193	522,63	170,8
Регион Војводине	21.614	1.861.863	86,14	97,1
Регион Шумадије и Западне Србије	26.493	1.924.816	72,65	67,3
Регион Јужне и Источне Србије	26.248	1.505.732	57,37	65,6
Регион Косово и Метохија	10.910	-	-	-

Напомена: За укупан број становника и прорачун густине насељености за Републику Србију нису укључени подаци о броју становника и површини АП Косово и Метохија. Извор: РЗС. (2019б). Општине и региони у Републици Србији, 2019.

Табела 3. Изабрани индикатори развијености на нивоу НСТЈ 2 за 2018. годину

Регион нивоа НСТЈ 2	Запослени ¹	Незапослени ²	Број запослених ³	Регистрована запосленост ⁴	Нето зарада ⁵	Буџетски приходи ⁶
Република Србија*	0,476	0,127	305	2.131.079	171.8036	100
Београдски регион	0,501	0,109	365	717.998	210.0018	143,68
Регион Војводине	0,473	0,105	306	545.851	162.9626	101,00
Регион Шумадије и Западне Србије	0,483	0,138	276	500.520	148.6646	75,45
Регион Јужне и Источне Србије	0,441	0,162	258	366.710	152.7028	81,12
Регион Косово и Метохија	-	-	-	-	-	-

1- Стопа запослености, 2018; 2- Стопа незапослености, 2018;⁸ 3- Број запослених према општини пребивалишта на 1000 становника, 2018; 4- Регистрована запосленост према општини рада, 2018 (годишњи просек); 5- Нето зарада по запосленом у РСД, 2018, индекс нивоа РС = 100; 6- Буџетски приходи по становнику у РСД, 2018, индекс нивоа РС = 100
*Напомена: Републички завод за статистику од 1999. не располаже подацима за АП Косово и Метохија. Извор: РЗС. (2019б). Општине и региони у Републици Србији, 2019.

⁷ Високо учешће Београдског региона у националном бруто домаћем производу, као и индекс нивоа БДП по становнику, показује да је у Србији, као и у већини европских држава, нагашен моноцентрични образац економског развоја у којем је регион главног града средиште концентрације становништа, капитала, и економских активности (Eurostat, 1999, p. 91).

⁸ РЗС. (2019в). Регионални бруто домаћи производ, 2018. Саопштење РР10.

На прелазу два века, услед неповољних политичких и економских околности, улога Београда у европским оквирима знатно је умањена. У оквиру Србије, Београд је наставио континуитет развоја као демографски, економски и просторни пол развоја, пратећи образац промена као и друге престонице пост-социјалистичких држава, чланица ЕУ. Повољна комбинација фактора развоја и позитивна реакције на процесе реформе означиле су метрополе као лидере у транзиционом процесу (Gorzelač, 1998, Zeković, 2008, Slaev, Nedović-Budić, Krunic, Petrić, & Daskalova, 2018).

У утицајној сфери Београда налазе се градови/општине у непосредном окружењу административне територије града, у спољном прстену, са којима остварују интензивне функционалне везе: Панчево, Смедерево, Пећинци, Рума, Стара Пазова, Смедеревска Паланка, Лајковац и друге. У просторно-функционалној организације Србије издваја се појас најинтензивнијег развоја - јединствени функционални регион које формирају утицајне сфере града Београд и града Новог Сада, од изузетног значаја за позиционирање ове целине и Србије у интеррегионалом оквиру (Закон о просторном плану Републике Србије, 2010).

2.3 ГЕОГРАФСКЕ ОСНОВЕ НАСЕЉЕНОСТИ И ТЕРИТОРИЈАЛНО ШИРЕЊЕ БЕОГРАДА

Београд је, смењивањем историјских епоха и са политичко-економским и друштвеним променама, мењао свој политичко-географски положај, функције и значај, територијално се ширио и популационо растао. Од пограничне вароши и престонице периферног положаја постао је снажно административно и функционално средиште са гравитационим утицајем који превазилази државне границе.

Констатацију Јована Цвијића да је значај неког насеља одређен значајем географских целина на чијем контакту се налази најбоље потврђује положај Београда. Положај на саставу две велике географске регије Средње Европе и Балканског полуострва, Панонске низије (средишњег подунавља) и средишњег дела Србије, затим на обалама река европског значаја Дунава и Саве, као и близина долине Велике Мораве као доминантног балканског саобраћајног коридора од пресудног су значаја за утврђивање и разумевање основних претпоставки и фактора развоја подручја Београда (Митровић, Милијић, & Крунић, 2003). Према томе, физичко-географски идентитет Београда заснива се на повезаности његових различитих природних целина, као и положајем на сремској, банатској и шумадијској страни, односно у подунавском и посавском делу Србије. Физичко-географске детерминанте одређују основне правце развоја, пружајући повољне услове за просторни развој, али, исто тако, могу представљати ограничења са великим захтевима у циљу њиховог превазилажења.

Како наводи Радовановић (1991: 59), положај Србије укључује хидрографски чвор великих панонских река и природну и културну границу између Балканског полуострва и средње Европе, с једне стране, и Моравску и Моравско-нишавску удолину, с друге стране, те је био природно предодређен за честе историјске промене, кретање и насељавање народа и за војничке и цивилизацијске експанзије⁹. Према Цвијићу (1991) главне вароши у унутрашњости налазе се на уздужним путевима у депресијама, а Београд, Ниш, Софија, Пловдив и Једрене у моравско-маричкој долини. Цвијић истиче да, иако на Балканском полуострву није било континуитета у развоју цивилизације, су се „одржале оне вароши које су имале најповољније географске положаје. У

⁹ О својствима географског положаја Србије: Јован Цвијић (1991), Грчић, М. (2001, 2008), .

континенталном блоку Београд, раскрсница важних континенталних и речних путева, никада није потпуно изгубио свој значај“ (Цвијић, 1991: 166).

Развој града Београда био је условљен историјским друштвено-економским феноменима, истиче Миљковић (1964-65: 39) наглашавајући да је „у свему томе значајну улогу одиграо и његов природни положај, који је предодређивао његов економски, стратегијски, културни, политички значај и улогу“. Утицај особености географског положаја на значај Београда документују историјски догађаји и дуг континуитет насељености на овом простору.

Кроз историју, Београд су насељавали бројни народи: Илири, Трачани, Дачани, Келти, Римљани, Авари, Мађари, Турци и др. Прва насеља на територији данашњег Града Београда датирају између 3.000 и 2.000 године пре наше ере, а најстарија имена су Сингидунум и Таурунум (Београд и Земун). Под Римљанима је достигао врхунац крајем III века, када је имао око 20.000 становника, а поделом је припао Византији, у чијим је оквирима био скоро десет векова (Поповић, 1964). Хуни, под вођством Атиле су 441. године покорили и разрушили Сингидунум, а обновљен је за време Јустинијана (VI век). Након крсташких ратова, доживљава турбулентан развој, при чему је потпадао и под различите утицаје. Први пут Београд долази под српску власт 1284. године, а 1403. долази у посед Стефана Лазаревића и постаје престоница. Под Турцима, посебно у XVI и XVII веку, уз значај економско-трговачког средишта стиче и саобраћајну важност. Измена органске структуре Београда извршена је под Аустријанцима, као и промена етничког састава становништва. Након напуштања од стране Турака, Београд се брже развијао као културно-политичко и привредно средиште Србије. Београд је мењао оријенталну структуру вароши, и уз привредну, нарочито јачао национално-културну, политичку и административну функцију, добијао „атрибуте највећег и главног града Србије“ (престонице Кнежевине од 1841.) (Вујовић, 1994: 47), и уз појачану урбанизацију у другој половини XIX века, Београд улази у XX век, у период најинтензивнијих промена просторне структуре града.

Формирањем нове државе, постао је и престоница са много већим значајем, што се директно одразило на његов раст и развој. Различите развојне епохе урбане структуре града и мреже насеља током XX века условљене су променама друштвеног, идеолошког, политичког и економског контекста у државама чија је престоница био (Ђорђевић & Дабовић, 2010: 153; Шећеров, 2007: 173) Под различитим утицајима формиран је амалгам природних, амбијеталних, културних и духовних вредности са вишеструком развојном функцијом (Palgo, 2012). Културно-историјски, просторно-демографски и привредно-економски развој је одредио савремени идентитет Београда, како на државном, тако и на међународном нивоу.

Поделом Краљевине на управна подручја 1929. године, формирана је посебна престоничка управна целина са Београдом, Земуну и Панчевом у заједници. Наведена целина је обухватала површину од 378 km² на којој је живело 238.800 становника, да би формирањем Аутономне покрајине Војводина, Панчево било издвојено из београдског подручја. У периоду после Другог светског рата, Београд, као главни град, и његово подручје интензивно се развијају, посебно под утицајем крупних и брзих ефеката процеса деаграризације и индустријализације. Резултати су били видљиви како у демографским променама, тако и у територијално-административној подели и организацији простора (Живановић, 2008). Административно подручје Града Београда доживело је буран територијални раст, све до 1970. године, када је достигнут његов данашњи обим. Београду се, 1947. године прикључује катастарска општина Крњача, чиме, по први пут после Другог светског рата, град прелази и на леву обалу Дунава. Наредних 20 година, београдско подручје се ширило прво у правцима простирања данашњих општина Чукарица и Нови Београд, а затим и Земун, Палилула, Вождовац,

Раковица, Гроцка и Барајево. Већ 1957. године прикључују му се остале катастарске општине данашње општине Барајево, и првих 24 из данашње општине Обреновац, да би 1960. године било прикључено још четири, као и 16 из данашње општине Сопот. Крајем шездесетих година, припојени су и преостали делови општине Гроцка, да би прикључивањем целих територија општина Лазаревац и Младеновац 1970. године, било завршено територијално ширење административног подручја Београд. Овако конституисано административно подручје Београда изразито је асиметрично, односно развијеније је у шумадијском него у банатском и сремском делу, што је нарочито упадљиво ако се прати развој након 1955. године (Бојовић & Боровница, 1998). Последња промена у територијалној организацији извршена је 2004. године формирањем самосталне општине Сурчин, односно њеним одвајањем од Земуна, чиме административно подручје града Београда броји данашњих 17 градских општина.

Само насеље Београд у време Краљевине Србије се састојало из шест квартова који су заузимали површину од 12 km². После Првог светског рата, прикључивањем области северно од Саве и Дунава, Београд мења своју улогу пограничног града са умањеном гравитационом зоном и рањивим геополитичким положајем, и добија прилику за целовит и просторно симетричан функционални развој (Степић, 2003). Поред тога, постао је престоница знатно веће државе и нашао се у географском и саобраћајном средишту. Након укључивања Панчева у оквиру Аутономне покрајине Војводина, насеље Београд се у банатском делу ширило према Крњачи, а насипањем мочварног подручја почиње изградња Новог Београда и тиме спајање са Земунем, у сремском делу. У другој половини XX века урбано језгро Београда континуирано се ширило под утицајем миграционих прилива из других делова Србије, као и бивших република СФРЈ (Шантић, 2006). Околна сеоска насеља временом су нестајала, услед проширивања урбаног подручја кроз изградњу стамбених зона привредних и непривредних објеката, као и пратећих система, чиме је инициран процес трансформације руралних насеља у урбане средине. Осим централних градских општина (Врачар, Савски венац и Стари град), код свих осталих делова насеља Београд, забележене су значајне територијалне промене. Део насеља који припада општини Вождовац увећан је припајањем самосталних насеља Кумодраж и Јајинци, а територија Звездаре је увећана припајањем самосталних насеља Миријево, Мали Мокри Луг и Велики Мокри Луг. Нови Београд увећан је припајањем самосталног насеља Бежанија, док је део насеља који припада општини Палилула увећан припајањем самосталних насеља Вишњица и Крњача, а Земун је проширен прикључивањем Батајнице. Део насеља Београд који припада општини Чукарица увећан је припајањем територија Жаркова и Железника, а смањен издвајањем Раковице, чиме је она проглашена самосталним насељем и припојени су јој Кнежевац и Ресник (Живановић, 2008). Тиме је добијено урбано језгро, односно насеље Београд, чије подручје данас сачињавају десет делова градских општина.

2.4 ЕКОНОМСКЕ И САОБРАЋАЈНЕ ДЕТЕРМИНАНТЕ РАЗВОЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА БЕОГРАДА

Београдско подручје је простор са најпогоднијим условима за стварање велике агломерације становништва и активности, за повезивање и обједињавање мреже градова и мреже насеља на већем простору (Вељковић, 1991.; Вељковић и сар., 1995) због повољности географско-саобраћајног положаја; погодности природних потенцијала за различите облике коришћења простора; те контактнег положаја између простора различитих привредно-географских целина.

Економске детерминанте — Доминантно место у структури градске економије Београда имају делатности терцијарно-квартарног сектора. одређујући његову улогу административно-управног и организационог центра и центра услужних тржишних и финансијских активности. Индустрија, некада доминантна делатност у привредној структури града, временом губи ту позицију. Од средине прошлог века индустрија је била основни фактор агломирања становништва и активности, убрзане урбанизације и иницијатор снажних промена у просторно-функционалној структури града. Ефекти њеног утицаја прво су били видљиви на уже градском подручју, да би се потом дифузно ширили на центре општина из субурбаног појаса (посебно Обреновац, Лазаревац, Младеновац) обликујући профил локалних економија (Милетић, 2003, Војковић, и сар, 2010). Повратно, развојем града и ширењем поларизационих ефеката мењао се и просторни систем индустрије и других активности (Вељковић, 1997; Grčić, 1990). Током последње две деценије посторно-организациони модели развоја градске економије знатно су измењени.

Узимајући у обзир да је фокус истраживања на формирању дневног миграционог система, а због специфичности транзиције привредног и друштвеног система, дат је осврт на неке чињенице од значаја за сагледавање токова дневних миграната на прелазу два века и околности у којима су се ти токови одвијали¹⁰. Трансформација привредне структуре у последњој декади XX века, како на територији целе Србије, тако и Београда, иницирана је превасходно неекономским факторима. Деиндустријализација посматрана кроз смањење запослености и опадање производне активности последица је вишегодишње економске блокаде те нарушених услова привређивања¹¹. Након 2000-те године, деценију касније у односу на државе Централне и Источне Европе, Србија улази у период интензивних транзиционих реформи различитог карактера (политичког, економског, социолошког, еколошког и др.), али су стартна обележја у свим аспектима социо-економског и просторног система у Србији, а тиме и у Београду, била другачија у односу на остале пост-социјалистичке државе (Милетић, Миљановић, & Тодоровић, 2009). Деструкција производног сектора започета у претходној деценији додатно је наглашена рецесијом производње, трансформацијом просторне структуре индустрије, распадом некадашњих великих привредних система, континуираним трендом смањења запослености и све израженијим социјалним разликама (Грчић & Раткај, 2006).

Са аспекта запослености, правци промена привредне структуре Србије, па и града Београда имају следећа обележја¹²: прво, смањење укупне запослености, услед

---

¹⁰ Транзиција је процес промена у различитим сферама (економској, политичкој, правној и другим) стога је предмет истраживања бројних научних области; највише радова је из домена економије. Овде се наводи неколико радова који су била усмеравајућа за разумевање основних елемената транзиције у функцији рада: Zeković, S., & Savić, Lj. (2004) *Tranzicija i prostor*. U N. Milašin, N. Spasić, M. Vujošević, & \$ M. Pucar (Ur) *Strateški okvir za za održivi razvoj Srbije* (17-28). Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije; Petrović, M. (2000). *Gradovi u tranziciji – iskustvo razvijenih zemalja u poslednjim decenijama 20. veka*. *Sociologija* 42 (3), 409-436.

¹¹ Уочи 2000-те, испољени су проблеми ниских ефеката привређивања, пораста незапослености, и опадања запослености, али је питање реалног броја запослених остао отворен због паралелног егзистирања фиктивне/формалне запослености (при том је део запослених био на принудном одсуству) и запослености у неформалном сектору (сивој економији). Такође, то је период прилива великог броја избеглица и интерно расељаних лица. (Војковић и сар., 2010, Милетић, 2003, Милетић, Миљановић, & Тодоровић, 2010). У просторној структури града видљиви су проблеми везани за пораст бесправне изградње; проблеми у функционисању основних техничких система, посебно саобраћаја; еколошки проблеми често везани за запуштене индустријске локалитете). Реформским процесима током транзиције поједини проблеми су додатно наглашени.

¹² На основу података о запосленима за 1991, 2002, 2011. годину приказаним у релевантним публикацијама Републичког завода за статистику - Општине у Србији.

смањења запослености у предузећима и организацијама, уз благ пораст лица која самостално обављају занимање, што је изменило релативне односе у структури укупне запослености; и друго, промена дистрибуције запослености по делатностима и секторима, која се огледа у смањену удела производног сектора, пре свега индустрије и грађевинарства у корист сектора услуга.

Кад је реч о променама на територији Београда, у свим општинама је евидентно смањење броја запослених у предузећима 2002. године у односу на референтну 1991. годину. Такав тренд промене броја запослених је континуирани процес током последње декаде XX века услед непољних околности пословања. Смањене запослености је нарочито испољено у општинама у којима је традиционално доминантан секундарни сектор делатности, базиран на прерађивачкој индустрији – Звездара, Земун, Обреновац, Палилула, Раковица и Чукарица. Поред наведених, и у општинама у окружењу било је оних у којима је смањење броја запослених у индустрији значајно утицало на смањење укупне запослености у предузећима (са више од 40% – Панчево, Зрењанин, Сремска Митровица и др.).

У периоду од 2002. до 2011. године, за разлику од већине региона и општина Србије, на територији Града Београда се повећава запосленост у целини и у скоро свим градским општинама (изузев општина Лазаревац и Младеновац). У структури запослености доминантан је сектор услуга, који бележи пораст запослених за више од 40%. По делатностима, пораст запослених је израженији у трговини, пословима са некретнинама, и пословним услугама и финансијским делатности. Највеће смањење запослености је у секундарном сектору и то у прерађивачкој индустрији, а затим и рударству, док благи пораст бележе грађевинарство, снабдевање електричном енергијом и водом. Поред секундарног, смањење запослености је забележено и у делатностима примарног сектора. У периоду 2002-2011. изузетан раст запослености (изнад 60%) остварен је у општини Нови Београд, који полако преузима примат у развоју комерцијалних активности у односу на централне градске општине код којих је та привредна активност традиционална. Када је реч о промена броја запослених у општинама у близини Београда у периоду 2002-2011., пораст укупне запослености бележе Нови Сад, Инђија, Стара Пазова и Пећинци. У делу општина остварен је пораст запослених у предузетничком сектору (нпр. у Вршцу, Панчеву, Зрењанину, Смедереву, Смедеревској Паланци, Пожаревцу) али то није било довољно да надомести смањење укупног броја запослених у овим општинама.

Преплитање процеса деиндустријализације, терцијаризације и реиндустријализације одразило се на измену просторног модела развоја не само индустрије него и других привредних активности. Поред постојећих зона које имају могућности за ширење (у зони аутопута, индустријска зона Горњи Земун, Сурчин – Добановци и Аутопут на сремском делу територије Београда и Панчевачки рит – Рева, на банатском делу), формирају се нови полови развоја углавном намењени развоју комерцијалних делатности (Zeković, Spasić, & Maričić, 2007). Истовремено, значајна концентрација економских активности одвија се изван подручја Града, у контактної зони са суседним општинама и у другим општинама које су део ширег просторно-функционалног система Београда (индустријске зоне у насељима уз аутопут у правцу Загреба: Шимановци, Крњешевци, Пећинци, затим уз аутопут у правцу Новог Сада: Нова Пазова, Стара Пазова, Инђија, и др.). Поменуте промене одражавају се на токове становништва, робе, капитала обликујући нове правце кретања.

Саобраћајне детерминанте — Када су у питању саобраћајне предиспозиције, повољан географски положај Београда ствара могућност за висок ниво повезаности са осталим деловима Србије, као и повезаности са осталим деловима континента. Његов изванредни саобраћајни положај проистекао је укрштањем европских мултимодалних

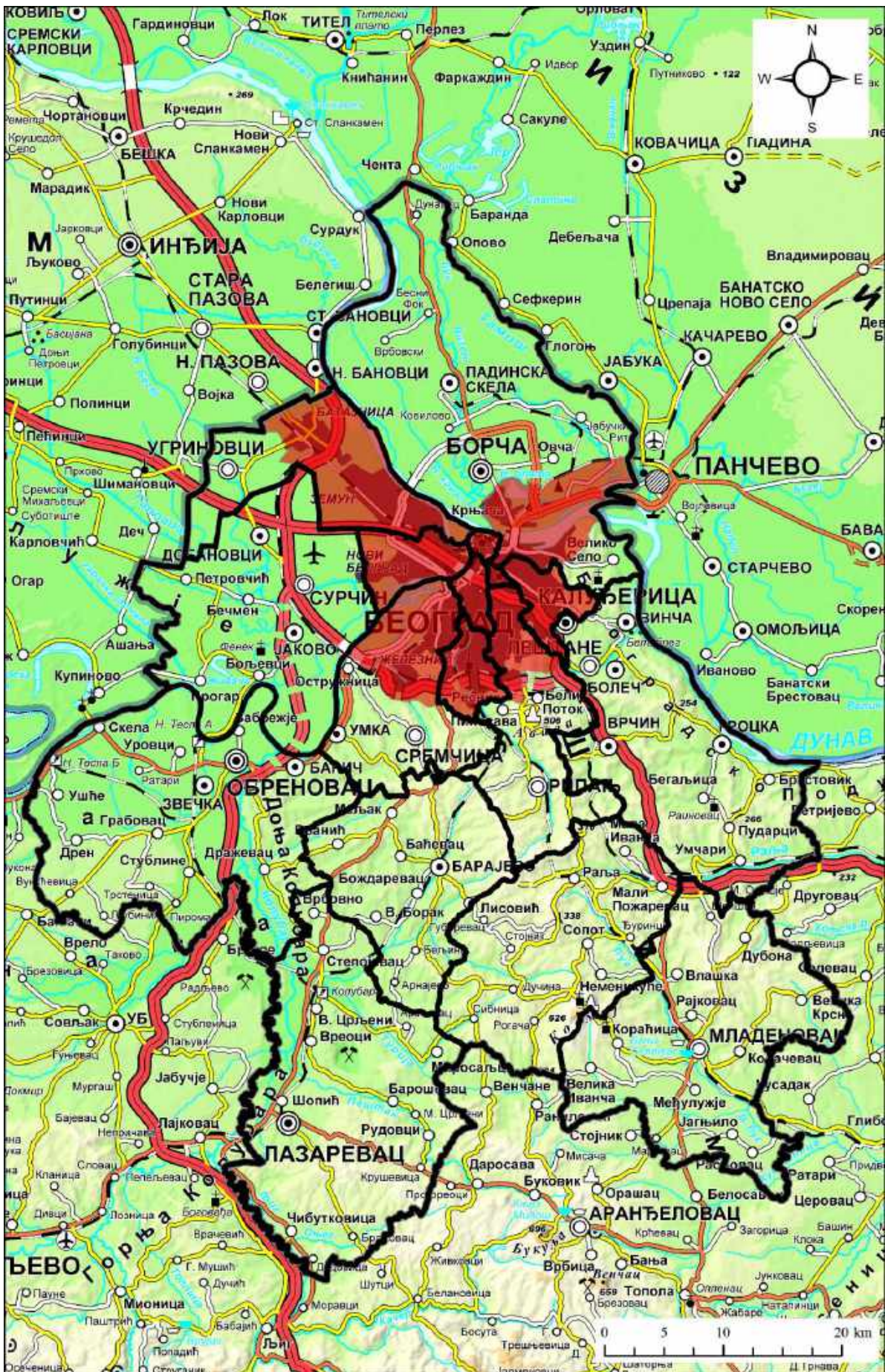
коридора X и VII који му, између осталог, пружају примарну позицију на територији Србије, а и шире као једног од значајнијих будућих центара југоисточне Европе (Тошић & Nevenić, 2010). Посебно се истиче позиција Београда као значајног чворишта у оквиру трансевропске саобраћајне мреже (TEN-T), у чије је проширење Србија укључена 2015. године (Ratkaj, 2020). Поред тога што саобраћај и саобраћајна инфраструктура на подручју Града представљају потенцијал будућег развоја као један од најважнијих фактора за достизање општег циља, развоја и уређења Београда и његовог метрополитенског подручја, истовремено чини и врло изражен проблем због недовољне развијености, изграђености и капацитетних способности. Саобраћај и саобраћајна инфраструктура представљају и важан инструмент ширег развоја Београда, посебно за његово регионално позиционирање, уз већ истакнути географски положај (Слика 11).

Основне карактеристике постојеће саобраћајне инфраструктуре у посматраном периоду (2002 - 2011.) на подручју београдског метрополитена детаљно су представљене у оквиру Регионалног просторног плана (РППАПБГ, 2011). Велики проблем нарочито је чинио недостатак комплетне обилазнице, док су путеви међународног значаја само делом изграђени са елементима аутопута, при чему су изграђене деонице, углавном, са незадовољавајућим стањем коловоза. Најнижи техничко-технолошки и организациони ниво је карактерисао мрежу међународних путева са аспекта опремљености пратећим и оперативним садржајима. Регионалну путну мрежу је одликовала недовољна развијеност, при чему и постојећа није одржавана довољно добро.

Велики заостатак у односу на саобраћајне системе развијених држава карактерисао је железничку инфраструктуру. Пруге су углавном једноколосечне са застарелим техничким елементима и сигнално-сигурносном опремом, малим брзинама и малом пропусном моћи. Градско-приградски железнички саобраћај има веома мало учешће у укупном превозу путника. Као разлози се истичу недовољни превозни капацитет, неизграђена и неуређена стајалишта, нередовни саобраћај и неодржаване пруге, поред тога, стално је истицан недостатак висококапацитетне подземне железнице као што је метро. Због тога је приградски и међумесни саобраћај ослоњен превасходно на аутобуски превоз чија је ефикасност директно зависна од саобраћајног оптерећења и стања путне инфраструктуре. У оквиру свега тога недовољно су развијени системи који обезбеђују приступачност и коришћење саобраћајних средстава особама са инвалидитетом и лицима са посебним потребама.

Са више аспеката недовољно су искоришћене погодности географског положаја аеродрома „Никола Тесла“, при чему капацитети и садржаји аеродрома задовољавају потребе актуелног међународног ваздушног путничког саобраћаја, док недостају адекватни садржаји и капацитети за прихват карго авиона.

Заостајање у транзицији и наслеђени проблеми посебно су се одразили и на заостајање у развоју речног саобраћаја. Лучким капацитетима је недостајао дефинисан статус и визија развоја, при чему нису у довољној мери, или у потпуности били опремљени за модерни контејнерски и савремени међународни мултимодални транспорт. Поред тога, изражени су и проблеми у координацији рада између лука у метрополитенском подручју (Београд, Панчево, Смедерево), док је путнички речни саобраћај сведен само на туристички и сезонски карактер и то углавном на међународном нивоу. На све наведено се надовезала неразвијена мрежа логистичких центара, као и неповољне локације и недовољна технолошка опремљеност терминала интегралног транспорта, што је представљало значајну препреку ка дефинисању Београда као мултимодалног чвора.

Слика 11. Саобраћајно-географска карта Београдске области

Према Смарт плану (2017) број регистрованих возила у приватном власништву за зону ГУП-а је 296 на 1000 становника, што показује тренд годишњег раста од 3,5% од почетка XXI века. Укупан број дневних путовања остварених у Београду износи 3.031.715 што према броју становника старијих од шест година доводи до просека од 1,94 путовања по особи, радним даном. У односу на 2005. годину када је просек износио 2,18 смањење се приписује већим уделом пензионера и незапослених према подацима из 2011. године. Према видовима транспорта, расподела дневних путовања у Београду је: јавни превоз - 47,9%, приватни аутомобил - 25,7%, пешачење - 23,8% и бицикл и мотор - 1,3%.

Основни проблем за Београд представља неадекватан квалитет и структура понуде јавног градског саобраћаја. Пре свега изражен кроз удео шинских система у понуди јавног градског саобраћаја који је око три пута мањи у односу на западноевропске метрополе и метрополе земаља у транзицији, а знатно мањи и у односу на богате азијске и америчке метрополе. Са друге стране, знатно се више користи у односу на све наведене метрополе и поред овако структуриране понуде. Истраживања показују да је Београд још почетком последње декаде XX века, имао четири пута више моторних возила на један километар градских путева у односу на аустралијске градове, два пута више у односу на америчке и канадске и за четвртину више у односу на богате азијске и западноевропске градове. Са друге стране, само у односу на сиромашне азијске градове са изузетно великим густинама насељености, Београд је имао за приближно четвртину мањи број возила по једном километру градских путева. На основу наведених поређења је закључено да је Београду неопходна примена много ригорознијих концепција и мера лимитирања коришћена приватних аутомобила, као и унапређење, пре свега, шинских система (Jovanović, 2005).

Неопходно је и напоменути да је на територији Београда од посматраног периода, односно 2011. године, урађено доста по питању саобраћајне инфраструктуре (пуштање у саобраћај мостова преко Аде и Дунава, реконструкција трамвајских шина, наставак радова на обилазници, новоизграђене трасе аутопута и друго), али не у мери у којој је потребно. Пре свега по питању железничког саобраћаја, који је за дневне урбане системе развијених европских градова један од главних фактора функционисања и развоја.

2.5 ПРОСТОРНО-ДЕМОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ БЕОГРАДСКЕ ОБЛАСТИ

Развој насељености неког простора одвија се под утицајем сложених географских, друштвено-историјских и социо-економских фактора, при чему настају мрежа и системи насеља променљивих просторно-функцијских односа и веза, који зависе од снаге градског средишта. Са достизањем степена развијености, односно статуса регионалног центра, град модификује везе и односе са својом околином на нивоу одговарајућем потребама његовог развоја (Тошић, 1999). Модификовањем веза и односа иницирају се промене у структурама становништва и просторној динамици, односно настаје регионална диференцијација простора у погледу развоја становништва (Vojković, 2003).

Уз то што представља најснажнији економски пол развоја и главно саобраћајно чвориште, Београд карактерише и највећа концентрација становништва на територији Србије. Популациона величина самог насеља, као и области је једна од пресудних детерминанти за развој дневног миграционог система Београда. Из тог разлога неопходно је испитати основне демографске карактеристике да би се одредили значај и улога Београда у хијерархији дневних урбаних система Србије. Тежиште посматрања је на резултатима Пописа 2011. године, уз анализу промена у последњем међупописном

периоду (2002-2011) и осврт на досадашње трендове демографских процеса на територији насеља Београд и његовог административног подручја. Анализиран је простор урбаног градског језгра и свих градских општина према кретању броја становника, утицају природне и миграционе компоненте и економским структурама становништва.

Кретање броја становника — Према подацима последњег пописа, Београдска област¹³ је имала 1.659.440 становника, што је за 5,3% више него 2002. године, а 2,6 пута више у односу на први послератни попис (1948. године). Број становника Србије у последњем међупописном периоду је смањен за 4,1%, док је Београдска област представљала једну од само три области код којих је уочен пораст (поред Јужнобачке и Рашке области). Становништво градских насеља наведене области повећано је за 5,5%, док је број становника осталих насеља повећан за 4,4%, при чему је урбано становништво са 84% учествовало у порасту укупне популације Београдске области (Табела 4).

Табела 4. Кретање броја становника Београдске области 1948-2011 (по општинама)

Општине	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002*	2011
Барајево	17.421	18.148	17.461	16.552	18.815	21.647	24.641	27.110
Вождовац	52.338	61.200	85.458	134.206	159.364	161.376	151.768	158.213
Врачар	62.158	75.139	88.422	84.291	78.862	69.680	58.386	56.333
Гроцка	28.927	30.659	32.836	35.275	54.599	69.448	75.466	83.907
Звездара	56.177	66.580	88.919	112.938	128.753	140.483	132.621	151.808
Земун	42.197	51.089	74.791	111.877	138.591	146.056	152.831	168.170
Лазаревац	36.377	38.794	43.906	45.675	51.068	58.882	58.511	58.622
Младеновац	37.662	39.945	44.769	47.134	52.489	56.389	52.490	53.096
Нови Београд	9.195	11.339	33.347	92.200	173.541	224.424	217.773	214.506
Обреновац	41.024	44.484	48.228	53.260	62.612	70.234	70.975	72.524
Палилула	47.168	59.085	89.141	126.380	150.484	156.587	155.902	173.521
Раковица	14.082	15.966	28.613	50.798	87.067	97.752	99.000	108.641
Савски венац	54.067	65.366	74.971	63.531	53.374	47.682	42.505	39.122
Сопот	22.857	23.182	23.131	21.166	20.860	20.527	20.390	20.367
Стари град	67.675	81.311	96.517	83.742	73.767	70.791	55.543	48.450
Сурчин	15.650	16.107	21.099	28.081	33.704	35.636	38.814	43.819
Чукарица	29.028	33.443	50.581	102.254	132.123	154.632	168.508	181.231
Београдска област	634.003	731.837	942.190	1.209.360	1.470.073	1.602.226	1.576.124	1.659.440

*Напомена: За разлику од претходних пописа, 2002. године је према међународним препорукама промењен концепт сталног становништва. Услед наведене промене методологије није могућа потпуна упоредивост са ранијим пописима. Према „старој“ методологији, Београдска област је 2002. године имала 1.638.643 становника, док је у свим табелама за последња два пописа наведен број становника према „новој“ методологији. Такође, при поређењу података, треба имати у виду да 2002. године интерна расељена лица нису исказана као стални становници насеља. Извор: РЗС, 2014а. Књига 20; РЗС, 2004. Књига 9

Посматрано по градским општинама, уочене су различите тенденције популационих промена у другој половини XX века. Најинтензивнији пораст броја становника уочен је код општине Нови Београд услед масовне изградње након Другог светског рата и тиме насталог капацитета стамбеног простора на територији наведене општине. До 1991. године популација Новог Београда увећана је скоро 24 пута, да би након тог тренутка и на територији ове општине уочен тренд смањења броја становника (на смањивање

¹³ Пошто Град Београд, Београдски регион и Београдска област представљају синониме за исту територијални обухват, ради упоредивости, при анализи података пописне статистике, углавном ће се користити термин Београдска област.

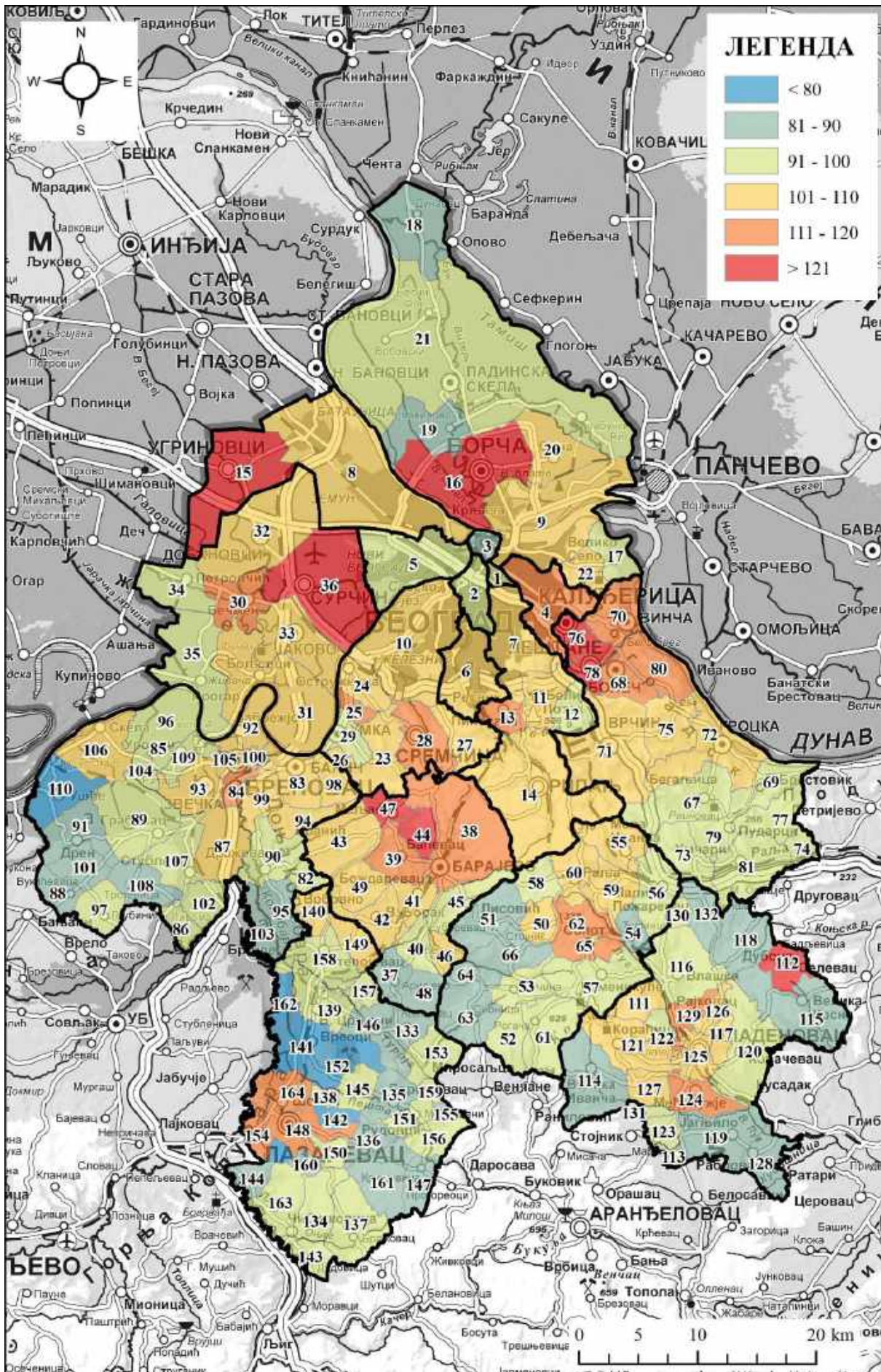
броја становника код Новог Београда и других општина првенствено је утицала промена методологије пописа). Значајан пораст уочен је и код општина које су само делом припадале насељу Београд: Вождовац, Земун, Палилула и Чукарица. На другој страни, депопулациони трендови код централних градских општина: Врачар, Савски венац и Стари град, уочени су већ седамдесетих година. До тада је наведено подручје учествовало са 90% у укупном расту броја становника Београдске области. На наведени процес утицало је то што су ове општине већ биле урбанизоване и густо насељене, као и тренд иселјавања становништва из централног језгра и промена постојећег стамбеног у пословни простор (Живановић, 2008). За то време на територији општина: Звездара, Земун, Палилула, Раковица и Чукарица, успоставио се тренд пораста броја становника, посебно у деловима наведених општина које припадају насељу Београд, док су насеља из њихових општинских залеђа и тадашњих приградских општина губила становништво њиховим пресељењем у Београд (Vojković & Devedžić, 2010, Шантић, 2006). Снажан просторно-демографски преображај иницирао је развој индустрије у периурбаном прстену (формално остала насеља градских општина), чиме су подстакнуте интензивне демографске промене насеља сателитског карактера. У њима су предњачила насеља са леве обале Дунава, првенствено Борча и Крњача, које су интензивним популационим растом срасле са Београдом.

Табела 5. Кретање броја становника делова насеља Београд 1948-2011

Делови насеља	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002*	2011
Вождовац	40.145	47.568	68.277	116.076	141.143	143.042	132.747	138.352
Врачар	62.158	75.139	88.422	84.291	78.862	69.680	58.386	56.333
Звездара	56.177	66.580	88.919	112.938	128.753	140.483	132.621	151.808
Земун	40.428	49.361	72.896	109.619	135.313	141.952	145.632	157.363
Нови Београд	9.195	11.339	33.347	92.200	173.541	224.424	217.773	214.506
Палилула	35.810	43.752	69.484	100.249	113.838	111.693	103.261	110.637
Раковица	14.082	15.966	28.613	50.798	87.067	97.752	99.000	108.641
Савски венац	54.067	65.366	74.971	63.531	53.374	47.682	42.505	39.122
Стари град	67.675	81.311	96.517	83.742	73.767	70.791	55.543	48.450
Чукарица	17.941	21.560	35.856	85.560	102.146	120.910	132.055	141.551
Насеље Београд	397.678	477.942	657.302	899.004	1.087.804	1.168.409	1.119.523	1.166.763

*Напомена: Исто као претходна табела, при чему је само насеље Београд, према „старој“ методологији 2002. имало 1.163.602 становника. Извор: РЗС, 2014а. Књига 20

У другој половини XX века, приметна су различита испољавања популационих процеса и код тадашњих приградских општина (Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац и Сопот). До последње декаде расла је популација свих наведених општина, осим Сопота, код кога је број становника током целог периода био на приближном нивоу. У међупописном периоду 1991-2002. пораст је настављен само у општинама Барајево и Гроцка, што је, између осталог, утицало на успоравање процеса интензивне урбанизације ових територија. У расту популације истакла се општина Гроцка, првенствено због насеља Калуђерица, које се налази у непосредној близини самог урбаног језгра. Наведено насеље карактеришу бесправна, односно, нелегална градња и висок степен концентрације становништва. Поред Калуђерице, и у насељу Сремчица, у погледу урбанизације, одвијали су се слични процеси као и са насељима на левој обали Дунава (Војковић, Милетић, & Миљановић, 2010).

Слика 12. Индекс промене броја становника насеља Београдске области 2002-2011

Према резултатима последњег Пописа становништва 2011. године насеље Београд је имало 1.166.763 становника, чиме је популација увећана 4,2% у односу на 2002. Годину (Табела 5). У односу на први послератни попис, број становника урбаног ткива увећан је за скоро три пута. Настављајући тренд са краја XX века, и у овом међупописном периоду уочени су депопулациони трендови у централним градским општинама (Врачар, Савски венац и Стари град), као и код Новог Београда. Са друге стране, код Земуна, Раковице и Чукарице настављен је континуирани пораст и јачање функције становања, док је код Вождовца, Звездаре и Палилуле, након депопулационог периода поново успостављен тренд раста. Посматрано по деловима насеља, најзначајнији пораст уочен је код Звездаре од 19.187 становника, што је представљало 14,5% више него 2002. године, а најзначајнији пад имао је Стари град са 7.093, односно 12,8% мање становника него 2002. године.

Код осталих градских општина, најзначајнији пораст имале су Гроцка са 11,2% и Сурчин са 12,9% (Слика 12). Све општине у последњем међупописном периоду су имале популациони пораст, изузев општине Сопот, код које је уочен занемарљив пад од 0,1%. Посматрано по насељима, настављен је тренд пораста броја становника код сателитских насеља у непосредној близини урбаног ткива, као и у општинским центрима. Највећи апсолутни пораст броја становника уочен је код Борче са 10.936 становника више него 2002. године, што је представљало пораст од 31,1%. Значајно повећање популације имали су Калуђерица, Угриновци, Сремчица и Лештане, као и општински центри Лазаревац, Обреновац и Младеновац. Из те групе, према релативном порасту, издваја се земунско насеље Угриновци, које је у посматраном периоду за 50% увећало свој број становника.

Однос природне и миграционе компоненте — Промена броја становника посматраних територија директно зависи од односа између природне и миграционе компоненте пораста популације, односно разлике између природног прираштаја и миграционог салда. Развој демографских система и његовог просторног аспекта који је условљен релацијама између пораста становништва и његових наведених компоненти анализира се путем Кларковог модела типова кретања становништва, који се у нашој литератури користи од седамдесетих година и све до данас, као адекватан показатељ у научним и апликативним истраживањима различитих регионалних нивоа (Friganović, 1978, Тошић, 1999, Војковић, 2007, Живановић, 2008, Шантић, 2013). На основу анализе кретања и размештаја становништва врши се диференцијација посматране територије, односно насеља на два основна типа: имиграциони и емиграциони, који су разрађени у више подтипова на основу значаја природне односно миграционе компоненте пораста становништва. Анализом последњег међупописног периода и освртом на претходне, могу се пратити промене у кретању и територијалном размештају становништва Београдске области.

На територији Србије након Другог светског рата, развојни токови деаграризације, индустријализације и урбанизације интензивирали су све облике просторне покретљивости становништва. Током шездесетих година иницирано је издвајање емиграционих простора са једне стране и регионалних центара и градова са развијеном индустријом и другим централним функцијама са друге стране (Spasovski, Šantić, & Javor, 2014). Међу другом групом територија које постају имиграциона подручја у наредним декадама истакао се Београд. Према Кларковом моделу на подручју насеља Београд, као јединственој урбаној целини, присутна су концентрација и депопулација као два основна демографска процеса. Наведени процеси и демографски токови, као и њихове детерминанте различитог су карактера за свако насеље из чега произилази

потреба њиховог детаљнијег анализирања (Живановић, 2008, Vojković & Devedžić, 2010, Шантић, 2006).

Сличне тенденције у односу утицаја природне и миграционе компоненте од седамдесетих година па до краја XX века, уочене су код централних градских општина: Врачар, Савски венац и Стари град. Код све три наведене општине број становника се смањивао под утицајем обе компоненте кретања. Пошто су у ранијим декадама била интензивнија иселјавања из централног градског језгра закључено је да уз демографско пражњење слаби и база потенцијалних емиграната. До краја XX века, у већини случајева, Врачар, Стари град и Савски венац, сврставана су у категорију депопулационих насеља према типу кретања становништва. Део насеља Београд, који припада општини Земун, најзначајнији пораст имао је седамдесетих година припајањем самосталног насеља Батајница. Након тога поприма депопулациона обележја, док у последњој деценији XX века, првенствено досељавањем избеглих и расељених лица, добија обележје концентрације према типу кретања становништва. Демографски токови сличног карактера обележили су и развој дела насеља Београд који припада општини Вождовац. На слабљење пораста становништва, од осамдесетих година, већи утицај је имала миграциона компонента у односу на природну, при чему је у последњој декади XX века интензивним миграционим приливом анулирано негативно кретање природне компоненте и успостављен значајан демографски раст. Слично као и код Земуна, у делу насеља Београд који припада општини Палилула значајан пораст је забележен у међу пописном периоду 1971-1981. припајањем самосталних насеља Вишњица и Крњача. Након тога, уследио је емиграциони период првенствено инициран неповољним условима за становање на левој обали Дунава, односно на територији планираној за ширење агломерације стратешким опредељењем (Живановић, 2008). Припајањем самосталног насеља Бежаније и интензивним миграционим приливом, Нови Београд је удвостручио број становника. Као најзначајније исходиште миграната, са огромним стамбеним потенцијалом, Нови Београд је досељавањем обезбеђивао значајан миграциони прилив до деведесетих година, када се први пут јављају депопулациони процеси. У истом периоду и Звездара постаје депопулационо подручје, узимајући у обзир да је њен дотадашњи популациони раст био слабијег интензитета. Код дела урбаног језгра који припада општини Чукарица и Раковица, као некадашњих делова исте општине, пораст становника је константно имао позитиван ток, при чему крајем XX века слабљењем имиграционе компоненте некадашњих индустријских центара долази и до смањења интензитета популационог пораста.

На територији осталих насеља четири градске општине, које су делом чиниле урбано ткиво Београда (Вождовац, Земун, Палилула и Чукарица), од седамдесетих година па до краја XX века утврђена су четири типа кретања становништва, два имиграциона и два емиграциона. Током првог периода уочена је концентрација становништва, према стратешким опредељењима ширења града, у насељима на левој обали Дунава. Већ у наредном периоду на наведеној територији услед неповољних стамбених услова (проблеми са влагом и подземним водама, саобраћајна изолованост, периферни положај у односу на урбано ткиво, заузимање територије од стране Пољопривредног комбината Београд и др.) уочава се смањење броја становника. Крајем XX века демографска слика наведене територије се поправља углавном досељавањем избеглог становништва из бивших република СФРЈ. На другој страни, Борча и Крњача су под утицајем позитивног природног кретања и миграционог прилива повећавале број становника и постепено срастале са Београдом, при чему је Борча остала административно посебно насеље у оквиру општине Палилула, док је Крњача припојена Београду. Значајна концентрација становништва јавља се у зонама око путних праваца Земун-Батајница-Нова Пазова и Ибарске магистрале услед већих могућности запошљавања, близине Београда, добре инфраструктурне повезаности и сличних фактора. У наредним

периодима позитивни процеси око наведених праваца ширили су појас утицаја укључујући и насеља око Авалског пута при чему је карактер демографских токова углавном био одређен миграционим приливом, док је природна компонента била слабије изражена.

На територији осталих шест општина Београдске области, током седамдесетих и осамдесетих година истакли су се општински центри као генератори процеса урбанизације концентришући становништво у условима позитивног природног прираштаја. Раст популације је прво успорен у општинским центрима Младеновац, Сопот и Гроцка, док се Лазаревац након наглог пораста, током последње декаде ХХ века прикључио наведеном тренду. Тиме су стекли статус емиграционих насеља, првенствено узроковано slabим функционалним капацитетом који није био у стању да обезбеди задовољавање економских и социјалних потреба досељеног становништва. Раст осталих насеља наведених општина углавном је зависио од општинског центра, па је у првим периодима уочена концентрација становништва у контактним зонама општинског центра, док су периферна насеља представљала емиграциони тип. Изузетак су чинила насеља општине Гроцка чију осовину развоја су означавали Смедеревски пут и близина Београда, па су насеља на том потезу представљала атрактивне локације за насељавање. Сличан процес концентрације становништва у зони важније саобраћајнице уочен је и код обреновачких насеља. Током периода ширења зона утицаја општинских центара, код лазаревачких насеља се одвијао нешто другачији процес услед значаја и деловања Рударског басена Колубара на заузимање територије (Jokić, Petrovar, & Spasić, 2008), па се становништво концентрисало у јужном и северном делу општине. У случају младеновачких насеља значајан утицај је имао стадијум развоја великих индустријских постројења лоцираних у општинском центру и његовој непосредној близини. Првобитно су утицали на концентрацију становништва, да би се већ у последњој декади ХХ века, у периоду деиндустријализације и измењеним условима тржишта, суочили са проблемима опстанка, што се директно одразило на територијални размештај становништва и повећавање дневне покретљивости ка Београду.

Тенденције у популационим процесима на почетку ХХ века указују на обезбеђивање пораста броја становника имиграцијом на нивоу целе Београдске области (Табела 6). Пошто је кретање природне компоненте у последњем међупописном периоду имало негативан предзнак (-30.502), пораст броја становника је остварен путем позитивног миграционог салда који је износио 113.818 у наведеном периоду.

У последњем међупописном периоду долазе до изражаја разлике у односу компоненти пораста становништва на нивоу делова насеља Београд (Слика 13). Према типу кретања становништва, Савски венац и Стари град сврставају се у емиграционе типове, и то у стадијуму изумирања. Код наведене две општине током посматраног периода изражен је био негативни предзнак, и код миграционог салда и код природног прираштаја, при чему је код Савског венца природни прираштај имао нешто значајнији утицај на смањење броја становника (-1.867), док је код Старог града исту улогу имао негативни миграциони салдо (-3.946). Оваквим односом компоненти је настављен вишедеценијски процес депопулације на нивоу ове две општине. Преостали делови насеља Београд сврставају се у имиграционе типове, при чему Врачар и Нови Београд припадају категорији врло слабе регенерације имиграцијом. Иако је код наведене две општине уочен позитиван миграциони салдо, већи утицај на кретање броја становника имао је веома изражени негативни природни прираштај. У односу на претходни међупописни период уочене су знатне промене у уделу компоненти, при чему је на Врачару ублажено негативно природно кретање, док је код Новог Београда приметна супротна тенденција. Осталих шест делова насеља Београд (Вождовац, Звездара, Земун, Палилула, Раковица и Чукарица) припадала су типу регенерације имиграцијом. Док је

код наведених делова насеља природни прираштај имао негативни предзнак, пораст броја становника је обезбеђен значајним миграционим приливом, при чему је било мањих разлика у односу компоненти. Најзначајнија промена уочена је код Звездаре, која је миграционим салдом увећала број становника за 20.371 у односу на 2002. годину. Овај податак посебно добија на важности узимајући у обзир да је миграциони салдо Звездаре у претходном међупописном периоду имао негативни предзнак. Слична промена уочена је и код дела насеља Београд који припада општини Палилула, док је Чукарица имала најмањи утицај негативне природне компоненте на укупан пораст броја становника.

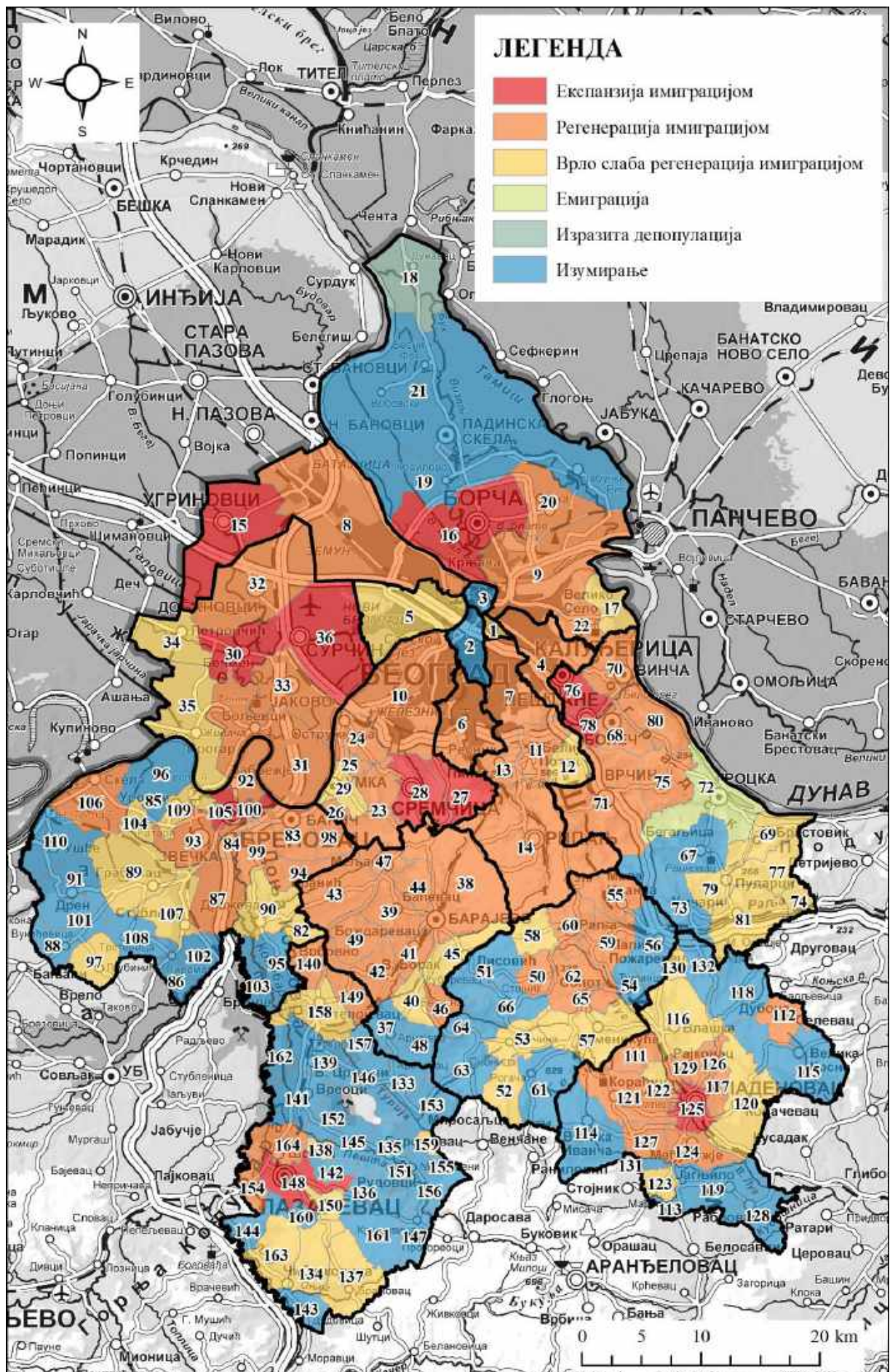
Табела 6. Однос природне и миграционе компоненте у кретању броја становника Београдске области 2002-2011 (по општинама)

Општина	Број становника 2002	Број становника 2011	Природни прираштај	Миграциони салдо	Промена броја становника
Барајево	24.641	27.110	-1.231	3.700	2.469
Вождовац	151.768	158.213	-4.145	10.590	6.445
Врачар	58.386	56.333	-3.471	1.418	-2.053
Гроцка	75.466	83.907	-171	8.612	8.441
Звездара	132.621	151.808	-1.184	20.371	19.187
Земун	152.831	168.170	-748	16.087	15.339
Лазаревац	58.511	58.622	-1.396	1.507	111
Младеновац	52.490	53.096	-2.273	2.879	606
Нови Београд	217.773	214.506	-3.722	455	-3.267
Обреновац	70.975	72.524	-1.980	3.529	1.549
Палилула	155.902	173.521	-1.410	19.029	17.619
Раковица	99.000	108.641	-1.479	11.120	9.641
Савски венац	42.505	39.122	-1.867	-1.516	-3.383
Сопот	20.390	20.367	-1.320	1.297	-23
Стари град	55.543	48.450	-3.147	-3.946	-7.093
Сурчин	38.814	43.819	-255	5.260	5.005
Чукарица	168.508	181.231	-703	13.426	12.723
Укупно	1.576.124	1.659.440	-30.502	113.818	83.316

Извор: РЗС, 2014а. Витални догађаји и РЗС, 2014б. Књига 20

Посматрано на нивоу свих осталих насеља Београдске области у периоду између 2002. и 2011. године, знатно је већи утицај миграционог салда на њихову популациону динамику, што је истакнуто кроз однос имиграционих насеља (100) и емиграционих (55). Код имиграционих типова истакнуто је 11 насеља која су се сврставала у категорију експанзије имиграцијом. Ову групу су већином чинили општински центри (Обреновац, Лазаревац, Сурчин и Младеновац), као и значајна насеља сателитског карактера из периурбане зоне и важнијих путних праваца (Калуђерица, Лештане, Борча, Сремчица, Бечмен, Угриновци и Рушањ). Значајнији утицај природне компоненте уочен је код општинских центара Обреновац и Лазаревац, док су се на миграциону компоненту више ослањала сателитска насеља, првенствено Борча, а затим Угриновци и Калуђерица. Типу регенерације имиграцијом припадало је највише насеља, првенствено из периурбаног појаса и општине Барајево, а затим и делова осталих општина. У ову групу сврставали су се и општински центри Барајево и Сопот, док је највећи пораст заснован на позитивном миграционом салду уочен код Винче. Укупно 35 насеља сврставало се у категорију врло слабе регенерације имиграцијом при чему су је чинила мањим делом насеља из субурбаног појаса, а већим делом насеља из периурбаног појаса. Од насеља емиграционог типа, само у два случаја је уочен позитиван природни прираштај, код општинског центра Гроцка и насеља Дунавац у

Слика 13. Насеља Београдске области према типовима кретања становништва 2002-2011

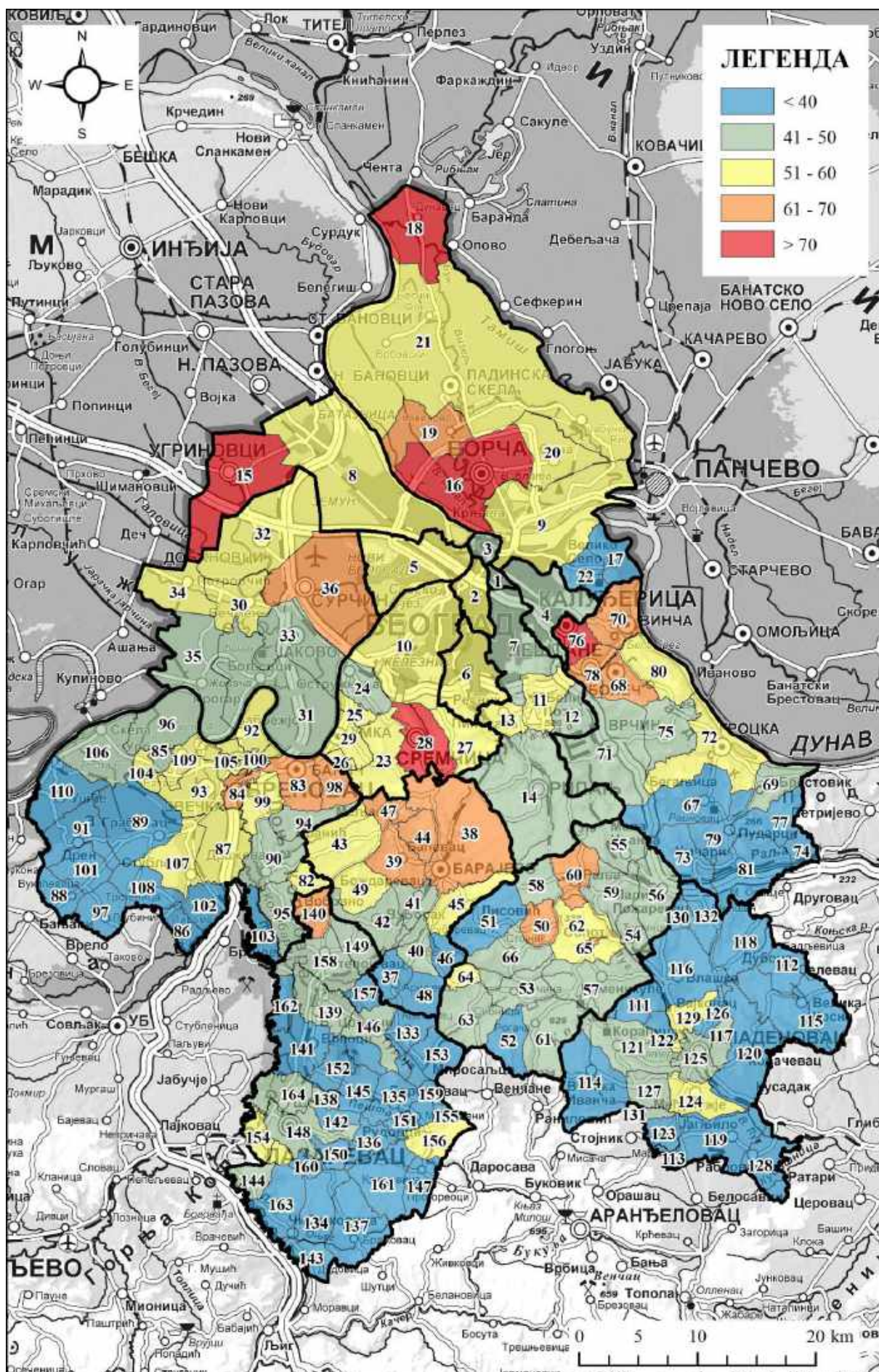
општини Палилула. Осталих 53 емиграционих насеља налазила су се у стадијуму изумирања, при чему су ову групу чинила углавном насеља периурбаног појаса са највећим утицајем у општини Лазаревац.

Досељено становништво — Током друге половине XX века, на територији Србије изражен је процес територијалне прерасподеле становништва инициране, као што је већ више пута истакнуто, деаграризацијом, индустријализацијом и урбанизацијом, у којем је посебну улогу имао Београд као одредиште миграционих токова. Узимајући у обзир слабљење интензитета процеса урбанизације, опадање квалитета живота у граду и смањивање обима досељавања у Београд иницирано пражњењем демографских резервоара (посебно из руралних подручја Србије), и даље су утицајни имиграциони токови на демографске токове Београдске области. Примена Кларковог модела типова кретања становништва показала је да већи део посматране територије обезбеђује популациони пораст имиграцијом. Из тог разлога, као и везе сталне миграције са дневном, потребно је посебно истаћи утицај ове компоненте на формирање демографске слике.

Према подацима пописа 2011. године, на нивоу целе Србије мигрантска популација је представљала 45% становништва, док је 55% њих од рођења становало у истом насељу. Београдска област, као имиграционо подручје и главни пол концентрације становништва, имала је већи удео досељених који је према подацима последњег пописа износио 51,8%. Ови подаци истичу значај посматраног подручја у просторно-функцијској организацији територије Србије и атрактивност простора као одредишта миграционих токова. Већину чине досељени из друге области (51,2%), док је знатно изнад републичког просека и удео досељених из иностранства (31,8%), на шта су већином утицала избегла лица. Са 12,3% удео досељених из друге општине исте области је мањи него на нивоу Србије, док је најмање заступљено пресељење из другог насеља исте општине (4,7%), што дефинише Београдску област као најразвијенији урбани систем државе.

Само насеље Београд има удео досељених у укупном становништву од 50,7% што је такође значајно изнад републичког просека, али и говори о већој атрактивности његовог окружења. Узимајући у обзир специфичност насеља Београд, као најзначајније урбане целине на територији Србије, удео досељених из другог насеља исте општине је занемарљив (0,1%), док је и удео досељених из друге општине исте области знатно испод републичког просека (4,9%). Већину досељених и у оквиру самог насеља Београд представљају имигранти из друге области (57,8%), док је висок и удео досељених из иностранства (37,1%), што је више и од просека за целу област.

Код појединих општина ужег градског дела Београда, пре свега код Старог града, Врачара, дела Вождовца и Звездаре, током претходних деценија преовлађивало је аутохтоно становништво (Слика 14). Наведени делови су представљали интензивно насељаване територије током седамдесетих година XX века, код којих се у каснијем периоду обнављање становништва ослањало на природни прираштај. Закључено је да се сопственом репродукцијом обнавља становништво некада изразито имиграционих делова Београда, при чему је истакнут процес старења досељеног становништва из претходних периода и мањи обим нових досељавања, изузев принудних миграција (Шантић, 2006). И према подацима последњег пописа аутохтоно становништво је чинило већину код наведена четири дела насеља Београд. Највећи удео досељеног становништва имао је Нови Београд са 54,7%, али мање него у попису 2002. године (58,3%). И код осталих делова насеља Београд приметан је пад у уделу досељеног становништва, што показује смањену атрактивност као миграционе дестинације централног градског језгра са једне стране, и текући процес субурбанизације са друге стране. Поред тога, важно је напоменути и све интензивнији процес иселавања становништва из самог Београда.

Слика 14. Насеља Београдске области према уделу досељеног становништва 2011. године

У оквиру категорије осталих насеља Београдске области интензивније насељавање је повезивано са лакшим решавањем стамбеног питања, као и потребом за двоструким привређивањем досељеног становништва. Концентрацијом становништва у непосредној близини градова интензивирани су радне и остали облици дневне миграције, што представља процес ширења урбанизације на рурални простор, посебно изражен у условима интензивне деаграризације и регионалне прерасподеле становништва у другој половини XX века. У оквиру сеоских насеља приградског карактера и повољнијег саобраћајно-географског положаја, досељавано је становништво из брдско-планинских крајева у наведеном процесу деаграризације, док су у периоду на преласку између два века велики удео у досељенима чинила избегла лица са подручја бивших република и расељени са територије Косова и Метохије (Spasovski & Santić, 2004).

Миграционо најатрактивније општине у оквиру Београдске области представљају Гроцка и Палилула са скоро 60% досељеног становништва. Поред њих, значајан удео досељених имала је и општина Сурчин (55,6%), док је највећи удео аутохтоног становништва у општинама Младеновац (39%) и Лазаревац (42,4%). Посматрано по насељима, носиоци досељавања у наведеним општинама су контактне зоне са урбаним језгром Београда. Посебно се истичу насеља са изузетно великим уделом досељеног становништва од преко 70% у која спадају Борча (72,4%), Дунавац (71,6%), Угриновци (71,6%), Сремчица (70,9%) и Калуђерица (70,4%), при чему је већина њих (Борча, Калуђерица, Сремчица) из групе територијално срасло са урбаним језгром Београда. Аутохтоно становништво чини изразиту већину у периферним насељима периурбаног појаса, међу којима се истичу насеља општина Младеновац и Лазаревац.

Већи обим досељавања у насеља ван градског језгра и значајни токови субурбанизације, односно иселавање становништва из самог насеља Београд ка периферним општинама, са још увек великом концентрацијом радних места унутар урбаног ткива утицали су, видећемо касније, на повећавање обима дневног кретања становништва у оквиру дневног урбаног система Београда.

Промене у структури делатности — Структурне промене становништва одређених области утицале су на територијалну прераспodelу популације Србије у другој половини XX и на почетку XXI века. Према томе, неопходно је анализирати промене и актуелну структуру делатности становништва Београдске области, као главног пола концентрације економских активности у оквиру државе. Процес деаграризације и њему комплементарни процеси изазвали су значајне промене у социо-економској структури становништва у периоду након Другог светског рата. Последњих деценија, услед промена у привредном и демографском систему земље, долази и до различитог испољавања ових процеса на социо-економским структурама становништва. Анализа структуре делатности становништва користи се за детерминацију просторно-функцијских веза и односа. Променама у структури испољава се трансформација насеља и мења њихова улога у функционалној организацији простора. Структура делатности становништва које обавља занимање зависна је од функционалног капацитета и разноврсности функција центара у којима је запослен, при чему је степен деаграризованости насеља становања зависио од броја и квалитета радних места у центрима рада (Живановић, 2008). На основу учешћа великих сектора делатности у укупном активном становништву које обавља занимање прате се промене функцијских веза и односа (Тошић, 1999). Према наведеном моделу издвојено је девет различитих типова насеља изражених односом учешћа сектора делатности (табела 7).

Модел је примењен на нивоу насеља за територију Београдске области, при чему је акценат на подацима последњег пописа и трансформацији у периоду 2002-2011, док је дат и осврт у односу на 1971. годину.

Табела 7. Категорије према функцијским типовима насеља

Функцијски тип насеља	Услов
Аграрна	$I \geq 60\%$
Аграрно-индустијска	$I > II > III$
Аграрно-услужна	$I > III > II$
Индустијска	$II \geq 60\%$
Индустијско-аграрна	$II > I > III$
Индустијско-услужна	$II > III > I$
Услужна	$III \geq 60\%$
Услужно-аграрна	$III > I > II$
Услужно-индустијска	$III > II > I$

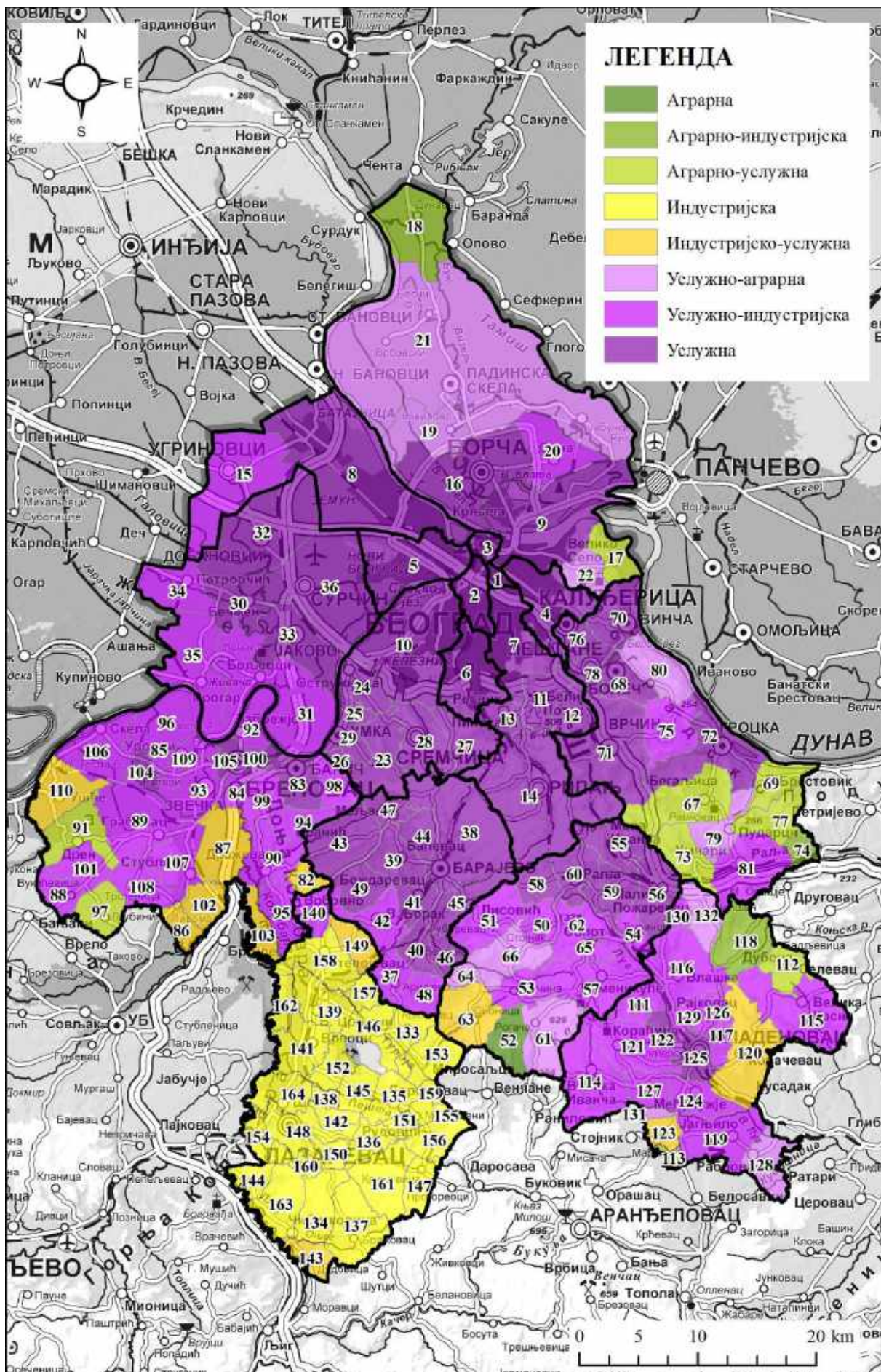
Извор: Тошић, 1999.

Током последњих деценија XX века на територији Београдске области уочен је висок интензитет процеса деаграризације у односу на остатак Србије, кроз смањење броја аграрних насеља. Она су 1971. године чинила већину на посматраној територији, што је посебно било изражено у тадашњим приградским општинама (изузев општинских центара и суседних насеља). Промена се испољавала кроз повећавање удела насеља осталих функцијских типова чему је предњачио утицај сектора услуга. Промене у структури делатности становништва одвијале су се у различитим социо-економским условима, док су центри својим функцијским капацитетом одређивали смерове и интензитет промена. Међу деловима насеља Београд, као највеће урбане концентрације услужних функција на територији Србије, највећи утицај имао је терцијарни сектор.

У насељима периурбаног појаса раније је интензивирао процес функцијске трансформације, односно повећања удела запослених у секундарном и терцијарном сектору, у односу на насеља осталих општина. У процесу деаграризације насеља субурбаног појаса важну функцију су имали општински центри, размештај индустрије и важнији саобраћајни правци. Код општина Младеновац, Обреновац и Сопот, трансформација из аграрних делатности започета је у граничном појасу општинског центра. На социо-економски преображај села општине Лазаревац највећи утицај је имао развој Рударског басена Колубаре. Тиме је на територији већине насеља општине интензивирао прелазак из аграрног карактера у индустријски. Терцијаризација насеља општина Гроцка и Барајево везана је за положај најзначајнијих саобраћајница (Смедеревски пут и Ибарска магистрала), док је већина осталих насеља дуже задржала аграрни карактер.

Према резултатима првог пописа у XXI веку уочен је раст запослених у оквиру терцијарних делатности, док је број аграрних насеља смањен на осам, чиме је истакнута разлика у односу на остале области Србије (Смиљанић, 2003). Делови насеља Београд, осим Новог Београда, имали су услужни карактер, док је наведена општина због, још увек значајног утицаја секундарног сектора, сврстана у групу услужно-индустијских (табела 8).

Значајније трансформације уочене су код општина са великим уделом насеља аграрног карактера која доживљавају трансформацију под утицајем сектора услуга, као што су Барајево и Сопот. На другој страни, Гроцка и Обреновац су задржале значајан број насеља у којима већи утицај имају примарне делатности. На територији општине Лазаревац појачан је утицај секундарног сектора што се одразило и на карактер општинског центра, док је код Младеновца настављена тенденција трансформације насеља у непосредној близини општинског средишта.

Слика 15. Насеља Београдске области према функцијском типу 2011. године

Табела 8. Број насеља Београдске области према функцијском типу 2002. и 2011. године

Функцијски тип насеља	2002	2011
Аграрна	8	1
Аграрно-индустијска	14	3
Аграрно-услужна	23	9
Индустријска	18	30
Индустријско-аграрна	8	0
Индустријско-услужна	16	11
Услужна	35	54
Услужно-аграрна	17	11
Услужно-индустијска	25	46

Резултати последњег пописа, на територији Београдске области, приказали су наставак тенденције нестајања чисто аграрних насеља, као и укупно смањивање удела примарног сектора у функцијским карактеристикама. Истакнуте су последице карактеристичног процеса *убрзане деаграризације* у сеоским насељима, рефлектоване кроз све мање становништва које се бави пољопривредом као основном привредном делатношћу (Сибиновић, 2015). Такође, интензивирање је пораст значаја терцијарног сектора кроз увећање броја услужно-индустијских и чисто услужних насеља. Сви делови насеља Београд припадали су услужном типу насеља, при чему је нешто већи удео секундарног сектора уочен само код Земуна. У односу на резултате пописа 2002, услед негативних последица привредно-друштвене транзиције, односно слабења индустрије, Нови Београд је доживео трансформацију у чисто услужно насеље са уделом терцијарног сектора од преко 80%, што га сврстава у ранг са централним градским општинама: Врачар, Савски венац и Стари град.

Показатељ одмаклог стадијума деаграризације, је само један представник групе чисто аграрних насеља, односно Дрлупа из општине Сопот. У преосталим категоријама аграрних насеља, највећи удео су чинила насеља општине Гроцка, чиме је приказан израженији пољопривредни карактер у односу на друге општине Београдске области. Чак 30 лазаревачких насеља припадало је чисто индустријском типу, чиме је дошао до изражаја функцијски карактер ове општине. На јачање значаја услужно-индустијског типа највише су утицала насеља општина Младеновац и Обреновац, док је опште заступљена тенденција терцијаризације утицала на повећање удела чисто услужних насеља на територији свих општина.

* * *

Опште тенденције демографских процеса на територији Србије, а посебно изражени у зони београдске агломерације, имали су значајан утицај на развој дневног миграционог система Београда. Просторни процеси током друге половине XX века, усмерили су становништво ка урбаним центрима међу којима се истакао Београд као главни пол концентрације становништва и функција на територији Србије. Популациони раст периурбаних и субурбаних појасева, као и појединих делова насеља Београд са једне стране, а још увек значајан обим концентрације радних места у централним градским општинама са друге стране, детерминисали су повећање интензитета дневне миграције радне снаге. Узимајући у обзир да са преласком из аграрних у неаграрне делатности, није и сво становништво променило насеље становања, односно није се преселило из села у град где су лоцирана већина радних места, ствара се услов за дневну миграцију

(Тошић, Крунић, & Петрић, 2009). Временом је овакав процес добио посебан просторни израз у оквиру Београдске области, због њене позиције у урбаној структури Србије.

III ДНЕВНИ МИГРАЦИОНИ СИСТЕМ БЕОГРАДА

3.1 МОДЕЛ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРОСТОРНОГ ИСПОЉАВАЊА ДНЕВНЕ МИГРАЦИЈЕ

3.1.1 Модел просторног испољавања дневних миграција радне снаге

Као основа за истраживање дневног миграционог система Београда и свих његових подсистема коришћен је модел просторног испољавања дневних миграција радне снаге (Тошић, 1999). Кроз бројна истраживања (просторни планови, научни радови и докторске дисертације) примењен је на већинском броју насеља Републике Србије. Тошић не претендује да да универзални модел дневних урбаних система, али сматра да његова примена може да допринесе индуковању релевантних теоријских поставки делимитације урбаних система Србије (Тошић & Невенић, 2007). За разлику од већине истраживања која су базирана претежно на дескриптивним приступима, овај модел је базиран на истраживању просторног испољавања дневне миграције и њеног утицаја на социоекономску трансформацију градске регије и њеног регионалног система, тако да, поред демографске, има и функцијске и просторне компоненте. Као такав, модел је, за сада, једини у домаћој теорији урбане географије и пракси просторног планирања (Крунић, 2012). Примену у овом истраживању је нашао и у основном облику, и кроз модификације.

Приликом истраживања основних компоненти дневних урбаних система (демографских, просторних и функцијских), досадашња искуства (Тошић, 1999, 2012, Крунић, 2012 и др.) су показала да, за израду модела њиховог испољавања и трајања, су најрелевантнији индикатори о размештају и функцијском усмерењу центра рада и насеља становања, као и о броју и структурама дневних миграната. Издвојене су и чињенице од којих полази основна хипотеза при формирању модела:

- да интензитет и смерови дневне миграције, на једној страни, а просторна дистрибуција насеља исходишта и одредишта дневних миграната на другој, дају могућност за одређивање граница, тј. просторног обухвата дневних урбаних система;
- да се окупљањем и интеграцијом територија насеља сличних миграционих особина утврђују поља функцијског утицаја градског центра; и
- да се на бази интензитета дневне миграције врши унутрашња диференцијација дневног урбаног система.

Модел просторно функцијског испољавања дневних урбаних система заснованих на функцији рада, као основне индикаторе има следеће демографске компоненте:

- Однос броја становника језгра дневног урбаног система и насеља са којим има интеракцију на дневној бази.
- Укупан број запослених у центру рада и учешће дневних миграната у том броју.
- Број запослених становника насеља даваоца и удео дневних миграната у њему.
- Удео дневних миграната у укупном броју запослених у насељу даваоцу.
- Број запослених дневних миграната у центру рада.
- Удео дневних емиграната у центар рада у укупном броју дневних миграната, по месту становања.
- Удео дневних миграната у центар рада у укупном броју запослених, према месту становања (Тошић, 2012).

На основу груписања насеља са сличним обимом дневних миграција радне снаге, издвајају се поља утицаја центара рада. На основу интензитета дневне интеракције, у оквиру поља, Тошић (1999) је диференцирао следеће зоне:

1. Зона интензивног утицаја из које у центар рада дневно мигрира више од 70% запослених.
2. Зона јаког утицаја из које у центар рада дневно мигрира између 50 и 70% запослених.
3. Зона средњег утицаја из које у центар рада дневно мигрира између 30 и 50% запослених.
4. Зона слабијег утицаја из којих у центар рада дневно мигрира мање од 30% запослених. Најчешће се надовезују на претходне зоне, или су енклаве унутар њих и не морају међусобно бити повезане. Три подгрупе се издвајају унутар ове категорије:
  - а) насеља из којих у центар рада дневно мигрира између 20 и 30% запослених;
  - б) насеља из којих у центар рада дневно мигрира између 10 и 20% запослених;
  - в) насеља из којих у центар рада дневно мигрира између 5 и 10% запослених.
5. Периферија дневног урбаног система из чијих насеља у центар рада дневно мигрира мање од 5% запослених.

Овако категорисане вредности удела дневних миграната, који свакодневно путују у центар рада у укупном броју радника, према месту становања, квалификоване су одговарајућим називом који сугерише њихову зависност од функције рада (Табела 9).

Табела 9. Степен функцијске зависности од центра рада

% дневних миграната	Степен функцијске зависности/ зависност од функције рада
70-100	Потпуно зависно
50-70	Изразито јако зависно
30-50	Јако зависно
20-30	Средње зависно
10-20	Слабо зависно
5-10	Изразито слабо зависно
0-5	Независно

Извор: Крунић (2012)

Обрадом матрично структурираних статистичких података, генерише се седам индикатора демографских компоненти модела просторно-функцијског испољавања дневних урбаних система:

1. Живе и раде – показује број активних становника који обављају занимање у месту становања;
2. Број радника (I) – показује укупан број радника насеља, који представља збир броја активних становника који обављају занимање у месту становања и активних становника који обављају занимање ван места становања;
3. Број дневних миграната (II) – показује укупан број запослених дневних емиграната насеља;
4. Број дневних миграната у насеље (III) – показује број дневних имиграната, активних становника других насеља, који долазе да обављају занимање у насеље, односно центар рада;
5. Однос (III/I) – представља однос броја дневних емиграната и укупног броја радника насеља. Овај однос је показатељ централитета функције рада, односно зависности од других центара рада;

6. Однос (Ш/Ш) – представља однос броја радника дневних миграната у центар рада и укупног броја дневних миграната насеља. Показатељ је функцијске усмерености ка конкретном центру рада;
7. Однос (Ш/Г) – представља однос броја радника дневних миграната у центар рада и укупног броја радника насеља. Овакав однос је показатељ функцијске зависности од центра рада.

За потребе разумевања степена привлачности и обима функције рада код самог центра у основну анализу и њене компоненте је укључен индикатор броја активних становника центра рада, који занимање обављају у насељу становања. Заједно са бројем дневних миграната у насеље (Ш). Њихов збир представља укупан број радника који занимање обављају у центру рада. Када се постави однос броја дневних имиграната са овако добијеним збиром, добија се показатељ зависности центра рада од контингента дневних миграната, као и насеља давалаца.

Као што аутор предлаже, модел може бити допуњен индикаторима о дневној миграцији становништва заснованих и на централним функцијама (образовање, трговина, јавно-социјалне службе и сл.). То би дало висок степен прецизности у одређивању територијалних обухвата дневних урбаних система и у детерминисању просторно-функцијских веза и односа у њима (Тошић, 2012). У склопу овог истраживања, основној анализи су додате структурне компоненте. Контингент дневних миграција је анализиран кроз индикаторе о образовној структури, структури делатности и старосно – полној структури, а све према центру рада.

3.1.2 Дневни миграциони систем Београда

Под дневним миграционим системом Београда, подразумевају се сви дневни токови кретања радне снаге, који за своје исходиште, односно центар рада имају насеље Београд. У укупан обим улазе и дневне миграције активног становништва свих осталих насеља, који занимање обављају у центру рада, као и дневно кретање радника насеља Београд, односно активног становништва сваког од 10 делова које обавља занимање на територији неког од осталих делова насеља Београд. У томе је оличена и комплексност овог система, да приказује и дневне миграције и унутарнасељска кретања радне снаге.

3.1.2.1 Дневни миграциони систем Београда 2002. године

Детаљна анализа дневног миграционог система Београда извршена је на основу допунске обраде података пописа становништва Републичког завода за статистику. Према овим подацима, у насеље Београд је 2002. мигрирало 88.448 радника. Заједно са унутарнасељским кретањем радне снаге, 342.923 становника је учествовало у дневном миграционом систему Београда (Табела 10). Мигранти су долазили из 351 насеља и 10 градских општина. Од укупно 469.284 запослених на територији насеља Београд, 126.361 становник је живео и обављао занимање на територији истог дела насеља.

Посматрано кроз целокупан миграциони систем Београда, укупно 15 насеља се према подацима из 2002. године налазило у зони интензивног утицаја (Слика 16). Из тих 15 насеља, свакодневно је мигрирало 71.705 радника. Насеља која су се истицала у овој групи са преко 80% активних становника који обављају занимање на територији насеља Београд, давала су укупно 6.757 миграната, то су била: Пиносава (847), Бели Поток (1.062) и Сремчица (4.848). Преостала насеља која су чинила зону интензивног утицаја Београда давала су 64.948 миграната и према степену зависности, ту групу су чинили: Остружница (1.105), Калуђерица (6.742), Лештане (2.289), Рушањ (1.210), Бечмен (947),

Сурчин (3.512), Мала Иванча (368), Борча (9.192), Зуце (496), Раковица (24.814), Врачар (14.141) и Парцани (132). Из зоне интензивног утицаја је долазило 20,9% миграната, док је 15 насеља чинило 4,2% укупног броја насеља која учествују у дневном миграционом систему Београда. Сва насеља су припадала београдским општинама. По три насеља су припадала општинама Вождовац (Пиносава, Зуце и Бели Поток) и Чукарица (Сремчица, Остружница и Рушањ), по два општинама: Гроцка (Калуђерица и Лештане), Сурчин (Бечмен и Сурчин) и Сопот (Мала Иванча и Парцани), а по једно општинама Палилула (Борча), Врачар и Раковица.

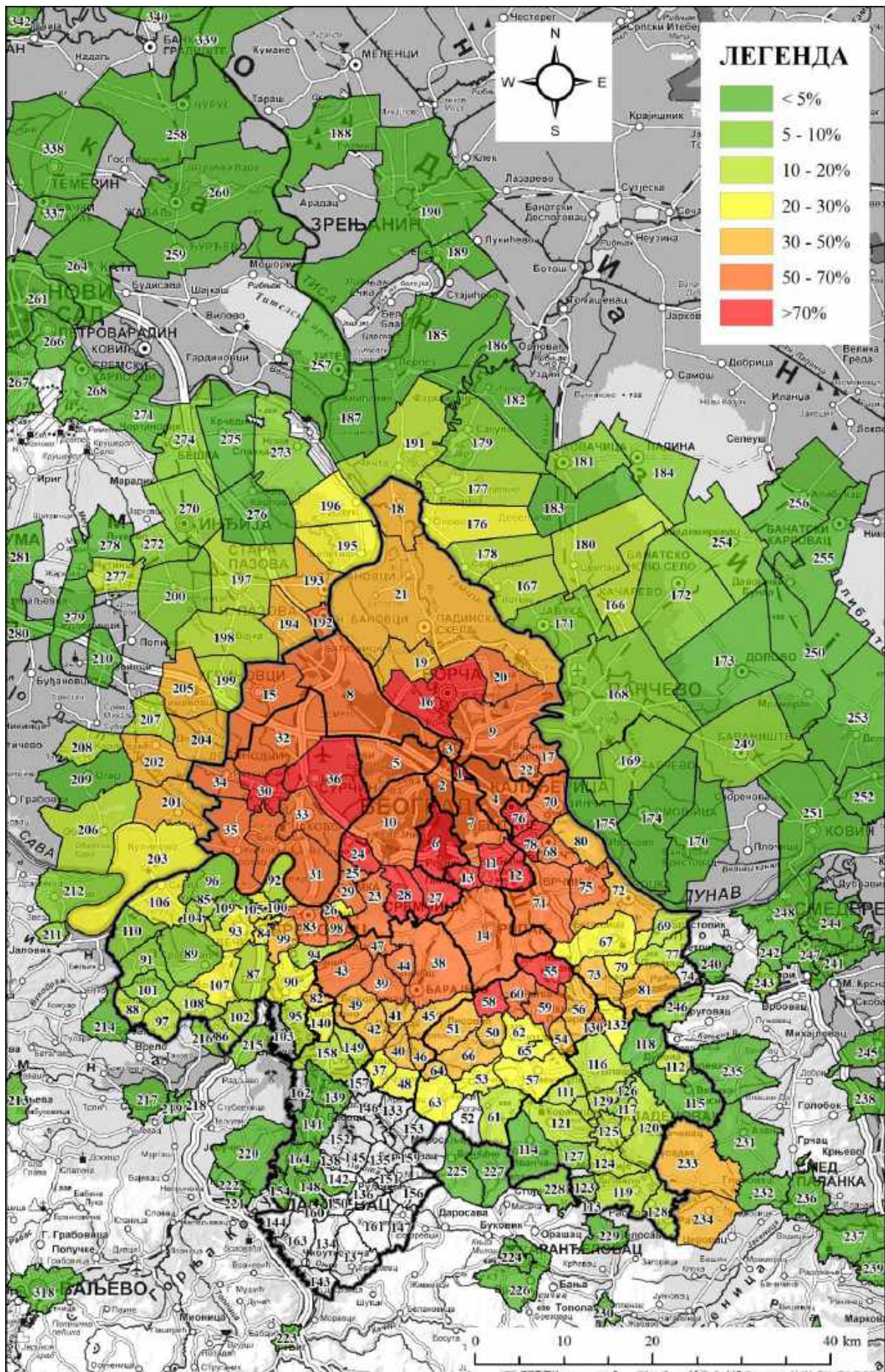
Табела 10. Структура дневног миграционог система Београда 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
70-100	71.705	20,9	71.705	20,9	15	4.780	4,2	15	4,2
50-70	240.231	70,1	311.936	91,0	36	6.673	10,0	51	14,1
30-50	10.733	3,1	322.669	94,1	29	370	8,0	80	22,2
20-30	5.678	1,7	328.347	95,7	24	237	6,6	104	28,8
10-20	4.868	1,4	333.215	97,2	40	122	11,1	144	39,9
5-10	5.190	1,5	338.405	98,7	30	173	8,3	174	48,2
0-5	4.518	1,3	342.923	100,0	187	24	51,8	361	100,0
Укупно	342.923	100,0	342.923	100,0	361	950	100,0	361	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Из зоне јаког утицаја насеља Београд 2002. године је дневно мигрирао 240.321 радник. Мигранти су долазили из 36 насеља и градских општина. Према томе, популационо најзначајнију групу чинила су насеља која су давала од 50 до 70% активних становника. Ту групу су, према степену зависности чинили: Вождовац (31.802), Рипањ (2.398), Звездара (32.515), Прогар (311), Јаково (1.433), Велика Моштаница (660), Угриновци (1.596), Чукарица (32.037), Врчин (1.808), Добановци (1.854), Поповић (302), Мељак (326), Нови Бановци (2.019), Нови Београд (50.438), Овча (627), Болеч (1.306), Бољевци (861), Винча (1.345), Палилула (22.412), Раља (597), Сланци (471), Савски венац (8.795), Петровчић (288), Барајево (1.552), Гунцати (431), Велико Село (457), Умка (918), Пећани (90), Стари град (10.785), Сенаја (75), Мала Моштаница (292), Барич (1.246), Земун (26.736), Вранић (755), Баћевац (266) и Заклопача (427). Наведена насеља, изразито јаке зависности, представљала су 10% свих насеља дневног миграционог система Београда, а из њих је долазило, чак 70,1% укупног броја дневних миграната. Општинама београдског региона припадало је 35 насеља ове групе, по 5 општинама Барајево (Мељак, Барајево, Гунцати, Вранић и Баћевац) и Сурчин (Прогар, Јаково, Добановци, Бољевци и Петровчић), по 4 општинама Гроцка (Врчин, Болеч, Винча и Заклопача), Палилула (Овча, Сланци, Велико Село и Београд-део) и Чукарица (Велика Моштаница, Умка, Пећани и Београд-део), по 2 општинама Вождовац (Рипањ и Београд-део), Земун (Угриновци и Београд-део), Обреновац (Мала Моштаница и Барич) и Сопот (Поповић и Раља), а по једно општинама Младеновац (Сенаја), Звездара, Нови Београд, Савски венац и Стари град. Једино насеље из зоне јаког утицаја Београда 2002. године, а да није припадало београдском региону, били су Нови Бановци који припадају општини Стара Пазова, у оквиру Сремске области Региона Војводине.

Зону средњег утицаја дневног миграционог система Београда 2002. године је чинило 29 насеља из којих је долазило 10.733 мигранта, активних становника који обављају занимање. Групу насеља која су између 30 и 50% укупног броја запослених становника давала Београду чинила су према степену зависности: Мали Пожаревац (268), Ђуринци (138), Ковилово (190), Нова Пазова (2.678), Губеревац (89), Стари Бановци (759),

Слика 16. Дневни миграциони систем Београда 2002. године (структура у %)

Лисовић (155), Бабе (34), Карловчић (183), Ритопек (361), Деч (217), Бождаревац (192), Велики Борак (191), Манић (61), Бељина (114), Кусадак (712), Шиљаковац (96), Мислођин (293), Падинска Скела (1.481), Шимановци (413), Ашања (196), Слатина (26), Баљевац (63), Стојник (79), Дражањ (202), Умчари (320), Гроцка (907), Дунавац (87) и Ратари (228). Од укупног броја насеља, насеља јаке зависности чинила су 8%, а од укупног броја дневних миграната из ове групе долазило је 3,1%. Посматрано по општинама, Београдској области припадало је 21 насеље. По 6 насеља општинама Барајево (Лисовић, Бождаревац, Велики Борак, Манић, Бељина и Шиљаковац) и Сопот (Мали Пожаревац, Ђуринци, Губеревац, Бабе, Слатина и Стојник), 4 насеља општини Гроцка (Ритопек, Дражањ, Умчари и Гроцка), 3 насеља општини Палилула (Ковилово, Падинска Скела и Дунавац) и 2 насеља општини Обреновац (Мислођин и Баљевац). Из Региона Војводине овој групи је припадало 6 насеља Сремске области, распоређених у две општине Пећинци (Карловчић, Деч, Шимановци и Ашања) и Стара Пазова (Нова Пазова и Стари Бановци). Преостала 2 насеља (Кусадак и Ратари) припадала су општини Смедеревска Паланка, односно Подунавској области Региона Јужне и Источне Србије.

Према подацима пописа 2002. године, 94 насеља је чинило зону слабијег утицаја дневног миграционог система Београда. Из групе насеља која су Београду давала између 5 и 30% активног становништва које обавља занимање, долазило је укупно 15.736 дневних миграната.

Групу средње зависности насеља, које су Београду давала између 20 и 30% запослених чинило је 24 насеља са укупно 5.678 миграната. Према степену зависности, то су била насеља: Скела (175), Пударци (168), Ропчево (215), Врбовно (90), Белегиш (285), Купиново (161), Арнајево (71), Рожанци (57), Звечка (471), Руцка (24), Дучина (60), Опово (411), Сибница (53), Неменикуће (160), Шепшин (94), Бело Поље (119), Сопот (127), Сурдук (101), Обреновац (1.713), Дражевац (114), Стублине (202), Бегаљица (263), Камендол (87) и Качарево (457). Средње зависна насеља су представљала 6,6% укупног броја насеља, а из њих је долазило 1,7% миграната. Општине београдског региона су чиниле већину и у овој групи њима је припадало 19 насеља. Општини Обреновац 6 насеља, општини Сопот 5 насеља, општини Гроцка 3 насеља, општини Барајево 2 насеља и по једно насеље општинама Лазаревац, Младеновац и Чукарица. Преосталих 5 насеља припадало је Региону Војводине, од тога Јужнобанатској области 2, по једно општинама Опово и Панчево, а 3 Сремској области и то Старој Пазови 2 и општини Пећинци једно насеље.

Слабо зависна насеља су 2002. године чинила најбројнију групу, било их је 40 и из њих је долазило 4.868 дневних миграната. Између 10 и 20% активних становника који обављају занимање је мигрирало у правцу Београда из насеља: Брестовик (89), Влашка (169), Пироман (64), Амерић (65), Јасенак (61), Лесковац (42), Ратари (33), Бровић (48), Рабровац (92), Велико Поље (108), Забрежје (133), Рвати (70), Сремски Михаљевици (57), Рогача (64), Крњешевци (72), Обреж (73), Границе (74), Баранда (94), Трстеница (50), Младеновац – варош (1.013), Бргулице (22), Јагњило (112), Ковачевац (212), Чента (157), Конатица (46), Рајковац (71), Глогоњ (111), Мала Врбица (17), Степојевац (109), Сефкерин (132), Војка (192), Белуће (13), Доњи Товарник (36), Црепаја (199), Вукићевица (30), Стара Пазова (668), Љубинић (47), Путинци (100), Међулужје (73) и Кораћица (70). У укупном броју, слабо зависна насеља су имала удео 11,1%, а Београду су давала 1,4% дневних миграната. Од укупно 40, београдском региону припадало је 28 насеља из ове групе. Већински удео имале су општине Младеновац и Обреновац са по 12 насеља, два су припадала општини Лазаревац, а по једно општинама Гроцка и Сопот. Преосталих 12 насеља припадало је Региону Војводине. Средњобанатској области припадало је једно насеље, и то Зрењанину, Јужнобанатској 4 насеља

распоређена у 3 општине: Ковачица (1), Опово (2) и Панчево (1), а Сремској области 7 насеља: по 3 у општинама Пећинци и Стара Пазова, а једно у општини Рума.

Групу изразито слабо зависних насеља чинило је 30 насеља. Из њих је у дневном кретању према насељу Београд учествовало 5.190 миграната, односно између 5 и 10% укупног активног становништва које обавља занимање. Ту групу 2002. године су, према степену зависности чинили: Младеновац – село (52), Прово (108), Панчево (2.556), Орашац (28), Дебрц (28), Стојник (45), Љуково (38), Инђија (727), Грабовац (89), Кртинска (31), Падина (182), Голубинци (124), Дрен (35), Уровци (43), Лончаник (18), Сакуле (61), Бргуле (26), Пружатово (17), Мало Орашје (28), Старчево (143), Баваниште (138), Бешка (106), Ковачица (128), Банатско Ново Село (138), Ушће (30), Јабука (112), Марковац (13), Владимировац (72), Нови Сланкамен (55) и Колари (19). Изразито слабо зависна насеља имала су удео од 8,3% у укупном броју насеља дневног миграционог система Београда. Из њих је долазило 1,5% дневних миграната укупног броја. Из ове групе, 9 насеља је припадало општинама Београдског региона: 3 општини Младеновац и 6 општини Обреновац. Региону Војводине припадало је 14 насеља, од тога 9 општинама Јужнобанатске области: Алибунар (1), Ковачица (2), Ковин (1), Опово (1) и Панчево (4), а 5 општинама Сремске области: Инђија (4) и Стара Пазова (1).

Периферију дневног миграционог система Београда 2002. године представљало је 187 насеља из којих је дневно мигрирало 4.518 активних становника који обављају занимање. Од тог броја, 10 насеља је учествовало са више од 100 дневних миграната, према степену зависности, ту групу су чинили: Долово (105), Лазаревац (309), Ковин (118), Смедерево (409), Смедеревска Паланка (146), Рума (147), Шабац (137), Ваљево (107), Нови Сад (286) и Зрењанин (103). Посматрано према уделу у укупном броју, независна насеља су чинила 51,8%, а њихов удео дневних миграната износио је 1,3%. Распоређена су била у 98 општина, а највише насеља припадало је општинама Лозница (9), Сремска Митровица (8) и Смедерево (7).

3.1.2.2 Дневни миграциони систем Београда 2011. године

Према подацима из 2011. године, у насеље Београд је дневно мигрирало 107.879 активних становника који обављају занимање (Табела 11). У међуопштинским кретањима је учествовало 272.244 становника, тако да је у дневном миграционом систему Београда учествовало 380.123 радника. Укупно систем је чинило 358 насеља и 10 градских општина. Укупно запослених на територији насеља Београд било је 517.476, од тога 137.353 становника је живело и радило на територији исте градске општине.

Укупно 8 насеља се 2011. године налазило у зони интензивног утицаја дневног миграционог система Београда (Слика 17). Из те зоне мигрирало је на дневној бази 40.511 радника. Преко 80% активног становништва које обавља занимање, Београду је давало насеље Пиносава (886). Преостала насеља из ове групе, према степену зависности била су: Зуце (476), Рушањ (1.178), Сремчица (5.289), Бели Поток (981), Рипањ (2.508), Раковица (28.209) и Острожница (984). Сва насеља, потпуне зависности припадала су Региону Београда, 4 општини Вождовац (Пиносава, Зуце, Бели Поток и Рипањ), 3 општини Чукарица (Рушањ, Сремчица и Остружница) и једно општини Раковица. Ова група чинила је 2,2% укупног броја насеља, а из ње је долазило 10,7% укупног броја дневних миграната.

Табела 11. Структура дневног миграционог система Београда 2011. године

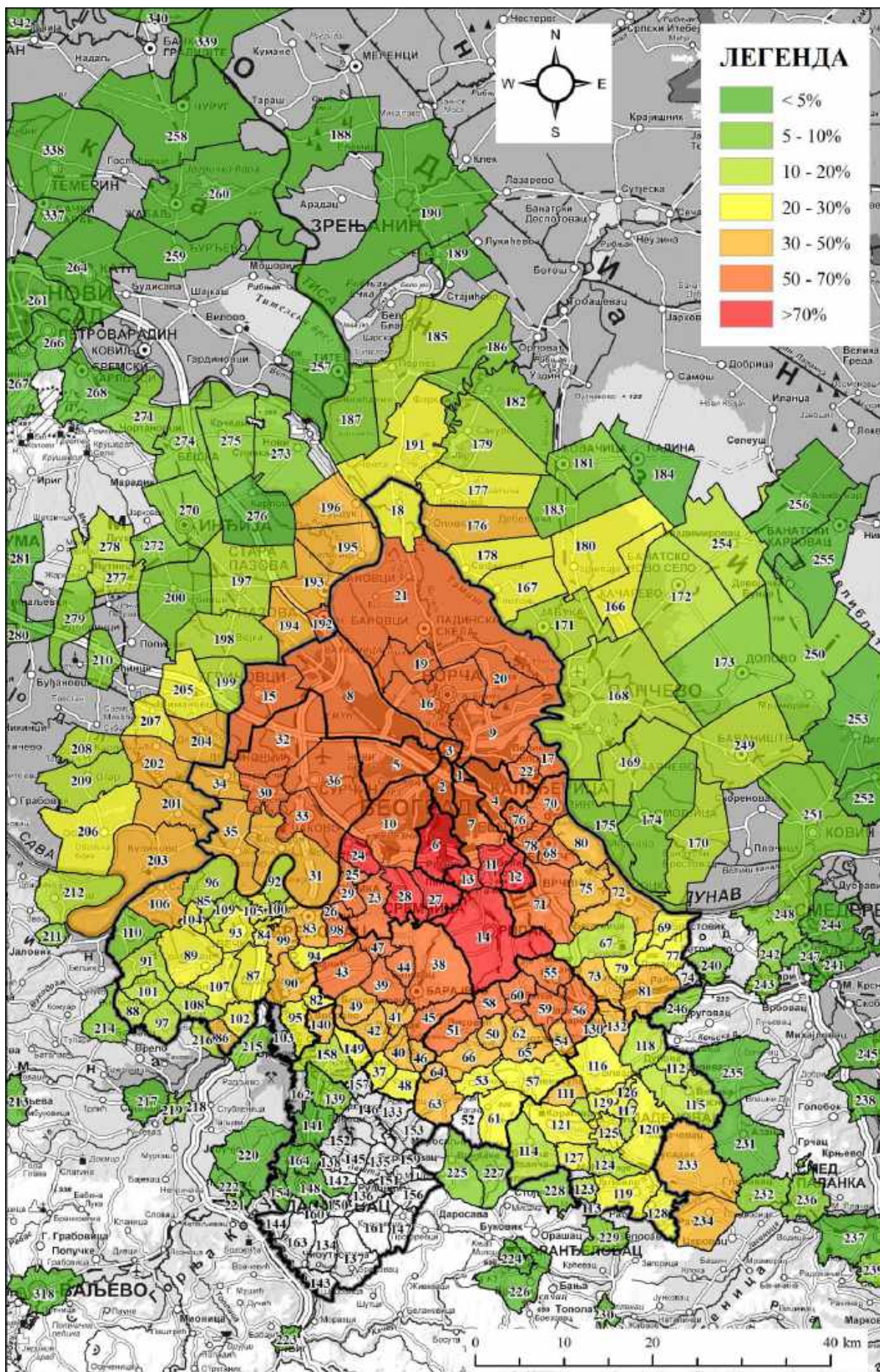
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
70-100	40.511	10,7	40.511	10,7	8	5.064	2,2	8	2,2
50-70	290.276	76,4	330.787	87,0	43	6.751	11,7	51	13,9
30-50	11.861	3,1	342.648	90,1	40	297	10,9	91	24,7
20-30	9.145	2,4	351.793	92,5	40	229	10,9	131	35,6
10-20	8.661	2,3	360.454	94,8	41	211	11,1	172	46,7
5-10	4.901	1,3	365.355	96,1	49	100	13,3	221	60,1
0-5	14.768	3,9	380.123	100,0	147	100	39,9	368	100,0
Укупно	380.123	100,0	380.123	100,0	368	1.033	100,0	368	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Зона јаког утицаја представљала је популационо најснажнију зону дневног миграционог система Београда 2011. године. Њу је сачињавало 43 насеља из којих је долазило 290.276 дневних миграната. Скуп насеља, која су између 50 и 70% укупног броја активних становника који обављају занимање давала Београду или другој градској општини (у оквиру насеља) чинили су према степену зависности: Велика Моштаница (732), Звездара (39.257), Врачар (14.726), Борча (11.333), Вождовац (34.407), Угриновци (2.587), Мала Иванча (312), Чукарица (34.943), Поповић (295), Палилула (26.564), Калуђерица (6.141), Сланци (379), Мељак (356), Раља (559), Пећани (111), Сурчин (3.841), Болеч (1.266), Велико Село (321), Савски венац (8.617), Мала Моштаница (299), Умка (1.028), Гунцати (488), Овча (538), Лештане (2.182), Врчин (1.690), Бећмен (778), Парцани (91), Стари град (10.411), Баћевац (286), Јаково (1.191), Барајево (1.503), Руцка (49), Падинска Скела (1.912), Нови Бановци (1.616), Губеревац (60), Лисовић (157), Земун (29.832), Винча (1.224), Ковилово (197) и Мали Пожаревац (215). На једној страни ова група чинила је 11,7% укупног броја насеља у дневном миграционом систему Београда, а на другој страни из њих је долазило 76,4% укупног броја дневних миграната. Од укупно 43 насеља изразито јаке зависности, 42 су припадала општинама Београдског Региона. Највише је припадало општини Палилула (Борча, Сланци, Велико Село, Овча, Падинска Скела, Ковилово и Београд-део), па општинама Барајево (Мељак, Гунцати, Вранић, Баћевац, Барајево и Лисовић) и Сопот (Мала Иванча, Поповић, Раља, Парцани, Губеревац и Мали Пожаревац), Гроцка (Калуђерица, Болеч, Лештане, Врчин и Винча) и Чукарица (Велика Моштаница, Пећани, Умка, Руцка и Београд-део) су имале по 5 насеља у овој групи, Сурчин 4 (Сурчин, Бечмен, Добановци и Јаково) а Земун 2 (Угриновци и Београд-део). По једно насеље припадало је београдским општинама: Вождовац, Врачар, Звездара, Нови Београд, Савски венац, Стари град и општини Обреновац (Мала Моштаница). Једино насеље из групе изразито јако зависних 2011. године, које није припадало Београдском региону припадало је Региону Војводине, односно Сремској области и општини Стара Пазова (Нови Бановци).

У зони средњег утицаја дневног миграционог система Београда 2011. године, налазило се 40 насеља из којих је у Београд дневно мигрирало 11.861 активан становник који обавља занимање. Групу насеља из којих је у Београду обављало занимање између 30 и 50% радника, према степену зависности, чинили су: Барич (1.090), Заклопача (339), Сенаја (35), Прогар (219), Бождаревац (183), Бољевци (644), Шиљаковац (95), Кусадак (651), Петровчић (247), Манић (47), Ашања (201), Бељина (88), Мислођин (302), Велики Борак (160), Ђуринци (119), Ратари (176), Амерић (84), Слатина (35), Бабе (39), Стари Бановци (749), Шепшин (87), Ритопек (346), Нова Пазова (2.142), Белегиш (300), Карловчић (131), Врбовно (98), Стојник (60), Купиново (178), Опово (537), Деч (176), Дражањ (170), Дражевац (132), Сибница (43), Умчари (277), Гроцка (870), Ропочево

Слика 17. Дневни миграциони систем Београда 2011. године (структура у %)

(246), Сурдук (104), Скела (164), Рвати (255), и Бровић (42). Од укупног броја, насеља јаке зависности чинила су 10,9%, а из њих је долазило 3,1% укупног броја миграната. Општинама Београдског региона припадало је 29 насеља: Обреновац (Барич, Мислођин, Дражевац, Скела, Рвати и Бровић), Сопот (Ђуринци, Слатина, Бабе, Стојник, Сибница и Ропочево), Барајево (Бождаревац, Шиљаковац, Манић, Бељина и Велики Борак), Гроцка (Заклопача, Ритопек, Дражањ, Умчари и Гроцка), Младеновац (Сенаја, Амерић и Шепшин), Сурчин (Прогар, Бољевци и Петровчић) и Лазаревац (Врбовно). Региону Војводине припадало је 9 насеља: по 4 општинама Пећинци (Ашања, Карловчић, Купиново и Деч) и Стара Пазова (Стари Бановци, Нова Пазова, Белегиш и Сурдук) у Сремској области, а једно Јужнобанатској области, односно општини Опово (Опово). Преостала два насеља припадала су општини Смедеревска Паланка (Кусадак и Ратари) у Подунавској области, односно Региону Јужне и источне Србије.

Укупно 130 насеља је, према подацима из 2011. године сачињавало зону слабијег утицаја дневног миграционог система Београд. Из те зоне, ка насељу Београд, мигрирало је укупно 22.707 активних становника који обављају занимање, односно између 5 и 30% укупног броја радника сваког од насеља. Посматрано детаљније, групу средње зависних насеља, односно оних која су Београду давала између 20 и 30% представљало је њих 40, а из те подгрупе долазило је 9.145 дневних миграната. Према степену зависности скупу су припадали: Јасенак (54), Ратари (46), Дучина (50), Дунавац (51), Баранда (129), Арнајево (54), Пударци (137), Рабровац (109), Јагњило (133), Обреновац (2.385), Баљевац (41), Камендол (84), Бело Поље (143), Влашка (196), Чента (228), Сопот (165), Звећка (455), Шимановци (264), Стублине (198), Кораћица (118), Рогача (54), Лесковац (49), Сефкерин (175), Неменикуће (136), Обреж (84), Качарево (465), Рожанци (27), Црепаја (287), Велико Поље (124), Брестовник (80), Ковачевац (267), Младеновац – варош (1.630), Глогоњ (179), Младеновац – село (100), Сремски Михаљевци (67), Пружатово (39), Пироман (49), Грабово (110), Рајковац (133) и Конатице (50). Од укупног броја насеља дневног миграционог система Београда, средње зависна су представљала 10,9%, а њихов удео у укупном броју дневних миграната износио је 2,4%. Општинама Београдског региона припадало је 31 насеље. Највише насеља у овој подгрупи имала је општина Обреновац (11), затим Младеновац (9), Сопот (4), Гроцка (3), Барајево (2), а по једно насеље имале су општине Лазаревац и Палилула. Преосталих 9 насеља припада Региону Војводине, од тога 5 општинама Јужнобанатске области: Ковачица (1), Опово (2), и Панчево, затим 3 насеља општини Пећинци и Сремском округу и једно Зрењанину, односно Средњебанатској области.

У групи слабо зависних насеља, која Београду дају између 10 и 20% укупног броја активних становника који обављају занимање, према подацима из 2011. године, било је 41 насеље и из њих је долазило 8.661 дневни мигрант. Ову подгрупу зоне слабог утицаја чинила су насеља према степену зависности: Вољевци (31), Мала Врбица (24), Уровци (79), Панчево (4.607), Бегаљица (172), Границе (83), Међулужје (127), Трстеница (33), Кртнска (55), Забрежје (118), Љубинић (34), Доњи Товарник (56), Бргулице (21), Орашац (24), Вукићевица (25), Перућац (30), Велика Крсна (116), Сакуле (95), Марковац (27), Стара Пазова (883), Велика Иванча (57), Дубона (29), Лончаник (35), Белуће (20), Перлез (113), Старчево (306), Банатски Брестовац (123), Војка (213), Јадранска Лешница (36), Јабука (200), Баваниште (239), Путинци (83), Брезовице (23), Огар (41), Прово (65), Дрен (38), Жарковац (25), Степојевац (88), Владимировац (90), Крњешевци (31) и Банатско Ново Село (166). У укупном броју насеља дневног миграционог система Београда 2011. године, удео слабо зависних насеља износио је 11,1%, а у укупном броју дневних миграната 2,3%. У 4 општине Београдског региона распоређено је 19 насеља из ове групе, у Обреновцу 9, у Младеновцу 8, а у Гроцкој и Лазаревцу по једно насеље. Општинама Региона Војводине припадало је 16 насеља

распоређених у 3 области. Јужнобанатска област имала је 8 насеља: у општинама Алибуна, Ковин и Опово по једно, а у Панчеву 5 насеља. Сремској области припадало је 7 насеља, распоређених у 3 општине: Пећинци (2), Рума (2), и Стара Пазова (3), док је Средњобанатској области, односно Зрењанину припадало једно насеље. Преостала насеља припадала су општинама Региона Шумадије и Западне Србије - Мачванској области 4 (Владимирци, Крупањ, Лозница и Мали Зворник), а по једно Златиборској (Бајина Башта), и Колубарској области (Уб).

У скупу насеља која Београду дају између 5 и 10% запослених, односно изразито слабо зависних било је 49 насеља. Из њих је, према подацима за 2011. годину, долазило 4.901 дневни мигрант. Ову групу, према степену зависности, сачињавају: Инђија (829), Ушће (35), Голубинци (150), Водањ (24), Мраморак (75), Фаркашкин (34), Чортановци (45), Пежинци (75), Долово (149), Омољница (152), Иваново (24), Стојник (31), Колари (20), Доња Борина (28), Бргуле (38), Узовница (22), Љуково (31), Костол (21), Дебрц (21), Трњаци (20), Книћанин (26), Јаребице (27), Ковин (290), Глибовац (41), Радаљ (37), Мачванска Митровица (64), Нови Сланкамен (63), Ковачица (115), Лешница (53), Раниловић (21), Уб (140), Смедерево (1.197), Велики Црљени (82), Дољевац (24), Мало Орашје (24), Вучак (27), Идвор (21), Бањани (26), Старо Село (36), Прћиловица (25), Бешка (96), Добринци (24), Смедеревска Паланка (375), Венчане (20), Хртковци (41), Дебељача (64), Лајковац – варош (66), Белосавци (21) и Крчедин (31). Од укупног броја, изразито слабо зависна насеља дневног миграционог система Београда представљала су 13,3%, а из њих је долазило 1,3% укупног броја дневних миграната. Из овог скупа, општинама Београдског региона припадала су два насеља и то по једно Лазаревцу и Обреновцу. Региону Војводине припадало је 21 насеље, од тога 11 Сремској области, односно општинама Инђија (6), Рума (2), Пећинци (1), Сремска Митровица (1), и Стара Пазова (1); 8 Јужнобанатској области, односно општинама Ковачица (3), Ковин (2) и Панчево (3), док су Средњобанатској области, односно Зрењанину припадала 2 насеља. Општинама Региона Јужне и Источне Србије припадало је 11 насеља, од тога: Подунавској области 8, односно Смедереву (5), Смедеревској Паланци (2), и Великој Плани (1); Нишавској области 2 насеља, односно по једно општинама Алексинац и Дољевац; а општини Кладово и Борској области једно насеље. Региону Шумадије и Западне Србије припадало је 15 насеља овог скупа. У општинама Колубарске области било их је 5, односно Уб (4) и Лајковац (1); Мачванској области 6 насеља, односно Владимирци (1), Лозница (2), Љубовија (1), и Мали Зворник (2); док је Шумадијској области припадало 4 насеља, односно општинама Аранђеловац (3) и Топола (1).

Према подацима из 2011. године, периферију дневног миграционог система Београда чинило је 150 насеља, из којих је долазило 14.768 дневних миграната. Укупно 28 насеља периферије дневног миграционог система је давало Београду више од 100 радника, а код 10 од тих насеља, удео запослених у Београду прелазио је 2% укупног броја активних становника који обављају занимање. Тај скуп према степену зависности, 2011. године су чинили: Лазаревац (500), Велика Плана (211), Рума (373), Аранђеловац (276), Сремска Митровица (373), Шабац (508), Ваљево (503), Пожаревац (344), Лозница (127), Зрењанин (528) и Нови Сад (1.754). Удео независних у укупном броју насеља износио је 39,9%, а удео миграната који је из њих долазио у укупном броју миграната дневног миграционог система Београда био је 3,9%. Насеља периферије била су распоређена у 99 општина, највише их је припадало Сремској Митровици (7) и Лозници (6), а по 5 насеља Новом Саду и Шапцу.

3.1.2.3 Промене у дневном миграционом систему Београда 2002 – 2011. године

Промене у оквиру дневног миграционог система Београда, између два посматрана пописа, огледају се у порасту свих показатеља дневне миграције. Број становника који су учествовали у дневним кретањима порастао је за 37.200, односно 10,8% (Табела 12). Укупан број насеља у систему, повећан је за 7, док је просечан број миграната по

насељу порастао за 83. Збир свих запослених на територији насеља Београд имао је позитивну промену од 48.192 становника, док је удео дневних миграната у том броју повећан за 0,4%.

Табела 12. Промене у дневном миграционом систему Београда 2002 – 2011. године

% дневних миграната	Индекс промене броја дневних миграната	Промена броја дневних миграната	Промена броја насеља давалаца миграната	Промена просечног броја миграната по насељу
70-100	56,5	-31.194	-7	284
50-70	120,8	50.045	7	78
30-50	110,5	1.128	11	-74
20-30	161,1	3.467	16	-8
10-20	177,9	3.793	1	90
5-10	94,4	-289	19	-73
0-5	326,9	10.250	-40	76
Укупно	110,8	37.200	7	83

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Посматрано према зонама утицаја, промене одликује разнолик карактер и интензитет. Зону интензивног утицаја карактерише знатно смањење контингента дневних миграната (-31.194) и броја насеља давалаца (са 15 на 8), док је просечан број миграната повећан за 284. На другој страни, у оквиру зоне јаког утицаја, дошло је до знатног повећања броја дневних миграната (за 50.045 односно 20,8%), насеља даваоца (са 36 на 43), као и просечног броја миграната (за 78). Знатно мањи пораст је забележен у броју дневних миграната зоне средњег утицаја (1.128), број насеља у категорији повећан са 29 на 40, док се просечан број миграната по насељу смањено за 74.

Зоне слабијег утицаја су имале знатно мању улогу у променама у оквиру миграционог система. У подгрупама већег степена зависности уочен је благи пораст у броју дневних миграната, као и у њиховом уделу у систему, док је у подгрупи мањег степена зависности забележено незнатно смањење вредности ових показатеља. Промена броја насеља даваоца на нивоу свих зона слабијег утицаја је имала позитиван предзнак, док је просечан број миграната у првој подгрупи смањен за 8, у другој повећан за 90, а у трећој смањен за 73. Нешто значајнији утицај на промене имала су насеља периферије, чији се број дневних миграната повећао за 10.250, а број смањено са 187 на 147. Сходно овим променама и просечан број миграната по насељу забележио је интензивни пораст (са 24 на 100).

На драстичне промене у зонама интензивног и јаког утицаја, највише је деловао прелазак из једне у другу категорију насеља са великим бројем дневних миграната. Врачар, Борча и Калуђерица су насеља са преко 5.000 дневних миграната која су из зоне интензивног прешле у зону јаког утицаја. Поред њих, значајан удео у овом процесу имала су насеља Сурчин и Лештане. У супротном смеру забележена је промена у насељу Рипањ, које је и 2002. године било јако близу граничне вредности (69, 2%). На ублажавање процеса смањивања броја дневних миграната из зоне интензивног утицаја, поред Рипња, деловала су и сама насеља ове зоне. Највећи пораст је имала Раковица чији се број дневних миграната повећао за 3.395. Зона јаког утицаја, поред насеља које је добила у овом процесу, задржала је и постојеће језгро из претходног пописа. Пораст утицаја ове зоне у систему добрим делом се може приписати повећању броја дневних миграната у насељима која су, према резултатима оба пописа, била у овој категорији. То се, пре свега, односи на делове насеља Београд, којих је 2002. године у зони интензивног утицаја било 8, а 2011. године 9 од укупно 10. Зона средњег утицаја је

највише изгубила на просечном броју дневних миграната преласком Падинске Скеле у зону јаког утицаја (повећањем функционалне зависности) и обрнутим процесом у случају насеља Шимановци које је деградирано у зоне слабијег утицаја. Наведене процесе је делимично ублажио Барич преласком из зоне јаког утицаја.

3.1.3 Унутарнасељска (унутарградска) кретања радне снаге

Оно што Београд издваја од осталих центара рада, између осталог, је и његова величина, као и административно територијална подела. У овом комплексном функционалном и административном управном простору одвија се жива циркулација становништва зарад задовољавања различитих потреба. Посебан просторно-функционални значај и демографску израженост међу њима имају унутарнасељска, односно унутарградска дневна кретања радне снаге. Реализују се континуираном дневном разменом становништва ради обављања функције рада између делова територије урбаног и административно-управног организма Београда. Њихово дневно кретање и померање у границама насеља у великој мери доприноси динамичној циркулацији становништва и интензивним саобраћајним токовима између делова Београда, као и променама у концентрацији њихове укупне популације током радног дана (Стаменковић & Гатарих, 2009). Као највеће насеље, подељено на 10 делова, према обиму дневне интеракције унутар његових граница, доминантан је систем на нивоу Србије. Према томе, неопходно је истражити правце и обим унутарнасељских кретања, односно дневне интеракције радне снаге између делова Београд.

Визуелизација дневних миграционих токова унутар градског језгра омогућава јасну квантификацију смерова кретања и идентификацију њихових просторних образаца. За визуелизацију унутарнасељских кретања радне снаге на дневном нивоу прилагођен је и коришћен кружни приказ миграционих токова (Circular Migration Flow Plot), модел развијен за квантификацију глобалних међународних миграционих токова (Abel & Sander, 2014). Основна идеја приказа је истовремено приказати обим дневних кретања између делова града. Порекло и одредишта миграната представљени су сегментима круга, при чему су делови поређани по називу. Обим процењеног тока је назначен ширином стрелице на њеним основама и читава се на спољној страни сегмента круга. Правац тока је одређен стрелицом и његовим односом ширине стрелице и сегмента круга на одредишту.

3.1.3.1 Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2002. године

У дневним кретањима радне снаге у оквиру насеља Београд, 2002. године учествовало је 254.475 активних становника који обављају занимање (Табела 13). Насупрот дневним мигрантима, 126.361 становник је живео и радио на територији исте општине у оквиру насеља Београд. Број оних који су живели у оквиру насеља, а обављали занимање на некој другој територији износио је 14.293.

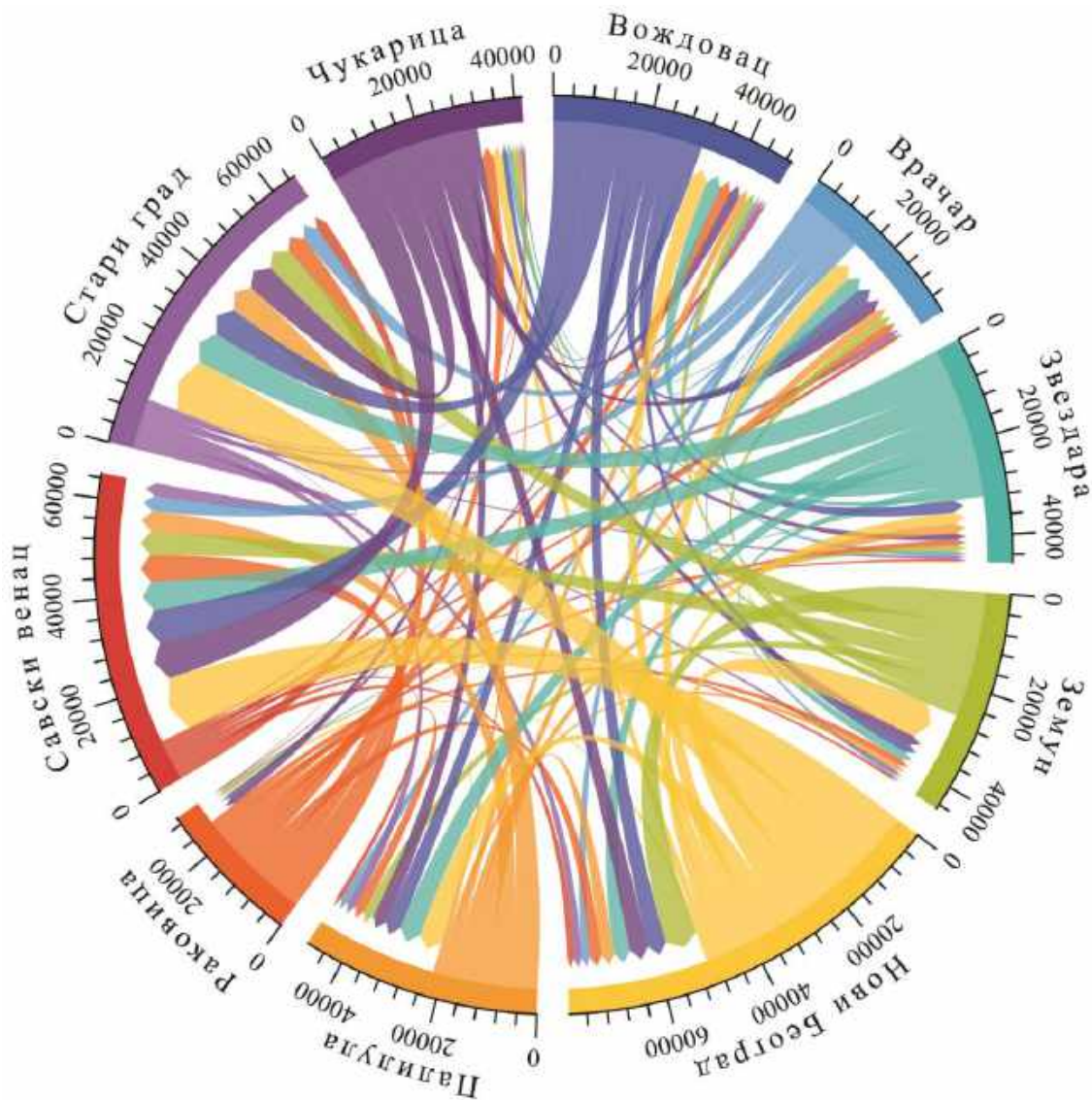
Делови насеља Београд, подељени у 10 градских општина, осталим деловима насеља су давали између 52,6% и 70,6% укупног броја активних становника који обављају занимање (Слика 18). Према степену зависности, њихов распоред 2002. године је био: Раковица (24.814), Врачар (14.141), Вождовац (31.802), Звездара (32.515), Чукарица (32.037), Нови Београд (50.438), Палилула (22.412), Савски Венца (8.795), Стари град (10.785) и Земун (26.736). Са друге стране, редослед градских општина, према броју дневних миграната које су добијали из осталих делова насеља, био је: Савски венац (54.491), Стари град (56.135), Нови Београд (29.557), Палилула (25.627), Врачар (21.560), Земун (18.661), Вождовац (17.741), Звездара (13.729), Чукарица (9.681) и Раковица (4.745), док је 2.548 активних становника који обављају занимање пописано са непознатом општином рада на територији насеља Београд. Највећи број лица која живе и обављају занимање на територији исте општине имао је Нови Београд (25.405),

затим Земун (22.257), Чукарица (13.294), Звездара (13.144), Вождовац (11.939), Палилула (11.933), Раковица (9.185), Стари град (8.066), Савски венац (5.928) и Врачар (5.210).

Табела 13. Дневна унутарнасељска кретања радне снаге у Београду 2002. године

Делови насеља Београд	Вождовац	Врачар	Звездара	Земун	Нови Београд	Палилула	Раковица	Савски венац	Стари град	Чукарица
Вождовац		3.292	2.645	1.931	4.105	3.420	809	7.456	6.597	1.273
Врачар	1.117		1.091	734	1.846	1.695	159	3.354	3.605	463
Звездара	3.198	3.389		1.827	3.719	4.718	437	6.270	7.342	1.086
Земун	1.725	1.826	1.269		7.108	2.292	321	5.278	5.684	830
Нови Београд	3.705	4.176	2.544	7.899		5.104	710	12.038	11.931	1.916
Палилула	1.725	2.180	2.146	1.317	2.772		301	4.572	6.250	819
Раковица	2.392	1.817	1.271	1.405	2.604	2.251		6.058	4.381	2.500
Савски венац	828	985	556	669	1.485	1.092	194		2.499	432
Стари град	749	1.289	718	778	1.835	1.904	146	2.902		362
Чукарица	2.302	2.606	1.489	2.101	4.083	3.151	1668	8.207	6.202	

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Слика 18. Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2002. године

3.1.3.2 Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2011. године

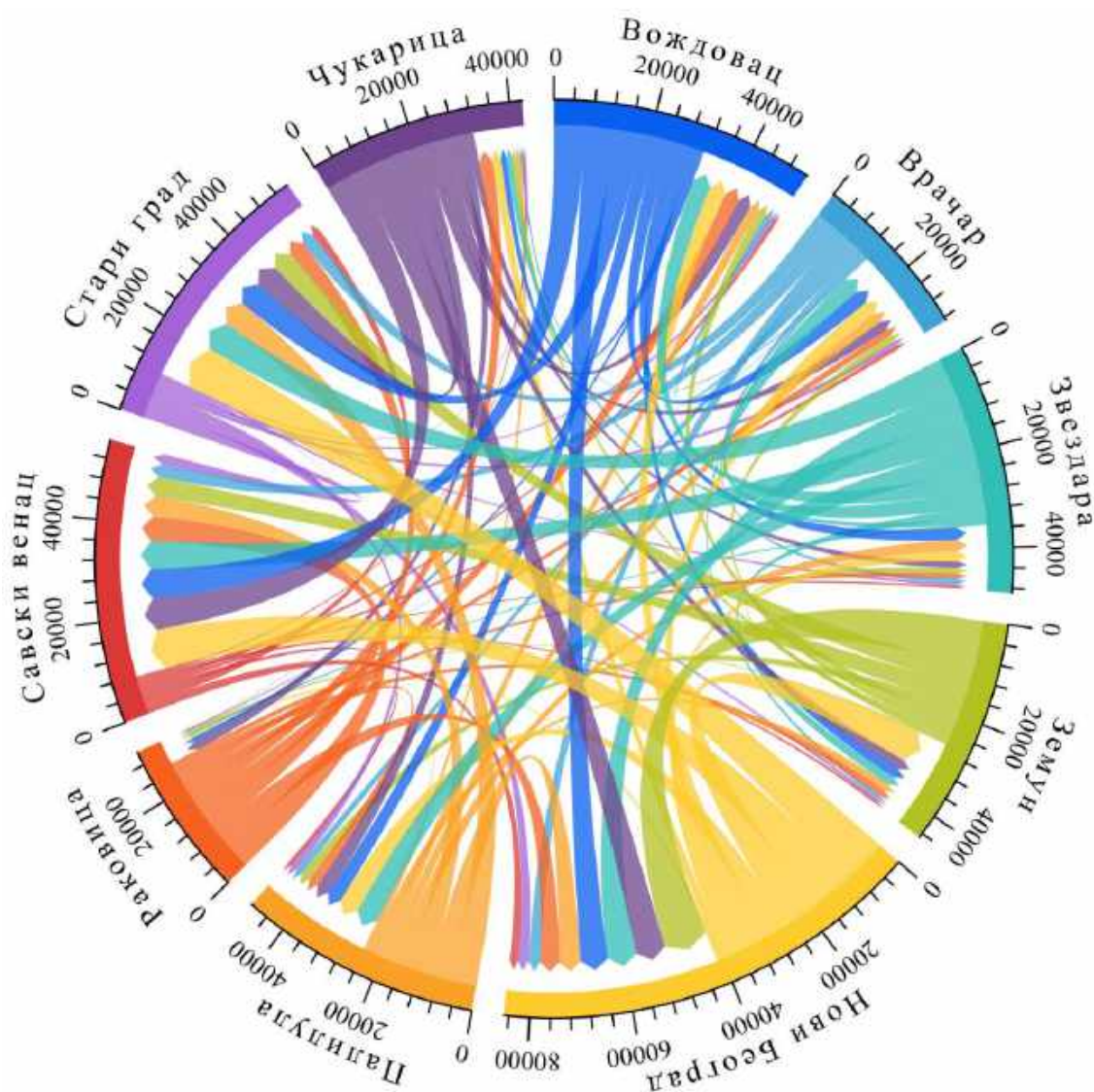
Према подацима из 2011. године, у оквиру граница насеља Београд, дневно је мигрирало, односно радило на територији друге градске општине, 272.244 активних становника који обављају занимање, док је ван насеља радило 21.076 становника Београда (Табела 14). Број лица која су живела и обављала занимање на територији исте градске општине у оквиру насеља износио је 137.353.

Табела 14. Дневна унутарнасељска кретања радне снаге у Београду 2011. године

Делови насеља Београд	Вождовац	Врачар	Звездара	Земун	Нови Београд	Палилула	Раковица	Савски венац	Стари град	Чукарица
Вождовац		3.115	2.808	2.073	5.988	3.202	835	6.425	5.512	1.304
Врачар	1.204		1.052	713	2.647	1.505	161	2.881	2.898	443
Звездара	3.986	3.617		2.008	6.376	4.884	510	6.172	6.599	1.202
Земун	1.902	1.519	1.196		9.540	2.122	330	4.316	4.580	933
Нови Београд	3.747	3.075	2.190	7.054		4.361	630	8.667	9.451	1.916
Палилула	2.048	2.211	2.485	1.592	4.645		319	4.429	5.679	858
Раковица	3.145	1.570	1.195	1.520	4.197	2.143		5.436	3.616	2.926
Савски венац	790	836	477	611	1.900	913	187		1.819	428
Стари град	792	1.114	645	657	2.228	1.438	121	2.288		347
Чукарица	2.900	2.156	1.431	2.271	6.403	2.908	1.944	6.967	5.110	

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Удео дневних миграната који су живели у једној, а занимање обављали у другој од 10 градских општина кретао се од 53,6% до 72,3% (Слика 19). Према том уделу, класификација градских општина је била: Раковица (28.209), Звездара (39.257), Врачар (14.726), Вождовац (34.407), Чукарица (34.943), Палилула (26.564), Савски венац (8.617), Стари град (10.411), Нови Београд (45.278) и Земун (29.832). Редослед градских општина према броју дневних миграната које су добијали са територије осталих делова насеља 2011. године је био: Савски венац (47.581), Стари град (45.264), Нови Београд (43.924), Палилула (23.476), Вождовац (20.514), Врачар (19.213), Земун (18.499), Звездара (13.479), Чукарица (10.357) и Раковица (5.037), а 24.900 становника Београда је обављало занимање на територији непознате општине у оквиру насеља. Нови Београд је имао највише лица која живе и раде на територији исте општине (31.859), затим Земун (22.790), Чукарица (14.928), Звездара (14.525), Вождовац (13.741), Палилула (12.404), Раковица (9.151), Стари град (7.195), Врачар (5.570) и Савски венац (5.190).

Слика 19. Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2011. године

3.1.3.3 Промене унутарнасељских кретања 2002 – 2011. године

У посматраном периоду дошло је до интензивирања унутар насељских кретања радне снаге на подручју Београда. Број активних становника који су живели на подручју једне, а обављали занимање на територији друге општине у границама насеља Београд, повећан је за 17.769, односно 7%. Нешто значајнији релативни пораст, од 8,7% је имао контингент становника који су живели и радили на територији исте општине у оквиру насеља Београд. У апсолутном броју пораст је износио 10.992. Док је најочљивији процентуални пораст имала категорија дневних миграната који су живели у насељу, а занимање обављали изван његових граница. Њихов број је увећан за 6.783, односно 47,5%.

Опсег удела становника који су обављали занимање на територији насеља Београд, ван општине становања, није се много мењао. Благи пораст је забележен и код општине са највећим уделом (Раковица) и са најмањим (Земун). Негативни предзнак у промени броја радника запослених у другој општини насеља, забележен је у случају Новог Београда, Савског Венца и Старог града. С тим што је код последња два у питању минимална промена (-178 и -374), док се код Новог Београда овај број смањио за 5.160,

односно 10,2%. Са друге стране, највећи пораст од 6.742, односно 20,7% је имала Звездара, па следе: Палилула (18,5%), Раковица (13,7%), Земун (11,6%), Чукарица (9,1%), Вождовац (8,2%) и Врачар (4,1%).

Промене у уделу становништва, које је долазило из других делова насеља Београд да обавља занимање, су имале знатно већи опсег. Већина посматраних центара рада (6), је код ове промене, у посматраном периоду имала негативни предзнак. Посебно изражено је смањење код централних београдских општина. На територији Савског Венаца је 2011. године обављало занимање 9.227 мање активних становника осталих делова насеља Београд, односно 15,4% мање него 2002. године. Код Старог града, исти контингент је смањен за 8.554, односно 12,9%, док је Врачар забележио губитак од 2.347 миграната, односно 10,9%.

Поред централних општина и део насеља Београд који припада општини Палилула је имао осетан пад градских дневних миграната (2.151 или 8,4%), док је код осталих општина смањење имало знатно мању вредност. Пораст овог удела у оквиру насеља Београд је био изузетно поларизован. Благо повећање је уочено код општина Раковица (242, или 6,2%) и Чукарица (676, или 7%), док је нешто осетније било у случају дела насеља који припада општини Вождовац где је број миграната повећан за 2.773, односно 15,6%. Најинтензивнија промена овог контингента је забележена код Новог Београда, на чијој је територији обављало занимање 2011. године 14.367 активних становника осталих делова насеља, више него 2002. године. У посматраном периоду, овај контингент је увећан за половину своје претходне вредности, односно 48,6%.

Број становника који су живели и радили на територији истог дела насеља Београд, забележио је пад код три општине. Док је Раковица имала минималну промену од 0,4%, знатно осетније смањење је уочено код општина Стари град (10,8%) и Савски венац (12,4%). Пораст овог броја имали су сви остали делови насеља, а код Вождовца, Звездаре и Чукарице, позитивна промена је прелазила 10%. Најзначајнији пораст је имала општина Нови Београд, чији је број становника који живе и обављају занимање на територији исте општине повећан за 6.454, односно 25,4%. Као кретање мањег обима, број становника који обављају занимање ван насеља Београд, забележио је пораст у свим деловима у посматраном периоду. Значајније повећање, од осталих, имао је Земун, са 1.224 становника више, односно 68% и Звездара са 1.174, односно 72%. Највећи пораст и у овој категорији, имао је Нови Београд, чијих је 2.014 становника више него 2002. године, обављало занимање ван граница насеља Београд (85,1%).

3.1.4 Дневни урбани систем Београда

Сам појам дневног урбаног система односи се на свакодневну интеракцију града и околних насеља, док Београд представља језгро најзначајнијег дневног урбаног система на територији Републике Србије. Уз укупна и унутарна насељска дневна кретања радне снаге, основни елемент привлачности Београда представља степен дневне миграције активног становништва других насеља које за своје коначно одредиште, односно место обављања занимања, имају насеље Београд. На основу тога, анализиран је дневни урбани систем који за центар рада има насеље Београд.

3.1.4.1 Дневни урбани систем Београда 2002. године

Према подацима из 2002. године, у Београд, као језгро дневног урбаног система, дневно је мигрирало 88.448 радника (Табела 15). Тај број чинио је 18,8% укупног броја

запослених лица на територији градског језгра. Радници су долазили из укупно 351 насеља, што је представљало просечно 252 дневна мигранта по насељу.

Табела 15. Структура дневног урбаног система Београда 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
70-100	32.750	37,0	32.750	37,0	13	2.519,2	3,7	13	3,7
50-70	24.711	27,9	57.461	65,0	28	882,5	8,0	41	11,7
30-50	10.733	12,1	68.194	77,1	29	370,1	8,3	70	19,9
20-30	5.678	6,4	73.872	83,5	24	236,6	6,8	94	26,8
10-20	4.868	5,5	78.740	89,0	40	121,7	11,4	134	38,2
5-10	5.190	5,9	83.930	94,9	30	173,0	8,5	164	46,7
0-5	4.518	5,1	88.448	100,0	187	24,2	53,3	351	100,0
Укупно	88.448	100,0	88.448	100,0	351	252,0	100,0	351	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

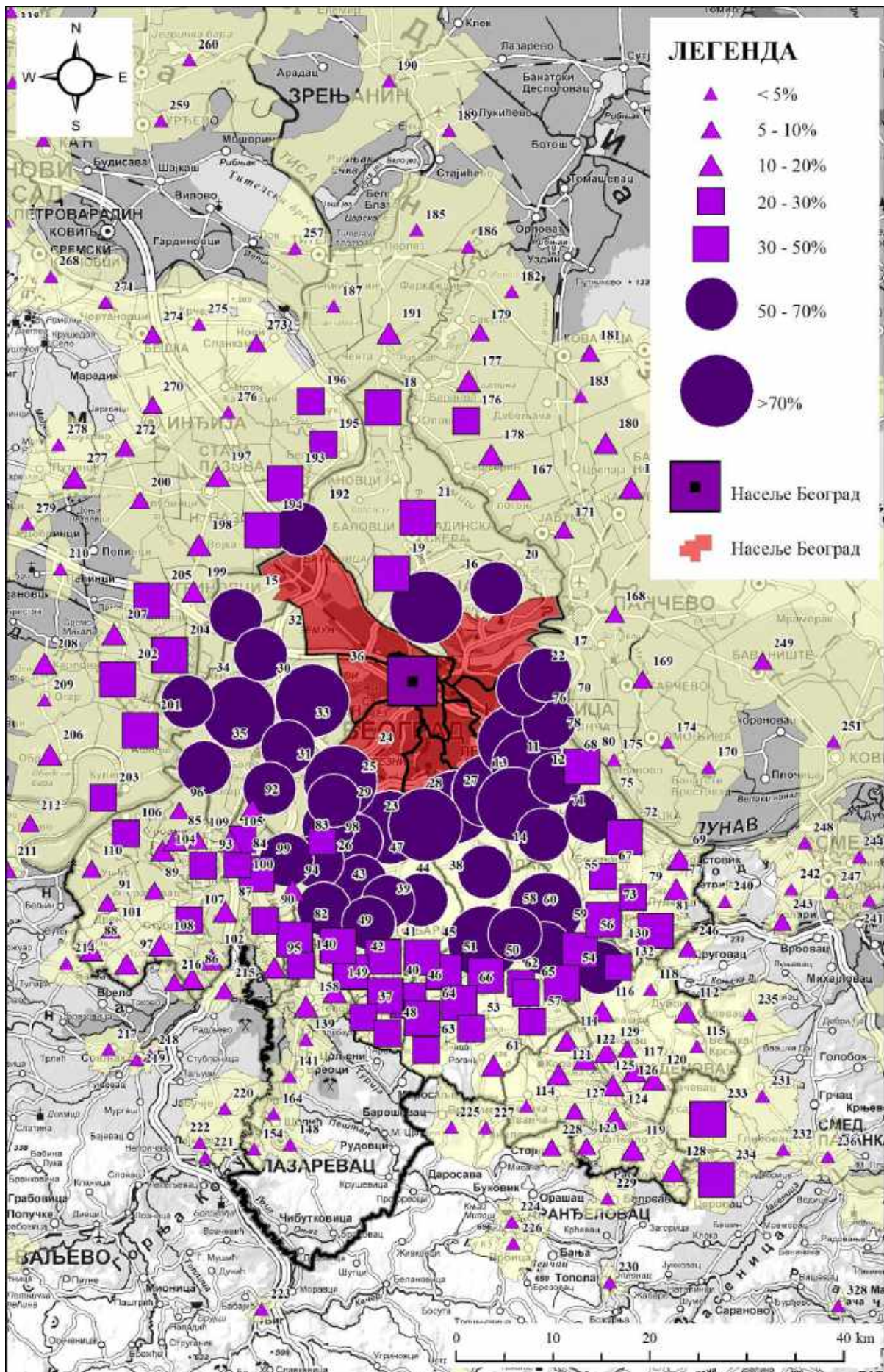
Зону интензивног утицаја дневног урбаног система Београда 2002. године је чинило 13 насеља из којих је долазило 32.750 дневних миграната (Слика 20). Просечно, из једног насеља овог скупа је долазило 2.519 активних становника који обављају занимање. Од укупног броја насеља, потпуно зависна су чинила 3,7%, а удео радника који су из њих долазили у укупном броју износио је 37%.

Из зоне јаког утицаја 2002. године у Београд је дневно мигрирало 24.711 активних становника који обављају занимање из 28 насеља. Из једног насеља, просечно је долазило 883 дневна мигранта. Ова, изразито јако зависна насеља представљала су 8% укупног броја, а из њих је долазило 27,9% укупног броја дневних миграната.

Зону средњег утицаја представљало је 29 насеља из којих је долазило 10.733 радника. Просечно 370 активних становника који обављају занимање, по насељу, је дневно мигрирало у Београд. Јако зависна насеља су чинила 8,3% укупног броја, а из њих је долазило 12,1% свих дневних миграната.

Укупно зоне слабијег утицаја су чиниле 94 насеља са 15.736 активних становника који су занимање обављали у Београду. Из групе средње зависних, просечно по насељу, је долазило 237 дневних миграната. Ова група представљала је 6,8% укупног броја насеља, а из њих је долазило 6,4% свих дневних миграната. Групу слабо зависних чинила су насеља из којих је просечно мигрирало 122 радника. Овај скуп је представљао 11,4% свих насеља, а 5,5% укупног броја дневних миграната. Изразито слабо зависна насеља су просечно давала 173 дневна мигранта. Њихов удео у укупном броју насеља износио је 8,5%, а из њих је долазило 5,9% свих дневних миграната.

Периферију дневног урбаног система Београда 2002. године чинило је 187 насеља, из којих је долазило 4.518 дневних миграната. Из једног насеља периферије, просечно је у Београду обављало занимање 24 активна становника. Овај скуп чинио је 53,3% укупног броја насеља, а удео дневних миграната који су из њих долазили у укупном броју износио је 5,1%.

Слика 20. Дневни урбани систем Београда 2002. године

3.1.4.2 Дневни урбани систем Београда 2011. године

У Београд је, према подацима из 2011. године, дневно мигрирало 107.879 радника, што је чинило 20,8% укупног броја запослених лица на територији насеља (Табела 16). Дневни урбани систем Београда, представљало је 358 насеља, а по једном од њих просечан број дневних миграната износио је 301.

Табела 16. Структура дневног урбаног система Београда 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
70-100	12.302	11,4	12.302	11,4	7	1.757	2,0	7	2,0
50-70	46.241	42,9	58.543	54,3	34	1.360	9,5	41	11,5
30-50	11.861	11,0	70.404	65,3	40	297	11,2	81	22,6
20-30	9.145	8,5	79.549	73,7	40	229	11,2	121	33,8
10-20	8.661	8,0	88.210	81,8	41	211	11,5	162	45,3
5-10	4.901	4,5	93.111	86,3	49	100	13,7	211	58,9
0-5	14.768	13,7	107.879	100,0	147	100	41,1	358	100,0
Укупно	107.879	100,0	107.879	100,0	358	301	100,0	358	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

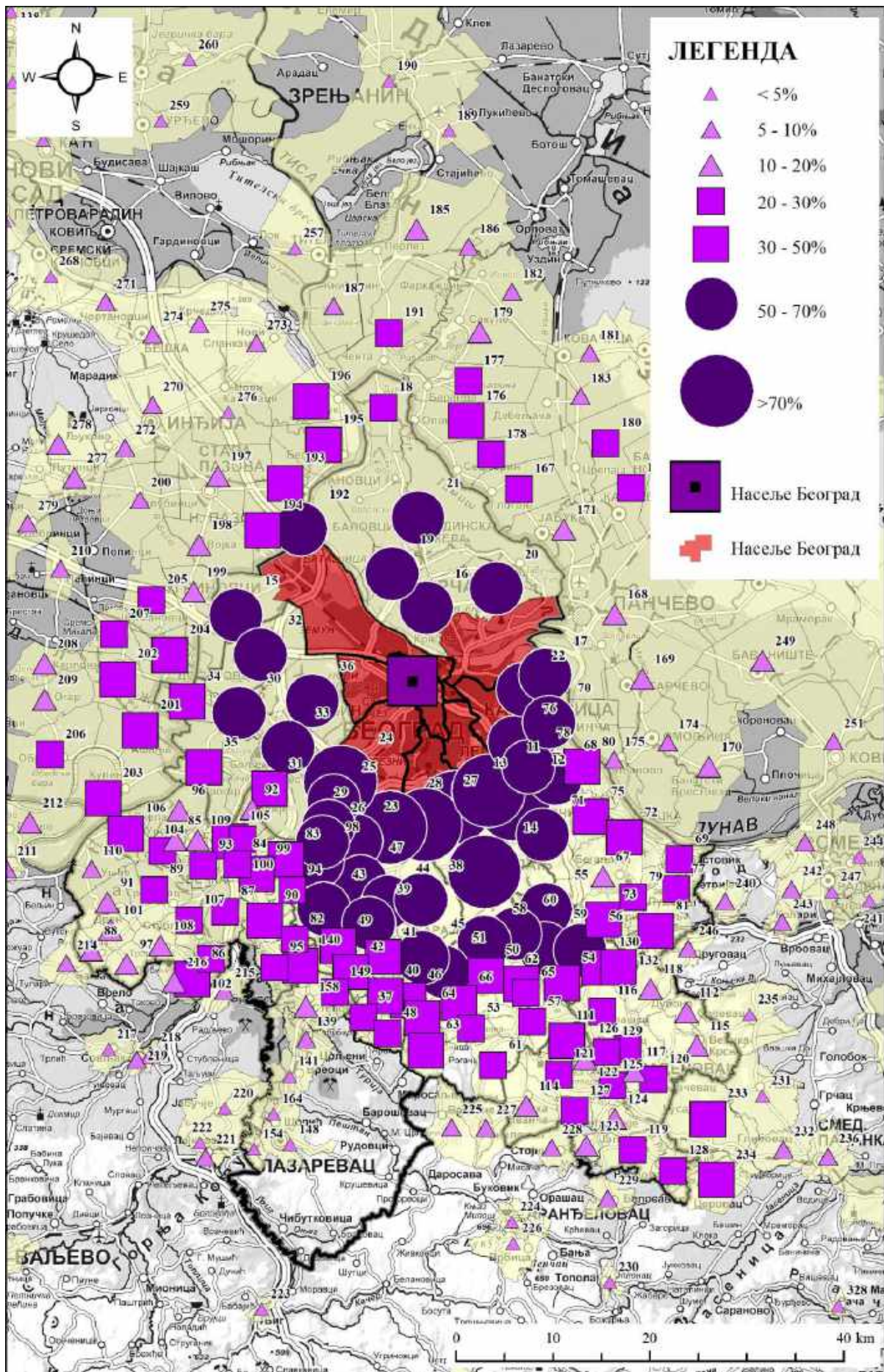
Зону интензивног утицаја дневног урбаног система Београда сачињавало је 7 насеља са 12.302 дневна мигранта који су занимање обављали на територији градског језгра (Слика 21). Зону је сачињавало седам насеља, док је просечно из једног од њих ка Београду, дневно мигрирало 1.757 активних становника који обављају занимање. Потпуно зависна насеља су чинила 2% укупног броја, а из њих је долазило 11,4% укупног броја дневних миграната.

Зона јаког утицаја 2011. године, се простира на 34 насеља, из којих је 46.241 становник обављао занимање на територији Београда.

Из једног насеља зоне јаког утицаја, у просеку дневно је мигрирало 1.360 радника. Насеља овог скупа, односно изразито јако зависна, представљала су 9,5% свих насеља дневног урбаног система, а удео дневних миграната који је из њих долазио износио је 42,9% укупног броја.

Из зоне средњег утицаја дневно је мигрирао 11.861 активан становник који је занимање обављао на територији Београда. Овај скуп је чинило 40 насеља, а просечно, из једног од њих, је у Београд долазило 297 радника. Удео насеља јаке зависности у укупном броју, износио је 11,2%, а из њих је долазило 11% свих миграната.

Зоне слабијег утицаја 2011. године су се протирале укупно на 130 насеља, из којих је у Београд дневно мигрирало 22.707 активних становника који обављају занимање. Групу средње зависности сачињавала су насеља из којих је, просечно, долазило 299 радника. Овај скуп чинио је 11,2% укупног броја насеља, а из њих је долазило 8,5% свих дневних миграната. Из групе слабо зависних, просечно по насељу, је мигрирало 211 активних становника који обављају занимање. Слабо зависна су представљала 11,5% свих насеља, а број њихових становника запослених у Београду чинио је 8% укупног броја дневних миграната. Изразито слабо зависна насеља су просечно давала 100 радника. Овај скуп је представљао 13,7% укупног броја насеља, а удео њихових становника у укупном броју дневних миграната износио је 4,5%.

Слика 21. Дневни урбани систем Београда 2011. године

Укупно 147 насеља је чинило периферију дневног урбаног система Београда 2011. године. Из насеља периферије долазило је укупно 14.768 дневних миграната. Овај скуп, независних насеља представљао је 41,1% укупног броја, а удео дневних миграната који је из њих долазио износио је 13,7% од укупног броја.

3.1.4.3 Промене у дневном урбаном систему Београда 2002 – 2011. година

Промене у дневном урбаном систему Београда карактерише пораст броја дневних миграната као и насеља даваоца. Број становника који су обављали занимање на територији насеља Београд, а живели у неком другом насељу, у посматраном периоду је повећан за 19.431, односно 22% (Табела 17). Удео ових миграната у укупном броју запослених лица на територији насеља Београд, повећан је за 2%, док је просечан број миграната по насељу увећан за 49.

Табела 17. Промене у дневном урбаном систему Београда 2002 – 2011. године

% дневних миграната	Индекс промене броја дневних миграната	Промена броја дневних миграната	Промена броја насеља давалаца миграната	Промена просечног броја миграната по насељу
70-100	37,6	-20.448	-6	-762
50-70	187,1	21.530	6	477
30-50	110,5	1.128	11	-74
20-30	161,1	3.467	16	-8
10-20	177,9	3.793	1	90
5-10	94,4	-289	19	-73
0-5	326,9	10.250	-40	76
Укупно	122,0	19.431	7	49

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Најзначајније промене у оквиру дневног урбаног система Београда, забележене су у зони интензивног и зони јаког утицаја. Број дневних миграната који су долазили из зоне интензивног утицаја, смањен је, у посматраном периоду, за 20.448, односно 62,4%. Наведену зону је чинило шест насеља мање, док је просечан број миграната који су долазили из једног од њих смањен је за 762. Са друге стране, број дневних миграната који су долазили из зоне јаког утицаја имао је пораст од 21.530, односно 87,1%. Зону је чинило шест насеља више него 2002. године, а просечан број миграната увећан је за 477. Управо ове две зоне су замениле места као најутицајније зоне у дневном урбаном систему Београда. Док је 2002. године из насеља у зони интензивног утицаја долазило 37% свих дневних миграната, тај удео је смањен на 11,4% 2011. године. Са друге стране, удео дневних миграната из насеља зоне јаког утицаја повећан је са 27,9% 2002. године на 42,9% 2011. године, чиме је она постала најутицајнија зона у дневном урбаном систему Београда.

3.1.5 Секундарни центри рада

Да би се стекла јасна слика о односима и везама у дневном миграционом систему Београда, неопходно је дати осврт и на секундарне центре рада у његовом оквиру. Просторно испољавање функција рада мањих центара у непосредној близини главног града Србије је знатно мањег интензитета у односу на примарни центар. Ипак, наведена насеља имају значај локалних тржишта рада за своје и становништво околних насеља. Значај центра и његова улога детерминисани су концентрацијом функције рада (пре свега секундарних делатности), саобраћајним положајем, удаљеношћу од насеља

Београд и бројним другим факторима. У посматраном периоду (2002-2011) неки од ових центара доживели су значајну трансформацију, што је утицало на промену смера интензитета и обима дневне мобилности становништва у оквиру дневног миграционог система Београда.

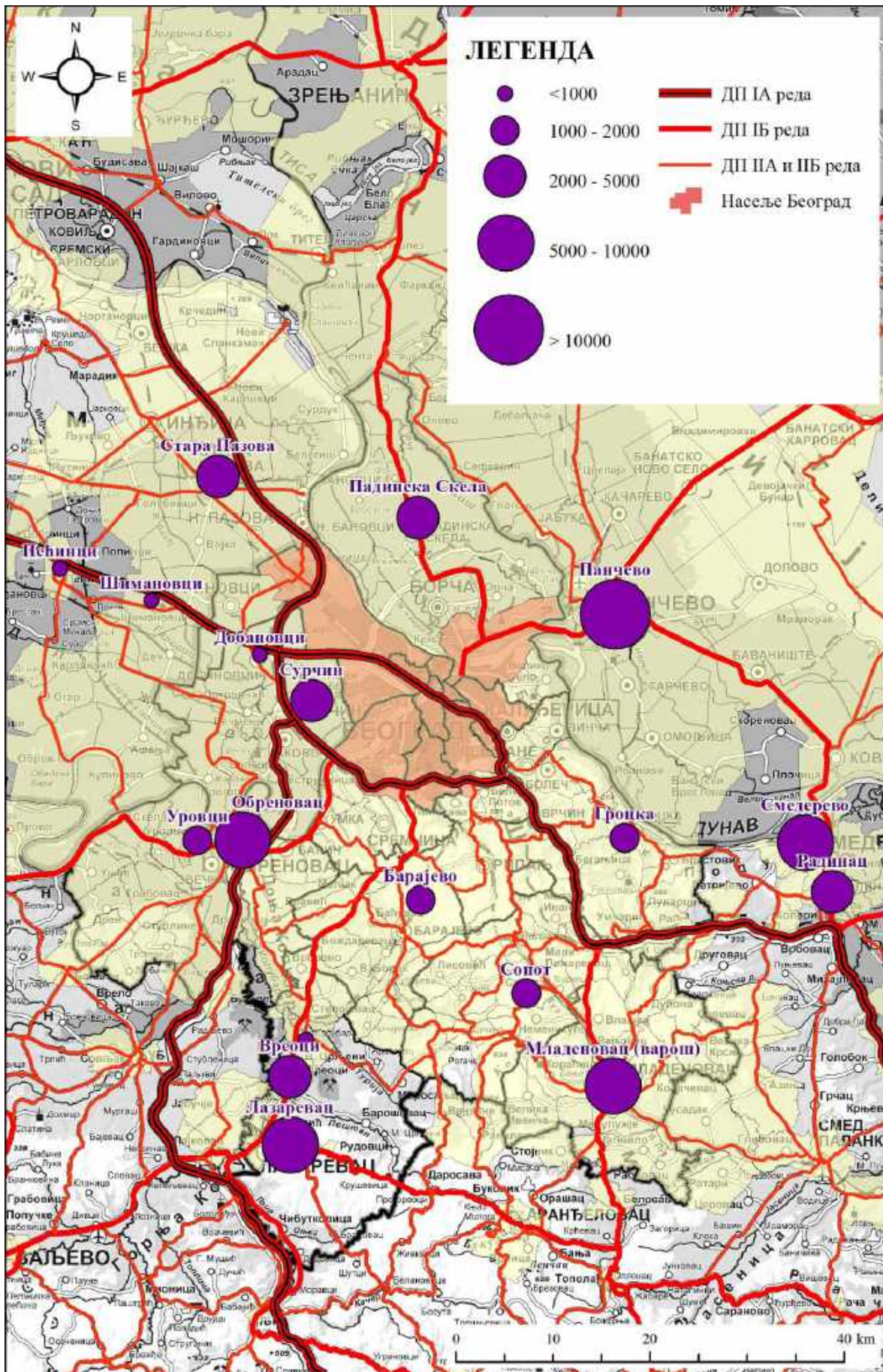
Посматрани центри су издвојени на основу испољавања њихове функције рада, односно укупног броја запослених на територији насеља и броја дневних миграната који обављају занимање у самом насељу. Истакнути су општински центри субурбаног појаса Барајево, Гроцка, Лазаревац, Младеновац, Обреновац, Сопот и Сурчин. Од мањих центара, издвојена су насеља посебних функција у оквиру општина Лазаревац и Обреновац, пре свега Вреоци и Уровци, затим Падинска Скела у општини Палилула, као и сурчинско насеље Добановци. Поред насеља Београдске области, истакнути су и центри у њеној непосредној близини, односно у контактної зони. Ту се, пре свега, мисли на Панчево, као центар који је некада чинио исту област са Београдом. Сремски део је представљен кроз Стару Пазову, Пећинце и Шимановце, а јужни са Смедеревом и њему суседним насељем Радинач. Такође, дат је осврт и на центре са мањим утицајем на дневне токове радне снаге у оквиру дневног миграционог система Београда.

Табела 18. Издвојени центри према основним показатељима функције рада и дневне миграције 2002. године

Насеље	Економски активни који обављају занимање				Укупно запослени на територији насеља	
	Укупно	Дневни мигранти	Живе и раде	Раде у Београду	Укупно	Дневни мигранти
Барајево	2725	1678	1047	1552	2698	1651
Велики Црљени	1530	1084	446	61	1231	785
Вреоци	1095	449	646	20	5336	4690
Гроцка	2843	1117	1726	907	3606	1880
Добановци	2804	2006	798	1854	1331	533
Лазаревац	9461	4572	4889	309	10671	5782
Младеновац	7338	1524	5814	1013	11354	5540
Обреновац	8064	3275	4789	1713	10583	5794
Падинска Скела	3934	1618	2316	1481	4409	2093
Сопот	592	193	399	127	2010	1611
Сурчин	4707	3699	1008	3512	3207	2199
Уровци	549	290	259	43	1378	1119
Панчево	27296	3069	24227	2556	35803	11576
Пећинци	977	132	845	32	1725	880
Стара Пазова	6193	1060	5133	668	7906	2773
Шимановци	1140	514	626	413	928	302
Радинач	1673	680	993	27	4316	3323
Смедерево	21519	3907	17612	409	23914	6302

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Према подацима Пописа 2002. године најзначајнији центар у оквиру Београдске области представљала је варош Младеновац, на чијој територији је било укупно запослено 11.354 радника, од чега су скоро половину чинили дневни мигранти (Табела 18). Центри рада за више од 10.000 становника чинили су Лазаревац и Обреновац са приближно истим уделом дневних миграната. У Вреоцима је занимање обављало 5.336

Слика 22. Секундарни центри рада 2002. године

активних становника, од чега су 87,9% представљали дневни мигранти, што га је чинило центром рада највише зависним од дневне миграције. На другој страни, у Падинској Скели, од 4.409 радника запослених на територији насеља, локално становништво је чинило благу већину (52,5%). Поред Вреоца, и Уровци су имали значајан удео дневних миграната у укупном броју запослених на територији насеља (81,2%), док је од општинских центара, Сопот највише зависио од дневне миграције (80,1%). Највећи удео запослених у Београду међу активним становништвом наведених насеља имао је Сурчин (74,6%), док је висок удео уочен и код Добановаца (66,1%) и Барајева (57%).

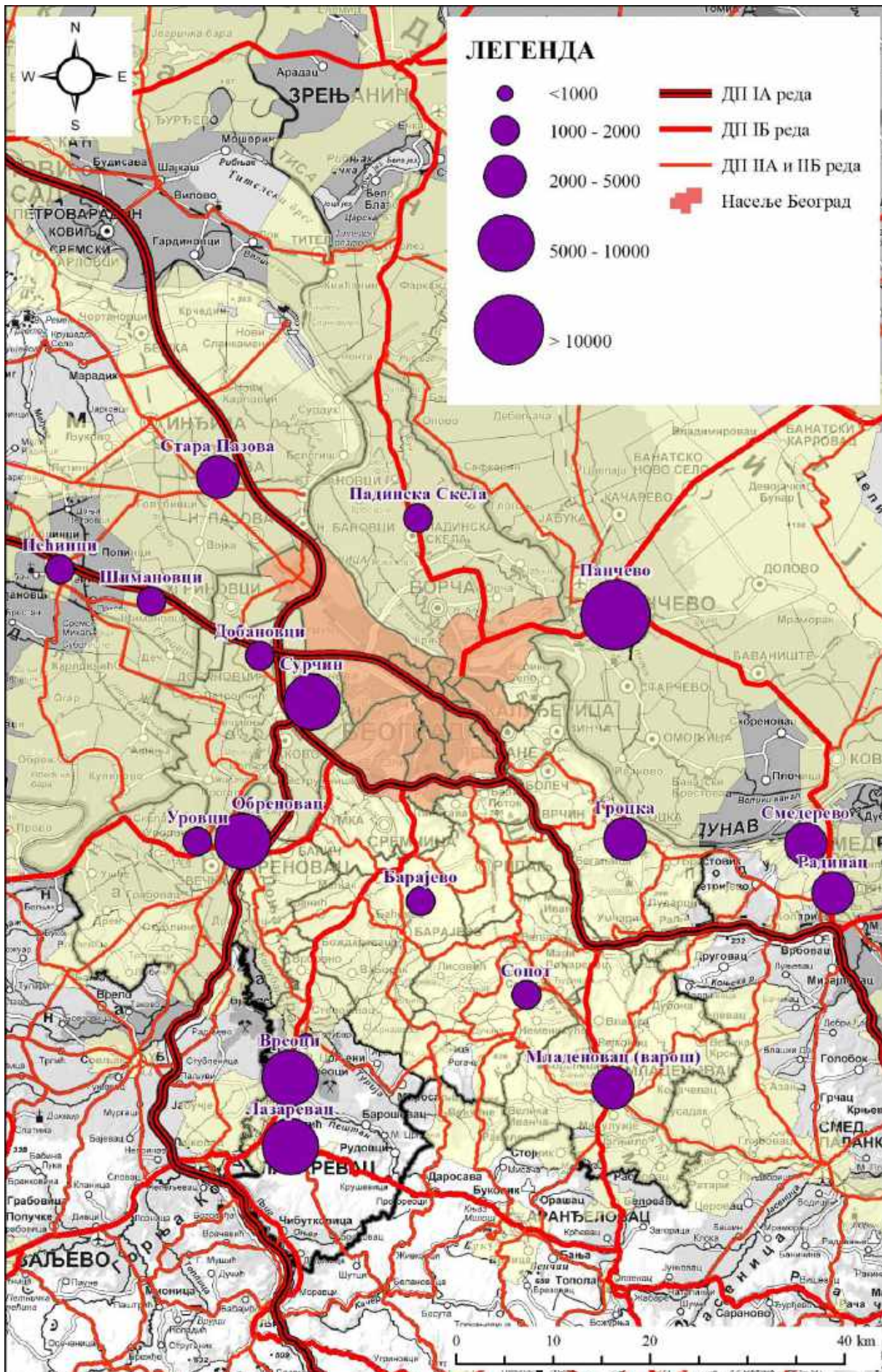
У контактної зони Београдске области најзначајнији центар рада 2002. године представљало је Панчево са 35.803 укупно запослених радника на територији насеља, од чега су 32,3% чинили дневни мигранти (Слика 22). Поред тога, Панчево је имало висок удео, од скоро 90% својих становника који су обављали занимање у насељу становања. У сремском делу Стара Пазова је чинила значајнији центар рада са 7.906 запослених на територији насеља, при чему је 82,9% активног становништва насеља занимање обављало у месту становања. На другој страни, Смедерево је на територији Централне Србије представљало најзначајнији центар у контактної зони 2002. године са 23.914 запослених на територији насеља, од чега су нешто више од четвртине чинили дневни мигранти. Поред њега, Радинац са 4.316 радника, од чега су 77% становници других насеља, представљао је центар рада највише зависан од дневне миграције.

Табела 19. Издвојени центри према основним показатељима функције рада и дневне миграције 2011. године

Насеље	Економски активни који обављају занимање				Укупно запослени на територији насеља	
	Укупно	Дневни мигранти	Живе и раде	Раде у Београду	Укупно	Дневни мигранти
Барајево	2759	1656	1103	1503	1766	2869
Велики Црљени	1322	921	401	82	834	1235
Вреоци	870	392	478	25	5105	5583
Гроцка	2721	1216	1505	870	4806	6311
Добановци	3181	2207	974	1790	1472	2446
Лазаревац	10531	4906	5625	500	5799	11424
Младеновац	7588	2412	5176	1630	4652	9828
Обреновац	8949	4041	4908	2385	6038	10946
Падинска Скела	3519	2152	1367	1912	1919	3286
Сопот	674	224	450	165	2000	2450
Сурчин	6258	4247	2011	3841	6805	8816
Уровци	419	261	158	79	1469	1627
Панчево	25517	5583	19934	4607	10416	30350
Пећинци	886	274	612	75	1277	1889
Стара Пазова	6100	1800	4300	883	4052	8352
Шимановци	1082	460	622	264	1570	2192
Радинац	1316	636	680	43	3129	3809
Смедерево	19231	4370	14861	1197	4678	19539

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

На основу података Пописа 2011. године, најугицајнији секундарни центар Београдске области је био Лазаревац са 11.424 запослених на територији насеља, од чега су

Слика 23. Секундарни центри рада 2011. године

половину чинили дневни мигранти (Табела 19). Поред њега, Обреновац је имао 10.946 радника са нешто већим уделом дневних миграната (55,2%). Значајан фактор 2011. године представљали су и општински центри Сурчин са 8.816 и Гроцка са 6.311 запослених на територији насеља, при чему је код оба центра контингент дневних миграната чинио више од 3/4 овог броја. Са 91,4% Вреоци су представљали центар рада највише зависан од дневне миграције, док је и код Уровца исти удео био на изузетно високом нивоу (90,3%). Највећи удео активних становника запослених у насељу Београд уочен је код Сурчина (61,4%) и Добановаца (56,3%), док су најмањи имали центри лазаревачке општине, односно Вреоци (2,9%) и општински центар Лазаревац (4,7%).

Према подацима Пописа 2011. године, Панчево је задржало статус најзначајнијег центра рада у непосредном окружењу Београдске области са 30.350 запослених на територији насеља, од тог броја 34,3% су чинили дневни мигранти (Слика 23). Поред Старе Пазове, у сремском делу 2011. године истакнутије центре представљали су Шимановци са 2.192 и Пећинци са 1.889 запослених на територији насеља, у чему је уочен значајан удео дневних миграната (67,6% и 71,6%). Смедерево је према подацима за 2011. годину имало 19.539 укупно запослених на територији насеља, док је тај број код Радинца износио 3.809. Такође, са 82,1% становника других насеља у укупном броју запослених на својој територији, Радинац је од наведених представљао насеље највише зависно од дневне миграције. Поред тога, 2011. године је приметан удео активних становника наведених насеља запослених у Београду, при чему се истакло Панчево са 18,1%.

Посматрано по општинама Београдске области, уочени су различити интензитети утицаја како насеља Београд, тако и локалних центара рада. Све општине субурбаног појаса имају више од половине активног становништва у статусу дневних миграната. Тај удео је највећи код Барајева и износи 74,9%, док је најмањи код Младеновца са 53,8% (Табела 20). Највећи удео запослених на територији насеља Београд има општина Сурчин (57,1%), док више од половине овај удео чини и у општинама Барајево и Гроцка. На другој страни, знатно мањи утицај Београда је у општинама Обреновац (28,3%) и Младеновац (21,4%), док убедљиво најмањи утицај има на активно становништво општине Лазаревац, од којег само 4,9% занимање обавља на територији насеља Београд.

Табела 20. Општине субурбаног појаса према активности и дневним миграцијама

Општина	Активни становници који обављају занимање				
	Укупно	у другом насељу		у Београду	
		број	%	број	%
Барајево	7792	5836	74.9	4158	53.4
Гроцка	28486	20401	71.6	14991	52.6
Лазаревац	20847	13076	62.7	1020	4.9
Младеновац	15983	8597	53.8	3425	21.4
Обреновац	22663	14785	65.2	6406	28.3
Сопот	5970	4213	70.6	2489	41.7
Сурчин	15253	11026	72.3	8710	57.1

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Неравномеран распоред удела радника дневних миграната запослених у насељу Београду, у оквиру Београдске области и контактних зона може се приписати постојању мањих или већих центара рада са различитим интензитетима испољавања на локална тржишта. Актуелни привредни процеси утицали су и на трансформацију наведених центара, што се посебно испољило у последњем међупописном периоду. Опште карактеристике су везане за мању зависност периферних општина Београдске области, што је посебно изражено код општине Лазаревац, са више центара рада различитог интензитета, првенствено везаних за Рударски басен Колубара. Нешто већи удео запослених у насељу Београд је везан за насеља општине Младеновац у чијем општинском центру је у посматраном периоду дошло до слабљења функције рада услед негативних привредних процеса. Мање промене су уочене код Обреновца као једног од секундарних центара области, са нешто истакнутијим балансом између зависности од Београда и локалних центара рада, који су поред општинског центра лоцирани у насељима Уровци и Ушће (Термоелектрана „Никола Тесла“ А и Б). Посебно јачање функције рада уочено је код сурчинских насеља, што је посебно изражено у оквиру индустријске зоне Сурчин – Добановци. Код Панчева је уочено смањивање укупне запослености, као и дневних миграната запослених на територији насеља, што се одразило на пораст дневне миграције ка Београду. На другој страни, у оквиру посматраних сремских насеља уочено је јачање функције рада, као и привлачне функције, што се испољило кроз већи број дневних миграната у овом делу. Код Смедерева и Радинца, као целине, уочено је смањивање броја запослених, што се одразило и на смањивање броја дневних миграната, посебно у контактної зони у оквиру Београдске области.

3.2 ДНЕВНИ УРБАНИ СИСТЕМИ БЕОГРАДА - ПОДСИСТЕМИ

Степен развијености Београда као центра рада, његов утицај у формирању просторно – функцијских односа у мрежи насеља, доминантна привлачност радне снаге, као и територијални обухват његовог гравитационог подручја, захтева детаљнију анализу и његову даљу диференцијацију. Само насеље Београд је подељено административно на 10 делова који припадају различитим градским општинама. Ради прецизирања функцијских чворишта унутар насеља, дневни миграциони систем Београда је анализиран кроз подсистеме, где је сваки од 10 делова насеља представљен као центар рада односно језгро засебног дневног урбаног система. У циљу успостављана хијерархије међу центрима подсистема одређена су поља њихових утицаја, обим дневног кретања радне снаге, степен функцијског централитета, као и територијални обухват гравитационог подручја сваког од њих.

3.2.1 Модел за издвајање и планирање подсистема

Као полазиште за истраживања дневних урбаних система Београда, односно његових подсистема, коришћен је основни модел, просторног испољавања дневних миграција радне снаге (Тошић, 1999). Услед специфичности територије Београда, као јединственог насеља и центра рада и његове даље диференцијације на језгра засебних дневних урбаних система, неопходно је прилагодити категоризацију и граничне вредности унутар ње. Као основни индикатор коришћен је показатељ функцијске зависности од центра рада, односно однос броја радника дневних емиграната у центар рада и укупног броја радника насеља.

Одређивањем језгра подсистема, препознаје се основ даљег посматрања. Груписањем насеља са сличним обимом дневних миграција радне снаге ка језгру, издвајају се поља утицаја центара рада у оквиру којих се, на основу интензитета дневних интеракција, диференцирају следеће зоне:

1. Зона интензивног утицаја из које у центар рада дневно мигрира више од 20% запослених;
2. Зона јаког утицаја из које у центар рада дневно мигрира између 15 и 20% запослених;
3. Зона средњег утицаја из које у центар рада дневно мигрира између 10 и 15% запослених;
4. Зона слабијег утицаја из које у центар рада дневно мигрира између 5 и 10% запослених;
5. Зона периферије из које у центар рада дневно мигрира између 2 и 5% запослених.

Пошто је Београд целовито насеље, интензивнија функцијска зависност од одређеног његовог дела, дефинише прецизнију унутарнасељску усмереност ка одредишту дневних токова радне снаге. Према подсистему квантификоване вредности учешћа дневних миграната, који свакодневно путују у центар рада у укупном броју радника, према месту становања, квалификоване су одговарајућим називом који сугерише њихову усмерену зависност од функције рада (Табела 21).

Табела 21. Степен функцијске зависности од центра рада (подсистеми)

% дневних миграната	Степен функцијске зависности/ зависност од функције рада
>20	Изразито усмерено зависно
15-20	Јако усмерено зависно
10-15	Средње усмерено зависно
5-10	Слабо усмерено зависно
2-5	Усмерено независно
0-2	Јединични случајеви

3.2.2 Карактеристике дневних урбаних подсистема

Насеље Београд можемо посматрати и као скуп различитих центара рада са сопственим дневним урбаним системом. Даље ће се анализирати карактеристике и промене у оквиру дневних урбаних подсистема Београда, како би се утврдио њихов просторни обухват и обим дневне миграције. Сваки од делова насеља Београда, представљен је кроз анализу као језгро засебног дневног урбаног система. За потребе ове анализе, прилагођеним моделом просторног испољавања дневне миграције радне снаге, одређени су ареали њихових утицаја.

3.2.2.1 Дневни урбани систем Вождовца

Дневни урбани систем Вождовца представљају сва насеља чијим је радницима дневним мигрантима одредиште део насеља Београд који припада овој општини. Вождовац чини једну од четири општине које само једним делом припадају насељу. Према степену испољавања функције рада, унутар граница насеља Београд, може се рећи да део који припада општини Вождовац има улогу средњег центра рада.

Дневни урбани систем Вождовца 2002. године — У део насеља Београд који припада општини Вождовац, 2002. године је дневно мигрирало 23.239 активних становника који обављају занимање (Табела 22). Тај број је представљао 66,1% укупног броја запослених на територији центра. Дневни урбани систем Вождовца чинило је 206 насеља из којих је долазило, просечно, 113 миграната.

Табела 22. Структура дневног урбаног система Вождовца 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	276	1,2	276	1,2	1	276	0,5	1	0,5
15-20	185	0,8	461	2,0	1	185	0,5	2	1,0
10-15	546	2,3	1.007	4,3	3	182	1,5	5	2,4
5-10	9.202	39,6	10.209	43,9	18	511	8,7	23	11,2
2-5	12.156	52,3	22.365	96,2	44	276	21,4	67	32,5
0-2	874	3,8	23.239	100,0	139	6	67,5	206	100,0
Укупно	23.239	100,0	23.239	100,0	206	113	100,0	206	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

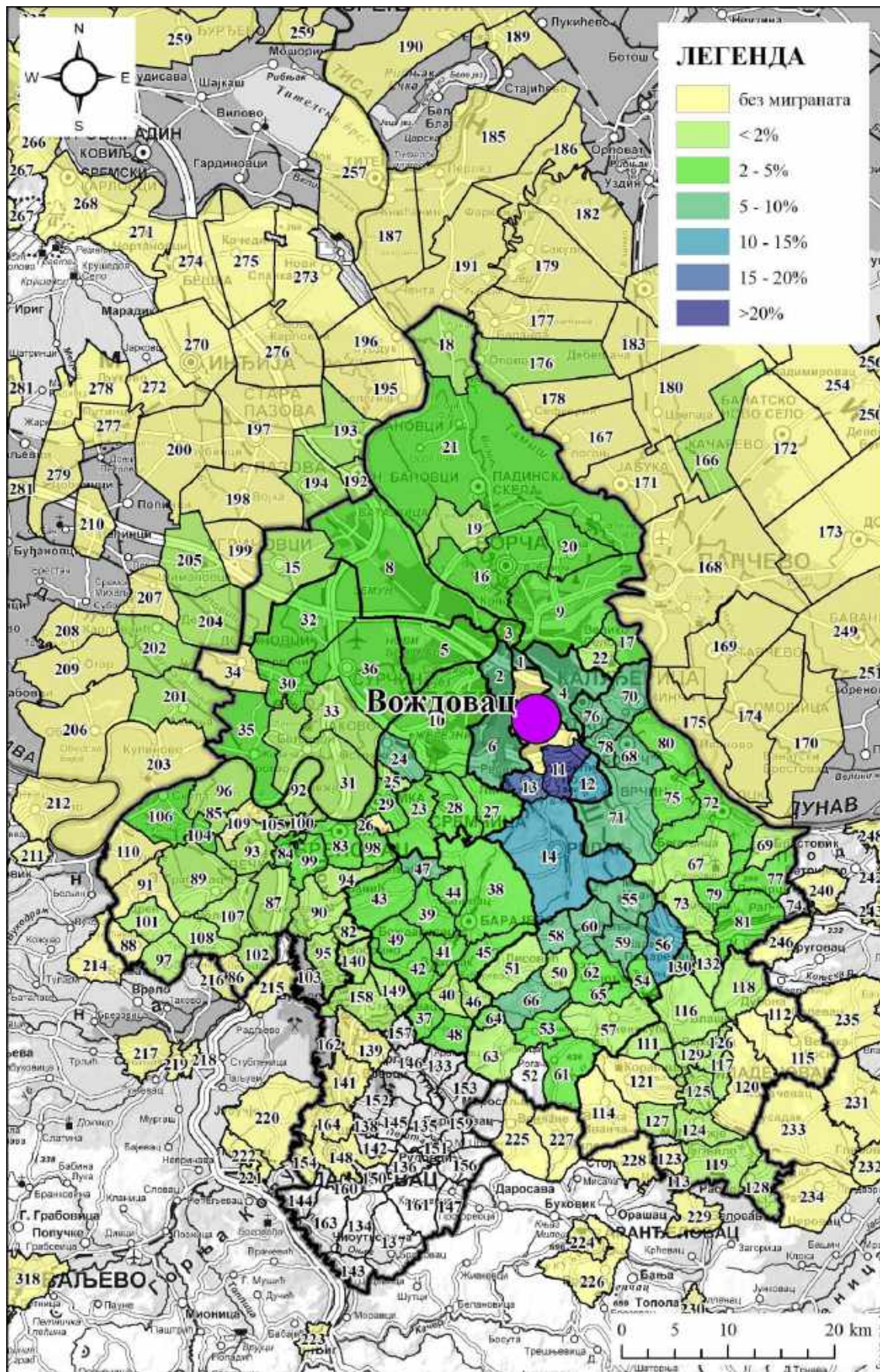
Бели Поток је било једино изразито усмерено зависно насеље у дневном урбаном систему Вождовца 2002. године (Слика 24). Из њега је долазило 276 активних становника који обављају занимање што је представљало 1,2% укупног броја дневних миграната у центру рада. Једино насеље из ове групе припадало је општини Вождовац.

Као и у претходном случају, Пиносава је представљала једино јако усмерено зависно насеље у дневном урбаном систему Вождовца. Из њега је, према подацима из 2002. године ка овом центру рада дневно мигрирало 185 радника. Тај број представљао је 0,8% укупног контингента миграната. Као и Бели Поток, Пиносава је део општине Вождовац.

Из групе средње усмерено зависних насеља ка Вождовцу је дневно мигрирало 546 активних становника који обављају занимање, односно 182 просечно по насељу. Овај скуп чинили су: Зуце (94), Рипањ (398) и Мали Пожаревац (54). Три насеља чинила су 1,5% укупног броја, а њихов удео у укупном броју дневних миграната износио је 2,3%. Општини Вождовац припадала су два насеља, док је преостало насеље део општине Сопот.

Слабо усмерено зависних насеља чинио је скуп од њих 18, из којих је ка Вождовцу дневно мигрирало 9.202 радника, или 511 у просеку. Ову групу 2002. године су, према степену зависности, сачињавали: Врчин (243), Лештане (263), Парцани (16), Сенаја (10), Калуђерица (606), Раковица (2.392), Звездара (3.198), Раља (66), Болеч (125), Стојник (14), Винча (126), Поповић (26), Мељак (28), Врачар (1.117), Савски венац (828), Остружница (76), Мала Иванча (27) и Заклопача (41). Њихов број је чинио 8,7% свих насеља у систему, а из њих је долазило 39,6% укупног броја дневних миграната. Највише насеља из ове групе припадало је општини Гроцка (6), затим општини Сопот (5), док су сва остала насеља распоређена по једно у свакој од 7 општина: Барајево, Врачар, Звездара, Младеновац, Раковица, Савски венац и Чукарица.

Периферију дневног урбаног система Вождовца 2002. чинило је 44 усмерено независних насеља, из којих је долазило 12.156 дневних миграната. Из једног насеља периферије, ка Вождовцу, је у просеку мигрирало 276 радника. Популационо најзначајнија насеља периферије, према степену зависности, била су: Чукарица (2.302),

Слика 24. Дневни урбани систем Вождовца 2002. године (структура у %)

Напомена: Графичким прилозима обухваћена су сва насеља која учествују у дневном миграционом систему Београда, при чему су насеља која немају дневне мигранте запослене у језгру одређеног подсистема обележена са „без миграната“.

Палилула (1.725), Нови Београд (3.705), Барајево (118), Сремчица (239), Борча (507), Стари град (749), Земун (1.725) и Сурчин (128). Независна насеља представљала су 21,4% укупног броја, а из њих је долазило 52,3% свих дневних миграната.

Дневни урбани систем Вождовца 2011. године — Према подацима из 2011. године, дневни урбани систем Вождовца чинило је 327 насеља из којих је долазило 28.699 радника, или 88 у просеку (Табела 23). Од укупног броја запослених, на територији дела насеља Београд, који припада општини Вождовац, дневни мигранти су учествовали са 67,6%.

Једино изразито усмерено зависно насеље 2011. године, било је Зуце (Слика 25). Ка Вождовцу из овог насеља је дневно мигрирало 149 активних становника који обављају занимање. Тај број је представљао 0,5% од укупног броја дневних миграната. Зуце је део општине Вождовац.

Табела 23. Структура дневног урбаног система Вождовца 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	149	0,5	149	0,5	1	149	0,3	1	0,3
15-20	1.040	3,6	1.189	4,1	3	347	0,9	4	1,2
10-15	51	0,2	1.240	4,3	1	51	0,3	5	1,5
5-10	16.214	56,5	17.454	60,8	26	624	8,0	31	9,5
2-5	9.323	32,5	26.777	93,3	66	141	20,2	97	29,7
0-2	1.922	6,7	28.699	100,0	230	8	70,3	327	100,0
Укупно	28.699	100,0	28.699	100,0	327	88	100,0	327	100,0

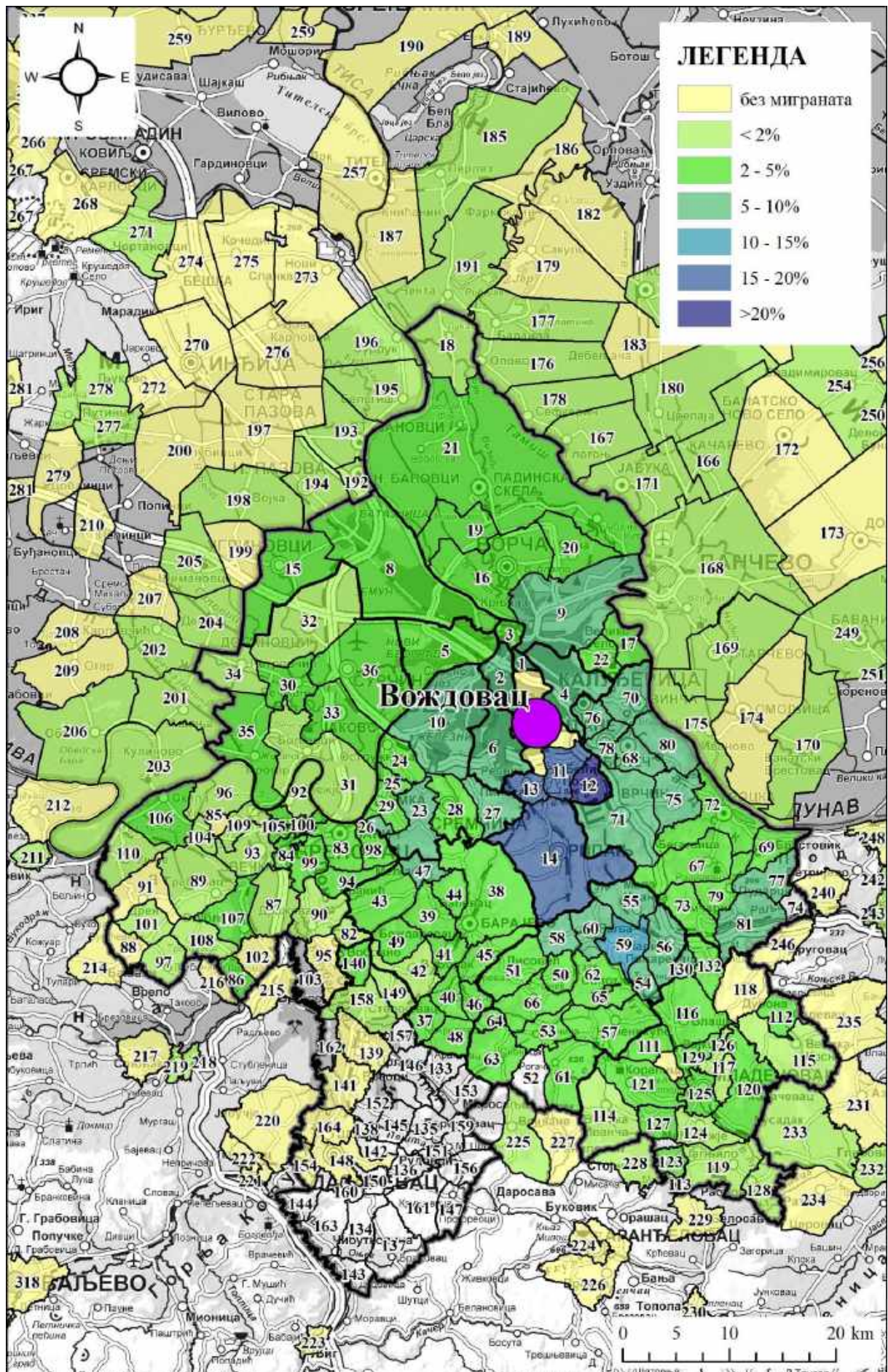
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Групу јако усмерено зависних чинила су 3 насеља из којих је ка Вождовцу дневно мигрирало укупно 1.040 радника, односно 347 просечно. Овај скуп представљала су насеља: Бели Поток (241), Пиносава (199) и Рипањ (600). Њихов удео у укупном броју насеља износио је 0,9%, а из њих је долазило 3,6% свих дневних миграната. Сва три насеља припадају општини Вождовац.

У групи средње усмерено зависних насеља, према подацима 2011. године, налазио се само Поповић. Из њега ка Вождовцу је дневно мигрирао 51 активан становник који обавља занимање. Поповић је представљао 0,3% свих насеља система, а удео у укупном броју дневних миграната износио је 0,2%. Једино насеље ове групе, део је општине Сопот.

Скуп слабо усмерено зависних чинило је 26 насеља. Из овог скупа долазило је 16214 дневних миграната, што је просечно 624 по насељу. Према степену зависности, даваоци миграната били су: Врчин (283), Раља (77), Сенаја (6), Раковица (3.145), Лештане (293), Мељак (44), Мала Иванча (36), Болеч (159), Калуђерица (707), Мали Пожаревац (31), Винла (165), Звездара (3.986), Парцани (11), Руцка (6), Ђуринци (19), Умчари (52), Заклопача (40), Врачар (1.204), Велика Моштаница (59), Чукарица (2.900), Ритопек (51), Савски венац (790), Рушањ (80), Камендол (17), Палилула (2.048) и Манић (5). Удео ове групе у укупном броју насеља је износио 8%, док је удео у укупном броју дневних миграната износио 56,5%. Насеља су распоређена у 10 различитих београдских општина. Највише их је припадало општини Гроцка (9), затим општини Сопот (5), па Чукарици (4) и Барајеву (2), док је по једно насеље припадало општинама: Врачар, Звездара, Младеновац, Палилула, Раковица и Савски венац.

Слика 25. Дневни урбани систем Вождовца 2011. године (структура у %)

Усмерено независних насеља у дневном урбаном систему Вождовца 2011. године било је 66, а из њих је долазило 9.323 дневних миграната, односно 141 у просеку. Из ове групе, популационо најзначајнија насеља су: Барајево (133), Нови Београд (3.747), Сремчица (298), Стари град (792), Борча (705), Гроцка (106), Земун (1.902), Сурчин (158), Младеновац – варош (158) и Обреновац (179). Периферија је представљала 20,2% свих насеља у систему, а удео у укупном броју дневних миграната је био 32,5%.

Број дневних миграната који су обављали занимање на територији дела насеља Београд који припада општини Вождовац, у посматраном периоду повећан је за 5.460, односно 23,5%. Насеља, која су учествовала у дневном урбаном систему Вождовца, забележила су значајно увећање и било их је 121 више него 2002. године, док је просечан број миграната по насељу смањен за 25. Укупан број запослених у језгру овог дневног урбаног система повећан је за 7.262, односно 20,6%. Удео миграната у укупно запосленим лицима је, такође забележио пораст који је износио 1,6%. У категорији изразито усмерено зависних није дошло до промене броја насеља. Према оба посматрана пописа, овој групи је припадао један члан. Пошто је 2011. године дошло до замене насеља у овој категорији, број дневних миграната је смањен за 127, односно 46% у односу на 2002. годину. Број јако усмерено зависних насеља је повећан за 2, као и дневни мигранти из ове зоне којих је било 855 више. Просечан број миграната по насељу ове групе повећан је за 162. У категорији средње усмерено зависних било је 2 насеља мање, док је број дневних миграната умањен за 495, као и просечан број за 131. Слабо усмерено зависна насеља су забележила највећи пораст. Контингент дневних миграната који је долазио из ове зоне увећан је за 7.012, односно 76,2%, док је сам број насеља већи за 8, а просечан број миграната за 113. Са друге стране, насеља периферије су забележила знатан пад. Скуп дневних миграната који је из њих долазио, смањен је за 2.833, односно 23,3%, број насеља за 22, а просечан број миграната за 135.

Вождовац је, као центар рада, привлачио радну снагу првенствено из сопственог општинског залеђа. Насеља периурбаног појаса, која припадају наведеној општини, у оба посматрана пописа показала су велику функционалну зависност од дела насеља Београд који припада Вождовцу. Поред тога, овом центру у значајној мери су гравитирала и поједина насеља субурбаног појаса, пре свега општине Сопот.

3.2.2.2 Дневни урбани систем Врачара

Насеља чијим активним становницима, Врачар представља одредиште обављања занимања, чине дневни урбани систем ове градске општине. Врачар целом својом територијом припада насељу Београд и представља једну од централних градских општина. У односу на остале делове насеља, Врачар се, према испољавању функције рада, сврстава у центре рада слабијег значаја.

Дневни урбани систем Врачара 2002. године — Врачар је, према подацима из 2002. године примао 25.521 дневног мигранта из 173 насеља (Табела 24). Просечно, из једног насеља је дневно мигрирало 148 радника. Укупан број лица која су обављала занимање на територији Врачара износио је 30.731, а удео дневних миграната у том броју био је 83%.

Табела 24. Структура дневног урбаног система Врачара 2002. године

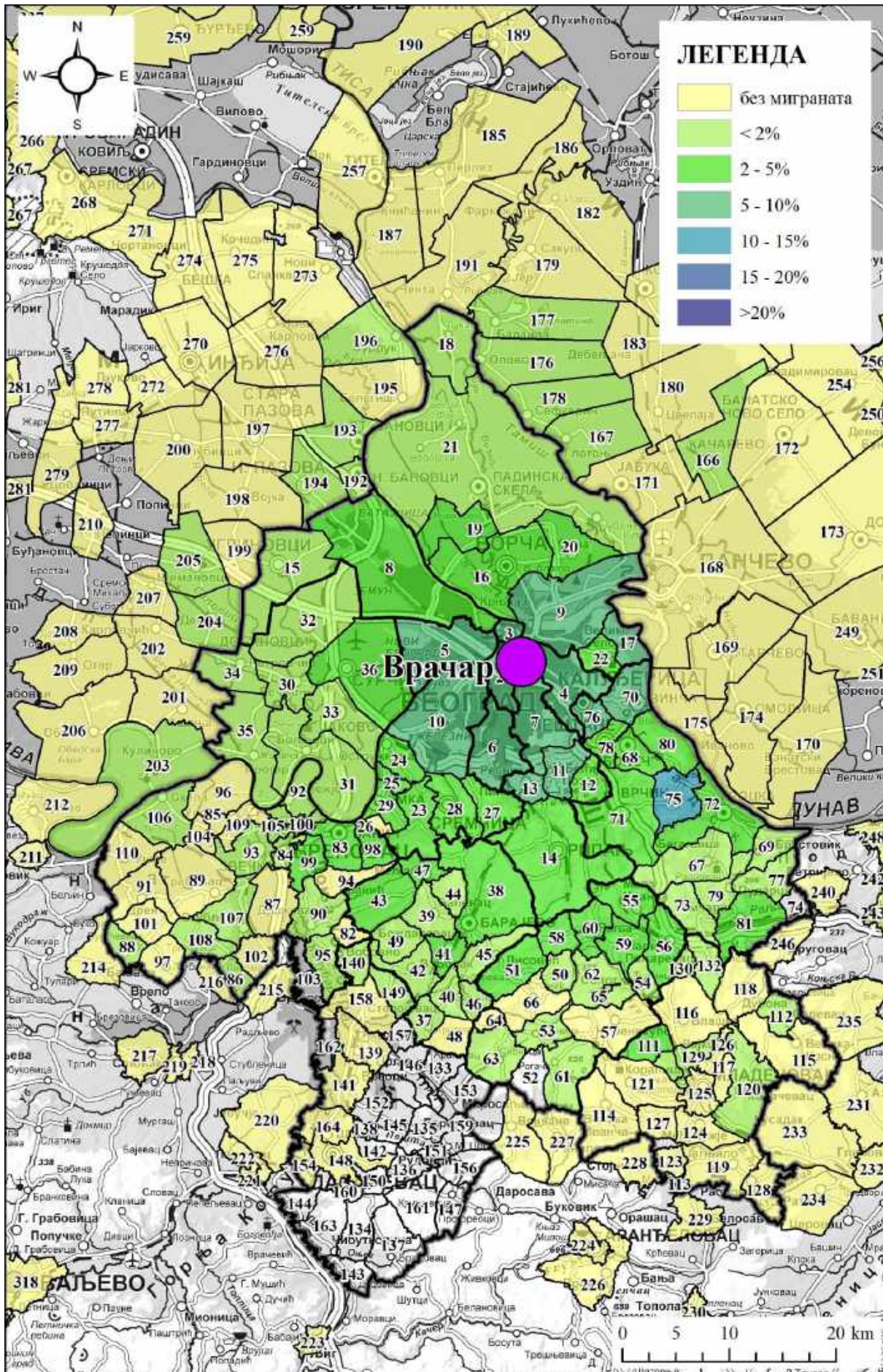
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20									
10-15	87	0,3	87	0,3	1	87	0,6	1	0,6
5-10	20.499	80,3	20.586	80,7	13	1.577	7,5	14	8,1
2-5	4.012	15,7	24.598	96,4	24	167	13,9	38	22,0
0-2	923	3,6	25.521	100,0	135	7	78,0	173	100,0
Укупно	25.521	100,0	25.521	100,0	173	148	100,0	173	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У дневном урбаном систему Врачара 2002. године није било изразито усмерено зависних и јако усмерено зависних насеља, а једино средње усмерено зависно насеље била је Заклопача, део општине Гроцка (Слика 26). Из Заклопаче је ка Врачару, дневно мигрирало 87 активних становника који обављају занимање, што је представљало 0,3% укупног броја дневних миграната, док је овај једночлани скуп представљао 0,6% свих насеља у систему.

Слабо усмерено зависних насеља, према подацима из 2002. године, било је 13. Из њих је дневно мигрирало 20.499 активних становника који обављају занимање. Просечно, из једног насеља овог скупа, ка Врачару је мигрирало 1.577 радника. Ову групу, према степену зависности, чинили су: Вождовац (3.292), Звездара (3.389), Стари град (1.289), Савски венац (985), Палилула (2.180), Велико Село (49), Бели Поток (70), Калуђерица (482), Чукарица (2.606), Нови Београд (4.176), Винча (115), Раковица (1.817) и Пиносава (49). Слабо усмерено зависна насеља представљала су 7,5% укупног броја, а удео дневних миграната који су из њих долазили износио је 80,3%. Од ових насеља, 3 су припадала општини Вождовац, по 2 општинама Гроцка и Палилула, док је по једно насеље представљало општине: Звездара, Нови Београд, Раковица, Савски венац, Стари град и Чукарица.

Групу усмерено независних насеља у дневном урбаном систему Врачара чинило је њих 24. Из њих је долазило укупно 4.012 дневних миграната, односно 167 просечно по једном насељу. Популационо најзначајнији чланови овог скупа били су: Борча (594), Лештане (141), Врчин (121), Сремчица (252), Рипањ (127), Земун (1.826) и Сурчин (114). Периферна насеља чинила су 13,9% укупног броја, а 15,7% је износио њихов удео у броју свих дневних миграната.

Слика 26. Дневни урбани систем Врачара 2002. године (структура у %)

Дневни урбани систем Врачара 2011. године — У дневним миграцијама ка Врачару, према подацима за 2011. годину, учествовало је 23.393 радника из укупно 258 насеља (Табела 25). Просечно, из једног насеља долазио је 91 активан становник који обавља занимање. У укупном броју запослених лица на територији Врачара, удео дневних миграната износио је 80,8%.

Табела 25. Структура дневног урбаног система Врачара 2011. године

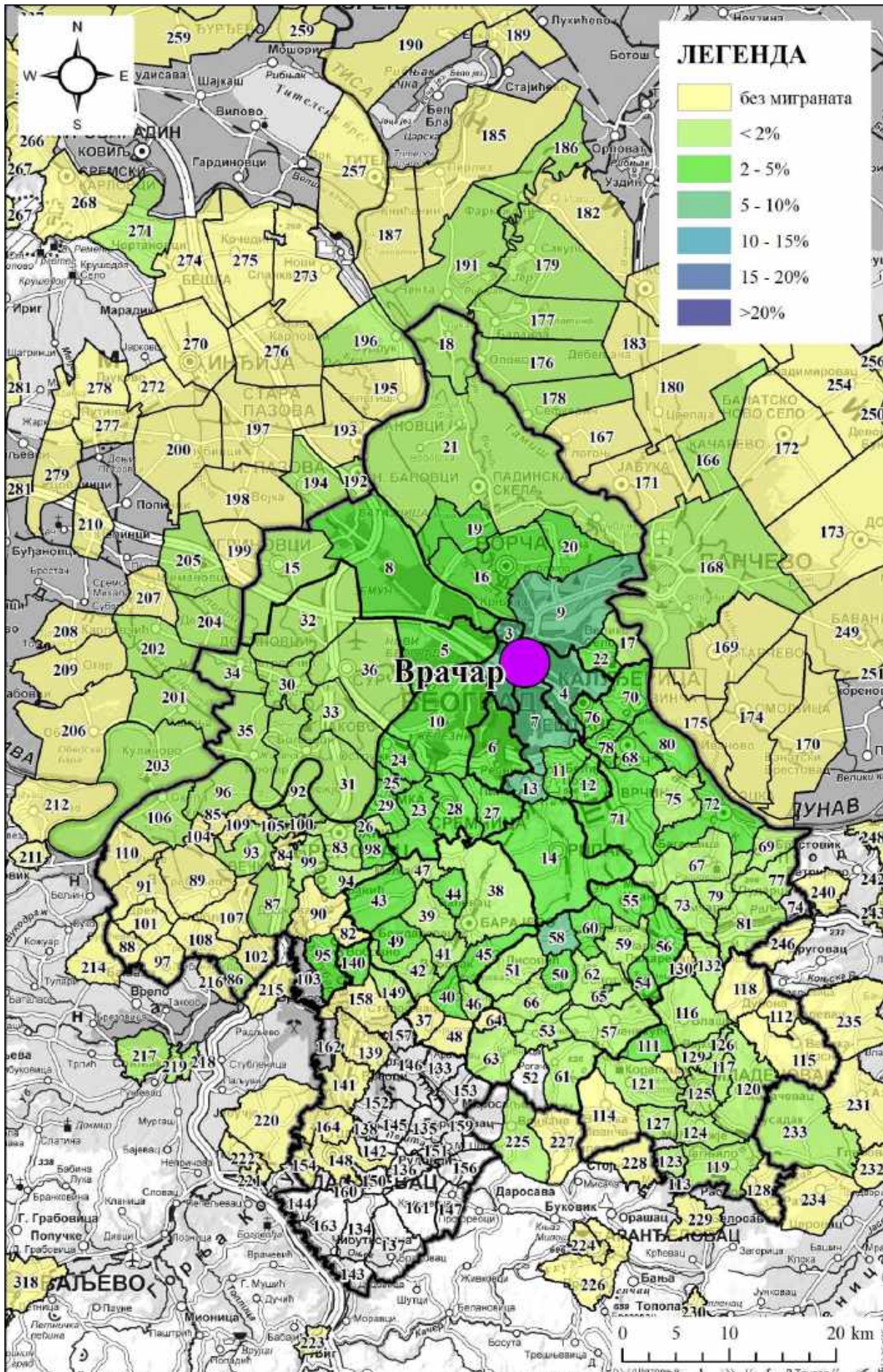
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20									
10-15									
5-10	10.960	46.9	10.960	46.9	7	1.566	2.7	7	2.7
2-5	10.725	45.8	21.685	92.7	40	268	15.5	47	18.2
0-2	1.708	7.3	23.393	100.0	211	8	81.8	258	100.0
Укупно	23.393	100.0	23.393	100.0	258	91	100.0	258	100.0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У категоријама изразито усмерено зависних, јако усмерено зависних и средње усмерено зависних насеља у дневном урбаном систему Вождовца 2011. године није било чланова. А у групи слабо усмерено зависних, налазило се 7 насеља из којих је долазило 10.960 дневних миграната, односно 1.566 просечно (Слика 27). Овај скуп према степену зависности, сачињавали су: Звездара (3.617), Парцани (10), Вождовац (3.115), Стари град (1.114), Савски венац (836), Палилула (221) и Пиносава (57). Слабо усмерено зависна насеља представљала су 2,7% укупног броја, а из њих је долазило 46,9% свих дневних миграната. Из ове категорије, два насеља су била део општине Вождовац, док је општине Звездара, Палилула, Савски венац, Сопот и Стари град представљало по једно насеље.

Из периферних, односно усмерено независних насеља ка Врачару је мигрирало 10.725 радника, док је њих било укупно 40. Просечно, из једног насеља периферије, долазило је 268 активних становника који обављају занимање. Најзначајнији представници ове групе били су: Лештане (153), Чукарица (2.156), Раковица (1.570), Калуђерица (380), Борча (633), Нови Београд (3.075), Рипањ (123), Врчин (103), Сремчица (212) и Земун (1.519). Усмерено независна насеља представљала су 15,5% укупног броја, а удео радника који је из њих долазио чинио је 45,8% свих дневних миграната дневног урбаног система Врачара.

Укупан број дневних миграната смањен је за 2.128, односно 8,3%, док је број насеља у систему повећан за 85. Просечан број миграната који су долазили из једног од њих имао је за 57 мању вредност него 2002. године. Према подацима из посматраног периода, забележено је смањење броја миграната и насеља даваоца и у категорији средње усмерено зависних и у категорији слабо усмерено зависних. Заклопача, као једино средње усмерено насеље је 2002. године, са 74 миграната мање 2011. године није било у утврђеним зонама дневног урбаног система Врачара. У класи слабо усмерено зависних контингент миграната је смањен за 9.539, односно 46,5%, а број насеља за 6, док је просечан број миграната био мањи за 11. Са друге стране, периферију је чинило 16 насеља више, као и скуп дневних миграната већи за 6.713, односно 167,3%. Такође, повећан је просечан број миграната по насељу периферије за 101.

Слика 27. Дневни урбани систем Врачара 2011. године (структура у %)

Дневни урбани систем чије језгро представља градска општина Врачар, сврстава се у подсистеме насеља Београд са мањим обимом дневне миграције радне снаге. Његова оријентација је, пре свега, усмерена на унутарнасељска кретања, односно на раднике са местом становања у оквиру неког од других делова насеља Београд.

3.2.2.3 Дневни урбани систем Звездаре

Скуп свих насеља, чијим дневним мигрантима је место рада на територији општине Звездара, представља дневни урбани систем Звездаре. Она чини једну од шест градских општина које целом својом територијом чине део насеља Београд. Посматрано у односу на остале делове насеља Београд, према испољавању функције рада, Звездара има улогу центра рада средњег значаја.

Дневни урбани систем Звездаре 2002. године — Дневни урбани систем Звездаре 2002. године сачињавала су 194 насеља из којих је долазило 20.408 активних становника који обављају занимање (Табела 26). Просечно, из једног насеља је дневно мигрирало 105 радника. Укупан број запослених лица на територији Звездаре износио је 33.552, док је 60,8% тог броја био удео дневних миграната.

Табела 26. Структура дневног урбаног система Звездаре 2002. године

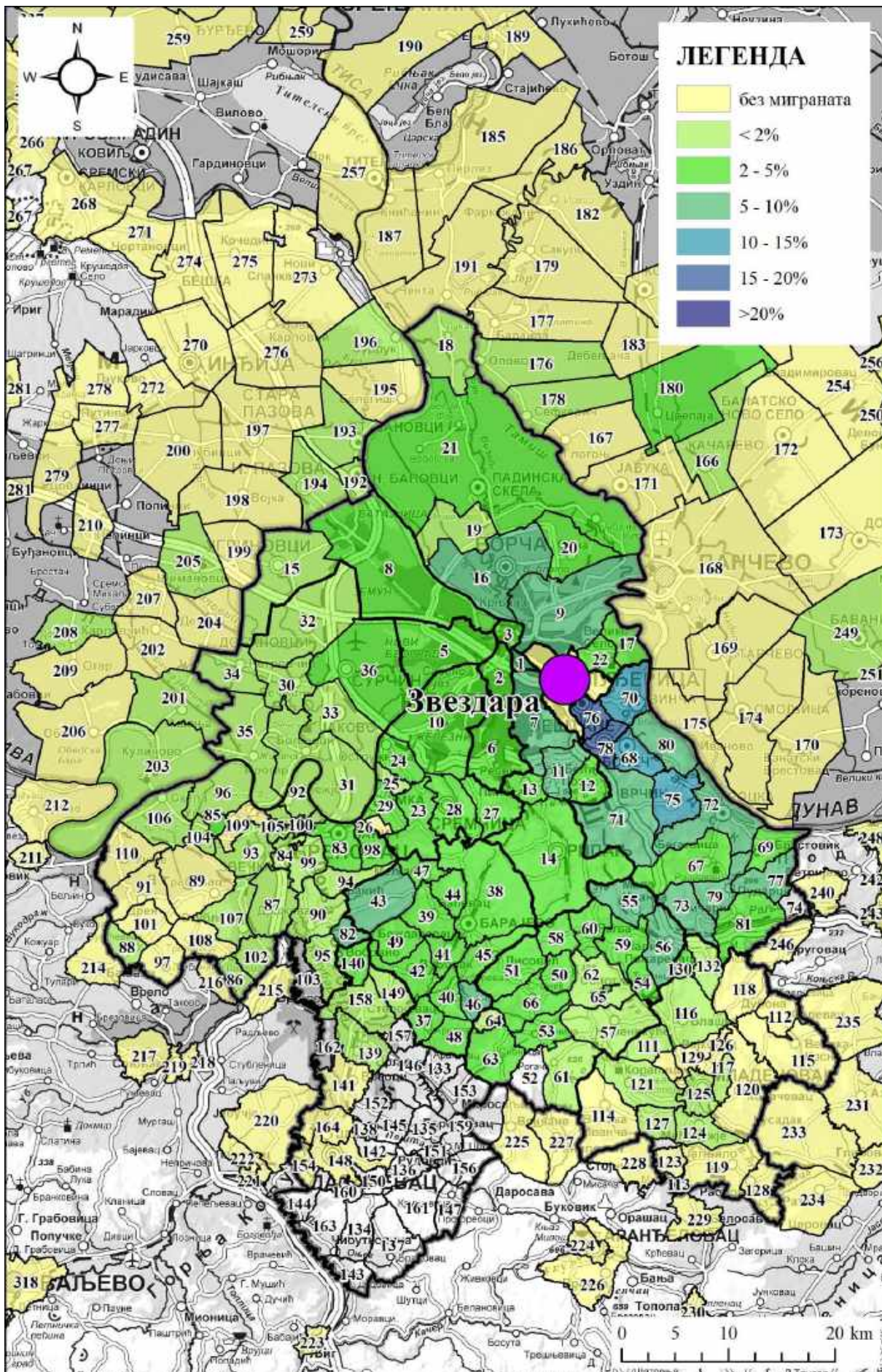
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20	2019	9.9	2019	9.9	2	1010	1.0	2	1.0
10-15	664	3.3	2683	13.1	3	221	1.5	5	2.6
5-10	7421	36.4	10104	49.5	16	464	8.2	21	10.8
2-5	9478	46.4	19582	96.0	51	186	26.3	72	37.1
0-2	826	4.0	20408	100.0	122	7	62.9	194	100.0
Укупно	20408	100.0	20408	100.0	194	105	100.0	194	100.0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Према подацима из 2002. године, изразито усмерено зависних насеља у дневном урбаном систему Звездаре није било, док је из категорије јако усмерено зависних насеља дневно мигрирало 2.019 активних становника који обављају занимање (Слика 28). Радници су долазили из Калуђерице (1.553) и Лештана (466). Ова група представљала је 1% свих насеља, а удео дневних миграната који су из њих долазили износио је 9,9% укупног броја. Оба насеља ове категорије делови су општине Гроцка.

Скуп средње усмерено зависних чинила су 3 насеља. Из ове групе дневно је мигрирало 664 активних становника који обављају занимање, или просечно 221 радник по насељу. Према степену зависности, овај скуп су чинили: Винча (302), Болеч (274) и Заклопача (88). У укупном броју, удео средње усмерено зависних насеља, износио је 1,5%, а удео дневних миграната који су из њих долазили 3,3%. Општини Гроцка припадају сва три насеља из ове групе.

Из слабо усмерено зависних насеља ка Звездари дневно је мигрирао 7.421 активан становник који обавља занимање. Групу је чинило 16 насеља из којих је просечно долазило 464 радника. Скуп су представљали: Манић (14), Врчин (228), Пударци (47), Дражањ (49), Камендол (32), Мала Иванча (36), Ритопек (61), Палилула (2.146), Вождовац (2.645), Борча (729), Гроцка (161), Баљевац (10), Вранић (78), Врачар (1.091), Бели Поток (66) и Мали Пожаревац (28).

Слика 28. Дневни урбани систем Звездаре 2002. године (структура у %)

Слабо усмерено зависна насеља представљала су 8,2% укупног броја, а њихов удео у свим дневним мигрантима износио је 36,4%. Општини Гроцка припадало је највише насеља ове групе (6), по 2 су припадала општинама Барајево, Вождовац, Палилула и Сопот, а по једно општинама Врачар и Обреновац.

Укупно 51 насеље представљало је групу усмерно независних, односно периферију дневног урбаног система Звездаре 2002. године. Из овог скупа, дневно је мигрирало 9.478 радника, односно 186 просечно из једног насеља. Популационо најзначајнији представници ове групе били су: Сремчица (261), Барајево (102), Стари град (718), Савски венац (556), Раковица (1.271), Рипањ (120), Нови Београд (2.544), Чукарица (1.489), Земун (1.269) и Сурчин (111). Насеља периферије имала су удео од 26,3% у укупном броју, а из њих је долазило 46,4% миграната.

Дневни урбани систем Звездаре 2011. године — На територији Звездаре, према подацима из 2011. године, је обављало занимање 23.220 дневних миграната из укупно 302 насеља (Табела 27). Из једног од њих је, у просеку, долазило 77 радника. У центру дневног урбаног система, укупан број запослених лица износио је 37.745, од тог броја, дневни мигранти су представљали 61,5%.

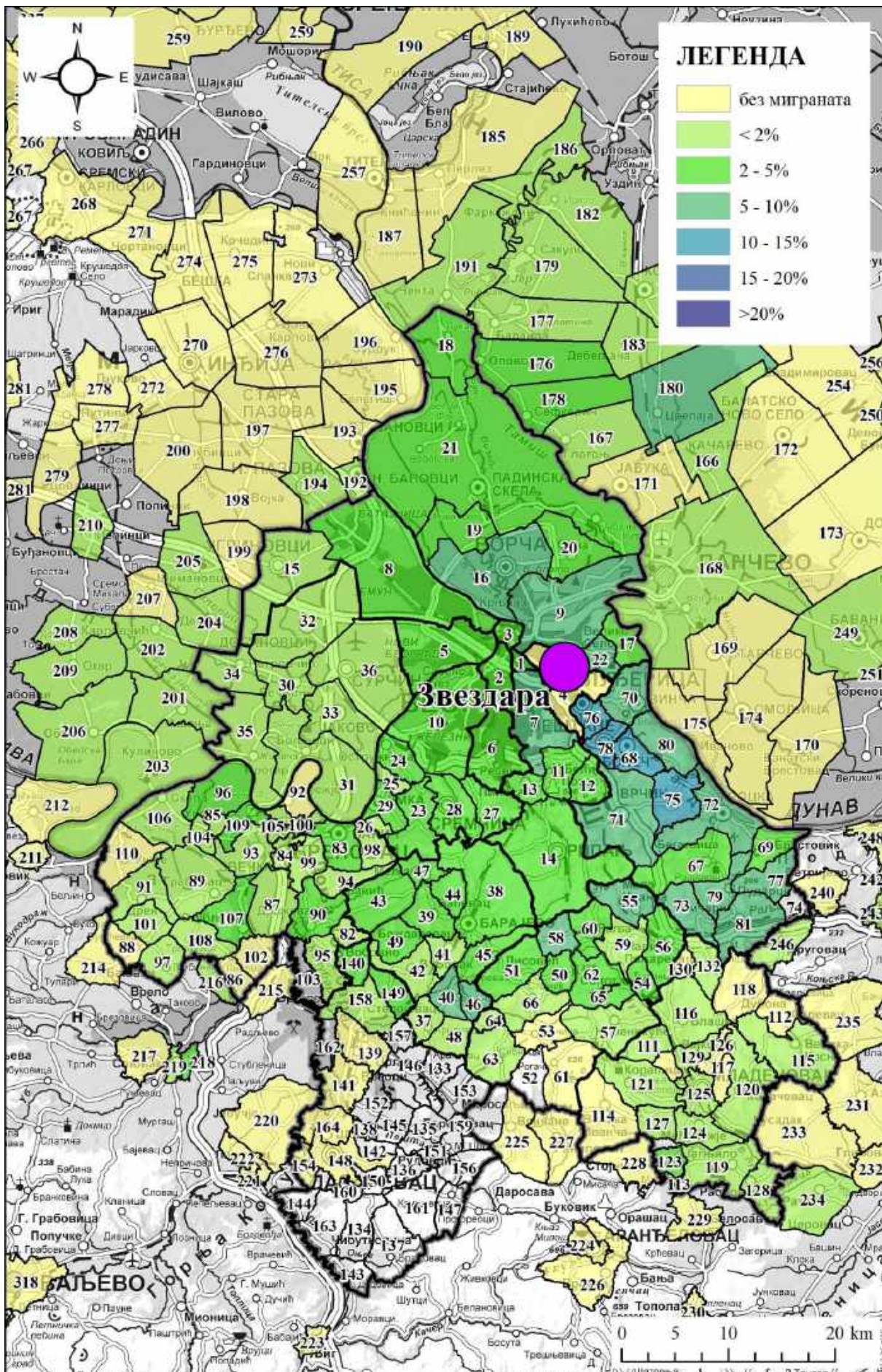
Табела 27. Структура дневног урбаног система Звездаре 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20									
10-15	2.000	9,8	2.000	9,8	4	500	1,3	4	1,3
5-10	8.111	39,9	10.111	49,7	18	451	6,0	22	7,3
2-5	8.457	41,6	18.568	91,2	47	180	15,6	69	22,8
0-2	1.785	8,8	20.353	100,0	233	8	77,2	302	100,0
Укупно	20.353	100,0	20.353	100,0	302	67	100,0	302	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Према подацима из 2011. године, изразито усмерено и јако усмерено зависних насеља у дневном урбаном систему Звездаре није било, док је 4 насеља било у групи средње усмерено зависних (Слика 29). Из њих је дневно мигрирало 2.000 активних становника који обављају занимање, односно 500 просечно по насељу. Скуп су, према степену зависности, чинили: Калуђерица (1.292), Болеч (239), Заклопача (73) и Лештане (396). У укупном броју насеља, средње усмерено зависно су представљала 1,3%, а удео њихових миграната износио је 8,6%. Сва четири насеља ове групе, део су општине Гроцка.

Скуп слабо усмерено зависних чинило је 18 насеља, са укупно 8.111 активних становника запослених на територији Звездаре. У просеку, из једног насеља ове групе је долазило 451 радник. Скуп су чинили: Винча (225), Парцани (12), Камендол (24), Сланци (40), Црепаја (80), Врчин (177), Палилула (2.485), Манић (6), Ритопек (54), Вождовац (2.808), Борча (880), Бељина (10), Пударци (26), Умчари (44), Мала Иванча (24), Гроцка (138), Дражањ (26) и Врачар (1.052). Слабо усмерено зависна су чинила 6% свих насеља, а из њих је долазило 34,4% укупног броја дневних миграната. Општини Гроцка припадало је 8 насеља ове групе, а 3 општине Палилула, по 2 Барајеву и Сопоту, а по једно општинама Вождовац, Врачар и Ковачица.

Слика 29. Дневни урбани систем Звездаре 2011. године (структура у %)

Усмерено независна насеља су Звездари давала 11.324 дневна мигранта, док је њихов број износио 47. Просечно, из једног је долазио 241 радник. Популационо најзначајнији представници периферије били су: Рипањ (123), Стари град (1.114), Савски венац (836), Сремчица (212), Раковица (1.570), Чукарица (2.156), Нови Београд (3.075) и Земун (1.519). Усмерено независна насеља су представљала 15,6% укупног броја, а њихов удео у свим дневним мигрантима износио је 48,8%.

Контингент миграната запослених у језгру система смањен је за 55, односно 0,3%, док је број насеља из којих су долазили за 108 био већи него 2002. године. Као и укупан, просечан број активних становника једног од насеља, који су занимање обављали на територији Звездаре, смањен је за 28 у посматраном периоду. Контингент дневних миграната из јако усмерено зависних насеља у посматраном периоду смањен је за 2.019, пошто су оба насеља која су чинила ову зону 2002. године, променила категорију. У групи средње усмерено зависних било је једно насеље више 2011. године, а контингент дневних миграната увећан три пута, док је њихов просечан број по насељу био већи за 279. Скуп слабо усмерено зависних насеља, у посматраном периоду увећан је за два члана, а број становника који су из њих долазили за 690, односно 9,3%. Са друге стране, просечан број миграната по насељу ове зоне имао је за 13 мању вредност 2011. у односу на 2002. годину. Периферија овог система смањена је за 4 насеља, а број радника из ове зоне за 1.021, односно 10,8%. Док је просечан број дневних миграната који су долазили из једног од насеља периферије, смањен за 6 у посматраном периоду.

За дневни урбани систем чије језгро чини градска општина Звездара, може се рећи да има и саобраћајну усмереност. Истакнута је веза са насељима дуж смедеревског пута која припадају општини Гроцка, посебно са Калуђерицом која је због свог интензивног раста практично срасла са урбаним језгром, односно насељем Београд. Такође, Звездара је у значајној мери била оријентисана на дневну мобилност радне снаге из суседних делова насеља Београд.

3.2.2.4 Дневни урбани систем Земун

Дневни урбани систем Земун чине сва насеља, чијим активним становницима, који занимање обављају на територији другог насеља/дела насеља, коначно одредиште дневне миграције представља део насеља Београд који припада општини Земун. Центар рада, односно језгро дневног урбаног система једним делом припада територији насеља Београд, док је општинско залеђе ван граница насеља. Према осталим деловима већу улогу у испољавању функције рада.

Дневни урбани систем Земун 2002. године — У Земуну је 2002. године обављало занимање 29.306 активних становника из 232 насеља која су чинила његов дневни урбани систем (Табела 28). Просечно 126 миграната је долазило из једног од њих. Укупан број лица која су била запослена у Земуну износио је 51.563, од чега су 56,8% били дневни мигранти.

Изразито усмерено зависна насеља у дневном урбаном систему Земун 2002. године било је 9 (Слика 30). Из њих је долазило 4.920 дневних миграната, односно 547 у просеку. Према степену зависности, скуп су чинили: Угриновци (896), Прогар (129), Нови Бановци (881), Бољевци (351), Добановци (696), Нова Пазова (1.247), Стари Бановци (364), Петровчић (102) и Бечмен (254). Од укупног броја, изразито усмерено зависна насеља су представљала 3,9%, а њихови дневни мигранти 16,8%. Посматрано по општинама, 5 насеља ове групе припадало је општини Сурчин, 3 општини Стара Пазова (Сремска област) и једно општини Земун.

Табела 28. Структура дневног урбаног система Земуна 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	4.920	16,8	4.920	16,8	9	547	3,9	9	3,9
15-20	1.205	4,1	6.125	20,9	2	603	0,9	11	4,7
10-15	8.350	28,5	14.475	49,4	6	1.392	2,6	17	7,3
5-10	220	0,8	14.695	50,1	4	55	1,7	21	9,1
2-5	13.558	46,3	28.253	96,4	54	251	23,3	75	32,3
0-2	1.053	3,6	29.306	100,0	157	7	67,7	232	100,0
Укупно	29.306	100,0	29.306	100,0	232	126	100,0	232	100,0

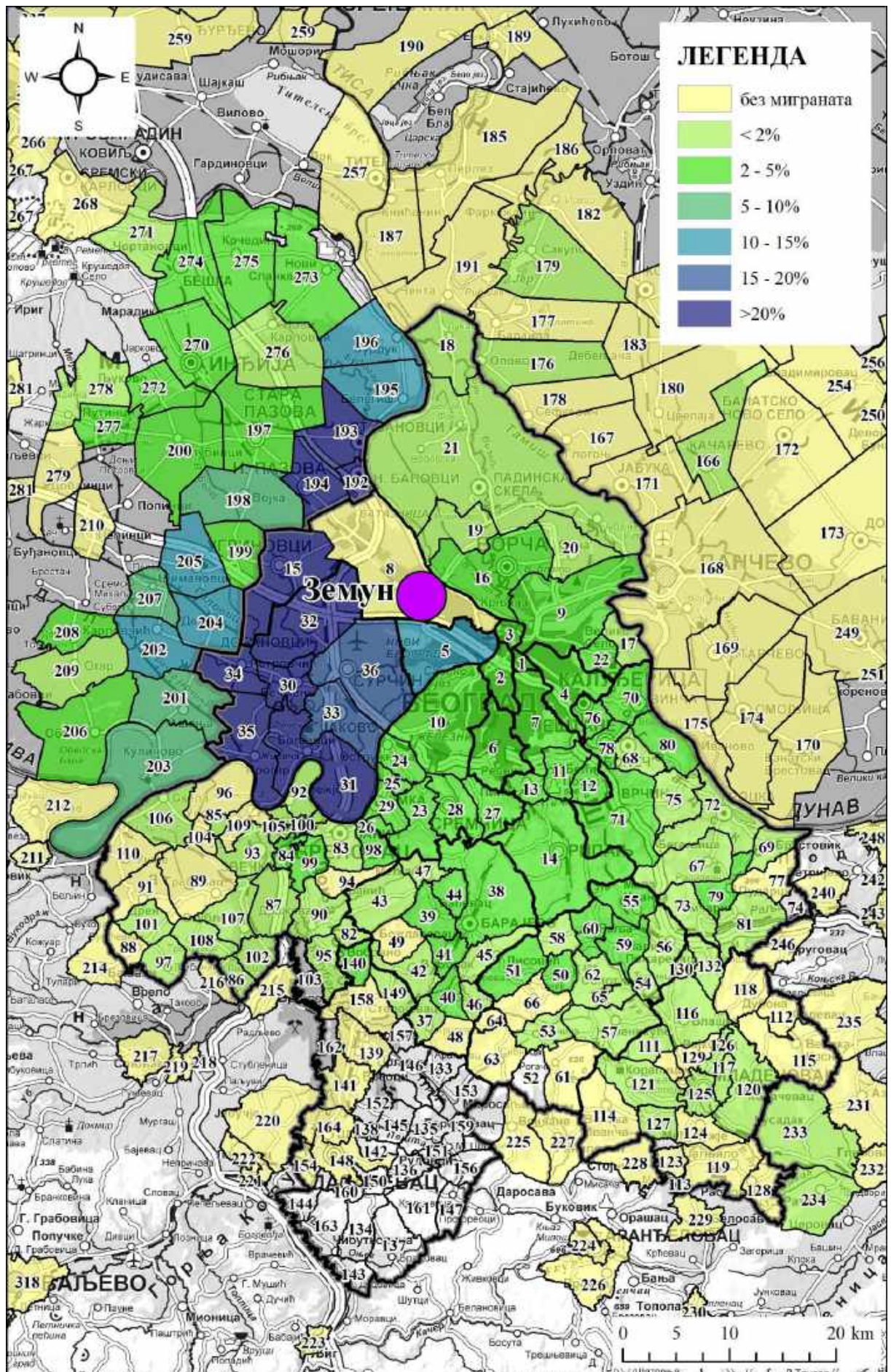
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Из групе јако усмерено зависних насеља, у Земун је 2002. године, дневно мигрирало 1.205 активних становника који обављају занимање. У групи је било 2 насеља, а просечно из једног од њих мигрирало је 603 радника. Јаково (388) и Сурчин (817) су чинили ову зону у дневном урбаном систему Земуна. У укупном броју насеља, њихов удео је износио 0,9%, а из њих је долазило 4,1% свих дневних миграната. Оба насеља из овог скупа део су општине Сурчин.

Средње усмерено зависна насеља је представљало њих 6 са 8.350 активних становника који су занимање обављали у Земуну. Просечно, из једног насеља је долазило 1.392 дневна мигранта. Овај скуп су чинили: Деч (78), Белегиш (147), Карловчић (57), Сурдук (54), Нови Београд (7.899) и Шимановци (115). Средње усмерено зависна су представљала 2,6% свих насеља, а њихови радници 28,5% свих дневних миграната. Сремским општинама припадало је 5 насеља (Пећинци 3 и Стара Пазова 2), док је преостало насеље представљала општина Нови Београд.

Скуп слабо усмерено зависних чинило је 4 насеља, са 220 дневних миграната, односно 55 у просеку. Та насеља, према степену зависности су била: Купиново (58), Ашања (46), Сремски Михаљевци (21) и Војка (95). У укупном броју, слабо усмерено зависна насеља су имала удео од 1,7%, а из њих је долазило 0,8% свих дневних миграната.

Усмерено независна чинила је група од 54 насеља, са 13.558 дневних миграната. Просечно из једног од њих долазило је 251 радник. Популационо најзначајнији представници групе били су: Чукарица (2.101), Савски венац (669), Сремчица (255), Вождовац (1.431), Стара Пазова (262), Раковица (1.405), Стари град (778), Звездара (1.827), Палилула (1.317), Врачар (734), Инђија (294), Борча (448), и Мала Моштаница (274). Периферија је чинила 23,3% укупног броја насеља, а њихови становници 46,3% свих дневних миграната.

Слика 30. Дневни урбани систем Земунa 2002. године (структура у %)

Дневни урбани систем Земунa 2011. године — Дневни урбани систем Земунa 2011. године чинило је 337 насеља, са 29.010 дневних миграната који су занимање обављали на подручју центра рада (Табела 29). У просеку 86 радника је долазило по насељу. Од свих запослених лица у Земуну, дневни мигранти су представљали 56%.

Табела 29. Структура дневног урбаног система Земунa 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
20+	1.873	6,5	1.873	6,5	2	937	0,6	2	0,6
15-20	1.481	5,1	3.354	11,6	4	370	1,2	6	1,8
10-15	868	3,0	4.222	14,6	7	124	2,1	13	3,9
5-10	8.149	28,1	12.371	42,6	9	905	2,7	22	6,5
2-5	14.349	49,5	26.720	92,1	59	243	17,5	81	24,0
0-2	2.290	7,9	29.010	100,0	256	9	76,0	337	100,0
Укупно	29.010	100,0	29.010	100,0	337	86	100,0	337	100,0

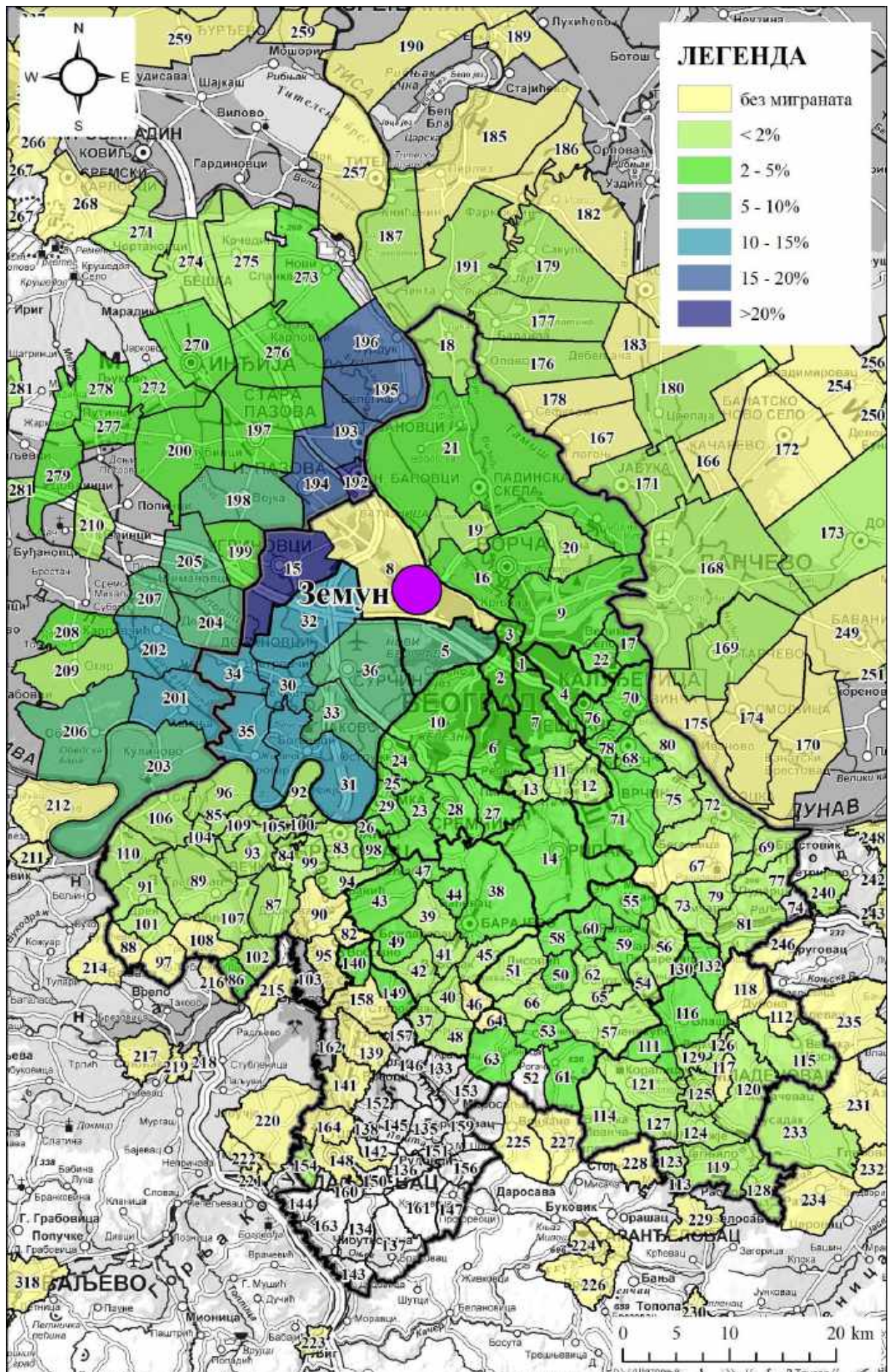
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Из изразито усмерено зависних насеља, у Земуну је обављало занимање 1.873 активни становника односно 937 у просеку из једног од њих (Слика 31). Ову групу су представљали Угриновци (1.167) и Нови Бановци (706). Изразито усмерено зависна су 0,6% свих насеља, а радници који су из њих долазили 6,5% свих миграната у дневном урбаном систему. Угриновци су део општине Земун, а Нови Бановци општине Стара Пазова (Сремска област).

Скуп јако изразито усмерених чинила су 4 насеља, а из њих је долазило 1.481 дневни мигрант. У просеку, једно од насеља, давало је Земуну 370 радника. Групу су, према степену зависности, чинили: Сурдук (63), Стари Бановци (353), Белегиш (149) и Нова Пазова (916). Од укупног броја насеља, јако усмерено зависна су представљала 1,2%, а њихов удео у укупном броју дневних миграната износио је 5,1%. Сви чланови овог скупа, део су општине Стара Пазова, односно Сремске области.

Средње усмерено зависна насеља чинила је група од 7 насеља. Из њих је, ка Земуну, дневно мигрирало 868 радника, односно 124 у просеку, по једном насељу. Ову зону су представљали Ашања (64), Прогар (61), Бољевци (160), Добановци (352), Петровчић (56), Бечмен (138) и Карловчић (37). Њихов удео у укупном броју насеља је износио 2,1%, док су њихови радници чинили 3% свих миграната у дневном урбаном систему. Општини Сурчин припадало је 5 насеља ове групе, док су 2 припадала општини Пећинци и Сремској области.

Групу слабо усмерено зависних насеља чинило је њих 9, са 8.149 дневних миграната. Просечно, из једног од њих, ка Земуну је мигрирало 905 радника. Овај скуп су чинили: Јаково (215), Сурчин (581), Деч (46), Нови Београд (7.054), Купиново (42), Шимановци (72), Војка (99), Сремски Михаљевци (19) и Обреж (21). Слабо усмерено зависна насеља су представљала 2,7% укупног броја, а њихов удео у свим дневним мигрантима је износио 28,1%. Општини Сурчин припадала су 2 насеља, а једно је представљала општина Нови Београд, док су остала насеља припадала Сремској области, распоређена у две општине: Печинци (5) и Стара Пазова (1).

Слика 31. Дневни урбани систем Земунa 2011. године (структура у %)

Укупно 59 насеља чинило је групу усмерено независних, односно периферију дневног урбаног система Земуна 2011. године. Из њих је дневно мигрирало 14.349 радника, односно 243 просечно по насељу. Популационо најзначајнији представници скупа били су : Стара Пазова (266), Чукарица (2.271), Савски венац (611), Вождовац (2.073), Палилула (1.592), Раковица (1.520), Сремчица (258), Борча (592), Стари град (657), Звездара (2.008), Врачар (713), Инђија (864) и Калуђерица (278). У укупном броју насеља, периферна су имала удео од 17,5% док је из њих долазило 49,5% свих дневних миграната.

Интензитет дневних миграција је забележио благи пад, пошто је контингент миграната смањен за 296, односно 1%. Број насеља је повећан за 105, док је просечан број активних становника једног од њих, који су занимање обављали у језгру система, био мањи за 40 него 2002. године. Из изразито усмерено зависних насеља, контингент дневних миграната је смањен за 3.047, док је и сама категорија имала 7 чланова мање. Просечан број миграната који су долазили из једног од насеља ове групе увећан је за 390. Број радника који су долазили из јако усмерено зависних насеља увећан је за 276, односно 22,9%, док је број насеља дуплиран, а просечан број миграната смањен за 233. У категорији средње усмерено зависних је забележен највећи пад, пошто је укупан број миграната из ове групе био мањи за 7.482, а просечан за 1.268, док је скуп чинило једно насеље више него 2002. године. Насупрот њима, у категорији слабо усмерено зависних је уочен највећи пораст са 7.929 више миграната, као и 5 насеља више у 2011. години. Просечан број миграната по насељу ове групе увећан је за 850. За 5 чланова је увећан и скуп насеља периферије дневног урбаног система Земуна, а број дневних миграната који су из њих долазили за 791, односно 5,8%, док је њихов просечан број био за 8 мањи.

Део насеља Београд, који припада општини Земун, и поред административно-територијалних промена у посматраном периоду, задржао је карактер језгра дневног урбаног система са значајним просторним обухватом. Због његовог положаја, у оквиру сремског дела Београда и контактне зоне саме Београдске области у значајној мери његов функционални утицај прелази границе административног подручја Београда. Такође, значајну интеракцију остварује са Новим Београдом и својим некадашњим насељима, који сада припадају општини Сурчин.

3.2.2.5 Дневни урбани систем Новог Београда

Насеља чијим радницима дневним мигрантима, Нови Београд представља исходиште, односно место рада, чине његов дневни урбани систем. Језгро система је једна од општина које се целом својом територијом налазе у границама насеља Београд. У односу на остале делове насеља, Нови Београд, према степену испољавања функције рада има улогу центра рада већег значаја.

Дневни урбани систем Новог Београда 2002. године — Нови Београд је 2002. године био центар дневног урбаног система који је чинило 238 насеља са 39.227 дневних миграната (Табела 30). Просечно, из једног насеља, долазило је 165 активних становника који обављају занимање. Укупан број запослених лица на територији Новог Београда 2002. године износио је 64.632, од тога удео дневних миграната износио је 60,7%.

Табела 30. Структура дневног урбаног система Новог Београда 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	2.249	5,7	2.249	5,7	4	562	1,7	4	1,7
15-20	707	1,8	2.956	7,5	2	354	0,8	6	2,5
10-15	7.296	18,6	10.252	26,1	4	1.824	1,7	10	4,2
5-10	26.527	67,6	36.779	93,8	35	758	14,7	45	18,9
2-5	1.330	3,4	38.109	97,1	40	33	16,8	85	35,7
0-2	1.118	2,9	39.227	100,0	153	7	64,3	238	100,0
Укупно	39.227	100,0	39.227	100,0	238	165	100,0	238	100,0

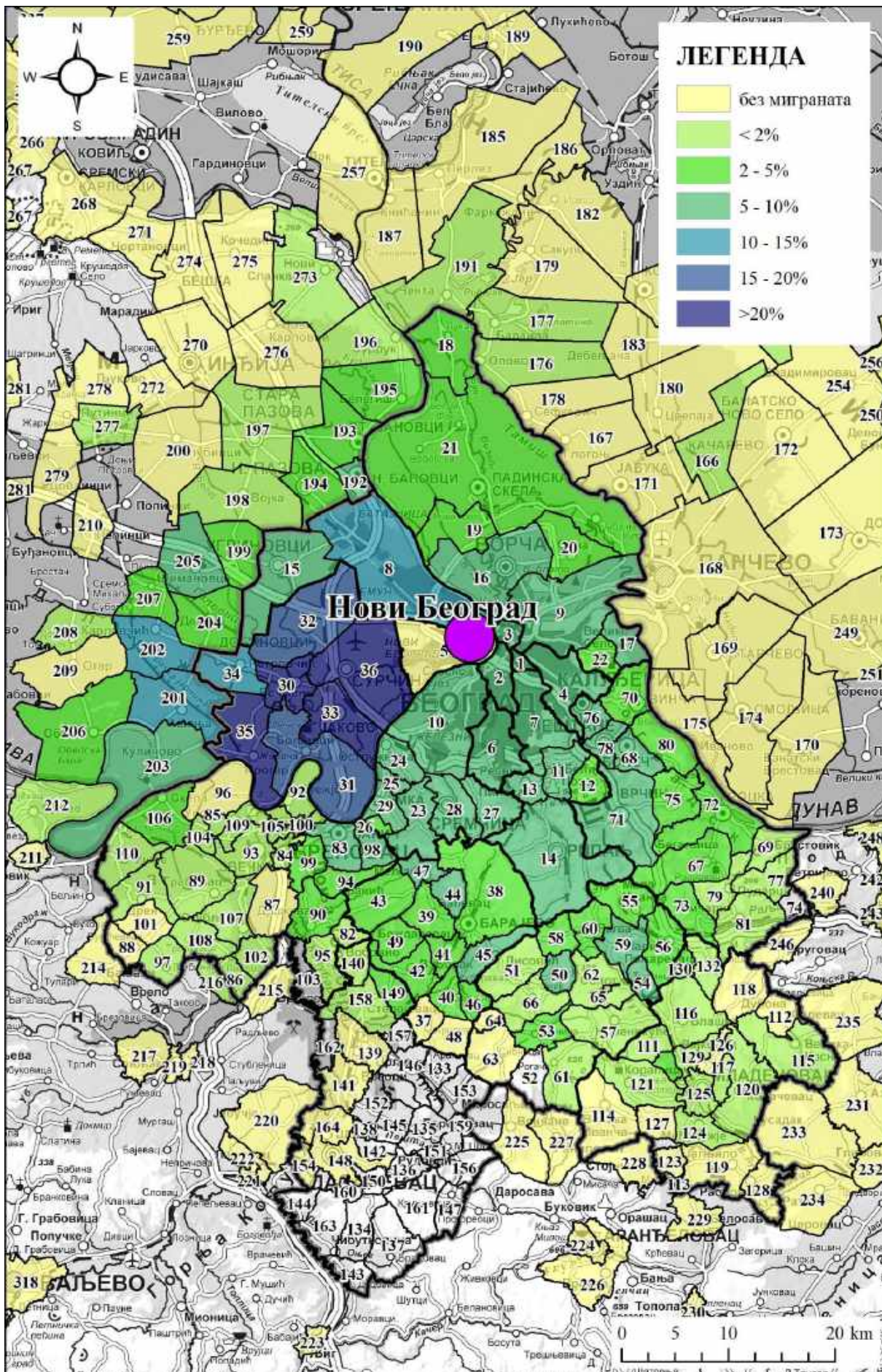
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Изразито усмерено зависних насеља било је 4 (Слика 32). Из њих је ка Новом Београду дневно мигрирало 2.249 радника, односно 562 просечно по насељу. Групу су чинили: Бечмен (371), Јаково (553), Сурчин (1.231) и Прогар (94). Од укупног броја, изразито усмерено зависна насеља су представљала 1,7%, а њихови становници 5,7% свих учесника дневног урбаног система Новог Београда. Сви чланови овог скупа припадају општини Сурчин.

Из јако усмерено зависних насеља долазило је 707 дневних миграната, односно 354 у просеку. Групу су представљали Добановци (475) и Бољевци (232). Ова два насеља представљала су 0,8% укупног броја, а запослени који су из њих долазили 1,8% свих дневних миграната. И Добановци и Бољевци припадају општини Сурчин.

Скуп средње усмерено зависних чинило је 4 насеља, из којих је долазило 7.296 дневних миграната, односно 1.826 у просеку. Ову групу су представљали: Петровчић (73), Земун (7.108), Ашања (66) и Карловчић (49). У укупном броју, средње зависна насеља су имала удео 1,7%, а из њих је долазило 18,6% свих дневних миграната. По једно насеље је припадало општинама Сурчин и Земун, док су преостала два део општине Пећинци, односно Сремске области.

Слабо усмерено зависна је представљало 35 насеља, са 26.527 дневних миграната. У просеку, из једног од њих, долазило је 758 радника. Скуп су, према степену зависности, чинили: Угриновци (233), Савски венац (1.485), Стари град (1.835), Врачар (1.846), Вождовац (4.105), Нови Бановци (276), Чукарица (4.083), Рушањ (134), Сремчица (482), Звездара (3.719), Палилула (2.772), Раковица (2.604), Калуђерица (638), Гунцати (52), Мељак (34), Борча (845), Бели Поток (83), Велико Село (53), Лештане (188), Остружница (86), Лисовић (22), Болеч (126), Пиносава (56), Пећани (9), Врчин (148), Поповић (25), Велика Моштаница (53), Умка (89), Ђуринци (16), Рипањ (184), Барич (123), Шимановци (60), Купиново (32), Бабе (4) и Мала Моштаница (27). Ових 35 насеља представљало је 14,7% укупног броја, а њихови становници 67,6% свих дневних миграната. Највише насеља ове групе припадало је општини Чукарица (7), затим Вождовац и Гроцка (по 4), општинама Барајево, Палилула и Сопот припадало је по 3 насеља, 2 Обреновцу, а по једно општинама: Врачар, Звездара, Земун, Раковица, Савски венац и Стари град. Преостала 3 насеља, део су Сремске области, распоређена у општинама Пећинци (2) и Стара Пазова (1).

Слика 32. Дневни урбани систем Новог Београда 2002. године (структура у %)

Скуп усмерено независних чинило је 40 насеља, из којих је долазило 1.330 дневних миграната. Из једног насеља периферије, просечно је 33 активних становника обављало занимање на територији Новог Београда. Популационо најзначајнији чланови скупа били су: Нова Пазова (248), Барајево (112) и Падинска Скела (105). Сва усмерено независна насеља представљала су 16,8% укупног броја, а радници који су из њих долазили имали су удео од 3,4% у свим дневним мигрантима.

Дневни урбани систем Новог Београда 2011. године — Дневни урбани систем Новог Београда 2011. године чинило је 354 насеља, из којих је у центар рада мигрирало 59.139 активних становника који обављају занимање (Табела 31). Просечно из једног насеља, долазило је 167 радника. Дневни мигранти су имали удео од 65% у свим запосленим на територији Новог Београда, којих је било 90.998.

Табела 31. Структура дневног урбаног система Новог Београда 2011. године

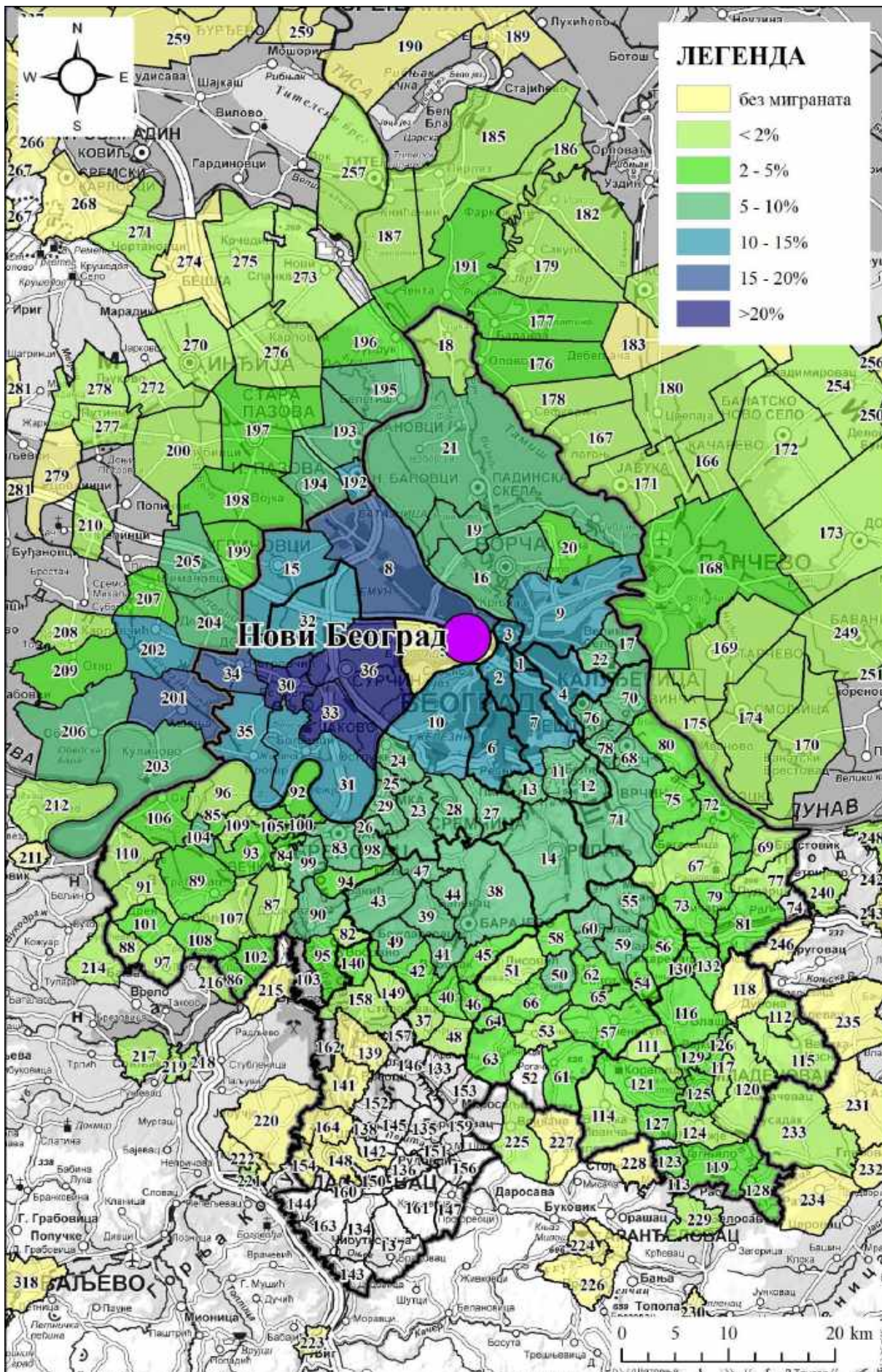
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	2.172	3,7	2.172	3,7	3	724	0,8	3	0,8
15-20	9.703	16,4	11.875	20,1	3	3.234	0,8	6	1,7
10-15	35.972	60,8	47.847	80,9	14	2.569	4,0	20	5,6
5-10	6.503	11,0	54.350	91,9	46	141	13,0	66	18,6
2-5	2.133	3,6	56.483	95,5	57	37	16,1	123	34,7
0-2	2.656	4,5	59.139	100,0	231	11	65,3	354	100,0
Укупно	59.139	100,0	59.139	100,0	354	167	100,0	354	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У групи изразито усмерено зависних налазила су се 3 насеља (Слика 33). Из њих је долазило 2.172 дневна мигранта, односно 726 у просеку. Ову зону су сачињавали: Бечмен (314), Сурчин (1.422) и Јаково (436). Изразито усмерено зависна насеља су представљала 0,8% укупног броја, а њихов удео у свим дневним мигрантима износио је 3,7%. Сва три насеља део су општине Сурчин.

Јако усмерено зависна представљала су 3 насеља са 9.703 активних становника који су занимање обављали на територији Новог Београда. Просечно, из једног од њих, долазило је 3.234 дневних миграната. Скуп су чинили: Петровчић (95), Земун (9.540) и Ашања (68). Ова три насеља чинила су 0,8% укупног броја, а њихови радници 16,4% свих дневних миграната. По једно насеље је припадало општинама Сурчин и Земун, а преостала општини Пећинци, односно Сремској области.

Скупу средње усмерено зависних насеља је припадало 14 чланова. Из ове зоне дневно је мигрирало 35.972 радника, односно 2.569 просечно из једног насеља. Према степену зависности скуп су чинили: Добановци (468), Бољевци (186), Савски венац (1.900), Угриновци (491), Врачар (2.647), Чукарица (6.403), Стари град (2.228), Карловчић (44), Вождовац (5.988), Прогар (52), Нови Бановци (347), Палилула (4.645), Звездара (6.376) и Раковица (4.197). У укупном броју, средње усмерено зависна насеља су имала удео од 4%, док је из њих долазило 60,8% свих дневних миграната. Општини Сурчин припадало је 3 насеља, а по једно општинама: Вождовац, Врачар, Звездара, Земун, Палилула, Раковица, Савски венац, Стари град и Чукарица. Преостала два насеља, део су Сремске области и то општина Пећинци и Стара Пазова.

Слика 33. Дневни урбани систем Новог Београда 2011. године (структура у %)

Из групе слабо усмерено зависних, коју су чинила 46 насеља, дневно је мигрирало 6.503 радника. У просеку тај број је износио 141 по једном од њих. Та насеља су била: Сремчица (667), Борча (1.524), Шиљаковац (818), Умка (157), Белегић (75), Рушањ (131), Остружница (119), Мала Моштаница (42), Сланци (50), Мељак (47), Купиново (43), Калуђерица (772), Обреж (29), Велика Моштаница (80), Деч (40), Болеч (156), Дражевац (29), Пећани (13), Рипањ (237), Бабе (7), Нова Пазова (403), Гунцати (57), Вранић (86), Бождаревац (25), Руцка (6), Стари Бановци (130), Врчин (192), Мислођин (46), Лештане (243), Зуце (39), Бели Поток (82), Шимановци (69), Ратари (10), Винча (142), Ковилово (23), Пиносава (66), Баћевац (31), Раља (53), Барич (128), Мала Иванча (27), Поповић (26), Велико Село (29), Барајево (151), Падинска Скела (182), Манић (5), и Сремски Михаљевци (16). Њихов удео у укупном броју насеља износио је 13%, а 11% у свим дневним мигрантима. Највише чланова овог скупа представља део општине Барајево (8), затим општине Чукарица (7), па општина: Гроцка, Обреновац, Палилула (по 5) и општина Вождовац и Сопот (по 4). Укупно 8 насеља припада Сремској области и то општинама Пећинци (5) и Стара Пазова (3).

Периферију дневног урбаног система Новог Београда представљало је 57 усмерено независних насеља. Из ове зоне дневно је мигрирало 2.133 активних становника који обављају занимање, односно 37 просечно по насељу. Популационо најзначајнији представници периферије били су Обреновац (294), Стара Пазова (169), Панчево (637) и Младеновац (166). Од свих насеља, усмерено независна су чинила 16,1%, а 3,6% укупног броја дневних миграната долазило је из ове групе.

Број активних становника других насеља, који су занимање обављали у језгру овог система повећан је за 19.912, односно 50,8%. Сам скуп тих насеља, повећан је за 116 чланова, док је просечан број дневних миграната који су долазили из једног од њих био већи за 2 на крају посматраног периода. Број активних становника изразито усмерено зависних насеља који су занимање обављали на територији Новог Београда, у посматраном периоду, смањен је за 77, а сама категорија је имала једног члана мање. Са друге стране, просечан број дневних миграната из једног од насеља на које је језгро система имало највећи утицај повећан је за 162. Процентуално највећи пораст имали су дневни мигранти из јако усмерено зависних насеља, чији је број повећан за 8.996 у посматраном периоду. Скуп насеља је имао једног члана више, док је просечан број миграната који су долазили из једног од њих увећан за 2.881. Апсолутно највећи пораст имао је контингент дневних миграната из средње усмерено зависних насеља. Он је на крају посматраног периода био већи за 28.676, док је сама категорија имала 10 чланова више, а просечан број миграната по насељу увећан је за 745. Насупрот њима, број радника који су долазили из слабо усмерено зависних насеља смањен је за 20.024 и поред увећања групе за 11 чланова. Самим тим, просек је знатно смањен, па је из једног од насеља долазило 617 запослених мање. Контингент дневних миграната из насеља периферије увећан је за 803, односно 60,4%, а број насеља у категорији за 17, док је просечан број активних становника једног од њих, који су занимање обављали на територији Новог Београда увећан за 4.

Као и код Земуна, дневни урбани систем чије језгро представља градска општина Нови Београд, у значајној мери је својим просторним обухватом прелазио границе Београдске области. Поред значајне интеракције са наведеним Земуном и насељима општине Сурчин, у наведеном центру, треба истаћи пораст удела запослених из осталих делова насеља Београд. Посебно треба истаћи пораст значаја Новог Београда као центра рада у хијерархији подсистема насеља Београд.

3.2.2.6 Дневни урбани систем Палилуле

Дневни урбани систем Палилуле чине насеља, чијим је радницима исходиште дневне миграције на територији насеља Београд која припада овој општини. Палилула представља једну од општина које само једним делом спадају под границе насеља Београд. Посматрано у односу на остале делове и степен испољавања функције рада, Палилула, као центар, сврстава се у средње значајне.

Дневни урбани систем Палилуле 2002. године — Део насеља Београд који припада општини Палилула представљао је 2002. године центар дневног урбаног система који је чинило 212 насеља (Табела 32). Из њих, ка Палилули дневно је мигрирало 34.907 активних становника који обављају занимање, или 165 у просеку. Укупан број запослених лица у центру рада износио је 46.840, док је удео дневних миграната у њему био 74,5%

Табела 32. Структура дневног урбаног система Палилуле 2002. године

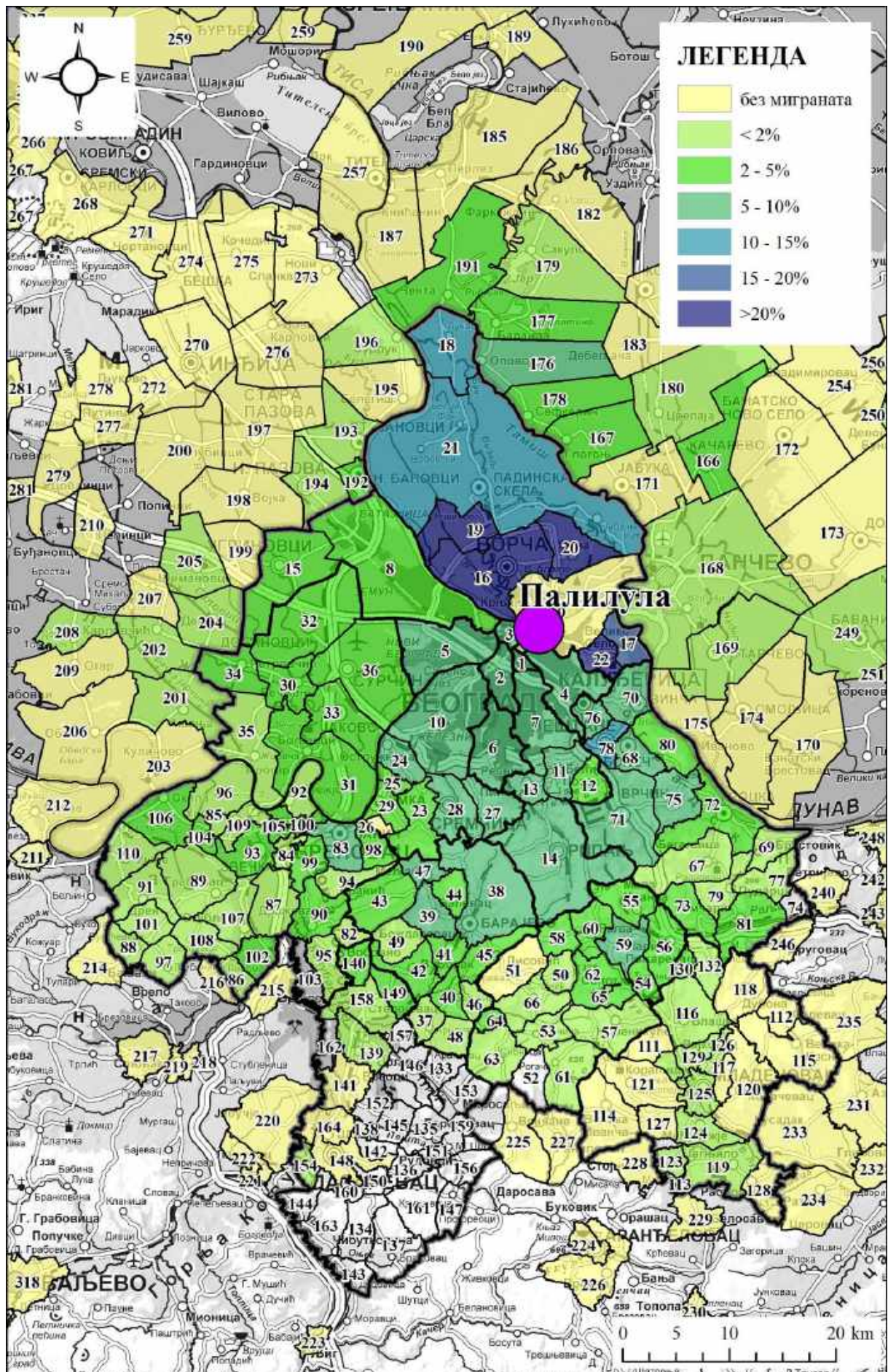
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	3.096	8,9	3.096	8,9	4	774	1,9	4	1,9
15-20	128	0,4	3.224	9,2	1	128	0,5	5	2,4
10-15	5.600	16,0	8.824	25,3	4	1.400	1,9	9	4,2
5-10	21.205	60,7	30.029	86,0	24	884	11,3	33	15,6
2-5	3.961	11,3	33.990	97,4	46	86	21,7	79	37,3
0-2	917	2,6	34.907	100,0	133	7	62,7	212	100,0
Укупно	34.907	100,0	34.907	100,0	212	165	100,0	212	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Изразито усмерено зависна представљала су 4 насеља (Слика 34). Из њих је Палилула добијала 3.096 радника, односно 774 у просеку. Ову групу насеља, према степену зависности сачињавали су: Овча (260), Ковилово (90), Сланци (169) и Борча (2.577). Од укупног броја, изразито усмерено зависна насеља су представљала 1,9%, а из њих је долазило 8,9% свих учесника у дневном урбаном систему. Сва 4 насеља, део су општине Палилула.

Категорију јако зависно усмерених насеља у дневном урбаном систему Палилуле 2002. године представљало је Велико Село. Из њега је у центар рада долазило 128 активних становника који обављају занимање. У укупном броју насеља, ова категорија је имала удео од 0,5%, док је у свим дневним мигрантима система удео износио 0,4%. Велико Село саставни је део општине Палилула.

Скуп средње усмерено зависних чинило је 4 насеља са 5.600 дневних миграната. Просечно из једног од њих, долазило је 1.400 радника. Ову групу су представљали: Дунавац (40), Падинска Скела (531), Лештане (311) и Звездара (4.718). Средње усмерено зависна су имала удео од 1,9% у укупном броју насеља, а њихови радници 16% у свим дневним мигрантима. Општинама Палилула припадала су 2 насеља, док су преостала 2 припадала општинама Гроцка и Звездара.

Слика 34. Дневни урбани систем Паличуле 2002. године (структура у %)

У групи слабо усмерено зависних налазило се 24 насеља. Из њих, ка Палилули, дневно је мигрирало 21.205 радника, односно 884 у просеку. Та насеља су била: Стари град (1.904), Калуђерица (757), Врачар (1.695), Винча (173), Опово (138), Вождовац (3.420), Заклопача (60), Савски венац (1.092), Болеч (146), Чукарица (3.151), Нови Београд (5.104), Раковица (2.251), Сремчица (372), Бели Поток (75), Поповић (26), Баћевац (29), Рипањ (185), Рушањ (85), Мељак (26), Врчин (140), Пиносава (50), Остружница (71), Барајево (138) и Барич (117). Од свих насеља, слабо усмерено зависна су чинила 11,3%, док је из њих долазило 60,7% свих дневних миграната. Највише насеља припадало је општини Гроцка (5), па општинама Вождовац и Чукарица (по 4), затим општини Барајево (3), док је по једно припадало општинама: Врачар, Нови Београд, Обреновац, Раковица, Савски венац, Сопот, Стари град и Опово (Јужнобанатска област).

Укупно 46 насеља чинило је скуп усмерено независних и из њих је долазило 3.961 дневни мигрант, или 86 у просеку Популационо најзначајнији представници групе били су: Земун (2.292), Гроцка (117), Сурчин (134) и Обреновац (183). Периферна насеља чинила су 21,7% укупног броја, а њихов удео у свим дневним мигрантима износио је 11,3%.

Дневни урбани систем Палилуле 2011. године — Према подацима из 2011. године, дневни урбани систем Палилуле чинило је 318 насеља из којих је долазило 33.954 активних становника који обављају занимање (Табела 33). Просечно, из једног насеља мигрирало је 107 радника. Од 46.363 укупно запослених лица у језгру система, дневни мигранти су представљали 73,2%.

Табела 33. Структура дневног урбаног система Палилуле 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	1.025	3,0	1.025	3,0	3	342	0,9	3	0,9
15-20	2.939	8,7	3.964	11,7	2	1.470	0,6	5	1,6
10-15	354	1,0	4.318	12,7	4	89	1,3	9	2,8
5-10	22.719	66,9	27.037	79,6	18	1.262	5,7	27	8,5
2-5	5.546	16,3	32.583	95,9	77	72	24,2	104	32,7
0-2	1.376	4,1	33.959	100,0	214	6	67,3	318	100,0
Укупно	33.959	100,0	33.959	100,0	318	107	100,0	318	100,0

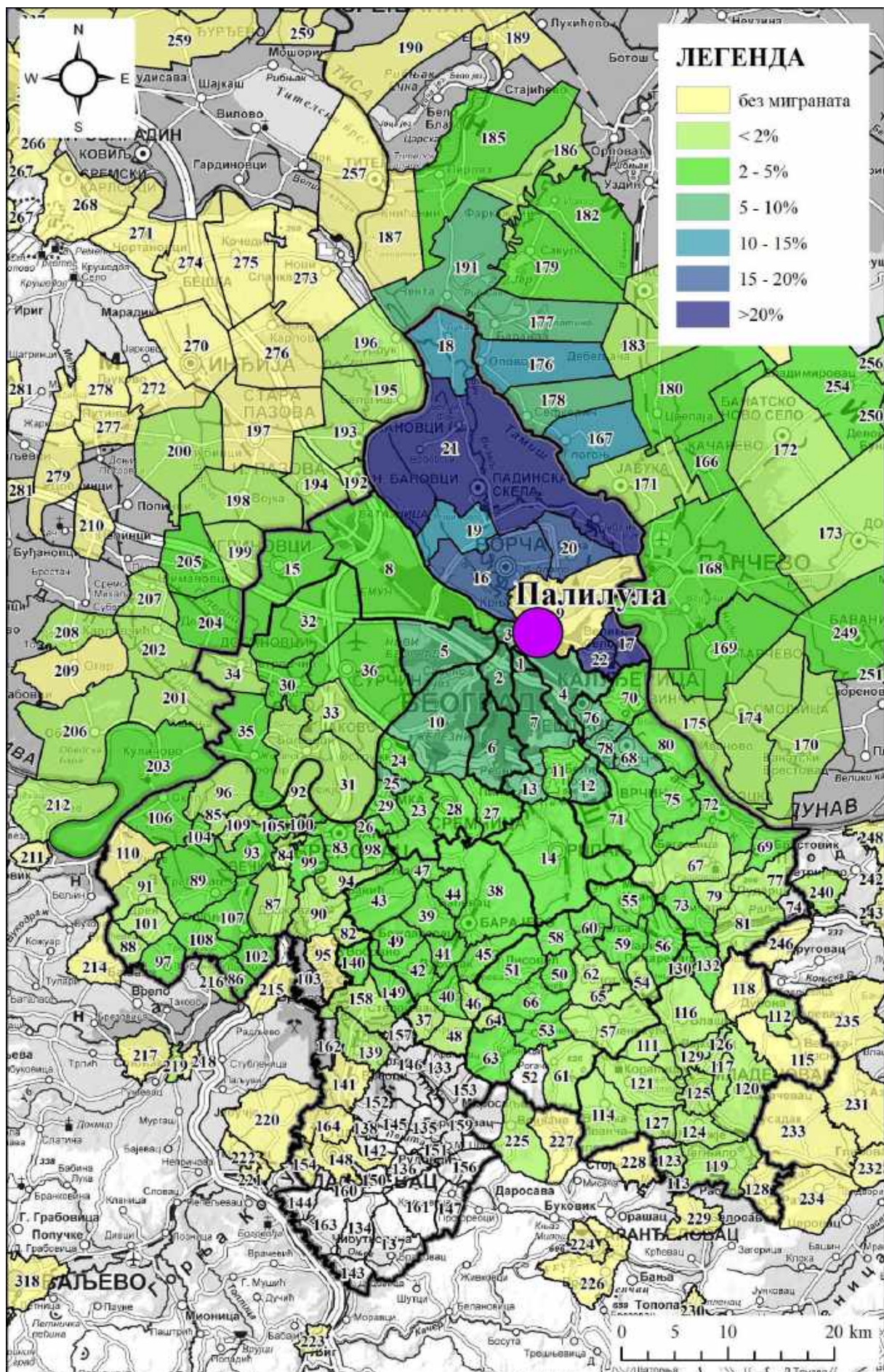
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Из групе изразито усмерено зависних, која су чинила 3 насеља, дневно је мигрирало 1.025 радника, просечно, тај број је износио 342 (Слика 35). Скуп су представљали: Падинска Скела (786), Сланци (130) и Велико Село (109). Изразито усмерено зависна су имала удео од 0,9% у укупном броју насеља, док су њихови радници представљали 3% свих дневних миграната. Сва три насеља, део су општине Палилула.

Јако усмерено зависна су представљала 2 насеља. Из њих је ка Палилули дневно мигрирало 2.939 активних становника који обављају занимање, односно 1.470 просечно по насељу. Групу су чинили Борча (2.791) и Овча (148). Њихов удео у укупном броју насеља био је 0,6%, док су центру рада давали 8,7% свих дневних миграната. И Борча и Овча припадају општини Палилула.

У категорији средње усмерено зависних било је 4 насеља, из којих је долазило 354 дневних миграната. У просеку из једног од њих, ка Палилули је мигрирало 89 радника. Та 4 насеља су била: Опово (197), Ковилово (43), Дунавац (20) и Глогоњ (94). Од укупног броја средње усмерено зависна су представљала 1,3%, а њихови дневни мигранти 1%. Општини Палилула су припадала 2 насеља, док су друга 2 део Јужнобанатске области, односно општина Опово и Панчево.

Слика 35. Дневни урбани систем Паличуле 2011. године (структура у %)

Слабо усмерено зависна представљао је скуп од 18 насеља. Из њих је укупно ка Палилули дневно мигрирало 22.719 радника, односно 1.262 у просеку. Према степену зависности, групу су чинили: Сефкерин (73), Чента (88), Звездара (4.884), Баранда (37), Стари град (1.438), Калуђерица (682), Врачар (1.505), Вождовац (3.202), Савски венац (913), Пећани (11), Болеч (124), Лештане (209), Чукарица (2.908), Раковица (2.143), Зуце (32), Нови Београд (4.361), Пиносава (57) и Велика Моштаница (52). Слабо усмерено зависна су представљала 5,7% свих насеља, а из њих је долазило 66,9% дневних миграната. По 3 насеља припадала су општинама Вождовац, Гроцка и Чукарица, а по једно општинама Врачар, Звездара, Нови Београд, Раковица, Савски венац и Стари град. Јужнобанатској области, односно општини Опово, припадала су 2 насеља, док је преостали део Средњобанатске области и Зрењанина.

Периферију дневног урбаног система Палилуле сачињавало је 77 насеља, са 5.546 дневних миграната. Просечно из једног насеља ове категорије у центру рада је обављало занимање 72 активна становника. У 2011. години, популационо најзначајнији делови периферије, били су: Винча (105), Сремчица (305), Рипањ (134), Врчин (114), Земун (2.122), Панчево (714), Сурчин (130) и Обреновац (180). У свим насељима, усмерено независна су имала удео од 24,2% а у укупном броју дневних миграната 16,3%.

Укупан број активних становника других насеља, који су занимање обављали на територији дела насеља Београд који припада општини Палилула, смањен је за 948, односно 2,7%. Број насеља давалаца повећан је за 106, док је просечан број дневних миграната који су долазили из једног од њих у језгро система, смањен за 58. Скуп изразито усмерено зависних насеља, на крају посматраног периода, имао је једног члана мање у односу на 2002. годину. Контингент дневних миграната ове категорије смањен је за 2.071, док је њихов просек, по једном од насеља, био мањи за 432. Са друге стране, скуп јако усмерено зависних насеља имао је једног члана више. Укупан број дневних миграната из ове групе увећан је за 2.811, а просечан број за 1.342. Број дневних миграната из категорије средње усмерено зависних насеља, забележио је апсолутно највећи пад, који је износио 5.246, док је сам број насеља остао непромењен. Њихов просек, такође, значајно је смањен за 1.312. Контингент активних становника слабо усмерено зависних насеља, који су занимање обављали на Палилули, увећан је за 1.514, односно 7,1%, док је сам број насеља смањен за 6. Са друге стране просечан број дневних миграната из једног од ових насеља увећан је за 378. Сличан обим повећања обима дневног кретања радне снаге је забележен и код насеља периферије. Број миграната који је из њих долазио увећан је за 1.585, а скуп насеља за 31, док је просечан број дневних миграната смањен за 14.

Узимајући у обзир, са једне стране, да се већи део општине Палилула налази у банатском делу Београдске области, велики удео дневних миграната у делу насеља Београд који припада овој општини, долази из њеног залеђа. Такође, са друге стране, како је део језгра овог дневног урбаног система лоциран и на десној обали Дунава, значајну интеракцију има са осталим деловима насеља Београд.

3.2.2.7 Дневни урбани систем Раковице

Насеља са дневним мигрантима међу активним становништвом, који за место рада имају Раковицу, представљају њен дневни урбани систем. Раковица се сврстава у општине које целом својом територијом чине део насеља Београд. Према степену испољавања функције рада, а посматрано унутар граница насеља Београд, Раковица спада у центре рада слабијег значаја.

Дневни урбани систем Раковице 2002. године — Раковица је 2002. године била језгро дневног урбаног система који је чинило 165 насеља са 6.994 дневних миграната (Табела 34). У просеку, из једног од њих, у центру рада је обављало занимање 42 активна становника. Укупан број запослених лица на територији Раковице, износио је 16.179 од чега су становници других насеља представљали 43,2%.

Табела 34. Структура дневног урбаног система Раковице 2002. године

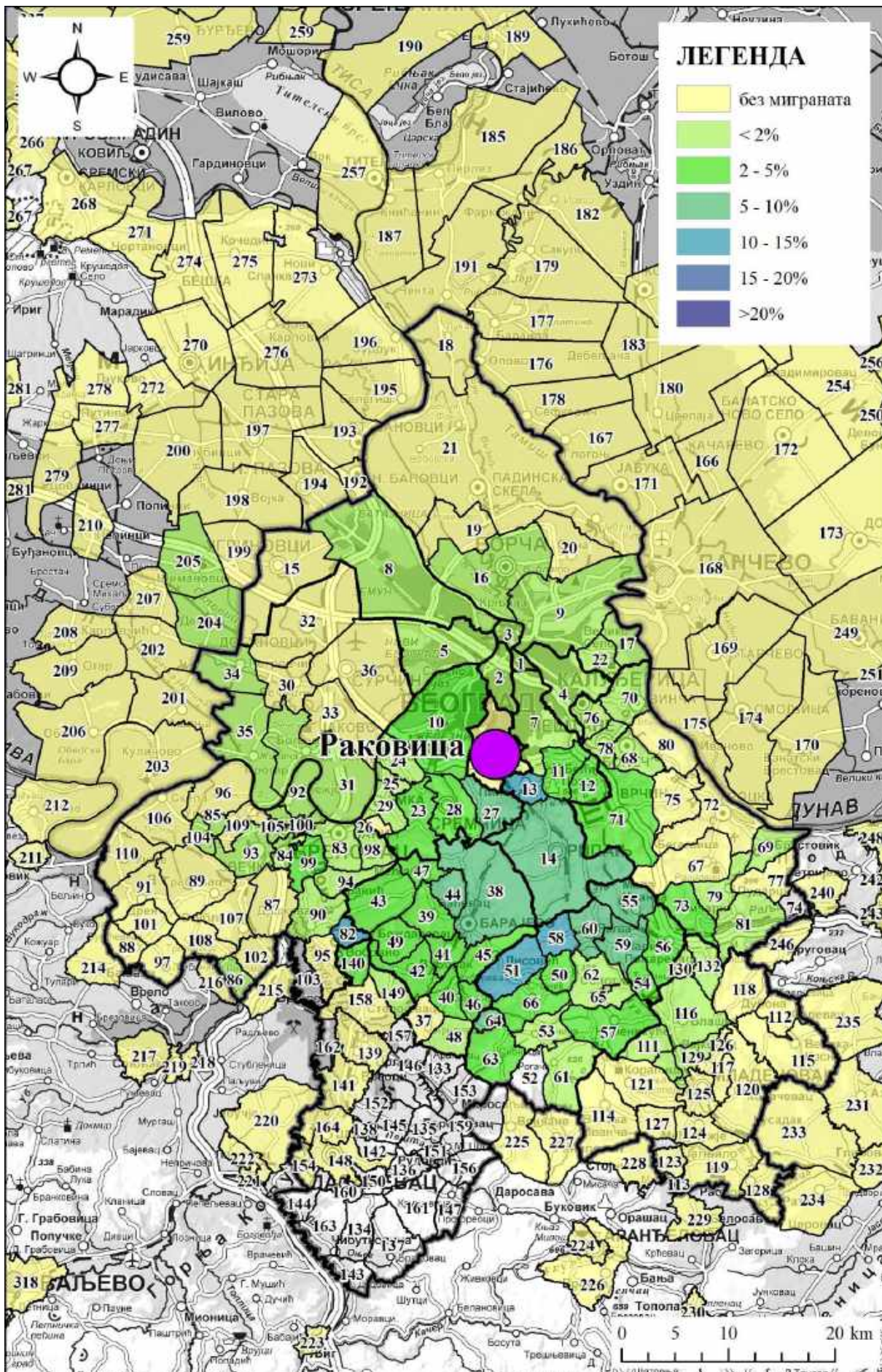
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20									
10-15	178	2,5	178	2,5	4	45	2,4	4	2,4
5-10	663	9,5	841	12,0	8	83	4,8	12	7,3
2-5	2.244	32,1	3.085	44,1	24	94	14,5	36	21,8
0-2	3.909	55,9	6.994	100,0	129	30	78,2	165	100,0
Укупно	6.994	100,0	6.994	100,0	165	42	100,0	165	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У категоријама изразито и јако усмерено зависних насеља 2002. године није било представника, док су групу средње усмерено зависних сачињавала 4 насеља (Слика 36). Из њих је Раковица добијала 178 радника, односно 45 у просеку. Делови ове зоне, били су: Парцани (27), Губеревац (24), Пиносава (107) и Баљевац (20). У укупном броју, ова насеља су имала удео од 2,4%, док су њихови радници представљали 2,5% свих дневних миграната. Општини Сопот припадала су два члана ове групе, док су преостала два били делови општина Вождовац и Обреновац.

Скуп слабо усмерено зависних чинило је 8 насеља, са 663 дневних миграната. Просечно, из једног од њих долазило је 83 радника. Према степену активности, елементи су били Раља (87), Рушањ (131), Мала Иванча (36), Слатина (5), Поповић (27), Гунцати (44), Рипањ (193) и Барајево (140). Слабо усмерено зависна су представљала 4,8% свих насеља, док је 9,5% био њихов удео у укупном броју миграната. Половину чланова ове групе, чинили су делови општине Сопот, два насеља су припадала општинама Барајево, док је по једно припадало општинама Чукарица и Вождовац.

Укупно 24 насеља представљало је групу усмерено независних, односно периферију дневног урбаног система Раковице 2002. године. Она су центру рада давала 2.244 радника, или 94 у просеку. Популационо најзначајнији представници периферије били су: Чукарица (1.668) и Сремчица (179). У свим насељима, усмерено независна су имала удео од 14,5%, док су њихови радници чинили 32,1% свих дневних миграната.

Слика 36. Дневни урбани систем Раковице 2002. године (структура у %)

Дневни урбани систем Раковице 2011. године — Дневни урбани систем Раковице 2011. године је сачињавало 238 насеља из којих је долазило 7.302 активних становника који обављају занимање (Табела 35). Просечно 31 радник је долазио из сваког од насеља. Дневни мигранти су имали удео од 44,4% у свим запосленима на територији Раковице, којих је било 16.453.

Табела 35. Структура дневног урбаног система Раковице 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20	17	0,2	17	0,2	1	17	0,4	1	0,4
10-15		0,0	17	0,2			0,0	1	0,4
5-10	269	3,7	286	3,9	5	54	2,1	6	2,5
2-5	2.751	37,7	3.037	41,6	29	95	12,2	35	14,7
0-2	4.265	58,4	7.302	100,0	203	21	85,3	238	100,0
Укупно	7.302	100,0	7.302	100,0	238	31	100,0	238	100,0

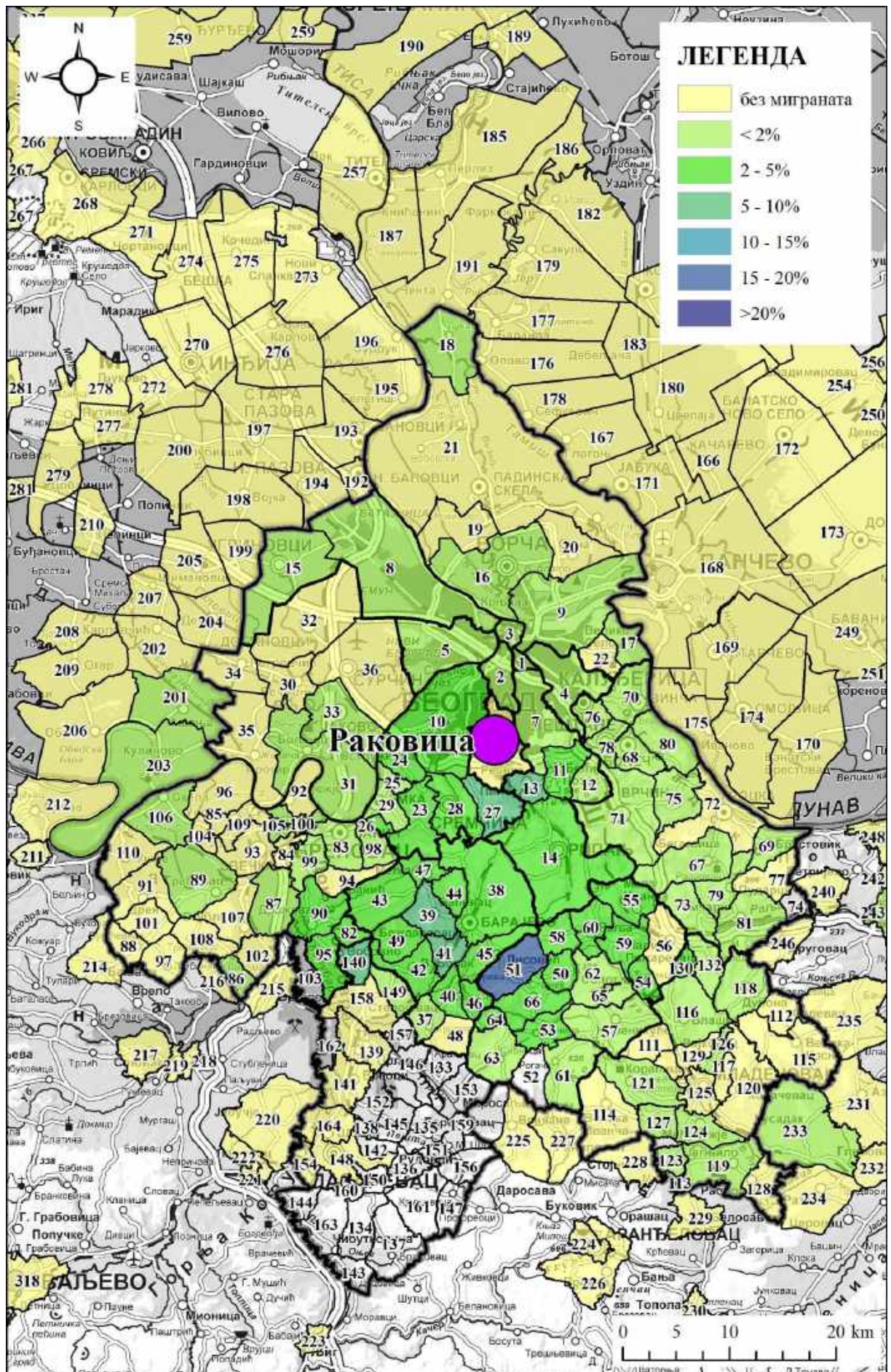
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Изразито усмерено зависних насеља није било, док је у категорији јако усмерено зависних било једно насеље (Слика 37). То насеље је био Губеревац, који је Раковици давао 17 активних становника који обављају занимање. Његов удео у укупном броју насеља износио је 0,4%, док су његови радници чинили 0,2% свих дневних миграната. Насеље Губеревац, саставни је део општине Сопот.

У категорији средње усмерено зависних 2011. године није било насеља, док је скуп слабо усмерено зависних имао 5 чланова, Из ове зоне ка Раковици је дневно мигрирало 269 радника, односно 54 по насељу у просеку. Према степену зависности, скуп су чинили: Пиносава (87), Рушањ (111), Бождаревац (24), Баћевац (32) и Врбовно (15). Слабо усмерено зависна су представљала 2,1% свих насеља, а удео њихових дневних миграната у укупном броју износио је 3,7%. Од свих чланова скупа, 2 су била део општине Барајево, док је по један припадао општинама Вождовац, Чукарица и Лазаревац.

Скуп усмерено независних сачињавало је 29 насеља, из којих је у Раковицу долазило да обавља занимање 2.751 активан становник. Из једног насеља периферије, просечно је дневно мигрирало 95 радника. Популационо најзначајнији представници групе су били: Барајево (111), Чукарица (1.944), Рипањ (111) и Сремчица (183). Насеља периферије су учествовала са 12,2% у укупном броју, док је из њих долазило 37,7% свих дневних миграната.

Укупан број дневних миграната, који је у њему учествовао, повећан је за 308 у посматраном периоду, што представља 4,4% почетног контингента. Број насеља у систему повећан је за 73, док је просечан број активних становника једног од њих, који су занимање обављали на територији Раковице смањен за 11. Са повећањем степена зависности једног члана, у посматраном периоду, Раковица је као језгро система стекла 17 дневних миграната из зоне јаког утицаја. Док је преласком сва 4 средње усмерено зависна насеља у друге категорије, остала без 178 дневних миграната из ове групе са почетка посматраног периода. Број активних становника слабо усмерено зависних насеља, који су занимање обављали на територији Раковице смањен је за 394, а сам скуп за 3 члана, док је просечан број миграната који су долазили из једног од насеља ове групе умањен за 29. Са друге стране, контингент дневних миграната из насеља периферије, увећан је за 507, односно 22,6%. Сам број насеља ове групе повећан је за 5, а за 1 просечан број дневних миграната који је долазио из једног од њих.

Слика 37. Дневни урбани систем Раковице 2011. године (структура у %)

Као некадашњи индустријски центар, Раковица је задржала мањи степен интеракције са Чукарицом, узимајући у обзир да су то били раније делови исте општине. Сам дневни урбани систем, чије језгро представља градска општина Раковица, мањег је просторног обухвата и углавном усмерен на насеља суседних општина, посебно са руралним карактером.

3.2.2.8 Дневни урбани систем Савског венца

Дневни урбани систем Савског венца представља скуп свих насеља, чијим се радницима дневним мигрантима, место рада налази на територији ове општине. Целом својом површином Савски венац чини део насеља Београд и представља једну од централних градских општина. Као центар рада, Савски венац, у односу на остале делове насеља, има улогу већег значаја у испољавању функције рада.

Дневни урбани систем Савског венца 2002. године — На територију Савског Венца је 2002. године дневно мигрирало 70.147 активних становника који обављају занимање из 244 насеља (Табела 36). Из једног од њих, у просеку је долазило 287 радника. У укупном броју запослених лица на територији Савског Венца, који је износио 76.075, дневни мигранти су имали удео од 92,2%.

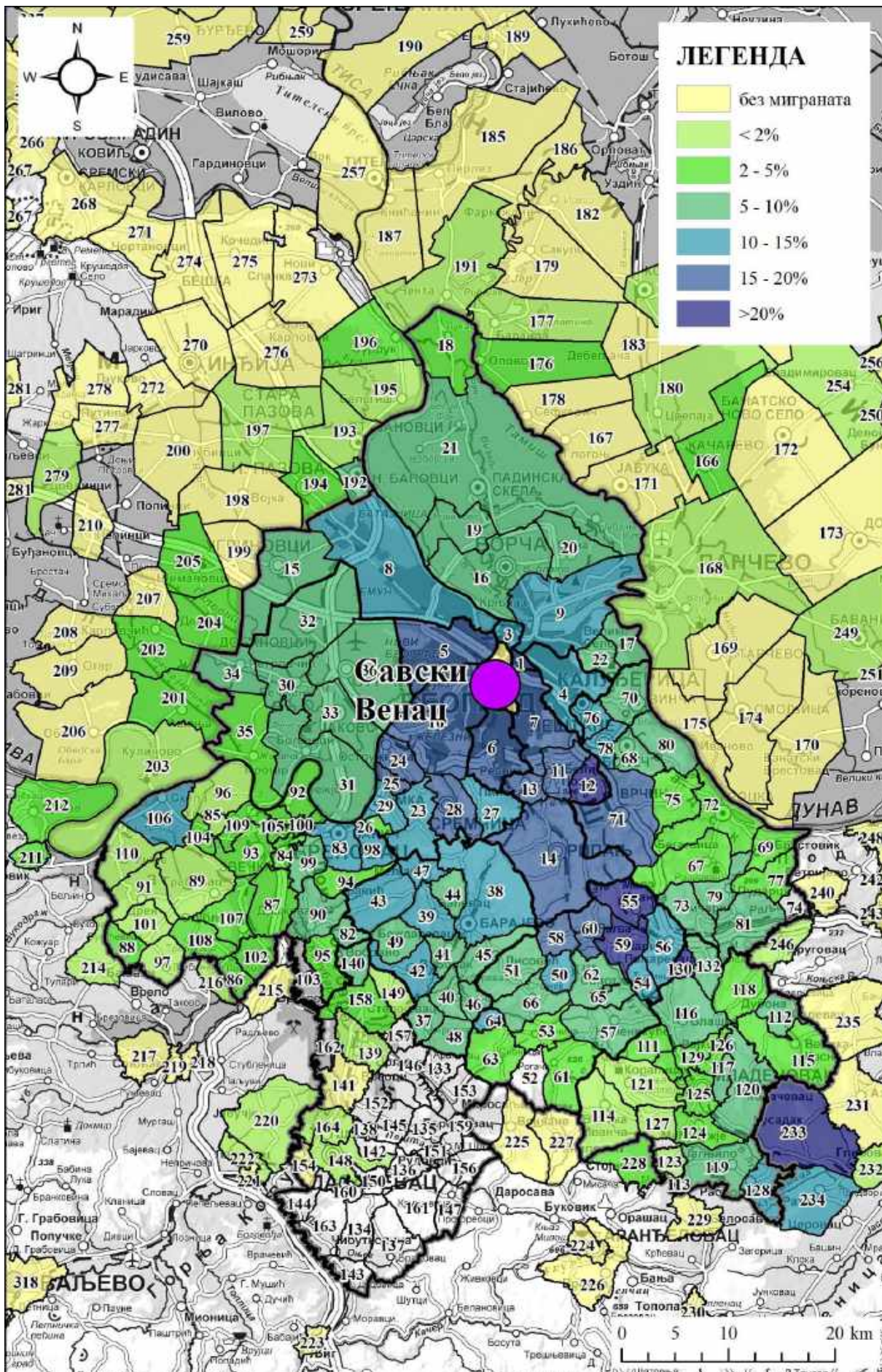
Категорија изразито усмерено зависних насеља у дневном урбаном систему Савског Венца 2002. године имала је 5 представника (Слика 38). У центру рада је обављало занимање 762 њихових активних становника, односно 152 просечно по насељу. Према степену зависности, овај скуп су чинили: Мала Иванча (125), Поповић (95), Зуце (143), Кусадак (371) и Сенаја (28). Њихов удео у укупном броју насеља износио је 2%, док су језгру давали 1,1% дневних миграната. Општини Сопот су припадала 2 члана овог скупа, а по један општинама Вождовац, Смедеревска Паланка и Младеновац.

Табела 36. Структура дневног урбаног система Савског венца 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	762	1,1	762	1,1	5	152	2,0	5	2,0
15-20	40.041	57,1	40.803	58,2	14	2.860	5,7	19	7,8
10-15	22.224	31,7	63.027	89,8	23	966	9,4	42	17,2
5-10	4.607	6,6	67.634	96,4	45	102	18,4	87	35,7
2-5	1.638	2,3	69.272	98,8	45	36	18,4	132	54,1
0-2	875	1,2	70.147	100,0	112	8	45,9	244	100,0
Укупно	70.147	100,0	70.147	100,0	244	287	100,0	244	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Групу јако усмерено зависних представљало је 14 насеља из којих је долазило 40.041 дневни мигрант. У просеку, из једног члана овог скупа, у Савском венцу је обављало занимање 2.860 активних становника. Представници ове групе били су: Парцани (37), Рипањ (644), Раља (186), Пиносава (176), Бели Поток (226), Остружница (249), Чукарица (8.207), Раковица (6.058), Врачар (3.354), Сремчица (973), Вождовац (7.456), Пећани (26), Нови Београд (12.038) и Врчин (411). Јако усмерено зависна су имала удео од 5,7% у укупном броју насеља, док је из њих долазило 57,1% свих дневних миграната. По 4 насеља припадало је општинама Вождовац и Чукарица, 2 општини Сопот, а по једно општинама Врачар, Гроцка, Нови Београд и Раковица.

Слика 38. Дневни урбани систем Савског венца 2002. године (структура у %)

Средње усмерено зависних насеља је било 23, а из њих је Савски венац добијао 22.224 радника. Из једног насеља је, у просеку, долазило 966 дневних миграната. Овај скуп су чинили: Мала Моштаница (80), Стари град (2.902), Велика Моштаница (141), Звездара (6.270), Мали Пожаревац (71), Рушањ (204), Палилула (4.572), Ратари (92), Лештане (380), Умка (203), Барич (282), Буринци (36), Слатина (9), Велики Борак (56), Вранић (168), Рабровац (62), Барајево (314), Скела (68), Мељак (54), Баћевац (54), Калуђерица (920), Земун (5.278) и Бабе (8). Њихов удео у укупном броју насеља износио је 9,4%, а њихови радници су представљали 31,7% свих дневних миграната. Највише насеља припадало је општини Барајево (5), затим Сопот (4), па општинама Чукарица и Обреновац (по 3). Гроцкој су припадала два, а по једно општинама Звездара, Земун, Младеновац, Палилула, Стари град и Смедерево (Подунавска област).

Скуп слабо усмерено зависних насеља имао је 45 чланова. Из ове зоне у Савски венац је дневно мигрирало 4.607 радника, односно 102 просечно по насељу. Скуп су чинили: Сурчин (468), Шепшин (43), Болеч (204), Борча (1.197), Стојник (22), Бељина (27), Овча (92), Гунцати (68), Бечмен (109), Петровчић (43), Шиљаковац (21), Мислођин (64), Рожанци (20), Влашка (73), Винча (176), Бождаревац (38), Неменикуће (57), Губеревац (16), Белуће (9), Ропчево (58), Сланци (61), Границе (38), Јаково (156), Добановци (205), Манић (11), Дражањ (43), Пударци (41), Ритопек (61), Лисовић (25), Велико Село (54), Баљевац (12), Ковилово (27), Јагњило (55), Сопот (36), Арнајево (18), Падинска Скела (231), Врбовно (18), Умчари (56), Ковачевац (90), Угриновци (126), Бољевци (70), Дражевац (28), Нови Бановци (158), Заклопача (41) и Гроцка (141). У свим насељима, слабо усмерено зависна су имала удео од 18,4% а 6,6% у укупном броју дневних миграната. Општинама Барајево и Гроцка припадало је по 8 насеља, Младеновцу, Палилули и Сурчину по 6, Сопоту 5, Обреновцу 3, а по једно општинама Земун, Лазаревац и Стара Пазова (Сремска област).

Укупно 45 усмерено независних насеља је представљало периферију дневног урбаног система која је Савском венцу давала 1.638 дневних миграната. У просеку, тај број је износио 36. Обреновац, Младеновац и Нова Пазова су били популационо најзначајнији елементи периферије. Усмерено независна су представљала 18,4% свих насеља, а из њих је долазило 2,3% укупног броја дневних миграната.

Дневни урбани систем Савског венца 2011. године — Број насеља, која су 2011. године чинила дневни урбани систем Савског венца, износио је 336, а из њих је долазило 61.109 дневних миграната (Табела 37). Просечно, из једног насеља је долазило 182 активних становника који обављају занимање. На територији језгра, укупан број запослених је био 66.299, од чега су 92,2% били дневни мигранти.

Табела 37. Структура дневног урбаног система Савског венца 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	346	0,6	346	0,6	2	173	0,6	2	0,6
15-20	416	0,7	762	1,2	5	83	1,5	7	2,1
10-15	46.612	76,3	47.374	77,5	28	1.665	8,3	35	10,4
5-10	8.789	14,4	56.163	91,9	41	214	12,2	76	22,6
2-5	3.058	5,0	59.221	96,9	63	49	18,8	139	41,4
0-2	1.888	3,1	61.109	100,0	197	10	58,6	336	100,0
Укупно	61.109	100,0	61.109	100,0	336	182	100,0	336	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Изразито усмерено зависна су била 2 насеља и из њих је долазило 346 дневна мигранта, односно 173 у просеку (Слика 39). Представници категорије били су Кусадак (331) и Сенаја (15). Они су имали удео од 0,6% у укупном броју насеља, као и у укупном броју дневних миграната. Сенаја је део општине Младеновац, док је Кусадак део општине Смедеревска Паланка и Подунавске области.

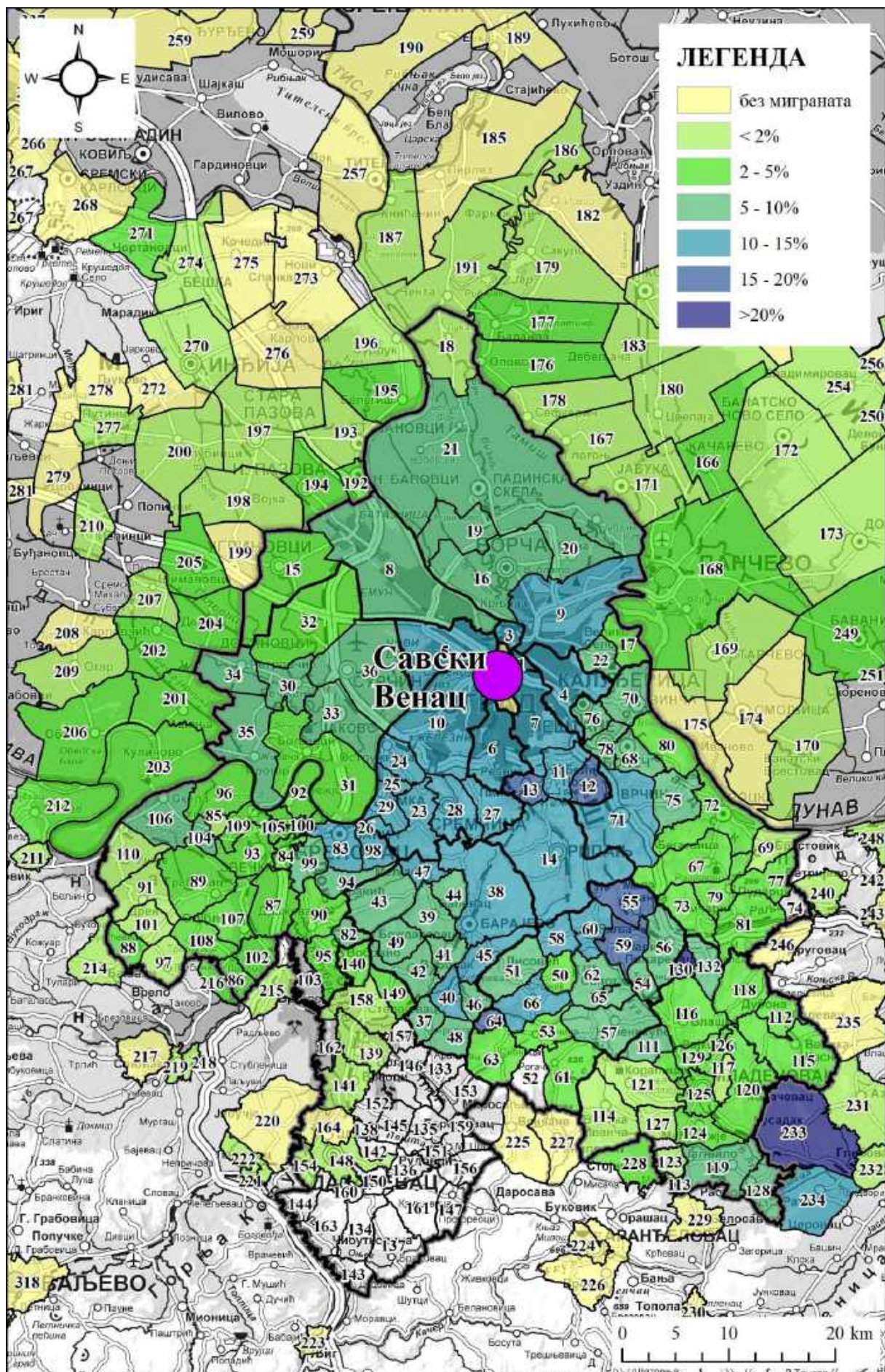
Групу јако усмерено зависних сачињавало је 5 насеља, са 416 запослених становника на територији Савског венца. Просечно из једног од њих долазило је 83 радника. Ову групу су чинили, према степену зависности: Зуце (98), Слатина (14), Мала Иванча (71), Пиносава (165) и Поповић (68). Од укупног броја насеља, јако усмерени зависна су представљала 1,5%, а њихови радници 0,7% свих дневних миграната. Насеља ове групе припадала су два општинама Вождовац (2) и Сопот (3).

У категорији средње усмерено зависних било је 28 насеља. Број радника које је из њих добијало језгро износио је 46.612, односно 1.665 у просеку. Скуп су припадали: Остружница (200), Рипањ (484), Раковица (5.436), Врачар (2.881), Раља (121), Руцка (12), Чукарица (6.967), Стари град (2.288), Бељина (24), Сремчица (834), Бели Поток (155), Ратари (50), Мала Моштаница (59), Пећани (21), Звездара (6.172), Палилула (4.429), Барајево (298), Рушањ (161), Парцани (17), Нови Београд (8.667), Велика Моштаница (109), Мељак (59), Лисовић (30), Умка (1.478), Стојник (18), Барич (224) и Врчин (293). Средње усмерено зависна су имала удео од 8,3% у укупном броју насеља, а из њих је долазило 76,3% свих дневних миграната. У зони је било највише делова општине Чукарица (8), затим Барајево (4), па Вождовац и Сопот (по 3), општина Обреновац је учествовала са два дела, а са по једним општине: Врачар, Гроцка, Звездара, Нови Београд, Палилула, Раковица, Стари град и Смедеревска Паланка (Подунавска област).

Из слабо усмерено зависних насеља, ка Савском венцу дневно је мигрирало 8.789 радника. Групу је чинило 41 насеље, а просечно из једног од њих је долазило 214 запослених. Овој категорији су припадали: Губеревац (11), Рабровац (40), Овча (87), Гунцати (77), Шепшин (21), Бождаревац (34), Арнајево (17), Велики Борак (32), Вранић (109), Лештане (311), Ропчево (61), Земун (4.316), Баћевац (40), Болеч (161), Мали Пожаревац (33), Борча (1.263), Калуђерица (733), Ђуринци (22), Шиљаковац (15), Ковилово (28), Скела (39), Мислођин (51), Америк (15), Јагњило (35), Манић (7), Ратари (11), Заклопача (47), Сурчин (426), Винча (150), Јасенак (12), Сланци (39), Баљевац (10), Петровчић (35), Прогар (28), Костол (16), Бечмен (80), Јаково (125), Сопот (36), Неменикуће (31), Падинска Скела (181) и Рожанци (6). Ова група је представљала 12,2% свих насеља, а њихови радници 14,4% дневних миграната. Општина Барајево је учествовала са 9 насеља, Сопот са 6, Сурчин, Палилула, Обреновац и Гроцка са по 5, Младеновац са 4, а Земун са једним.

Периферију дневног урбаног система Савског венца 2011. године сачињавало је 63 усмерено независна насеља. Из њих је мигрирало 3.058 радника, односно, 49 у просеку. Популационо најзначајнији чланови били су: Нови Бановци (137), Добановци (143), Обреновац (370), Угриновци (154), Младеновац – варош (241), Нова Пазова (177) и Панчево (625). У свим насељима, усмерено независна су имала удео од 18,8%, док је из њих долазило 5% укупног броја дневних миграната.

Укупан број активних становника других насеља, који су занимање обављали на територији Савског Венца, смањен је за 9.038, односно 12,9%. Скуп насеља која су учествовала у систему повећан је за 92 члана, док је, из једног од њих, просечно долазило 106 дневних миграната мање. Група коју су чинила изразито усмерено зависна насеља смањена је за 3 члана и 416 дневних миграната, док је просечан број запослених који су долазили из једног од ових насеља увећан за 21.

Слика 39. Дневни урбани систем Савског венца 2011. године (структура у %)

У категорији јако усмерено зависних, уочен је најинтензивнији пад. Контингент дневних миграната смањен је за 39.625, а сам скуп насеља за 9 чланова, док је просек миграната био мањи за 2.777. Са друге стране, најинтензивнији пораст посматраних показатеља, уочен је у зони средњег утицаја. Број радника из ове зоне увећан је за 24.388, скуп насеља за 5, а просечан број миграната за 698. Контингент дневних миграната из слабо усмерено зависних насеља повећан је за 4.182, док је сама група имала 4 члана мање него на почетку посматраног периода. Самим тим, просечан број миграната из једног од насеља ове групе, повећан је за 112. Скуп насеља периферије увећан је за 18 чланова, док је број њихових становника запослених на Савском венцу био већи за 1.420, а просек истих за 12 по једном од насеља групе.

Савски венац је деценијама важио за најзначајнији центар рада у оквиру делова насеља Београд. Просторни обухват дневног урбаног система чије језгро чини ова градска општина је значајан и већим делом се поклапа са границама целе Београдске области, док делом и прелази наведене границе. Због јачине привлачне функције Новог Београда и Земунa, мањи удео дневних миграната има из сремског дела Београдске области, док већу интеракцију има са шумадијским делом посматраног система.

3.2.2.9 Дневни урбани систем Старог града

Стари град представља центар дневног урбаног система који чине сва насеља чији радници дневни мигранти, за исходиште имају место рада на територији ове општине. Комплетном територијом чини део насеља Београд и представља једну од централних градских општина. Према степену испољавања функције рада, Стари град у односу на остале делове насеља има улогу центра рада већег значаја.

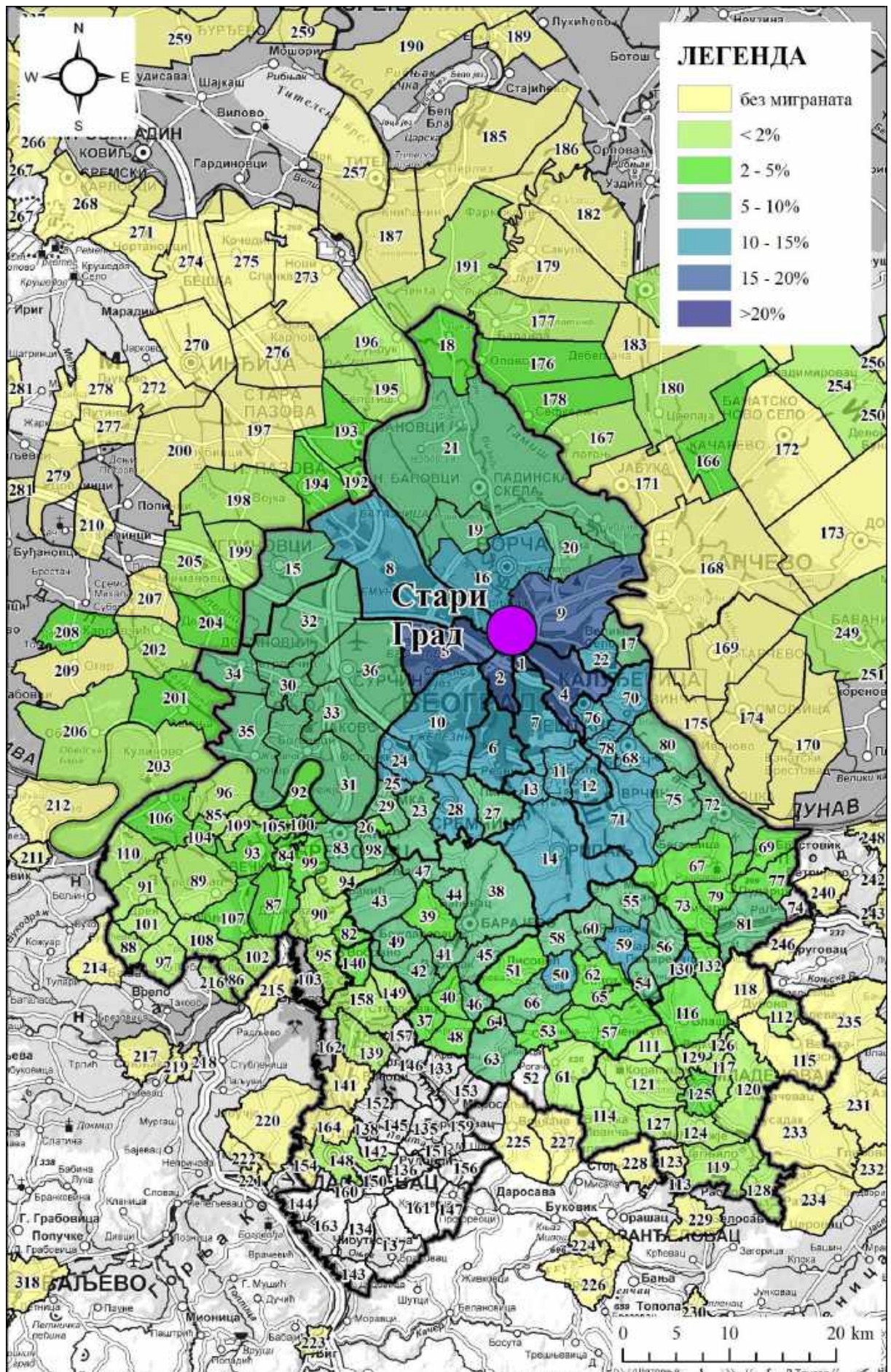
Дневни урбани систем Старог града 2002. године — Стари град је 2002. године добијао дневне мигранте из 230 насеља, док је њихов број износио 65.848 (Табела 38). У просеку, из једног насеља дневног урбаног система, у центру рада је обављало занимање 286 активних становника. Укупан број запослених лица у Старом граду био је 73.914, учешће дневних миграната у том броју износило је 89,1%.

Табела 38. Структура дневног урбаног система Старог града 2002. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20	31.627	48,0	31.627	48,0	5	6.325	2,2	5	2,2
10-15	28.725	43,6	60.352	91,7	21	1.368	9,1	26	11,3
5-10	3.132	4,8	63.484	96,4	37	85	16,1	63	27,4
2-5	1.556	2,4	65.040	98,8	42	37	18,3	105	45,7
0-2	808	1,2	65.848	100,0	125	6	54,3	230	100,0
Укупно	65.848	100,0	65.848	100,0	230	286	100,0	230	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Изразито усмерено зависних насеља у дневном урбаном систему Старог града 2002. године није било, док се у категорији јако усмерено зависних налазило 5 чланова (Слика 40). Из ове зоне дневно је мигрирало 31.627 активних становника који обављају занимање, односно 6.325 просечно по насељу. Групу су, према степену зависности, чинили: Врачар (3.605), Палилула (6.250), Савски венац (2.499), Звездара (7.342) и Нови Београд (11.931). У укупном броју насеља, њихов удео је био 2,2%, док су језгру давали 48%. свих дневних миграната. Као и насеља, скуп су представљале истоимене општине: Врачар, Палилула, Савски венац, Звездара и Нови Београд.

Слика 40. Дневни урбани систем Старог града 2002. године (структура у %)

У групи средње усмерено зависних било је 21 насеље, из којих је ка Старом граду мигрирало 28.725 радника. У просеку, 1.368 активних становника по члану, је у језгру обављало занимање. Скуп су сачињавали: Борча (1.861), Вождовац (6.597), Сремчица (795), Чукарица (6.202), Сенаја (18), Бабе (10), Калуђерица (1.101), Раковица (4.381), Бели Поток (156), Лештане (344), Земун (5.684), Пећани (18), Сланци (88), Поповић (50), Болеч (224), Врчин (291), Винча (230), Остружница (146), Рипањ (358), Зуце (72) и Пиносава (99). Средње усмерено зависна су представљала 9,1% укупног броја насеља, а из њих је долазило 43,6% свих дневних миграната. По 5 насеља је припадало општинама Вождовац и Гроцка, 4 Чукарици, општинама Палилула и Сопот по 2, а општинама Земун, Младеновац и Раковица по једно насеље.

Слабо усмерено зависних насеља је било 37, а из њих је долазило 3.132 дневних миграната. Из једног од њих, Стари град је просечно добијао 85 радника. Зону су представљали: Рушањ (159), Мала Иванча (47), Барич (211), Овча (89), Гунцати (67), Мељак (44), Велика Моштаница (83), Манић (13), Сурчин (389), Ритопек (68), Мали Пожаревац (41), Барајево (206), Заклопача (60), Раља (73), Бождаревац (33), Добановци (197), Парцани (13), Вранић (99), Ђуринци (20), Падинска Скела (257), Бечмен (79), Јаково (128), Умка (100), Мала Моштаница (32), Умчари (59), Бољевци (78), Угриновци (133), Шиљаковац (14), Лисовић (20), Прогар (25), Гроцка (155), Велико Село (44), Петровчић (27), Сибница (12), Велики Борак (24) и Ковилово (21). Њихов удео у свим насељима износио је 16,1%, а удео у укупном броју дневних миграната 4,8%. Највише насеља припадало је општини Барајево (9) и општинама Сурчин и Сопот (по 7), по 4 су била део општина Гроцка и Палилула, 3 општине Чукарица, 2 Обреновац, а једно насеље је било део општине Земун.

Укупно 37 насеља је представљало скуп усмерено независних, а језгру су давала 1.556 дневних миграната. У просеку, по насељу, је 37 активних становника обављало занимање на територији Старог града. Популационо најзначајнији представници скупа били су: Нови Бановци (137), Обреновац (8.314), Нова Пазова (167) и Младеновац (152). Периферија је чинила 18,3% укупног броја насеља, а из ове зоне долазило је 2,4% свих дневних миграната.

Дневни урбани систем Старог града 2011. године — Према подацима из 2011. године, Стари град је представљао језгро дневног урбаног система који је садржао 328 насеља, која су центру рада давала 55.735 дневних миграната (Табела 39). Просечно, из једног насеља, долазило је 170 активних становника који обављају занимање. Дневни мигранти су имали удео од 88,6% у свим запосленим лицима на територији Старог града, којих је било 62.930.

Табела 39. Структура дневног урбаног система Старог града 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20									
10-15	33.637	60,4	33.637	60,4	7	4.805	2,1	7	2,1
5-10	18.227	32,7	51.864	93,1	46	396	14,0	53	16,2
2-5	1.885	3,4	53.749	96,4	58	33	17,7	111	33,8
0-2	1.986	3,6	55.735	100,0	217	9	66,2	328	100,0
Укупно	55.735	100,0	55.735	100,0	328	170	100,0	328	100,0

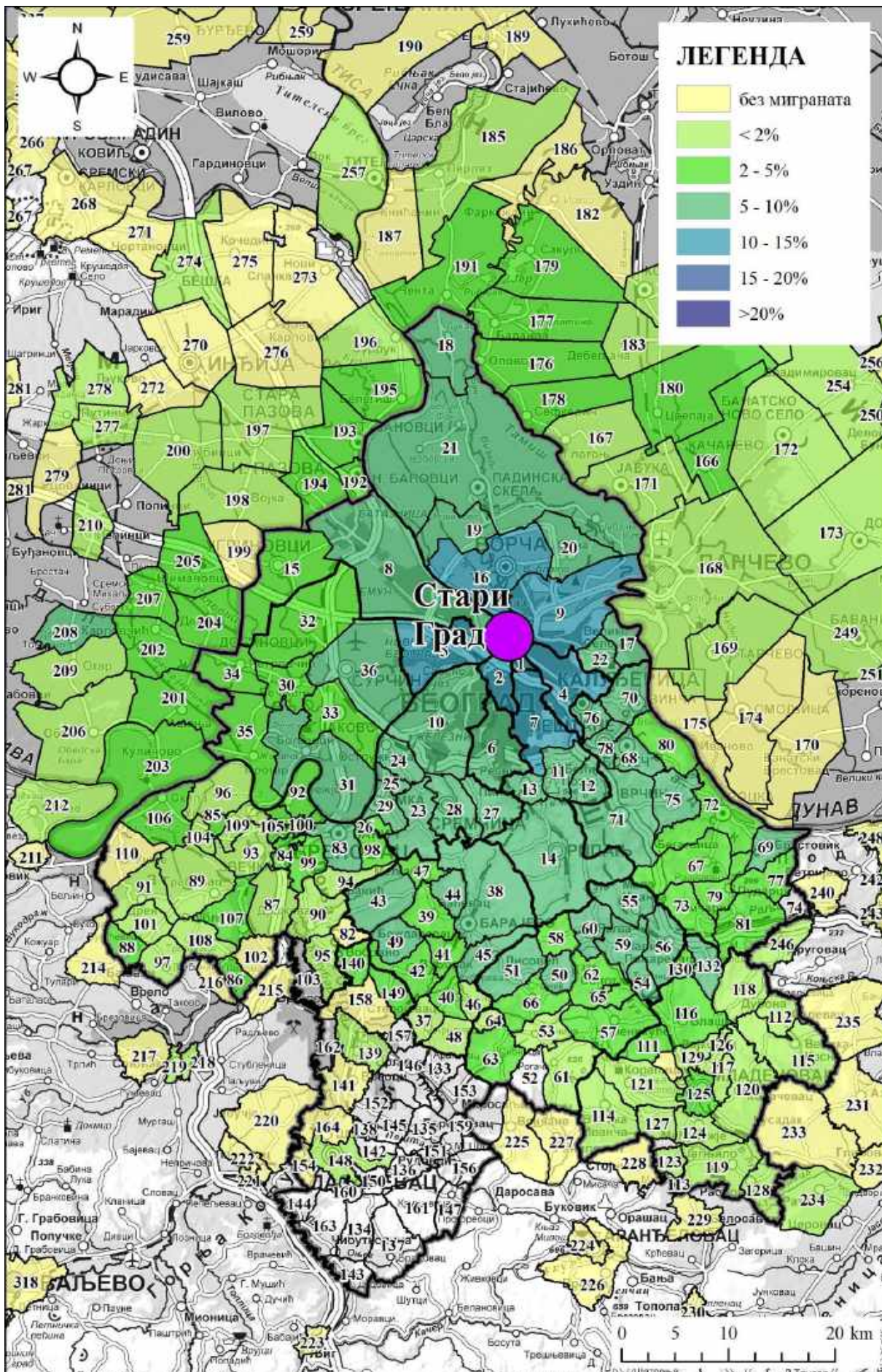
Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У категоријама изразито усмерено зависних и јако усмерено зависних 2011. године није било представника, док је групу средње усмерено зависних чинило 7 насеља (Слика 41). Из ове зоне ка центру дневно је мигрирало 33.637 радника, односно 4.805 у просеку из једног од насеља. Према степену зависности, чланови овог скупа били су: Палилула (5.679), Врачар (2.898), Савски венац (1.819), Звездара (6.599), Нови Београд (9.451), Вождовац (5.512) и Борча (1.679). Средње усмерено зависна су представљала 2,1% укупног броја насеља, док је из њих долазило 60,4% свих дневних миграната. Општини Палилула припадала су два насеља, док је по једно представљало општине: Врачар, Савски венац, Звездара, Нови Београд и Вождовац.

Скуп слабо усмерено зависних сачињавао је 46 насеља, која су Старом граду давала 18.227 запослених. Из једног од њих центар је просечно добијао 396 дневних миграната. Ову категорију су представљали: Заклопача (67), Чукарица (5.110), Зуце (56), Мала Иванча (44), Пиносава (102), Раковица (3.616), Сланци (53), Овча (78), Земун (4.580), Бели Поток (105), Калуђерица (765), Умка (137), Сремчица (530), Пећани (14), Врчин (225), Велико Село (41), Ковилово (29), Перућац (15), Болеч (159), Падинска Скела (269), Винча (176), Рипањ (246), Рушањ (110), Раља (66), Велика Моштаница (76), Шиљаковац (14), Лештане (262), Барич (140), Ђуринци (18), Вранић (78), Остружница (81), Гунцати (48), Доњи Товарник (19), Бољевци (74), Дунавац (10), Лисовић (16), Барајево (151), Брестовик (20), Губеревац (6), Поповић (24), Шепшин (12), Мали Пожаревац (22), Сурчин (321), Бабе (5), Ритопек (46) и Угриновци (191). Њихов удео у свим насељима био је 14%, а удео њихових радника у укупном броју дневних миграната 32,7%. Највише чланова овог скупа делови су општине Гроцка (8) и општина Сопот и Чукарица (по 7). Палилули је припадало 6 насеља, Барајеву 5, Вождовцу 4, Земуну и Сурчину по 2, а по једно је припадало општинама: Младеновац, Обреновац, Раковица, Пећинци (Сремска област) и Бајина Башта (Златиборска област).

Периферију дневног урбаног система Старог града 2011. године чинило је укупно 58 насеља, са 1885 дневних миграната. У просеку, 33 радника су долазила из једног од насеља овог скупа. Популационо најзначајнији елементи били су: Нови Бановци (125), Добановци (114), Обреновац (204), Нова Пазова (131) и Младеновац – варош (166). У укупном броју, усмерено независна насеља су имала удео од 17,7%, а из њих је долазило 3,4% свих дневних миграната.

Број дневних миграната запослених у језгру система смањен је за 10.113, односно 15,4%, док је скуп насеља давалаца повећан за 98. Таквим односом, смањивање просечног броја активних становника једног од насеља, који су занимање обављали на територији Старог града, износило је 116, што представља највећи пад овог показатеља посматрано по свим системима. Губитком свих пет јако усмерено зависних насеља, број дневних миграната из ове зоне смањен је за 31.627 у посматраном периоду. У оквиру скупа средње усмерено зависних насеља, број чланова је смањен за 14, док је контингент миграната био већи за 4.912. Самим тим, просечан број запослених који су долазили из једног од тих насеља повећан је за 3.437. Дневни мигранти из слабо усмерено зависних насеља имала су највећи пораст, који је износио 15.095, док је сама група насеља повећана за девет. Просечан број радника из једног од њих имао је за 312 већу вредност. Контингент дневних миграната који представљају периферију увећан је за 20,1%, односно 329 радника. Скуп усмерено независних насеља повећан је за 16 чланова, док је просечан број њихових активних становника, који су занимање обављали на територији Старог града за пет био мањи него на почетку посматраног периода.

Слика 41. Дневни урбани систем Старог града 2011. године (структура у %)

Дневни урбани систем чије језгро чини градска општина Стари град, сврстава се у подсистеме насеља Београд са значајнијим просторним и популационим обухватом. Поред значајног просторног обухвата наведени центар је у великој мери оријентисан на дневну мобилност радне снаге у оквиру насеља Београд. Услед тенденције смањивања атрактивности централних градских општина за лоцирање економских активности, и у Старом граду као језгру, значајно је смањен контингент дневних миграната.

3.2.2.10 Дневни урбани систем Чукарице

Део насеља Београд који припада општини Чукарица је језгро дневног урбаног система који чине насеља са радницима дневним мигрантима који за своје исходиште, односно место рада имају овај део. Чукарица је једна од четири општине чија је територија подељена између насеља Београд и општинског залеђа ван његових граница. Према функцији рада, у односу на остале делове има улогу центра рада слабијег значаја.

Дневни урбани систем Чукарице 2002. године — У део насеља Београд који припада општини Чукарица дневно је мигрирало 14.936 радника из 195 насеља (Табела 40). Из једног од њих, у просеку је долазило 77 активних становника који обављају занимање. Укупан број запослених лица на територији језгра дневног урбаног система 2002. године износио је 28.230, од тога су становници других насеља чинили 52,9%.

Табела 40. Структура дневног урбаног система Чукарице 2002. године

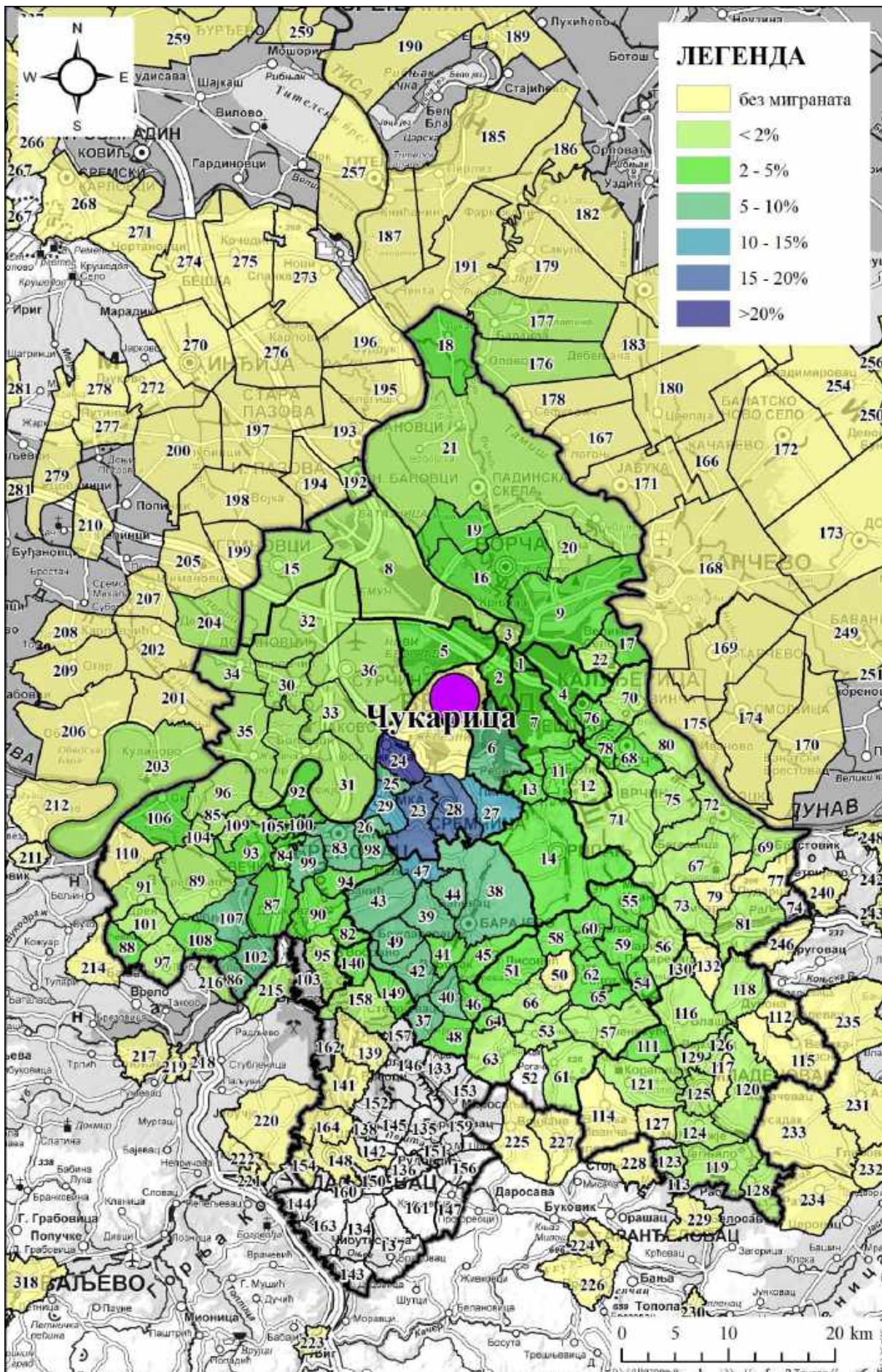
% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20	298	2,0	298	2,0	1	298	0,5	1	0,5
15-20	1.181	7,9	1.479	9,9	2	591	1,0	3	1,5
10-15	525	3,5	2.004	13,4	3	175	1,5	6	3,1
5-10	3.409	22,8	5.413	36,2	17	201	8,7	23	11,8
2-5	7.460	49,9	12.873	86,2	45	166	23,1	68	34,9
0-2	2.063	13,8	14.936	100,0	127	16	65,1	195	100,0
Укупно	14.936	100,0	14.936	100,0	195	77	100,0	195	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Изразито усмерено зависна насеља представљала је Остружница из које је ка Чукарици дневно мигрирало 298 активних становника који обављају занимање (Слика 42). Као једини представник ове категорије у укупном броју насеља чинила је 0,5%, док је језгру давала 2% свих дневних миграната. Остружница је саставни део општине Чукарица.

Групу јако усмерено зависних чинила су две насеља, из којих је долазило 1.181 дневни мигрант, односно 591 у просеку. Зону су представљали Велика Моштаница (169) и Сремчица (1.012). Јако усмерено зависна су имала удео од 1% у укупном броју насеља, а из њих је долазило 7,9% свих дневних миграната. И Велика Моштаница и Остружница припадају општини Чукарица.

У категорији средње усмерено зависних било је 3 насеља, са 525 активних становника који су занимање обављали у центру дневног урбаног система. Просечно, из једног насеља ка Чукарици је мигрирало 175 радника. Групу су чинили: Рушањ (243), Умка (229) и Мељак (62). Од свих насеља, средње усмерено зависна су представљала 1,5%, а њихови становници 3,5% од укупног броја дневних миграната. Општини Чукарица припадала су два насеља, док је Мељак саставни део општине Барајево.

Слика 42. Дневни урбани систем Чукарице 2002. године (структура у %)

Из слабо усмерено зависних насеља дневно је мигрирало 3.409 радника. Групу је чинило 17 насеља, а просечно из једног од њих долазио је 201 запослени. Према степену зависности, чланови су били: Баћевац (49), Гунцати (70), Вранић (132), Мала Моштаница (46), Барајево (215), Бровић (20), Раковица (2.500), Барич (163), Руцка (7), Шиљаковац (16), Пироман (21), Пећани (10), Стублине (60), Велики Борак (28), Арнајево (17), Бељина (16) и Миолођин (39). Она су представљала 8,7% укупног броја насеља, а из њих је долазило 22,8% свих дневних миграната. Највише насеља припадало је општини Барајево (8), па општини Обреновац (6), 2 су била део општине Чукарица, а једно је представљало општину Раковица.

Укупно 45 насеља је чинило групу усмерено независних, из којих је долазило 7.460 дневних миграната. У просеку, једно насеље периферије је Чукарици давало 166 радника. Популационо најзначајнији представници били су: Савски венац (432), Вождовац (1.273), Обреновац (225), Калуђерица (226), Нови Београд (1.916), Врачар (463), Звездара (1.086), Палилула (819) и Борча (272). Усмерено независна су имала удео од 23,1% у свим насељима, док су њихови становници чинили 49,9% укупног броја дневних миграната.

Дневни урбани систем Чукарице 2011. године — Чукарица је 2011. била језгро дневног урбаног система са 276 насеља из којих је долазило 161.985 дневних миграната (Табела 41). Просечно, 59 активних становника, једног од насеља, обављало је занимање на територији дела насеља Београд који припада општини Чукарица. Дневни мигранти су представљали 52% свих запослених лица на територији језгра, којих је било 31.126.

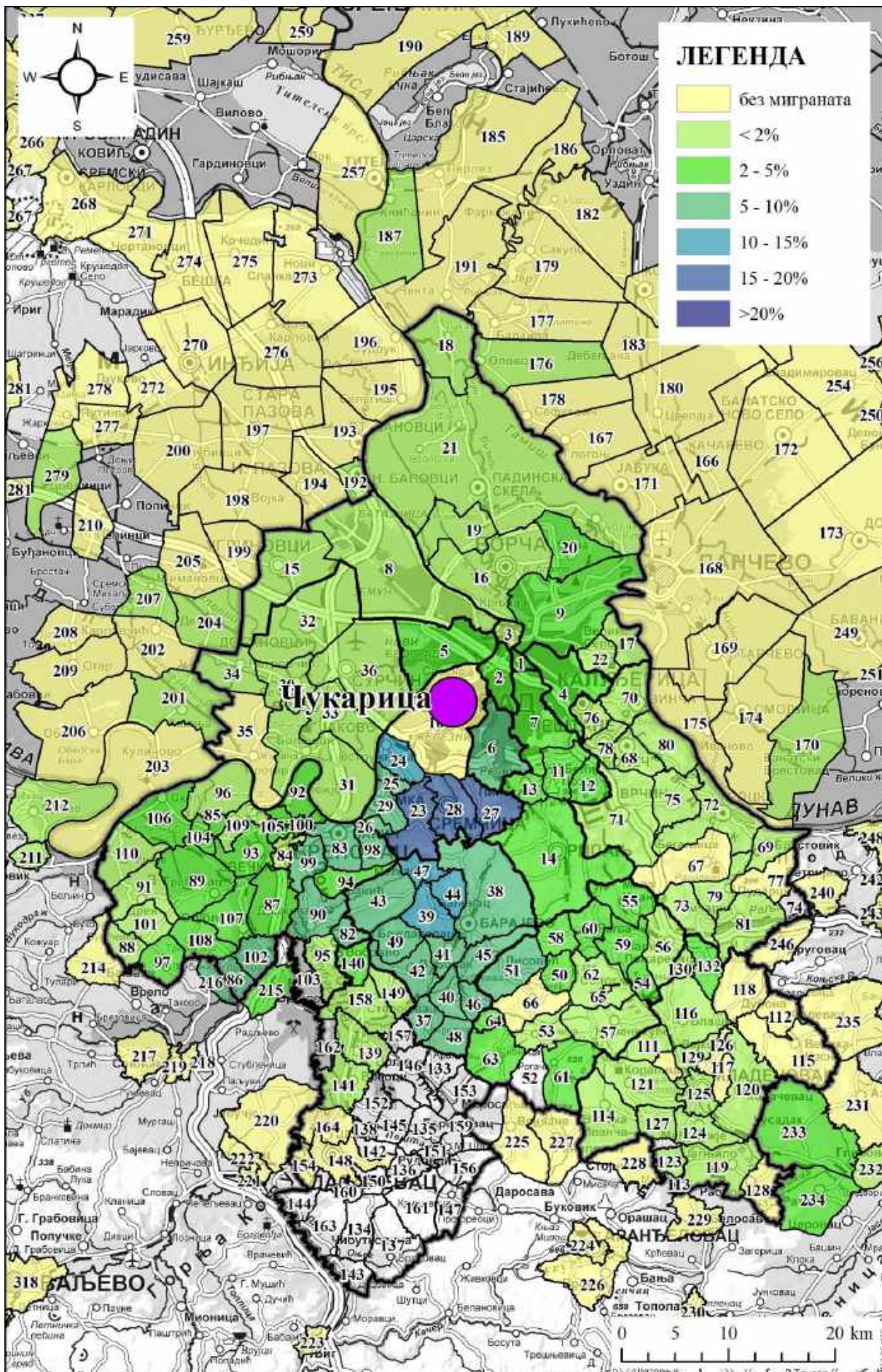
Табела 41. Структура дневног урбаног система Чукарице 2011. године

% дневних мигр.	Број дневних мигр.	% од укупног броја мигр.	Кумул. низ	Кумул. низ %	Насеља давалаца мигр.	Просечан број мигр. по насељу	% насеља давалаца мигр.	Кумул. низ насеља	Кумул. низ %
>20									
15-20	1.692	10,4	1.692	10,4	3	564	1,1	3	1,1
10-15	461	2,8	2.153	13,3	4	115	1,4	7	2,5
5-10	3.963	24,5	6.116	37,8	23	172	8,3	30	10,9
2-5	6.954	42,9	13.070	80,7	38	183	13,8	68	24,6
0-2	3.128	19,3	16.198	100,0	208	15	75,4	276	100,0
Укупно	16.198	100,0	16.198	100,0	276	59	100,0	276	100,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У категорији изразито усмерено зависних 2011. године није било насеља, док су три представљала категорију јако усмерено зависних (Слика 43). Из њих је долазило 1.692 радника, односно 564 у просеку. Групу су чинили: Рушањ (280), Сремчица (1.252) и Велика Моштаница (160). Њихов удео у укупном броју насеља износио је 1,1%, а удео њихових радника у свим дневним мигрантима био је 10,4%. Сва три насеља делови су општине Чукарица.

Средње усмерено зависних насеља је било 4, а језгру су давала 461 радника. Просечно, из једног од њих долазило је 115 дневних миграната. Скуп су представљали: Остружница (200), Гунцати (119), Баћевац (73) и Мељак (69). Средње усмерено зависна су чинила 1,4% свих насеља, а њихови становници 2,8% укупног броја дневних миграната. Општини Барајево припадало је 3 насеља, док је једно било део општине Чукарица.

Слика 43. Дневни урбани систем Чукарице 2011. године (структура у %)

Скуп слабо усмерено зависних представљао је 23 насеља, из којих је долазило 3.963 дневних миграната, односно 172 у просеку. Према степену зависности, чланови су били: Вранић (127), Барајево (268), Бељина (18), Лисовић (26), Велики Борак (33), Умка (150), Пењани (15), Божаревац (31), Руцка (7), Арнајево (15), Барич (165), Раковица (2.926), Лончаник (18), Губеревац (8), Бровић (10), Минић (7), Рожанци (8), Мала Моштаница (33), Мислођин (43), Дражевац (23), Шиљаковац (11), Пироман (13) и Баљевац (8). У укупном броју насеља, њихов удео је био 8,3%, док је из њих долазило 24,5% свих дневних миграната. Највише насеља припадало је општини Барајево (10), па општини Обреновац (7), општини Чукарица припадало је 3 насеља, а по једно општинама Сопот, Раковица и Уб (Колубарска област).

Периферију дневног урбаног система Чукарице представљао је 38 усмерено независних насеља. Из њих је ка језгру дневно мигрирало 6.954 радника. Просечно, из једног насеља 183 активних становника је обављало занимање у центру овог система. Популационо најзначајнији чланови ове категорије били су: Рипањ (125), Савски венац (428), Вождовац (1.304), Нови Београд (1.916), Обреновац (197), Звездара (1202), Палилула (858) и Врачар (443). Усмерено независна су чинила 13,8% свих насеља, док су њихови становници имали удео од 42,9% у укупном броју дневних миграната.

Контингент дневних миграната увећан је за 1.262, што представља пораст од 8,4%. Скуп насеља која су чинила систем, увећан је за 81 члана, док је просечан број активних становника једног од њих, који су занимање обављали на територији дела насеља Београд, који припада општини Чукарица, имао за 18 мању вредност. Једино изразито усмерено насеље у посматраном периоду је изгубило тај статус, па је и језгро добијало 298 дневних миграната мање из зоне интензивног утицаја. Број запослених из јако усмерено зависних насеља повећан је за 511, односно 43,3%, док је сама категорија имала једног члана више. Насупрот томе, просечан број дневних миграната, по насељу био је мањи за 27. И категорија средње усмерено зависних насеља је имала једног члана више, док је њихов контингент дневних миграната био мањи за 64, што представља 12,2%. Самим тим, просечан број радника из једног од насеља ове зоне, у језгру система био је за 60 мањи. Слабо усмерено зависна насеља су имала 554 дневних миграната више, док је сам скуп увећан за шест чланова. Просечан број, из једног од ових насеља, смањен је за 28 радника. Контингент дневних миграната из насеља периферије, умањен је за 6,8%, што представља 506 запослених, а седам насеља мање је било у категорији, док је просечан број активних становника једног од њих, који су занимање обављали на Чукарици увећан за 17.

Дневни урбани систем чије језгро представља део насеља Београд који припада општини Чукарица, сврстава се у мање подсистеме. Значајнију интеракцију остварује са некадашњим делом исте општине, односно Раковицом. Такође, као Вождовац, Земун и Палилула, оријентисана је ка свом општинском залеђу али у знатно мањој мери у односу на наведене центре.

3.2.3 Промене у дневним урбаним системима Београда

У посматраном периоду од 2002. до 2011. године остварене су значајне промене у дневном урбаном систему Београда. Тако дневни урбани систем чије је језгро насеље Вождовац у посматраном периоду приказује оријентацију на сопствено залеђе, односно делове општине који не припадају насељу Београд, као и делове суседних општина са бољом инфраструктурном повезаношћу са центром града. У обе посматране године, према степену зависности, водећа места су заузимала преостала четири насеља општине Вождовац, од којих су два имала статус градског насеља. Док је 2002. године

категорију „изразито усмерено зависних насеља“ представљао Бели Поток, 2011. године је то било Зуце, које је са 55 становника више који су обављали занимање у језгру дневног урбаног система прешло из категорије „средње усмерено зависних“. Пиносава је са благим порастом дневних миграната задржала статус „јак усмерено зависног насеља“, а поред Белог Потока у ову категорију је прешао и Рипањ, чији је број дневних миграната у језгру повећан за 202. Овој групи 2002. године је припадао и Мали Пожаревац, део општине Сопот, којег је 2011. године заменило насеље Поповић из исте општине. На осетно повећање броја дневних миграната из „слабо усмерено зависних насеља“ утицао је већи број делова насеља Београд у овој категорији 2011. године. Поред постојећих: Раковице, Звездаре, Врачара и Савског венца, повећањем степена зависности од Вождовца, у ову групу су ушли и Чукарица и Палилула. Такође повећан је утицај на насеља суседних општина: Гроцка, Сопот и Чукарица. Самим преласком у вишу категорију, поменута два дела, из „усмерено независних“ насеља је долазио знатно мањи број дневних миграната. Смањење је ублажено са повећањем укупног броја дневних миграната из преостала 3 дела насеља Београд, као и са уласком 22 насеља у категорију периферије дневног урбаног система Вождовца.

Промене у дневном урбаном систему Врачара у посматраном периоду карактерише смањивање интензитета дневне миграције, као и броја насеља даваоца у зонама јачег утицаја, а повећања броја насеља у зони периферије. Врачар је задржао карактер језгра дневног урбаног система са мањим обимом дневне миграције и оријентацијом на унутарнасељска кретања и дневну мобилност мањег домета. Смањивање степена зависности од Врачара код насеља са значајним контингентом дневних миграната главни су разлог наведених промена у дневном урбаном систему. Калуђерица, Чукарица, Нови Београд и Раковица као популационо најзначајнији представници ове групе, преласком из категорије слабо усмерено зависних у категорију насеља периферије, стекли су улогу носиоца наведених промена.

Благи пад интензитета дневне мобилности радне снаге и увећање скупа насеља даваоца, а смањивање просечног броја миграната оцртава промене дневног урбаног система Звездаре у посматраном периоду. Узимајући у обзир да су промене у посматраном периоду имале благ карактер, Звездара је била језгро релативно стабилног дневног урбаног система, оријентисаног на дневну мобилност радне снаге из суседних насеља, као и дуж главне везивне саобраћајнице. Промене које су се десиле, углавном су проузроковане преласком из једне у другу категорију, насеља чија је вредност степена зависности била близу граничне вредности на почетку посматраног периода. Калуђерица и Лештане која су 2002. године чинила категорију јако усмерено зависних насеља, прешла су 2011. године у групу средње усмерено зависних. А пошто је само Винча напустила ову категорију, у њој је уочено знатно повећање контингента дневних миграната. Слабо усмерено зависна насеља, су поред наведене Винче, имала и позитиван салдо трансфера насеља са категоријом усмерено независних, а 3 од 4 популационо најзначајнија насеља даваоца су забележила повећање броја активних становника који су занимање обављали на територији Звездаре (Борча, Вождовац и Палилула, док је једино у случају Врачара овај број доживео благи пад). Насупрот слабо усмерено зависним, насеља периферије, поред пада укупног броја, забележила су и смањивање контингента дневних миграната код свих најзначајнијих даваоца.

Промене у оквиру дневног урбаног система Земуна, у посматраном периоду, нису имале екстремне вредности. Промене категорија насеља даваоца, биле су динамичније него на нивоу целог система. Смањивањем степена зависности, насеља са највећим уделом активних становника који раде у Земуну, дошло је до повећања броја чланова у другој и трећој категорији. Угриновци и Нови Бановци су и на почетку и на крају посматраног периода представљали изразито усмерено зависна насеља, док су Стари

Бановци и Нова Пазова променили статус у јако усмерено зависна насеља. Прогар, Бољевци, Добановци, Петровчић и Бечмен су имали значајније смањење степена зависности и у посматраном периоду из статуса изразито усмерено, прешли су у статус средње усмерено зависног насеља. Јаково и Сурчин, као јако усмерено зависна насеља 2002. године су и поред увећања радног контингента, смањењем степена зависности од Земуна, 2011. године прешла у категорију слабо усмерено зависних. Значајно увећање степена зависности су имали Сурдук и Белегиш који су стекли статус јако усмерено зависних насеља. Велики утицај на раст удела категорије слабо усмерено зависних је имао прелазак Новог Београда, као популационо најзначајнијег даваоца миграната, из статуса средње усмерено зависног. Остали делови насеља Београд, задржали су статус насеља периферије у дневном урбаном систему Земуна у посматраном периоду, самим тим ова категорија је била популационо најзначајнија у обе посматране године. Дневни урбани систем Земуна у значајној мери прелази границе административног подручја Града Београда и показује значајну интеракцију са, пре свега, насељима Срема. Што уз оријентацију на сопствено општинско залеђе и традиционалне суседне општине даваоце представља главне смерове дневне мобилности радне снаге. У овом случају, већина осталих делова насеља Београд представља мање зависне чиниоце од језгра система, као што је Земун.

Најинтензивнији пораст обима дневне миграције у посматраном периоду имао је дневни урбани систем Новог Београда. Поред повећања броја дневних миграната и насеља давалаца истих, промене у оквиру дневног урбаног система Новог Београда карактерише и повећање степена зависности код истакнутијих насеља чији су становници обављали занимање у језгру система. Тако да у категорији насеља на која је центар рада имао највећи утицај, у посматраном периоду, задржан је већи број чланова. Једино насеље које је изгубило статус изразито усмерено зависног, био је Прогар, док је код Сурчина, као општинског центра и популационо најзначајнијег члана ове категорије, дошло до знатног повећања броја активних становника запослених на Новом Београду. Између скупова јако усмерено зависних и средње усмерено зависних дошло је до размене чланова, тако да су Добановци и Бољевци прешли у нижу категорију, а на њихово место дошли Петровчић, Земун и Ашања. Повећање степена зависности Земуна је имало највећи утицај на раст броја дневних миграната из јако усмерено зависних насеља. И код осталих делова насеља Београд, у посматраном периоду, забележен је пораст зависности од центра овог система, па су свих 8 прешли из категорије слабо усмерено зависних у категорију средње усмерено зависних насеља и тиме популационо дефинисали промене у оквиру ова два скупа. Поред наведених насеља, значајан удео у овом процесу имали су и Угриновци и Нови Бановци. Иста појава у посматраном периоду уочена је и код слабо усмерено зависних и насеља периферије са значајним бројем радника у језгру система (Сремчица, Борча, Калуђерица, Нова Пазова, Панчево...). Дневни урбани систем Новог Београда је и 2002. године прелазео границе административног подручја Града Београда, с тим да је у посматраном периоду тај територијални обухват знатно проширен, као и обухват унутар граница области. Посебно је значајан пораст степена зависности код већих давалаца дневних миграната, међу којима су и преосталих 9 делова насеља Београд. Код сваког дела уочен је значајан пораст броја активних становника који су занимање обављали на територији Новог Београда.

У оквиру дневног урбаног система Палилуле, обим дневне миграције, у посматраном периоду није имао значајнијих промена. Посматрано по категоријама и степену зависности од језгра система, насеља даваоци дневних миграната су се кретала у оба смера, зависно од положаја, величине и функцијске улоге. Сланци су једини члан који је задржао статус изразито усмерено зависног насеља, док су тај статус стекли Падинска Скела и Велико Село. За разлику од њих, Борча и Овча су забележила благи

пад степена зависности и прешли су у категорију јако усмерено зависних насеља, чиме је и увећан број дневних миграната. Док је у случају Ковилова, пад био нешто већи, па је 2011. године имао статус средње усмерено зависног насеља. Тај статус је, благим падом степена зависности, изгубила Звездара и тиме је изражено смањење контингента дневних миграната из ове категорије, а повећање код насеља слабо усмерене зависности. Тој групи су припадали и на почетку и на крају посматраног периода, сви остали делови насеља Београд, осим Земуна који је 2002. и 2011. године представљао периферију дневног урбаног система Палилуле. Процес смањења контингента дневних миграната у зони средњег утицаја ублажили су, поред Ковилова, Опово и Глогоњ, повећањем степена зависности, као и броја активних становника запослених на Палилули. А већи број насеља из удаљенијих делова Београдске области, у категорији слабо усмерено зависних, заменио је мањи број насеља Баната, које су на почетку посматраног периода представљала периферију дневног урбаног система Палилуле. Иако је обим миграције остао на приближном нивоу, Палилула, као језгро једног дневног урбаног система, је слала различите импулсе према насељима даваоцима миграната. Степен зависности код свих популационо значајнијих даваоца је смањен, док је порастао код мањих, заједно са њиховим бројем, као и проширењем просторног обухвата, посебно у правцу банатских насеља. У посматраном периодом долази до изражаја мања оријентисаност Палилуле ка осталим деловима Београдске области, а већа оријентисаност ка мањим насељима у сопственом општинском залеђу, као и отвореност према општинама ван административног подручја Града Београда.

Сразмерно његовој величини, промене у оквиру дневног урбаног система Раковице су биле слабијег интензитета. Губеревац је повећањем степена зависности стекао статус јако усмерено зависног насеља, прешавши из категорије средње усмерено зависних. Преостали чланови те групе, имали су смањење степена зависности и прешли у ниже категорије. У групи слабо усмерено зависних, Рушањ је једино насеље које је тај статус задржало са почетка посматраног периода. Остала насеља су добила статус периферије, док се у супротном смеру кретао степен зависности код насеља са релативно мањим контингентом дневних миграната, као што су: Бождаревац, Баћевац и Врбовно. Чукарица, као популационо најзначајнији давалац у оквиру дневног урбаног система Раковице, задржала је статус насеља периферије са благим порастом броја миграната, као и степена зависности од језгра система. Кроз оба посматрана пописа, Раковицу одликује најмањи степен привлачности од свих центара града. Дневни урбани систем чине већином рурална насеља општина у непосредној близини без изразито усмерене зависности. Од осталих делова насеља Београд, Раковица, као центар рада, кроз посматране категорије, има интеракцију само са Чукарицом и то као насељем периферије дневног урбаног система. Промене у посматраном периоду, оличене у благом порасту обима дневног кретања радне снаге, нису биле довољног интензитета да би се променио ранг Раковице у односу на друге системе.

Као центар рада, Савски венац, у односу на остале делове насеља, има улогу већег значаја у испољавању функције рада. Традиционално најзначајнији центар рада у оквиру насеља Београд, у посматраном периоду, карактерише знатно смањење прилива радника на дневном нивоу. Промене категорија насеља давалаца углавном су се поклапале са трендовима промена на нивоу целог дневног урбаног система. Тако су из зоне интензивног утицаја у статус јако усмерено зависног насеља прешли Зуце, Мала Иванча и Поповић и тиме знатно умањили контингент дневних миграната из зоне највишег степена зависности. Статус јако усмереног насеља у посматраном периоду задржала је само Пиносава, док су сва остала, прешла у зону средњег утицаја. У супротном смеру кретала се само Слатина са знатно мањим бројем дневних миграната. На интензивни пораст контингента миграната из средње усмерено зависних насеља, утицало је смањење степена зависности код 5 делова насеља Београд и њихов прелазак

из више категорије. Једини део насеља Београд, који се на крају посматраног периода нашао у групи слабо усмерено зависних насеља био је Земун. Прелазак Земуна и Калуђерице, као и пораст броја миграната из насеља као што је Борча, условио је да и ова категорија има пораст броја активних становника запослених на Савском венцу и поред мањег броја насеља. Већи даваоци из зоне периферије имали су већи утицај на кретање броја радника од самог повећања броја насеља у оквиру ове категорије. Иако је задржао статус центра рада са највећим бројем дневних миграната, уочено је знатно смањење утицаја Савског венца на токове радне снаге у оквиру његовог дневног урбаног система. Просторни обухват система је проширен, али је евидентно смањење степена зависности код већине значајних насеља давалаца дневних миграната. Пошто је значајан удео дневних миграната долазио из осталих делова насеља Београд, промене у смеру њиховог кретања у знатној мери си диктирале и промене у оквиру дневног урбаног система Савског венца.

Најинтензивније смањивање обима дневног кретања радне снаге уочено је у оквиру дневног урбаног система Старог града. Равномерно смањење степена зависности код насеља давалаца, примарни су узрок формирања трендова при промени статуса истих у оквиру дневног урбаног система. Свих 5 делова насеља Београд (Врачар, Палилула, Савски венац, Звездара и Нови Београд) који су 2002. године представљали јако усмерено зависна насеља, 2011. године су стекли статус средње усмерено зависних, тј. придружили се Борчи и Вождовцу који су задржали исти статус у посматраном периоду. Сва остала насеља из зоне средњег утицаја прешла су у нижу категорију (18 у слабо усмеренозависна и 1 у усмерено независна). Повећање контингента дневних миграната из зоне средњег утицаја, одређено је преласком популационо великих даваоца из више категорије и поред смањивања броја чланова у скупу. Док је повећање контингента из слабо усмерено зависних насеља одређено, једним делом, бројчаним проширењем скупа, а другим делом смањењем степена зависности код популационо значајних давалаца из зоне средњег утицаја, као што су: Чукарица, Раковица, Земун, Калуђерица и Сремчица. Пораст броја насеља са малим бројем радника на територији Старог града, у зони периферије, условио је пораст укупног броја дневних миграната из ове групе, а смањење просечног броја по једном од усмерено независних насеља. Уједначено слабљење утицаја, једног од најснажнијих центара рада, у оквиру делова насеља Београд, представља промене у дневном урбаном систему Старог града у посматраном периоду. Посебно изражено је смањивање степена зависности код популационо најзначајнијих насеља давалаца. Код свих осталих делова насеља Београд, уочено је бројчано опадање контингента активних становника који занимање обављају на територији Старог града. И поред слабљења интензитета, унутарна насељске дневне миграције имају значајан утицај на укупан ниво дневног кретања радне снаге ка језгру овог система. Територијално проширење утицаја центра града, видљиво је углавном кроз насеља периферије са мањим контингентима дневних миграната.

Благи пораст обима дневног кретања радне снаге и варијације у територијалном обухвату обележили су промене у оквиру дневног урбаног система Чукарице у посматраном периоду. Промене категорија код насеља давалаца дневних миграната кретала су се у оба смера, али умереним интензитетом, са свега неколико снажнијих промена степена зависности. Једна од њих је и Остружница, једино изразито усмерено зависно насеље са почетка посматраног периода, које је значајним смањењем контингента запослених у језгру система, 2011. године дошло до статуса средње усмерено зависног насеља. Рушањ је, са друге стране, забележио знатно повећање активних становника запослених на Чукарици, па се у посматраном периоду прикључио постојећим јако усмерено зависним насељима, а тиме највише утицао на пораст дневних миграната из ове категорије. Поред њега, зону средњег утицаја је напустила и Умка и смањењем степена зависности стекла статус слабо усмерено

зависног насеља, док су се у супротном, односно позитивном смеру кретала барајевска насеља Гунцати и Баћевац. Повећање контингента дневних миграната из зоне слабијег утицаја, примарно је проузроковано порастом броја радника из Раковице, као дела насеља Београд са највећим степеном зависности. Од 8 преосталих делова насеља, њих 6 су се током посматраног периода сврставали у насеља периферије и самим тим ублажила смањење контингента дневних миграната из ове зоне, иницираним опадањем броја насеља. Дневни урбани систем Чукарице, кроз посматрани период, као један од најмањих према обиму кретања запосленог становништва, показао је релативну стабилност уз минималне промене. Оријентација Чукарице према сопственом општинском залеђу и насељима суседних општина (јужно од Саве) представља основ мобилности унутар система. У унутарнасељским кретањима, задржана је нешто јача интеракција са Раковицом, интензивирајући однос као популационо најзначајнији давалац миграната. Преостали делови насеља Београд који су се налазили у оквиру система, представљали су његову периферију, док су Земун и Стари град били испод третираног нивоа током посматраног периода.

3.3 СТРУКТУРНА АНАЛИЗА ДНЕВНИХ МИГРАНАТА

Структурна анализа контингента дневних миграната који обављају занимање на територији насеља Београд заснована је на посматрању односа одабраних обележја и њихових промена у посматраном периоду, односно између Пописа 2002. и 2011. године. Структурна обележја посматраног дела популације анализирана су са циљем приказивања међузависности диференцијације према структури контингента дневних миграната и обима и праваца територијалних испољавања дневног кретања радне снаге. Разматрана је селективност дневних миграната према најважнијим обележјима. У оквиру посматраног периода, анализирани су промене, као и селективност дневних миграната према: полу, старости, образовању и делатностима. Контингент је посматран на нивоу целог насеља Београд, као и у оквиру језгара његових подсистема.

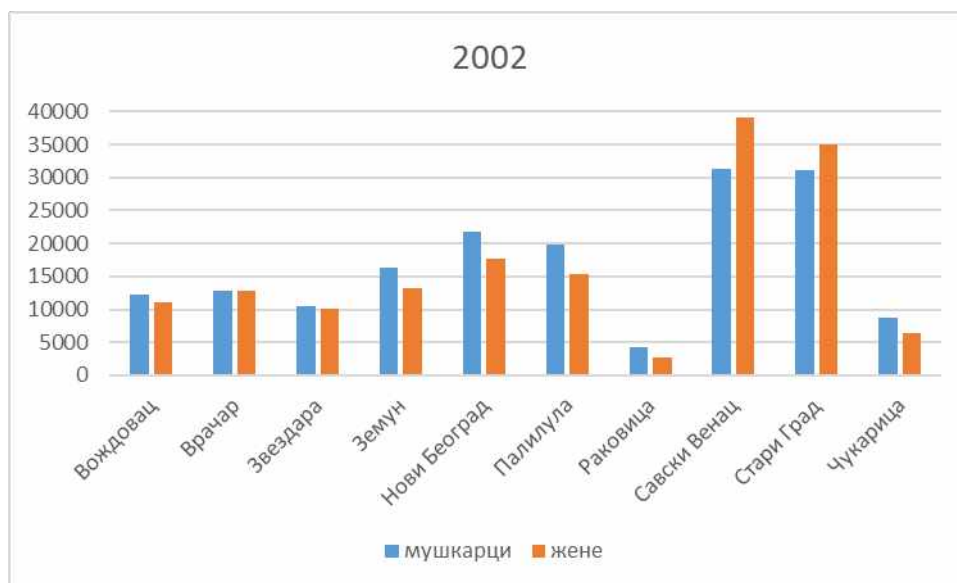
3.3.1 Старосно-полна структура

Старосно-полна структура анализирана је кроз учешће мушког и женског активног становништва у контингенту дневних миграната који обављају занимање на територији насеља Београд. Скуп је подељен по петогодиштима, а ради лакшег посматрања промена у старосној структури дневних миграната у посматраном периоду, груписана су у две веће категорије, као млађе (20-39) и старије (40-59) средовечно становништво.

Полну структуру дневних миграната запослених у Београду 2002. године карактерише нешто веће учешће мушкараца (51,5%) у односу на жене (48,5%). И као таква, расподела је била повољнија у корист женске популације дневних миграната у односу на ниво Републике где је износила 35% (Лукић, 2008).

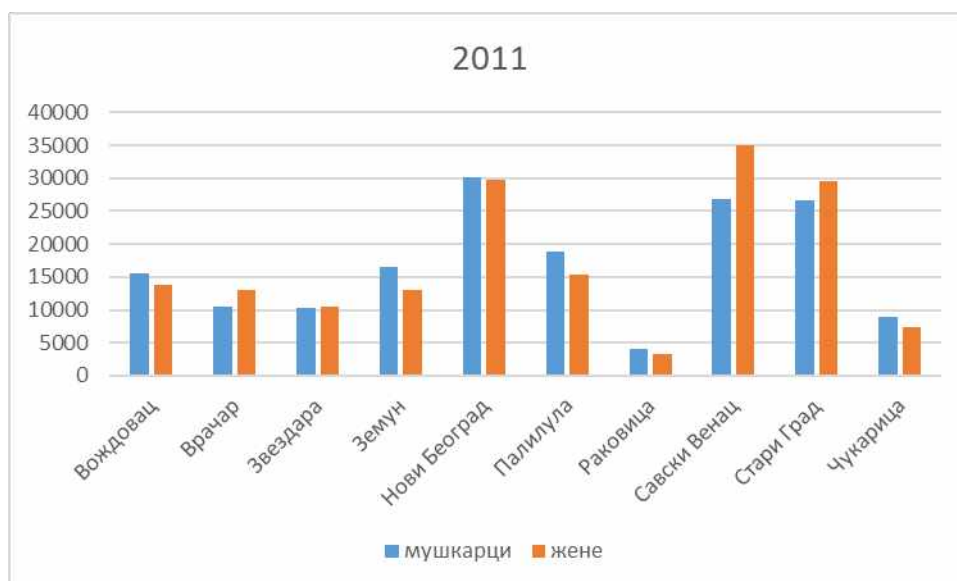
Унутар насеља Београд, 2002. године (Слика 44), посматрано по језгрима подсистема, полна структура скупова дневних миграната запослених у сваком од њих није имала уједначен карактер. Највећи удео жена дневних миграната имала је општина Савски венац са 55,6%, док је удео мушкараца износио 44,4%. Већи удео жена у контингенту дневних миграната који су обављали занимање на територији посматраног дела насеља Београд, имао је и Стари град. Сличан однос као што је забележен на нивоу целог насеља уочен је код Звездаре која је имала удео од 51,2% мушкараца и код дела насеља који припада општини Вождовац, где је удео износио 52,5%. Остали делови насеља

Београд, као центри рада, привлачили су мигранте са разликом у полној структури већом од 10% у корист мушкараца. Код Земунa однос је износио 55,2% према 44,8%, код Новог Београда 55,1% према 44,9%, Палилуле 56,4 према 43,6%, а код Чукарице 57,8 према 42,2%. Најизраженија разлика у полној структури дневних миграната уочена је код Раковице, као центра рада који је привлачио радни контингент који је чинило 60,4% мушкараца и 39,6% жена. Код дневних миграната са непознатим исходиштем на територији насеља Београд однос је износио 69,5% према 30,5% у корист мушкараца.

Слика 44. Структура дневних миграната према полу 2002. године

Према подацима за 2011. годину (Слика 45), контингент дневних миграната запослених на територији насеља Београд имао је нешто већи удео мушкараца у односу на жене. Разлика од 51,9% према 48,1%, колико је чинио удео жена које место становања, на дневном нивоу, мењају за место рада на територији насеља Београд, била је знатно другачија спрам односа у полној структури дневних миграната на нивоу целе Републике, где је удео жена износио 38% (РЗС, 2013).

Слика 45. Структура дневних миграната према полу 2011. године

Анализирана на нивоу језгра подсистема, полна структура дневних миграната је и 2011. године имала одређених специфичности. Групу центара рада, код којих су жене чиниле већину у контингенту дневних миграната који су долазили да обављају занимање, сачињавале су четири општине. Највећи удео жена у дневним миграцијама уочен је код Савског венца и износио је 56,6%, затим код Врачара са 55,2%. Исти показатељ је на Старом граду имао вредност 52,6%, а на Звездари 50,5%. Насупрот њима, преосталих шест делова насеља Београд су представљали центре рада са већим уделом мушкараца у посматраном контингенту. Најмања разлика у уделу полова уочена је код Новог Београда (са 50,4% мушкараца и 49,6% жена). Већи удео мушкараца у полној структури миграната у односу на насеље Београд забележен је на Вождовцу (53 према 47%) и Чукарици (54,9 према 45,1%). Разлика у уделу од преко 10% је уочена код Палилуле (55,1 према 44,9%) и Раковице (55,7 према 44,3%), а највећа у делу насеља који припада општини Земун (са 56,1% мушкараца и 43,9% жена). У структури дневних миграната са непознатим исходиштем на територији насеља Београд мушкарци су чинили 67,2%, а жене 32,8%.

Полна структура дневних миграната који су обављали занимање на територији насеља Београд, у посматраном периоду задржала је сличан карактер са смањењем удела женског становништва који је износио 0,4%. У апсолутним вредностима, пораст жена дневних миграната запослених на територији насеља Београд је износио 19.006, док је број мушкараца у анализираном делу популације повећан за 23.380. Расподела у полној структури је у посматраном периоду сразмерно пратила пораст целокупног контингента активних становника других насеља који су занимање обављали на територији насеља Београд.

Промене у оквиру полне структуре дневних миграната запослених у језгрима подсистема нису имале уједначен карактер. Пораст удела мушкараца је уочен код Вождовца и Старог града, док је нешто осетнији у Земуну. На другој страни, пораст удела жена у посматраном делу популације уочен је код Звездаре, Палилуле, Савског венца и Чукарице, док је нешто осетнији пораст забележен код Врачара, Новог Београда и Раковице. Као фактори промена у полној структури дневних миграната по језгрима подсистема истичу се трансформација, гашење и релокација секундарних делатности из традиционалних центара рада, међу којима се истиче Раковица, као и премештање концентрације услужних функција, које више запошљавају женско становништво, из централних делова ка Новом Београду.

У оквиру структурне анализе дневних миграната запослених на територији насеља Београд према старости, главни аспект посматрања је усмерен на две већинске категорије у оквиру овог контингента. Разматрани су стање и промене у оквиру млађег и старијег средовечног становништва. Утицај млађих од 20 година и старијих од 60 са аспекта посматрања дневних миграција радне снаге је знатно мањи и зато су третирани као мање релевантне категорије.

Старосну структуру контингента дневних миграната запослених на територији насеља Београд 2002. године (Табела 42) карактерише знатно већи удео старијег средовечног становништва. Ова група је чинила 54,9%, док је 42,5% дневних миграната било у категорији млађег средовечног становништва. На најстарије и најмлађе старосне групе је одлазило 2,6%, односно 2% на старије од 60 година, а свега 0,6% на млађе од 20 година.

Табела 42. Удели старосних група у контингенту дневних миграната 2002. године

Делови насеља	15-19			20-39			40-59			65 и више		
	ук	м	ж	ук	м	ж	ук	м	ж	ук	м	ж
Вождовац	0,6	0,7	0,5	44,7	43,4	46,2	53,0	53,5	52,3	1,7	2,4	1,0
Врачар	0,5	0,5	0,5	41,6	41,3	41,9	55,5	54,6	56,3	2,4	3,6	1,2
Звездара	0,7	0,8	0,6	42,0	41,5	42,6	55,7	55,5	55,9	1,5	2,1	0,9
Земун	0,6	0,8	0,5	41,1	41,3	40,8	56,7	55,8	57,8	1,6	2,1	0,9
Нови Београд	0,6	0,6	0,6	43,8	41,4	46,7	53,7	55,3	51,8	1,9	2,7	0,9
Палилула	0,5	0,6	0,3	41,2	40,9	41,6	56,1	55,6	56,6	2,2	2,9	1,4
Раковица	0,6	0,5	0,8	40,8	37,9	45,1	57,6	60,3	53,5	1,0	1,2	0,6
Савски венац	0,5	0,5	0,5	44,1	42,8	45,1	53,3	53,3	53,3	2,2	3,4	1,2
Стари град	0,5	0,6	0,4	40,1	39,8	40,4	57,1	56,1	58,0	2,3	3,6	1,2
Чукарица	0,7	0,7	0,7	44,3	42,6	46,6	53,2	54,5	51,4	1,8	2,3	1,3
Непознато	0,9	0,8	1,3	47,4	45,4	51,7	49,9	51,8	45,5	1,8	1,9	1,5
Београд	0,6	0,6	0,5	42,5	41,6	43,5	54,9	54,9	54,8	2,0	2,9	1,1

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Дистрибуција дневних миграната према посматраним старосним групама унутар центара рада подсистема 2002. године, није се у многоме разликовала од нивоа насеља Београд, као центра дневног урбаног система. Код сваког од 10 делова који чине насеље, старосна категорија од 40 до 59 година је чинила већину међу дневним мигрантима. Њен удео кретао се у распону од 53% колико је имао Вождовац до 57,6% колико је забележено међу дневним мигрантима који су обављали занимање на територији Раковице. Удео млађих од 20 година у свим центрима је био мањи од 1%, док се учешће старијих од 60 година кретало од 1%, а највећа вредност овог показатеља од 2,4% је забележена на Врачару.

Расподела дневних миграната запослених у Београду према старости 2011. године (Табела 43) је била таква да је већину чинила категорија млађег средовечног становништва. Њен удео је износио 49,6%, док је категорија старијег средовечног становништва чинила 46,7%. Свега 0,4% мигрантске популације је било млађе од 20 година, док је становништво старије од 60 година представљало 3,4% овог контингента.

Табела 43. Удели старосних група у контингенту дневних миграната 2011. године

Делови насеља	15-19			20-39			40-59			65 и више		
	ук	м	ж	ук	м	ж	ук	м	ж	ук	м	ж
Вождовац	0,4	0,5	0,3	48,4	49,4	47,4	47,8	45,2	50,7	3,4	5,0	1,6
Врачар	0,2	0,2	0,2	46,9	44,2	49,1	48,8	48,6	48,9	4,1	7,0	1,8
Звездара	0,6	0,7	0,5	47,7	45,8	49,5	48,2	47,8	48,6	3,5	5,7	1,4
Земун	0,3	0,4	0,2	49,8	50,4	49,1	46,7	44,8	49,1	3,2	4,4	1,6
Нови Београд	0,3	0,4	0,2	57,5	55,0	60,0	39,9	40,8	39,0	2,3	3,8	0,8
Палилула	0,3	0,4	0,2	47,3	47,9	46,6	48,7	46,5	51,4	3,7	5,2	1,8
Раковица	0,3	0,4	0,3	48,8	48,2	49,6	47,9	47,3	48,6	2,9	4,1	1,4
Савски венац	0,2	0,2	0,1	43,7	43,8	43,6	52,4	49,9	54,3	3,7	6,1	1,9
Стари град	0,3	0,3	0,2	48,2	47,3	49,0	47,5	46,1	48,8	4,0	6,2	1,9
Чукарица	0,4	0,5	0,4	48,9	47,3	50,7	47,2	47,0	47,3	3,5	5,1	1,6
Непознато	0,7	0,7	0,6	53,5	51,7	57,0	42,6	43,4	41,1	3,2	4,2	1,3
Београд	0,4	0,4	0,3	49,6	49,0	50,2	46,7	45,5	47,9	3,4	5,1	1,6

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Значајније варијације су уочене у дистрибуцији дневних миграната према старосним категоријама посматрано на нивоу 10 делова насеља Београд, као засебним центрима рада. У контингенту дневних миграната млађе средовечно становништво је чинило

већину у шест центара рада, док је у четири већина припадала категорији од 40 до 59 година. Старије средовечно становништво је представљало умерену већину међу мигрантима запосленим на Звездари, Палилули и Врачару, док су на Савском венцу са 52,4% чинили и апсолутну већину. На другој страни, млађе средовечно становништво је представљало умерену већину међу мигрантима Старог града, Вождовца, Раковице, Чукарице и Земуна, док су са 57,5% чинили најбројнију категорију према посматраним старосним групама на Новом Београду. Највећи удео миграната млађих од 20 година је имала Звездара (0,6%), док је удео миграната старијих од 60 година прелазило 4% на Врачару и Старом граду.

Старосна структура дневних миграната који су занимање обављали на територији насеља Београд, у посматраном периоду је забележила значајне промене. Према посматраним категоријама, доминантан је био процес подмлађивања контингента дневних миграната. Значајно већи удео старијег средовечног становништва 2002. године, замењен је већим уделом млађег 2011. године. Учешће млађих од 20 година је смањено за 0,2%, док је код старијих од 60 година забележен мањи пораст.

Интензитет промена у старосној структури дневних миграната у посматраном периоду разликовао се зависно од центра рада. Док је код Савског венца задржан приближно исти однос између млађег и старијег средовечног становништва, код осталих центара трансформација структуре се одвијала у истом правцу као на нивоу насеља Београд. Пораст удела млађег средовечног становништва имао је умерен карактер код већине делова, док је нешто интензивнији био код Раковице, Старог града и Земуна. Најинтензивнија промена уочена је код дневних миграната запослених на Новом Београду. Овај центар рада се истиче као носилац промена у дистрибуцији дневних миграната по старосним групама на нивоу целог дневног урбаног система Београда.

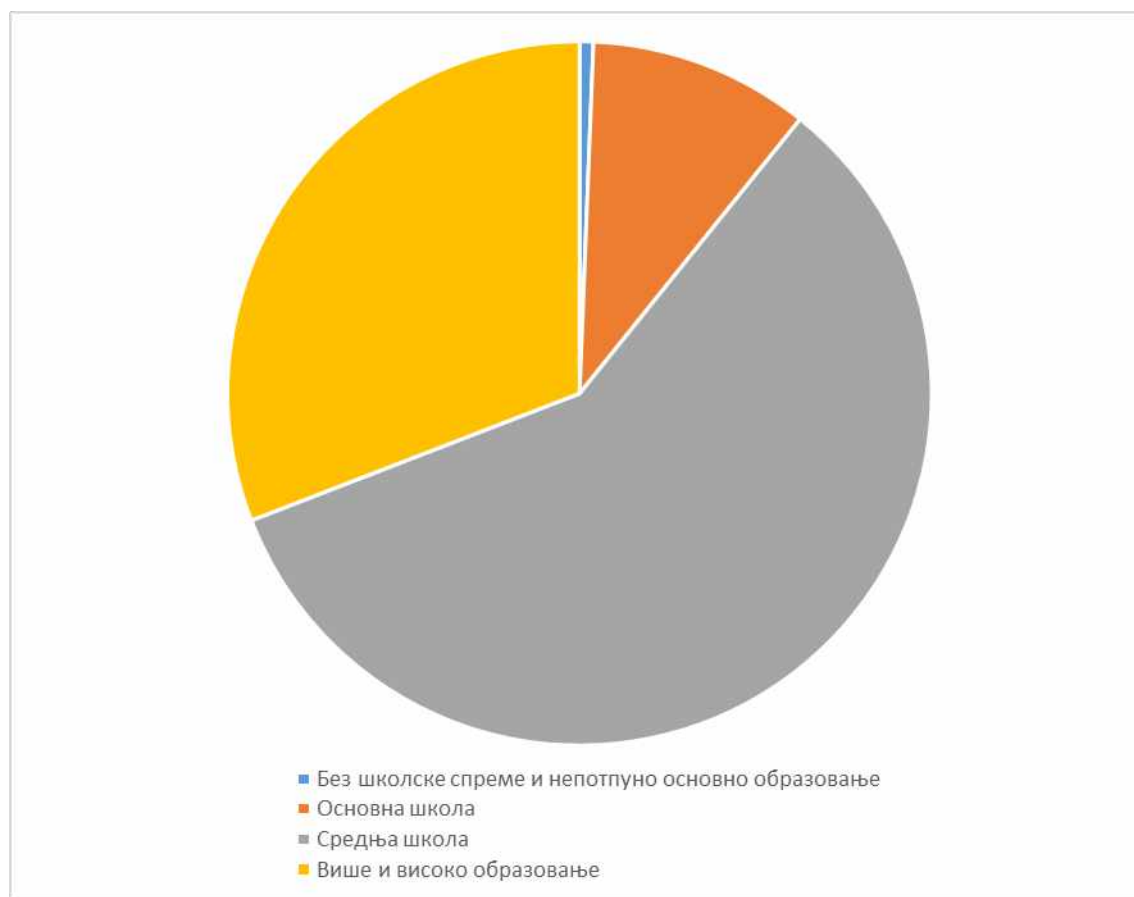
3.3.2 Образовна структура

У циљу дефинисања образовне структуре контингента дневних миграната запослених на територији насеља Београд, анализирана је њихова школска спрема према подацима Пописа 2002. и 2011. године. Ради лакшег посматрања и упоредивости, дневни мигранти су груписани у велике категорије. Дневни мигранти без школске спреме и са непотпуном основном школом сврстани су у исту категорију. Мигранти са завршеном основном и са завршеном средњом школом посматрани су као засебне категорије. Док су високо и више образовање посматрани као иста категорија, а као засебне за детаљнију диференцијацију.

Контингент дневних миграната који су занимање обављали на територији насеља Београд је имао знатно повољнију образовну структуру у односу на укупно становништво Србије. Више од половине дневних миграната је имало завршену средњу школу (56,8%), док је више и високо образовање поседовало 30% миграната. Са основном школом је било 9,9% њих, док је без школске спреме и са непотпуним основним образовањем било 0,6% дневних миграната (Слика 46).

Расподела дневних миграната према образовној структури по центрима рада у оквиру подсистема имала је сличне односе међу категоријама као и на нивоу целог насеља. Код свих 10 центара удео запослених са средњим образовањем износио је више од половине контингента дневних миграната. Најмању вредност је имао на Савском венцу (52,6%), док је максимална забележена код Раковице (61,2%). Дневни мигранти са вишим и високим образовањем чинили су по уделу другу категорију код свих 10 центара. Њихов

удео се кретао од 23,4% на Звездари, до 34,6% на Савском венцу. Удео дневних миграната са основним образовањем је био нешто мањи. Најмањи је уочен на Врачару, са 6,9%, док је највећи имала Звездара са 13%. Удео миграната без школске спреме и са непотпуним основним образовањем је био мањи од једног процента код већине центара, док је само на Чукарици износио 1,1% (Табела 44).

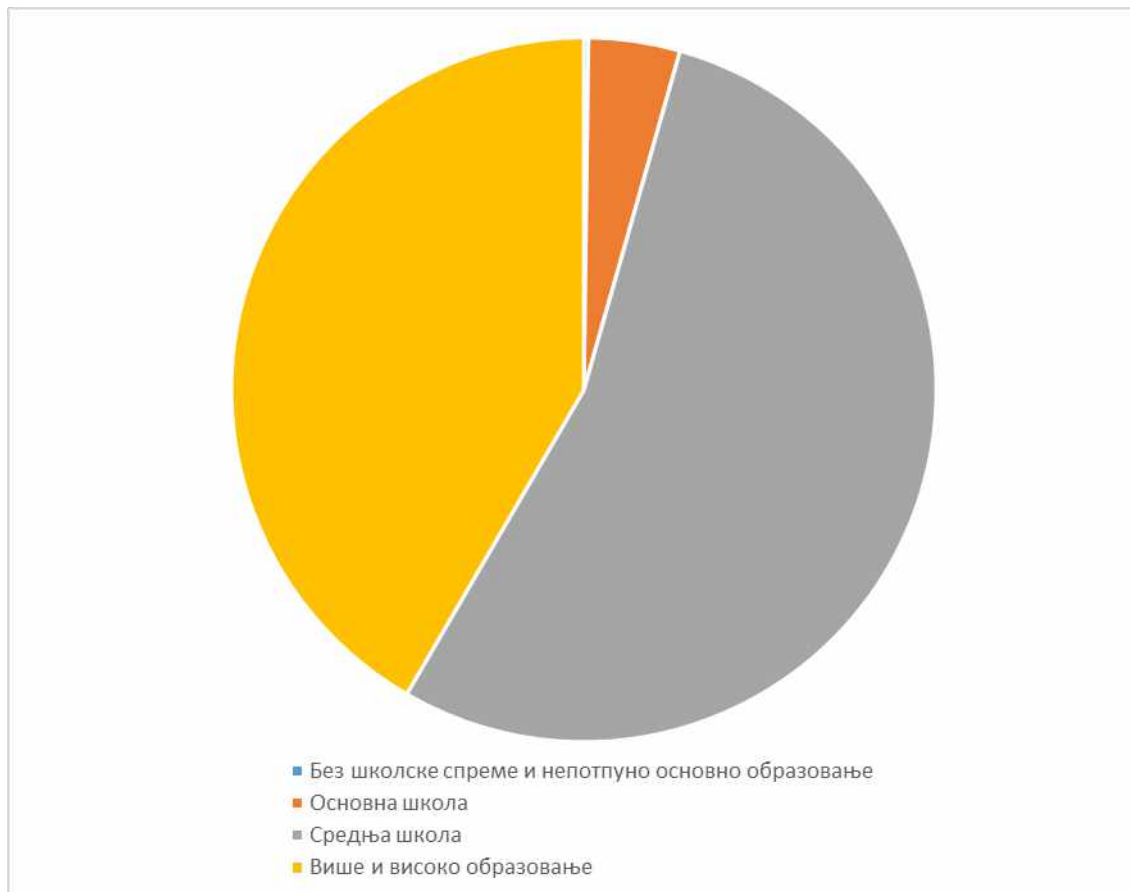
Слика 46. Структура дневних миграната према школској спреми 2002. године

Табела 44. Удели дневних миграната према школској спреми 2002. године

Делови насеља Београд	Без школске спреме и непотпуно основно образовање	Основно образовање	Средње образовање	Више и високо образовање	Непознато
Вождовац	0,6	9,8	58,1	29,0	2,5
Врачар	0,5	6,9	57,6	32,2	2,8
Звездара	0,7	13,0	60,5	23,4	2,4
Земун	0,6	11,0	59,6	26,6	2,3
Нови Београд	0,6	8,8	58,8	28,8	3,0
Палилула	0,7	9,6	56,7	30,5	2,5
Раковица	0,6	11,5	61,2	23,6	3,1
Савски венац	0,4	9,9	52,6	34,6	2,5
Стари град	0,4	8,6	55,0	33,0	3,0
Чукарица	1,1	11,0	60,5	24,8	2,6
Непознато	2,0	16,2	59,6	19,5	2,8
Београд	0,6	9,9	56,8	30,0	2,7

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Образовну структуру дневних миграната запослених на територији насеља Београд 2011. године карактерише доминантан удео две категорије (Слика 47). Мигранти са завршеном средњом школом и вишим и високим образовањем су чинили више од 95% целог контингента. Преостале две категорије су имале знатно мањи утицај. Основно образовање, као највишу завршену школу, имало је 4,2% дневних миграната, док је свега 0,2% било без школске спреме и са непотпуним основним образовањем.

Слика 47. Структура дневних миграната према школској спреми 2011. године

Као и на нивоу целог насеља Београд, код његових подсистема је уочен исти редослед категорија образовне структуре са мањим осцилацијама у величини удела (Табела 45). Мигранти са средњим образовањем су били најбројнија категорија у свим центрима, с тим што су на Старом граду и Савском венцу учествовали са мање од 50%, док су највише били заступљени у Раковици са 62,5%. Насупрот томе, мигранти са вишим и високим образовањем су најмањи удео имали у Раковици (33,2%), а највећи на Старом граду (48,1%). Категорија миграната са основним образовањем је само на Звездари прелазила границу од 5%, док су мигранти без школске спреме и са непотпуним основним образовањем имали максимални удео од 0,3%, на Звездари и Палилули.

Промене у оквиру образовне структуре дневних миграната који су занимање обављали на територији насеља Београд, у посматраном периоду су имале позитиван карактер. Трансформација контингента према образовним карактеристикама се кретала у смеру повећања удела миграната са вишим и високим образовањем, а смањивањем удела свих осталих категорија. Посматрано према интензитету смањења, промена удела миграната са средњим образовањем је имала умерен карактер, док су значајније промене уочене код миграната без школске спреме и са непотпуним основним образовањем, као и са завршеном основном школом.

Табела 45. Удели дневних миграната према школској спреми 2011. године

Делови насеља Београд	Без школске спреме и непотпуно основно образовање	Основно образовање	Средње образовање	Више и високо образовање	Непознато
Вождовац	0,1	4,4	56,3	39,0	0,1
Врачар	0,1	2,8	50,1	46,9	0,1
Звездара	0,3	5,6	56,6	37,4	0,1
Земун	0,1	4,3	59,0	36,5	0,1
Нови Београд	0,1	3,0	52,0	44,7	0,1
Палилула	0,3	4,3	53,3	42,0	0,1
Раковица	0,1	4,1	62,5	33,2	0,1
Савски венац	0,1	4,0	49,6	46,3	0,1
Стари град	0,1	2,9	48,8	48,1	0,1
Чукарица	0,2	4,8	60,3	34,6	0,0
Непознато Београд	0,7	7,0	60,1	30,8	1,5
Београд	0,2	4,2	53,8	41,5	0,3

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

И на нивоу центара подсистема, односно делова насеља Београд, промене су се одвијале у складу са савременим токовима. Смер промена код свих центара је био исти, односно имао је позитиван карактер, док су у интензитету уочене одређене разлике. Пораст удела миграната са вишим и високим образовањем је био најочљивија промена код свих центара. Најмање увећање је износило приближно 10%, док је највеће износило 16% и забележено је на Новом Београду, у складу са променом степена развоја и функција ове градске општине. Промене у оквиру удела миграната са средњим образовањем су углавном биле условљене променама у другим категоријама. Тако је код Раковице, у посматраном периоду, забележено благо увећање удела ове категорије, услед интензивног смањивања миграната са основним образовањем запосленим на територији ове општине, условљено трансформацијом привредних функција овог центра рада. Са друге стране, већи пад удела миграната са средњим образовањем, уочен код Врачара, Новог Београда и Старог града, индиректно је условљен значајним увећањем удела више и високо образованих миграната, према функцијама ових центара.

3.3.3 Структура према делатности

Међу најбитнијим одликама дневних миграната, сврстава се и њихова диференцијација према делатностима које обављају. Структурна анализа контингента дневних миграната који су занимање обављали на територији насеља Београд, укључује и обележје делатности према резултатима Пописа 2002. и 2011. године, као и промене ове структуре у посматраном периоду. Ради лакшег праћења промена и упоредивости резултата, делатности су груписане у три велика сектора: примарни, секундарни и сектор услуга. За одређена поређења из сектора услуга је издвојен подсектор јавних служби, док су одређене делатности издвајане зависно од степена промене и функције центара рада.

Расподела дневних миграната, који су занимање обављали на територији насеља Београд, према секторима делатности, 2002. године (Табела 46) указује да је нешто мање од 3/4 контингента сврстано у сектор услуга, а нешто мање од 1/4 у секундарни сектор. Удео миграната који су били запослени у примарном сектору, био је знатно

мањи и износио је 1,1%. Од укупног броја миграната, 25,3% је било запослено у јавним службама.

Табела 46. Дневни мигранти према секторима делатности 2002. године

Делови насеља	Примарни сектор	Секундарни сектор	Сектор услуга	Јавне службе
Вождовац	0,8	30,9	68,3	28,5
Врачар	0,9	18,9	80,2	15,5
Звездара	0,3	28,4	71,3	22,1
Земун	1,2	41,9	56,9	23,3
Нови Београд	1,4	25,6	73,0	18,0
Палилула	2,4	29,0	68,6	18,4
Раковица	1,6	45,4	53,0	20,4
Савски венац	0,3	10,0	89,6	50,8
Стари град	1,3	20,5	78,1	13,5
Чукарица	0,7	36,5	62,7	18,4
Непознато	1,4	29,3	69,3	21,5
Београд	1,1	24,2	74,7	25,3

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Посматрано по центрима рада подсистема, односно деловима насеља Београд, расподела према секторима делатности је имала различит карактер. Сектор услуга је представљао већину у оквиру контингента дневних миграната у свим центрима. Зависно од језгра дневног урбаног система односи удела међу секторима су се разликовали. Највећи утицај на структуру делатности дневних миграната, сектор услуга је имао у централним деловима насеља Београд. Тако је у оквиру контингента дневних миграната на Савском венцу, њих 89,6% било запослено у овом сектору, на Врачару 80,2%, а на Старом граду 78,1%. Са друге стране, секундарни сектор је имао значајнији удео код општина које нису припадале самом центру насеља Београд. Највећи удео миграната запослених у секундарном сектору уочен је код Раковице са 45,4%, док је тај удео код Земуна износио 41,9%, а Чукарице 36,5%. Нешто већи удео миграната запослених у примарном сектору уочен је на Палилули, са вредношћу од 2,6% што је било знатно изнад просека за цело насеље Београд. Удео запослених у јавним службама се разликовао по центрима рада, тако је на Савском венцу прелазило половину контингента дневних миграната, док је код осталих центара имао знатно ниже вредности.

Диференцијација дневних миграната, запослених на територији насеља Београд 2011. године (Табела 47), према делатностима које су обављали, указује да је сектор услуга најмасовнија категорија. Чак 81,6% дневних миграната са местом рада у Београду је обављало делатности из сектора услуга, док је 18% њих било запослено у оквиру секундарног сектора. На делатности из примарног сектора 2011. године је одлазило свега 0,5% посматраног контингента. Од укупног броја, јавним службама је припадало 26,9% миграната.

Расподела према секторима делатности дневних миграната 2011. године, посматрано по деловима насеља Београд, тежила је уједначавању са нивоом целог система. Удео сектора услуга износио је више од 80% у контингентима дневних миграната који су занимање обављали на територији Врачара, Новог Београда и Старог града, док је на Савском венцу исти показатељ износио 92%. Удели запослених миграната у оквиру секундарног сектора су били знатно мањи. Максимална вредност уочена је код Земуна, где је 29,7% укупног броја миграната било запослено у делатностима секундарног сектора. Удео миграната запослених у примарном сектору је био занемарљив у већини центара и био мањи од једног процента, док је само код Палилуле прелазило ту вредност

(1,5%). Значајан удео запослених у подсектору јавних служби забележен је на Савском венцу, као и на Звездари и Вождовцу.

Табела 47. Дневни мигранти према секторима делатности 2011. године

Делови насеља	Примарни сектор	Секундарни сектор	Сектор услуга	Јавне службе
Вождовац	0,2	22,9	76,9	32,7
Врачар	0,4	17,8	81,8	21,8
Звездара	0,2	20,6	79,2	29,0
Земун	0,5	29,7	69,8	23,5
Нови Београд	0,5	17,0	82,4	14,2
Палилула	1,5	19,8	78,8	22,7
Раковица	0,9	24,1	75,0	26,3
Савски венац	0,3	7,8	92,0	56,4
Стари град	0,1	10,2	89,7	19,1
Чукарица	0,3	22,5	77,2	22,4
Непознато	0,8	26,2	73,1	19,2
Београд	0,5	18,0	81,6	26,9

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Промене у структури делатности дневних миграната запослених у Београду, у посматраном периоду обележило је повећање удела сектора услуга, а смањење удела примарног и секундарног сектора. Број миграната запослених у сектору услуга повећан је за скоро 60.000, док је њихов удео у целом контингенту увећан за око 7%. Са трансформацијом привреде и релокацијом индустријских зона на подручју Београда, дошло је до знатног смањења броја и удела дневних миграната у секундарном сектору. Њихов број је смањен за скоро 13.000, док им је удео у укупном броју умањен за 6,2%. Примарни сектор је током целог посматраног периода имао маргиналну функцију, али у складу са општим трендовима, број дневних миграната у оквиру овог сектора је преполовљен.

На нивоу делова насеља Београд, односно центара подсистема, промене су се одвијале у истом смеру. Зависно од карактеристика и функцијске одређености центра разликовао се интензитет промена, док у појединим случајевима промене у уделу и апсолутним вредностима нису имале исти предзнак. Тако је у централним деловима насеља Београд (Врачар, Савски венац и Стари град), који су већ имали развијену услужну функцију, забележено увећање удела овог сектора у укупном броју дневних миграната, док је са друге стране, уочено и смањење њиховог апсолутног броја у складу са кретањем броја миграната на територији ових центара. У повећању удела сектора услуга у контингенту дневних миграната, предњачили су центри са израженом трансформацијом функција у посматраном периоду (терцијаризација традиционалних индустријских центара и прелазак са функције становања на функцију рада) . Сразмерно смањењу утицаја секундарног сектора на структуру делатности дневних миграција, удео сектора услуга је забележио повећање од 22% у Раковици, од 14,5% Чукарици, а 12,9% у Земуну. Највећа промена апсолутне вредности је уочена код миграната запослених на Новом Београду, њихов број у сектору услуга повећан је за скоро 21.000, док је број запослених у оквиру секундарних делатности остао на истом нивоу током посматраног периода.

IV ТРАНСФОРМАЦИЈА ДНЕВНОГ МИГРАЦИОНОГ СИСТЕМА БЕОГРАДА - ДИСКУСИЈА РЕЗУЛТАТА

4.1 ФУНКЦИЈСКА ЗАВИСНОСТ НАСЕЉА И ФУНКЦИЈСКА УСМЕРЕНОСТ ДНЕВНИХ МИГРАЦИЈА РАДНЕ СНАГЕ

Почетком XXI века, пратећи ефекте транзиције друштвеног и економског система на територији Србије, дневна миграција радне снаге, као просторно-демографска појава добија на значају. За анализирање промена у оквиру дневног миграционог система Београда, поред удела дневних миграната запослених у Београду у укупном радном контингенту сваког од насеља, коришћени су и додатни показатељи засновани на функцији рада и дневној покретљивости становништва.

Трансформација дневног миграционог система у периоду од 2002. до 2011. године, анализирана је и кроз *општу функцијску зависност*¹ и *функцијску усмереност* насеља, показатеље које је дефинисао Крунић (2012). Први показатељ представља однос броја дневних емиграната и укупног броја активних становника насеља² који обављају занимање. Овај индикатор је показатељ централитета функције рада, односно указује на функцијску зависност насеља од других центара рада. Други показатељ представља однос радника дневних миграната из насеља становања који занимање обављају на територији насеља Београд и укупног броја активних становника који обављају занимање. Наведени индикатор указује на функцијску усмереност одређеног насеља ка центру рада или језгру примарног дневног урбаног система, што је у овом случају насеље Београд.

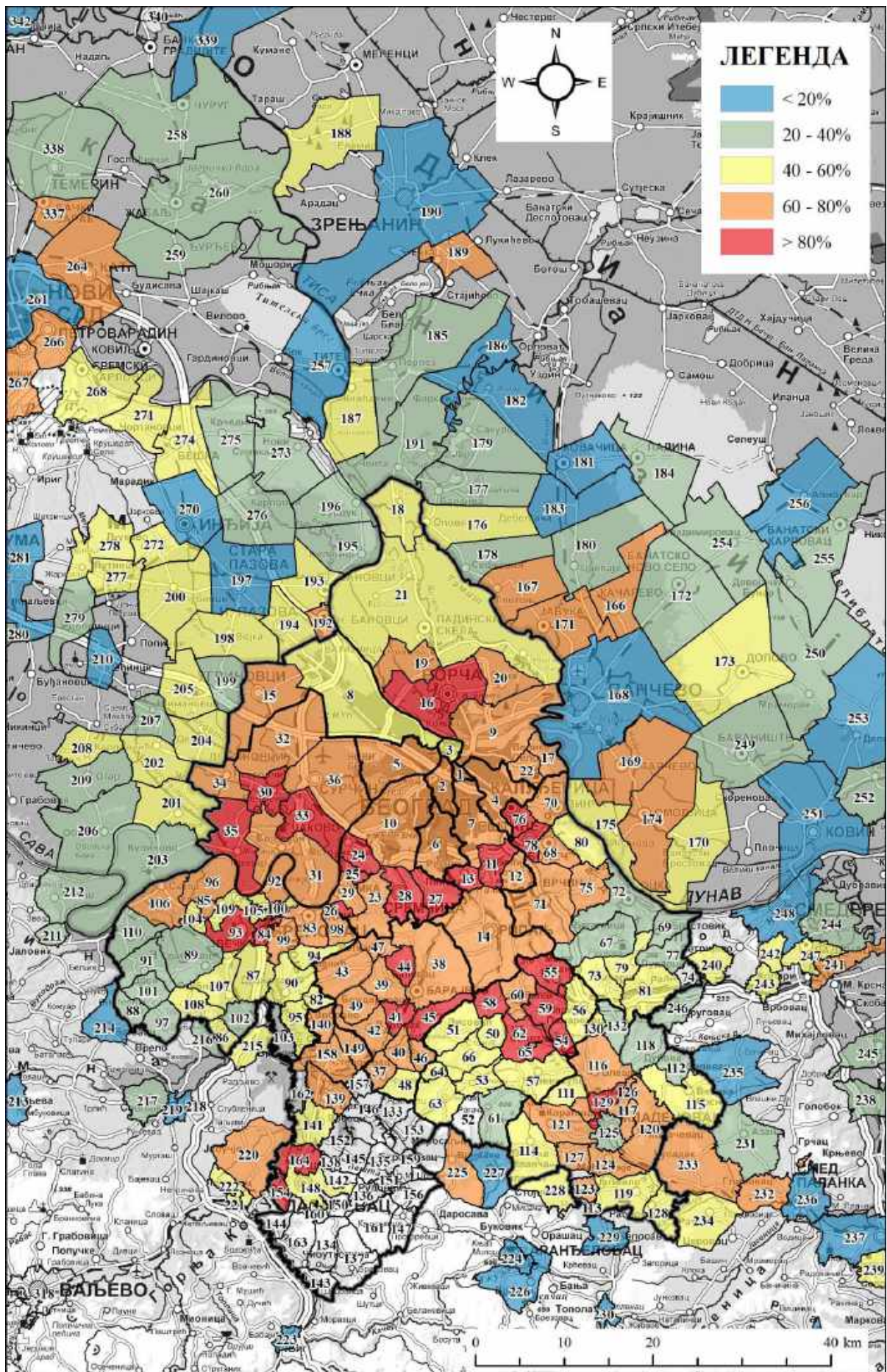
Општа функцијска зависност насеља — Класификација насеља у оквиру дневног миграционог система Београда према њиховој функцијској зависности извршена је према уделу дневних миграната, становника тог насеља у укупном броју активних становника истог који обављају занимање. Прву категорију су чинила насеља у којима су више од 80% радног контингента чинили дневни мигранти, односно запослени у другим центрима рада. Према наведеном показатељу, другу категорију су чинила насеља са уделом између 60 и 80%, трећу између 40 и 60%, четврту између 20 и 40% и пету са мање од 20%.

На основу података из 2002. године, насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности имала су следећу расподелу: више од 80% дневних миграната у радном контингенту имало је 29 насеља; између 60 и 80% - 81 насеље; између 40 и 60% - 80 насеља; између 20 и 40% - 71 насеље и мање од 20% - 107 насеља, што је чинило и највећу групу, односно 29,1% укупног броја насеља у дневном миграционом систему Београда (Слика 48).

Посматрано по насељима, 2002. године највећи степен функцијске зависности у оквиру дневног миграционог система Београда имала је Пиносава. Поред Пиносава, више од 90% активног становништва које обавља занимање представљали су дневни мигранти у Ропчеву, Петки, Бечмену и Парцанима. Прву категорију показатеља функцијске зависности углавном су сачињавала насеља градских општина: Вождовац, Барајево,

¹ Код опште функцијске зависности посматра се зависност одређеног насеља од свих центара у којима обавља занимање активно становништво посматраног насеља.

² Пошто су у анализи као засебна насеља посматрани и десет делова насеља Београд, за сваки од њих, као одредиште дневне миграције, односно место рада узети су преосталих девет делова насеља Београд.

Слика 48. Насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности 2002. године

Гроцка, Сопот, Чукарица, Обреновац, Лазаревац и Сурчин. Сви делови насеља Београд 2002. године имали су више од половине дневних миграната у свом радном контингенту.

Функцијска зависност је била најизраженија код Врачара (74,1%) и Раковице (73,9%), а поред њих, преко 70% имали су Вождовац, Звездара и Чукарица. Најмању функционалну зависност од других центара рада међу деловима насеља Београд имао је Земун са 56,2% дневних миграната у активном становништву које обавља занимање.

Према подацима Пописа 2011. године, на основу опште функцијске зависности, насеља дневног миграционог система Београда класификована су на следећи начин: преко 80% активних становника 70 насеља је обављало занимање у другом центру рада; од 60 до 80% - 108 насеља; од 40 до 60% - 71 насеље; од 20 до 40% - 50 насеља и мање од 20% - 69 насеља. Према функцијској зависности 2011. године, највећи значај је имала друга категорија са 29,3% укупног броја насеља дневног миграционог система Београда.

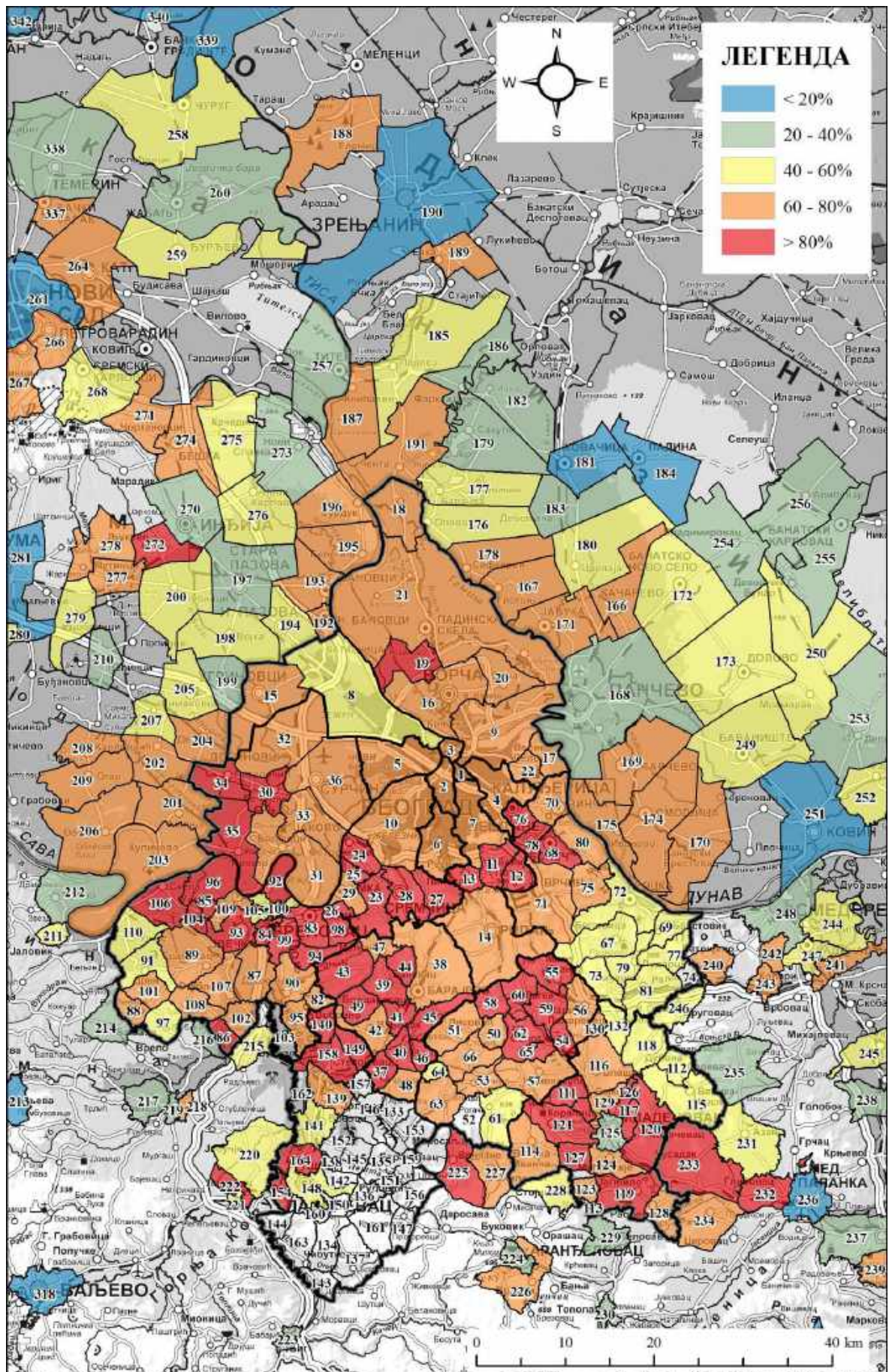
Велики број насеља дневног миграционог система Београда према показатељу опште функцијске зависности 2011. године концентрисан је у првој групи, у којој дневни мигранти чине више од 80%, при чему је у 16 насеља је наведени удео у радном контингенту износио преко 90% (Мала Врбица, Амерић, Бровић, Младеновац-село, Лисовић, Руцка, Лајковац-село, Поповић, Бождаревац, Рвати, Петка, Бело Поље, Лесковац, Забрежје, Бељина и Манић). У првој категорији наведеног показатеља уочено је повећано учешће појединих насеља градских општина Младеновац, Лазаревац и Обреновац. Посматрано по деловима насеља Београд, 2011. године, највећу вредност показатеља функцијске зависности имали су Раковица (76,6%) и Звездара (74,3%). Земун са 59% дневних миграната у радном контингенту имао је најмању вредност показатеља функцијске зависности од свих делова насеља Београд (Слика 48).

У периоду између 2002. и 2011. године, насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности доживела су интензивну трансформацију. Значајно је повећан удео насеља са већим степеном функцијске зависности, док је истим интензитетом смањен удео функцијски мање зависних насеља. Највећа промена уочена је у категорији насеља са преко 80% дневних миграната у радном контингенту становника, чији је број повећан за 41 у наведеном периоду, а такође је и у другој групи уочен значајан пораст са 27 насеља више него 2002. године (Табела 48).

Табела 48. Насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности 2002–2011.

Општа функциј. зависност	2002. година		2011. година		Промена броја насеља	Индекс промене
	број насеља	% укупног броја насеља	број насеља	% укупног броја насеља		
80-100	29	7,9	70	19,0	41	241,4
60-80	81	22,0	108	29,3	27	133,3
40-60	80	21,7	71	19,3	-9	88,8
20-40	71	19,3	50	13,6	-21	70,4
0-20	107	29,1	69	18,8	-38	64,5

У посматраном периоду већина насеља дневног миграционог система Београда је повећала степен своје опште функцијске зависности. Највећи степен трансформације, према показатељу функцијске зависности, уочен је код насеља периферних градских општина, као и општина у контактної зони административног подручја Београда. Повећање удела дневних миграната уочено је код већине насеља општина: Младеновац, Обреновац, Лазаревац, Панчево, Сопот и Стара Пазова. Трансформација делова насеља

Слика 49. Насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности 2011. године

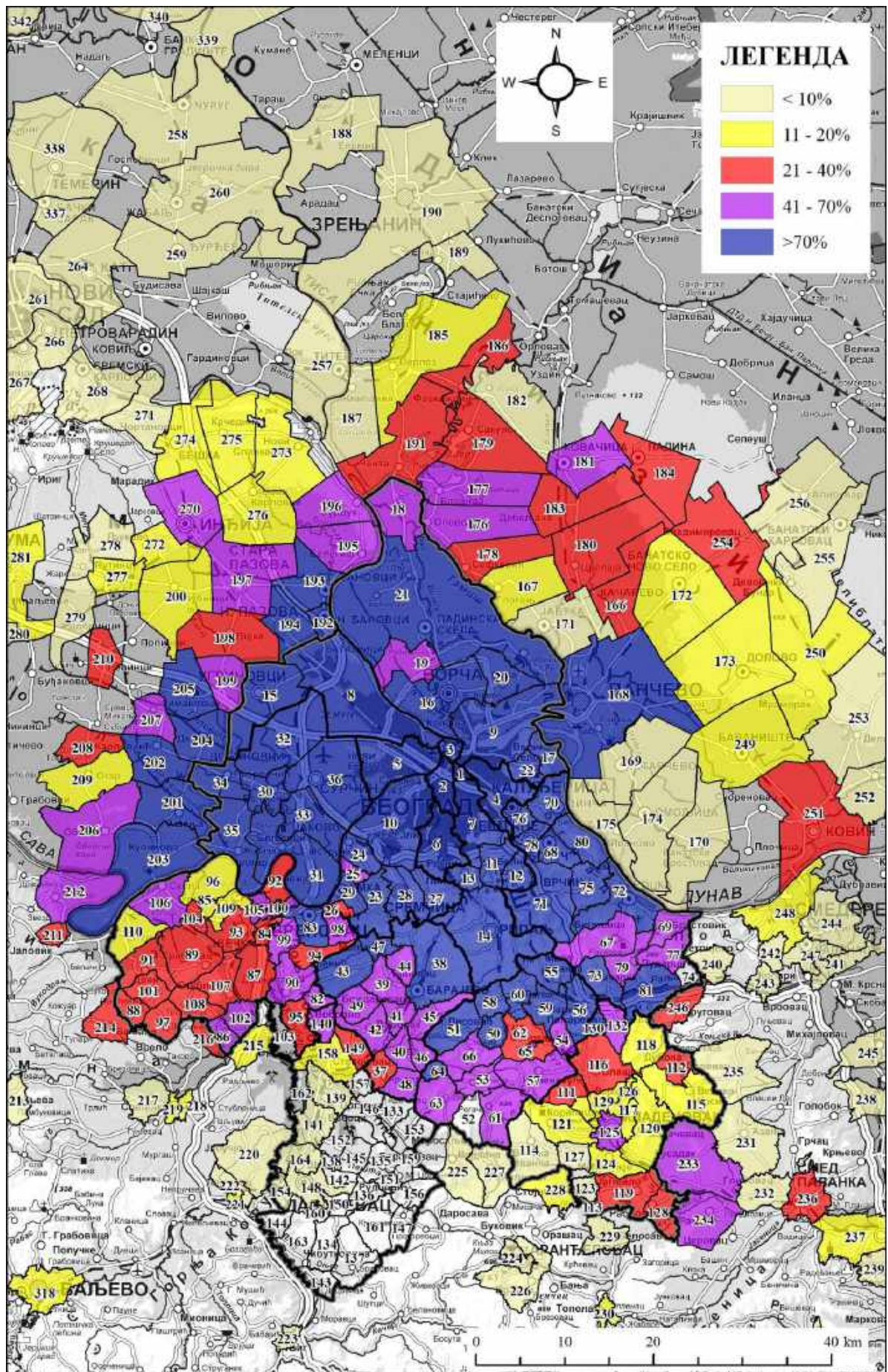
Београд према степену функцијске зависности није имала уједначен интензитет. Код шест делова насеља, удео дневних миграната у активном становништву које обавља занимање у посматраном периоду је повећан (Савски венац, Земун, Палилула, Стари град, Раковица и Звездара). На другој страни, смањење функцијске зависности уочено је код четири дела насеља Београд (Чукарица, Врачар, Вождовац и Нови Београд), при чему је најизраженије смањење имао Нови Београд са индексом промене наведеног показатеља од 90,2% у посматраном периоду. Лоцирање појединих функција рада у насељима са примарном наменом становања у непосредној близини насеља Београд (Врчин, Калуђерица, Пиносава, Бели Поток и сл.) утицало је на смањење показатеља функцијске зависности. Такође, значајан утицај је имало и формирање општине Сурчин и лоцирање административних функција у њеном општинском центру. На повећање функцијске зависности код већине насеља дневног миграционог система Београда утицале су негативне последице транзиционог периода на центре рада у његовом административном подручју и непосредној близини (Младеновац, Панчево и сл.), као и општи тренд повећања дневне мобилности становништва.

Функцијска усмереност насеља — На основу удела дневних миграната запослених у Београду, у укупном контингенту радника дневних миграната сваког од насеља дневног миграционог система, извршена је њихова класификација према функцијској усмерености ка примарном центру рада, што у овом случају представља урбано језгро Београда. Прву категорију су чинила насеља са више од 70% дневних миграната запослених на територији насеља Београд. Према истом индикатору, другу категорију су чинила насеља са уделом од 40 до 70%; трећу од 20 до 40%; четврту од 10 до 20% и пету са мање од 10% дневних миграната усмерених ка Београду.

Функцијска усмереност насеља дневног миграционог система Београда 2002. године, имала је следећу расподелу: код 64 насеља више од 70% контингента дневних миграната је занимање обављало у Београду; код 47 насеља између 40 и 70%; код 41 насеља између 20 и 40%; код 45 насеља између 10 и 20%, а код 71 насеља мање од 10%, што је представљало скоро половину укупног броја насеља дневног миграционог система Београда (Слика 50).

Највећи степен функцијске усмерености према Београду 2002. године имала су насеља Бели Поток (96,6%) и Сланци (96,5%). Поред њих, у још 27 насеља дневног миграционог система Београда, регистровано је више од 90% дневних миграната који су занимање обављали на територији језгра примарног дневног урбаног система. Ту групу су већином чинила насеља десет градских општина, које целом својом територијом, или делом, припадају урбаном језгру, односно насељу Београд. Поред њих, висок степен функцијске усмерености имали су и делови општина Гроцка и Сурчин, а са по једним насељем учествовале су и Барајево, Сопот и Младеновац. Сви делови насеља Београд имали су вредност показатеља функцијске зависности већу од 90%, при чему је највећа вредност уочена код Раковице и Новог Београда (95,5%).

Слика 50. Насеља дневног миграционог система Београда према функцијској зависности 2002. године

На основу података Пописа 2011. године, насеља дневног миграционог система Београда, према показатељу њихове функцијске усмерености, класификована су на следећи начин: више од 70% дневних миграната из 42 насеља занимање је обављало у Београду; од 40 до 70% - 63 насеља; од 20 до 40% - 79 насеља; од 10 до 20% - 82 насеља и мање од 10% - 102 насеља, односно 27,7% укупног броја насеља дневног миграционог система Београда (Слика 51).

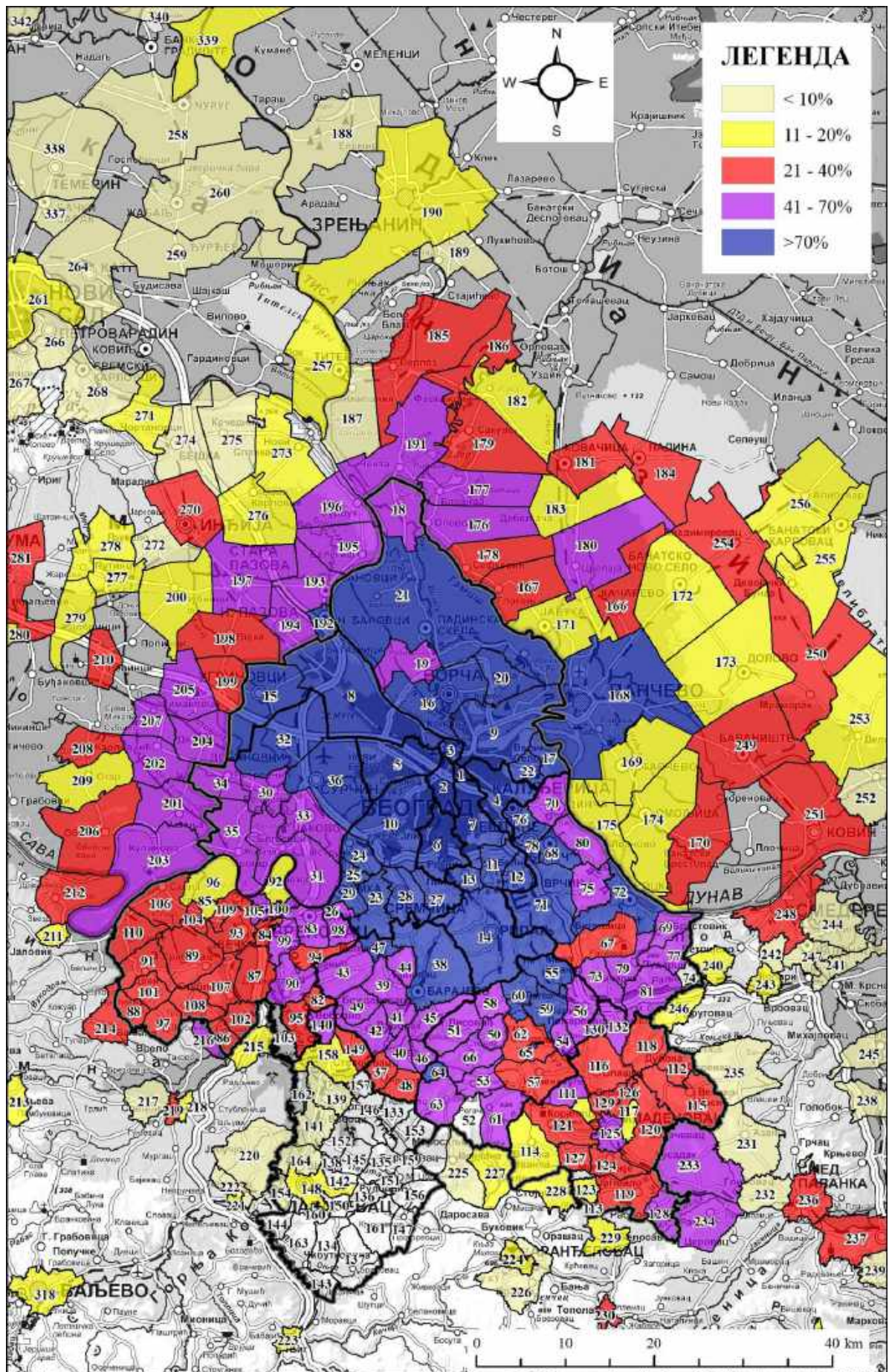
Према подацима Пописа 2011. године, насеља са највишом вредношћу показатеља функцијске усмерености била су Велико Село (97%) и Сланци (96,9%). Уз наведена, још 18 насеља је имало више од 90% становника запослених ван територије насеља усмерених ка Београду. Поред насеља десет градских општина које сачињавају урбано језгро Београда, овој групи су припадали још и општински центри Барајево и Сурчин. Међу деловима насеља Београд показатељ функцијске усмерености имао је највећу вредност код Раковице (94,4%), а најмању код Земуна (90,8%).

Трансформација функцијске усмерености насеља дневног миграционог система Београда, у периоду између 2002. и 2011. године, огледала се у повећавању броја насеља у средњим категоријама овог показатеља (Табела 49). Број насеља са више од 70% дневних миграната запослених у Београду смањен је за 34,4%, док је број насеља са мање од 10% дневних миграната усмерених ка Београду смањен за више од 40% у наведеном периоду. У преосталим категоријама уочен је значајан пораст, при чему је број насеља која су имала између 20 и 40% дневних миграната запослених у Београду скоро дуплиран у односу на 2002. годину.

Табела 49. Насеља дневног миграционог система Београда према функцијској усмерености 2002–2011.

Функциј. зависност	2002. година		2011. година		Промена броја насеља	Индекс промене
	број насеља	% укупног броја насеља	број насеља	% укупног броја насеља		
80-100	64	17,4	42	11,4	-22	65,6
60-80	47	12,8	63	17,1	16	134,0
40-60	41	11,1	79	21,5	38	192,7
20-40	45	12,2	82	22,3	37	182,2
0-20	171	46,5	102	27,7	-69	59,6

Повећање степена усмерености контингента дневних миграната ка Београду у периоду од 2002. до 2011. године посебно је изражено код већих и удаљенијих градских центара, који по природи имају мали број стварних дневних миграната запослених у Београду. Поред њих, значајно увећање удела запослених у Београду у дневним мигрантима уочено је код насеља која су до посматраног периода гравитирала ближим, значајнијим центрима рада (Панчево, Младеновац, Обреновац...). У посматраном периоду, са просторном трансформацијом токова запослености и измештањем појединих функција рада ван територије урбаног језгра, код већине делова насеља Београд уочено је смањење показатеља функцијске усмерености ка осталих девет делова. Благо пораст удела запослених у осталим деловима насеља Београд уочен је само у контингенту дневних миграната становника Палилуле, док је највеће смањење функцијске усмерености уочено код Новог Београда, чија је вредност индекса промене износила 95,5 у односу на 2002. годину.

Слика 51. Насеља дневног миграционог система Београда према функцијској зависности 2011. године

4.2 ПРОСТОРНО-ВРЕМЕНСКА РАСПОДЕЛА СТАНОВНИШТВА („ДНЕВНО“ И „НОЋНО“ СТАНОВНИШТВО)

Примена модела просторно-временске расподеле становништва, односно одређивање разлике у броју између тзв. „дневног“ и „ноћног“ становништва, представља један од облика анализе дневне покретљивости радне снаге. Путем просторно-временске расподеле становништва, могуће је одредити центре рада на одређеном простору, дефинисати њихову хијерархију, као и одредити степен функцијске зависности осталих насеља од самих центара, односно издвојити насеља са доминантном функцијом становања – тзв. „спаваонице“, као и промене функције насеља у посматраном временском периоду.

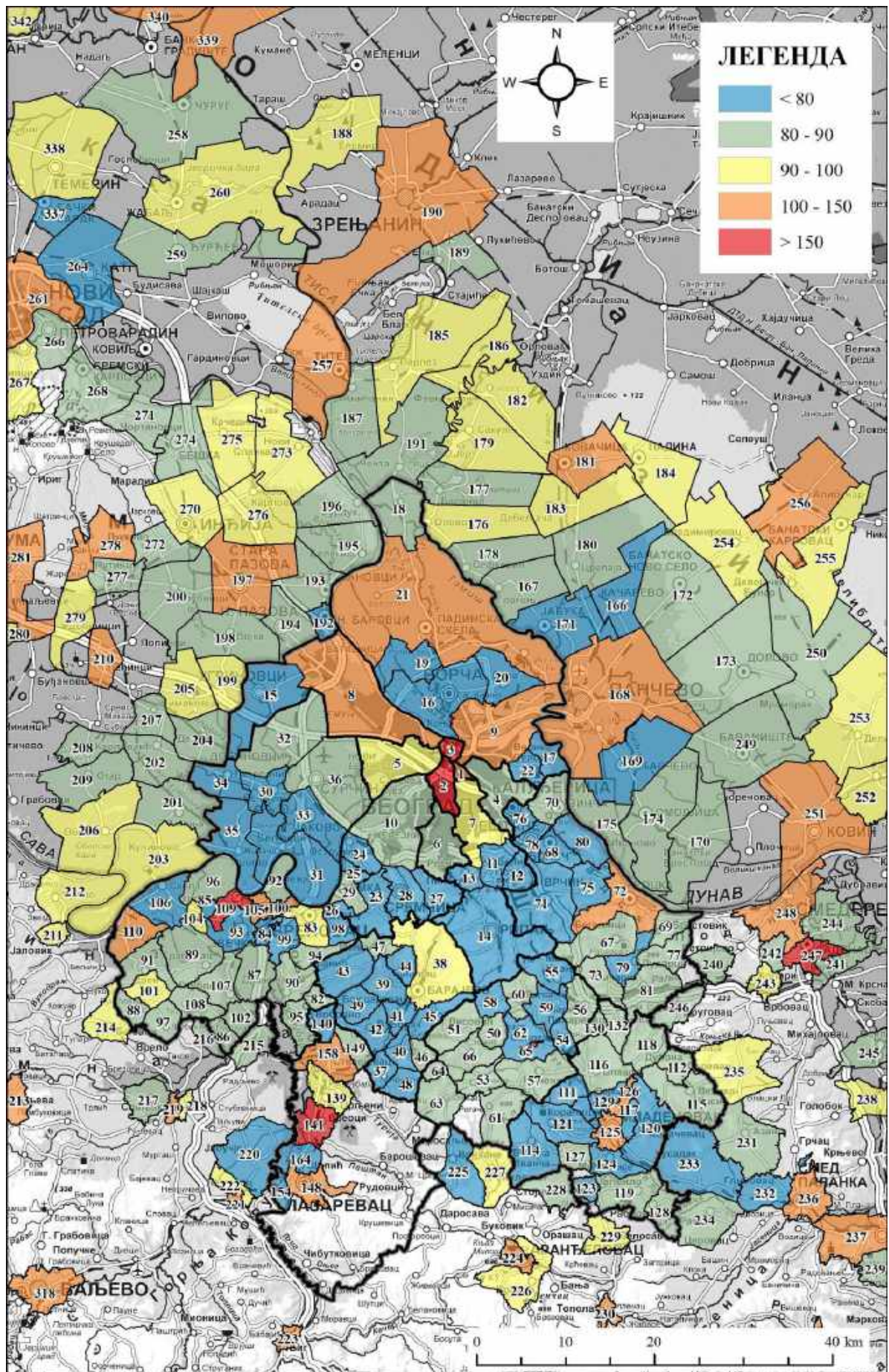
„Ноћно“ становништво се у моделу исказује бројем становника по попису, које је евидентирано према месту боравка. „Дневно“ становништво представља популацију која се током радног дана претежно налази у насељу, а чини је салдо становништва које учествује у дневним кретањима и пописаног становништва. За утврђивање броја тзв. „дневног“ становништва, послужио је, према посебној обради података РЗС-а, број радника дневних миграната. Помоћу матричног приказа о броју становника који долазе и одлазе из насеља, утврђен је укупан број становника који се крећу између насеља. Додавањем или одузимањем од броја сталног становништва утврђен је број „дневног“ становништва за свако насеље у дневном миграционом систему. Добијена вредност је већа од пописом евидентиране уколико је насеље имиграционог карактера, односно мања уколико је емиграционог карактера (Крунић, 2012). За насеља имиграционог карактера се везује функција рада, а за насеља емиграционог карактера становање као примарна функција.

Уочена промена између „ноћног“ и „дневног“ становништва представљена је индексом промене за сва насеља у дневном миграционом систему, док је апсолутном променом истакнут значај, како центара рада, тако и насеља даваоца дневних миграната (Табела 50). Вредност индекса већа од 100 представљала је насеља са доминантнијом функцијом рада, а мања од 100 насеља са стамбеном функцијом. Просторно-временска расподела становништва третирана је на нивоу насеља Београд, односно његових делова, целе Београдске области, као и делова других области са којима насеље Београд има значајнију дневну интеракцију.

Табела 50. Просторно-временска расподела становништва насеља Београд (промена између дневног и ноћног становништва 2002. и 2011. године)

Део насеља Београд	2002.				2011.			
	Становништво		Промена		Становништво		Промена	
	Ноћно	Дневно	Апсолутна	Индекс	Ноћно	Дневно	Апсолутна	Индекс
Вождовац	132.747	122.397	-10.350	92,2	138.352	130.797	-7.555	94,5
Врачар	58.386	69.014	10.628	118,2	56.333	64.235	7.902	114,0
Звездара	132.621	118.968	-13.653	89,7	151.808	130.442	-21.366	85,9
Земун	145.632	146.521	889	100,6	157.363	154.087	-3.276	97,9
Нови Београд	217.773	204.308	-13.465	93,8	214.506	224.699	10.193	104,8
Палилула	103.261	114.242	10.981	110,6	110.637	116.668	6.031	105,5
Раковица	99.000	80.054	-18.946	80,9	108.641	86.181	-22.460	79,3
Савски венац	42.505	103.648	61.143	243,8	39.122	91.491	52.369	233,9
Стари град	55.543	110.029	54.486	198,1	48.450	93.412	44.962	192,8
Чукарица	132.055	113.103	-18.952	85,6	141.551	120.388	-21.163	85,0

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

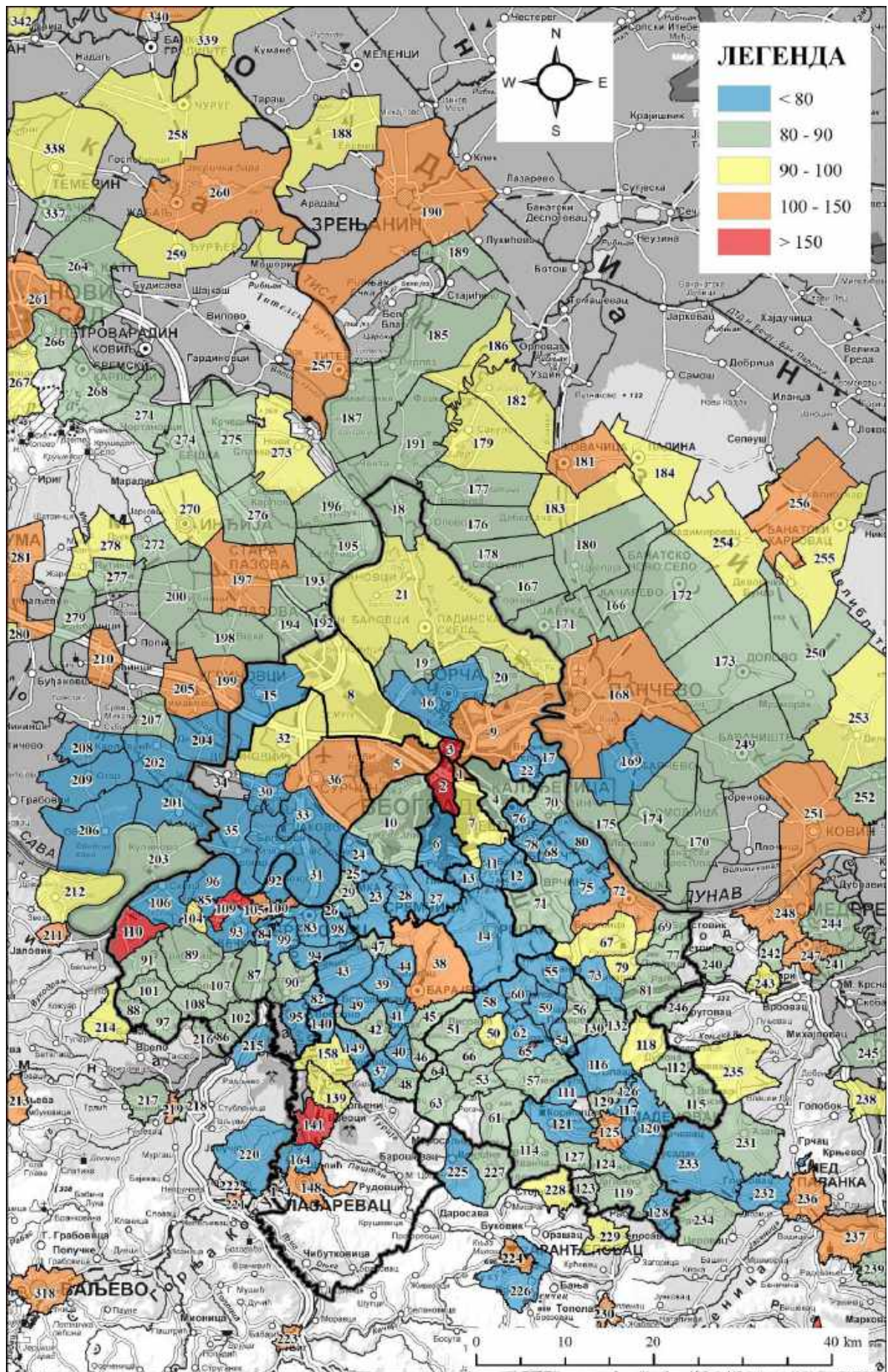
Слика 52. Индекс промене „ноћног“ у „дневно“ становништво дневног миграционог система Београда 2002. године (по насељима)

Просторно-временска расподела становништва у оквиру насеља Београд 2002. године осликавала је транзицијски период у функцијској диференцијацији делова насеља (Слика 52). Као популационо највећи део, Нови Београд са 217.773 сталних становника још увек је имао статус спаваонице са индексом од 93,8. Као центри рада, према вредностима индекса, истицале су се централне општине градског језгра. Савски венац је, према дневном миграционом салду запослених, у току дана имао скоро два и по пута више становника него у току ноћи. Код Старог града, исти показатељ се увећавао за скоро два пута у истом смеру. На ова два дела насеља Београд су се надовезивали Врачар и Палилула са индексом 118,2, односно 110,6, док је Земун са 100,6 имао најмању позитивну разлику у корист „дневног“ становништва. Остали делови насеља са индексом мањим од 100 представљали су тзв. „спавачнице“. Значајнија разлика у корист „ноћног“ становништва уочена је код некадашњих делова исте општине – Раковице и Чукарице и износила је по скоро 19.000 у оба дела насеља Београд.

Према резултатима из 2011. године, просторно-временска расподела становништва давала је јаснију слику о новим трендовима у лоцирању функција рада и становања у оквиру насеља Београд (Слика 53). Највећу разлику између сталног и становништва које је на територији центра рада лоцирано у току дана имали су Савски венац (233,9) и Стари град (192,8). Поред њих, делове насеља Београд у којима је јача била функција рада од функције становања представљали су и: Врачар (114), Палилула (105,5), и Нови Београд (104,8). Од осталих делова са утицајнијом функцијом становања, код њих три је уочена апсолутна разлика у броју између „ноћног“ и „дневног“ становништва већа од 20.000. То су били: Раковица (22.460), Звездара (21.366) и Чукарица (21.163). Најмања вредност индекса забележена је у случају Раковице (79,3), која је од некадашње функције индустријског центра, стекла функцију „спавачнице“.

Промене у просторно-временској расподели становништва манифестација су демографских и економских процеса на територији Београда почетком 21. века. Различити смерови у којима су се одвијале промене, одређивале су нови карактер центара и њихову функцијску трансформацију. Управо у посматраном периоду, између Пописа 2002. и 2011. године, комплексност дневног миграционог система Београда долази до изражаја. Јачање или слабљење функције рада или функције становања, приказане кроз однос „дневног“ и „ноћног“ становништва, представља могућност центра да се прилагоди демографско-просторним процесима, као и привредној трансформацији.

Смер промена у посматраном периоду у оквиру просторно-временске расподеле становништва разликовао се зависно од карактеристика центра (Табела 51). Код централних делова насеља Београд, као традиционалних одредишта дневних миграција радне снаге, разлика између „дневног“ и „ноћног“ становништва задржала је висок ниво. Посматрајући кроз компоненте (број становника и дневних миграната), приметно је да се овакав однос задржао истовременим слабљењем и функције становања и функције рада. И код Савског венца и код Старог града, као и Врачара, у посматраном периоду уочено је значајно смањење броја становника, истовремено дневни миграциони салдо је такође умањен, што је проузроковало још интензивније смањивање броја „дневних“ становника. И у случају Палилуле, која је према резултатима оба пописа сврстана у центар рада, уочено је смањивање разлике између „дневног“ и „ноћног“ становништва, с тим што је такав процес резултат другачијег односа компоненти.

Слика 53. Индекс промене „ноћног“ у „дневно“ становништво дневног миграционог система Београда 2011. године (по насељима)

Табела 51. Делови насеља Београд груписани према примарној функцији на основу односа „дневног“ и „ноћног“ становништва 2002. и 2011. године

Година	Функција рада	Функција становања
2002.	Врачар, Земун, Палилула, Савски венац и Стари град	Вождовац, Звездара, Нови Београд, Раковица и Чукарица
2011.	Врачар, Нови Београд, Палилула, Савски венац и Стари град	Вождовац, Звездара, Земун, Раковица и Чукарица

Док је функција рада забележила слабљење за свега 1%, функција становања је јачала порастом броја становника за 7,1%. Супротан однос компоненти уочен је код Новог Београда који је у посматраном периоду доживео функцијску трансформацију од „спаваонице“ до важног центра рада. Док је 2002. године апсолутна разлика у броју била 13.465 у корист „ноћног“ становништва, 2011. године је промењен однос и износила је 10.193 у корист „дневног“ становништва. На овакав однос мање је утицала функција становања (-1,5%), док је примарни утицај имала функција рада (+40,8%). Под утицајем Новог Београда, односно његове функцијске трансформације и услед формирања општине Сурчин, у посматраном периоду, дошло је до промене примарне функције Земуна. Са знатним порастом броја становника (11.731) у посматраном периоду, код Земуна као центра рада је смањен утицај „дневног“ становништва, па је „ноћно“ преузело примарну улогу са индексом од 97,9. Звездара, Чукарица и Раковица су према резултатима оба пописа представљали центре са примарном функцијом становања. Узимајући у обзир пораст броја становника у посматраном периоду, разлика у корист „ноћног“ становништва је повећана код сва три наведена дела насеља Београд. Вождовац је представљао једини центар у којем је већим интензитетом јачала функција рада, али је због изузетно развијене функције становања остао у статусу „спаваонице“.

На територији осталих општина Београдске области промене у просторно-временској расподели становништва одвијале су се у смеру јачања функције рада код општинских центара у непосредној близини насеља Београд и слабљења исте код удаљенијих. Привредна трансформација са једне, и концентрација насељености са друге стране, одразиле су се и на просторну дистрибуцију „дневног“ и „ноћног“ становништва целе Београдске области. Пораст индекса, односно удела „дневног“ становништва уочен је код центара као што су Гроцка, Сопот, Сурчин и Барајево, с тим да су последња два од наведених насеља у посматраном периоду, доживела трансформацију из „спаваонице“ у центар рада, што је посебно изражено у случају Сурчина. Са друге стране, Лазаревац, Младеновац и Обреновац су према оба Пописа имали статус центра рада. За наведене центре је карактеристично слабљење функције рада у односу на функцију становања, изражено кроз смањивање разлике између „дневног“ и „ноћног“ становништва у посматраном периоду.

Уочени процеси диктирали су и промене у оквиру осталих насеља ових општина. Међу њима, као центри рада, издвајала су се насеља са специфичним функцијама. У обреновачким насељима Уровци и Ушће, у којима су лоциране термоелектране „Никола Тесла“ А и Б (огранци Привредног друштва ТЕ „Никола Тесла“ д.о.о. Обреновац) у оба пописа уочен је већи удео „дневног“ становништва. Индекс промене, у посматраном периоду, забележио је раст јачањем функције рада уз смањивање броја становника. Лазаревачко насеље Вреоци, на чијој се територији налазе површински копови рударског басена (Привредно друштво за производњу, прераду и транспорт

угља Рударски басен Колубара д.о.о. Лазаревац), имало је највећи индекс промене између „ноћног“ и „дневног“ становништва. Вредност индекса је расла у посматраном периоду, мањим делом због јачања функције рада, а већим делом захваљујући смањењу броја становника иницираним процесом пресељења (Jokić, Petrovar & Spasić, 2008) који је започет у посматраном периоду, ради ширења постојећих копова. Насеља која су у посматраном периоду од центра рада трансформисана у насеља са примарном стамбеном функцијом била су Падинска Скела, Младеновац – село и Степојевац, сва три иницирана слабљењем функције рада. Уочљив је био и пораст разлике у броју између „ноћног“ и „дневног“ становништва насеља код којих је становање било примарна функција. У тој групи предњачила је Борча, а затим Калуђерица, Сремчица, Угриновци, Рипањ и Лештане.

У непосредном окружењу Београдске области, карактеристике просторно-временске расподеле становништва, у посматраном периоду, детерминисане су формирањем нових економских полова развоја, трансформацијом постојећих привредних функција насеља и њиховом локацијом у односу на инфраструктурне коридоре. Сремска насеља у којима су лоцирана нова привредна постројења (као што су Индустријски парк Београд д.о.о., ITM group д.о.о. и бројни други привредни субјекти) забележила су и највећи пораст индекса промене између „ноћног“ и „дневног“ становништва. Према овом показатељу, Крњешевци у општини Стара Пазова и Шимановци у општини Пећинци у посматраном периоду су постали значајни центри рада, док је ова функција јачала и у самом општинском центру Пећинци. У банатском делу дневног миграционог система, највећи утицај на промене у просторно-временској расподели становништва имала је привредна трансформација Панчева. Са слабљењем функције рада, у самом граду дошло је и до интензивног смањивања разлике између „дневног“ и „ноћног“ становништва. То се одразило и на околна насеља у којима је разлика повећана. У преосталим деловима није било значајнијих промена, индекс је највише вредност, према резултатима оба Пописа, имао у смедеревском насељу Радинач, у коме се налази већи део постројења Железаре („ХБИС група Србија ајрон и стил д.о.о. Београд“) и које је лоцирано у непосредној близини и коридора X и коридора VII.

4.3 ЗОНЕ ПРЕКЛАПАЊА

Зоне преклапања представљају облик просторног испољавања утицаја два или више центара рада на функцијску зависност одређених области. Подударане зоне снажнијих утицаја више дневних урбаних система манифестује се кроз усмереност контингента запослених дневних миграната из посматраних насеља ка различитим центрима рада у значајнијем обиму.

Основ за одређивање зона преклапања представља модел просторног испољавања дневних миграција радне снаге, његов основни показатељ – однос броја радника дневних емиграната запослених у одређеном центру рада и укупног броја радника самог насеља, као индикатор функцијске зависности од посматраног центра. Језгра дневних урбаних система чији се утицаји укрштају у зонама преклапања чине делови насеља Београд. Према диференцијацији просторног испољавања дневне миграције радне снаге у оквиру десет подсистема, зоне преклапања формирају насеља из појасева интензивног, јаког и средњег утицаја. Њихова функцијско усмерена зависност од два или више центара рада манифестује се кроз удео од 10% или више од укупног радног контингента насеља, запосленог у сваком од језгара дневних урбаних система чији се утицаји преклапају у издвојеном насељу. Према јачини утицаја центара на зону

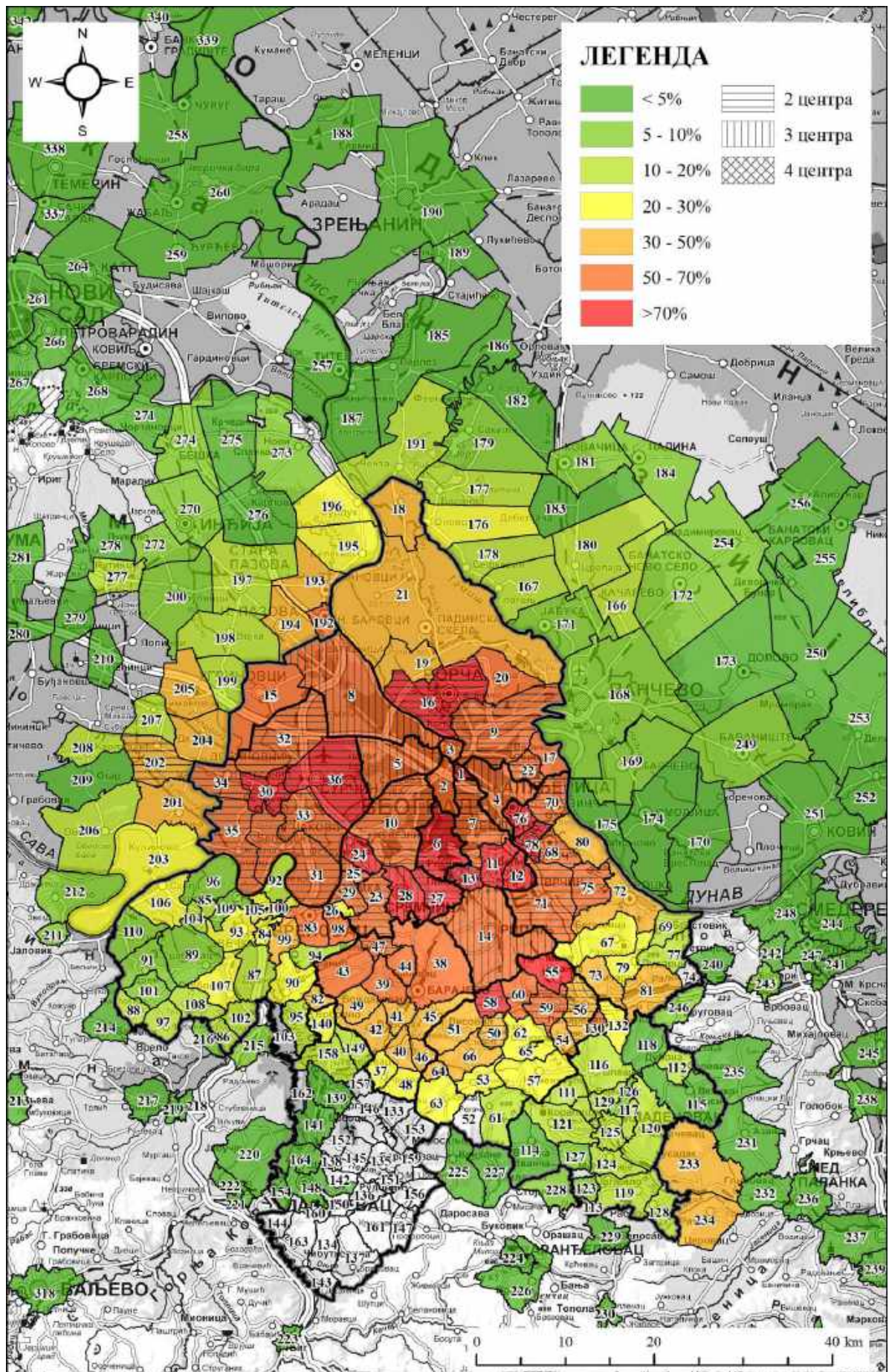
преклапања одређен је центар чији је утицај у наведеној зони најснажнији и он је издвојен као носилац преклапања.

Табела 52. Зоне преклапања 2002. године

Насеља у зони преклапања	Број центара	Зона утицаја ДМС Београда	Центар носилац преклапања	
Пиносава	4	Зона интензивног утицаја	Вождовац	
Лештане			Звездара	
Бели Поток	3		Вождовац	
Калуђерица			Звездара	
Зуце			Савски венац	
Сремчица, Остружница			Чукарица	
Земун			Зона јаког утицаја	Нови Београд
Рипањ, Нови Београд				Савски венац
Звездара	Стари град			
Бечмен, Сурчин	2		Зона интензивног утицаја	Нови Београд
Борча		Палилула		
Раковица, Парцани		Савски венац		
Врачар		Стари град		
Рушањ		Чукарица		
Болеч, Винча, Заклопача		Зона јаког утицаја	Звездара	
Прогар, Добановци, Бољевци, Петровчић			Земун	
Јаково			Нови Београд	
Сланци			Палилула	
Вождовац, Чукарица, Врчин, Поповић, Пећани, Сенаја			Савски венац	
Палилула			Стари град	
Велика Моштаница, Мељак, Умка			Чукарица	
Карловчић			Зона средњег утицаја	Земун
Мали Пожаревац		Савски венац		
Бабе		Стари град		

У зонама преклапања 2002. године учествовало је 40 насеља распоређених у 14 различитих општина и две области (Слика 54). Централне општине ужег градског језгра представљале су центре рада чији су се утицаји најчешће укрштали у посматраним областима. Савски венац је, као језгро дневног урбаног система, учествовао у 27 оваквих случајева, а Стари град у 25. Остали центри рада су имали знатно мање утицаја на формирање зоне преклапања. Међу њима, истицали су се центри у сремском делу насеља Београд са по девет случајева, док је Чукарица имала шест таквих. Вождовац и Звездара у оквиру својих дневних урбаних система су имали по пет насеља у зонама преклапања, Палилула четири, Раковица два, а Врачар једно насеље.

Насеља у зонама преклапања 2002. године су груписана у три категорије (Табела 52). Појас где су се укрштали утицаји четири центра рада су чинила насеља Пиносава и Лештане. Утицаји три центра су се преклапали у девет насеља, а то су била: Бели Поток, Сремчица, Остружница, Калуђерица, Зуце, Рипањ, Звездара, Нови Београд и Земун. Преосталих 29 насеља представљала су појас у којима су се преклапали утицаји по два центра рада, односно делова насеља Београд.

Слика 54. Зоне преклапања 2002. године

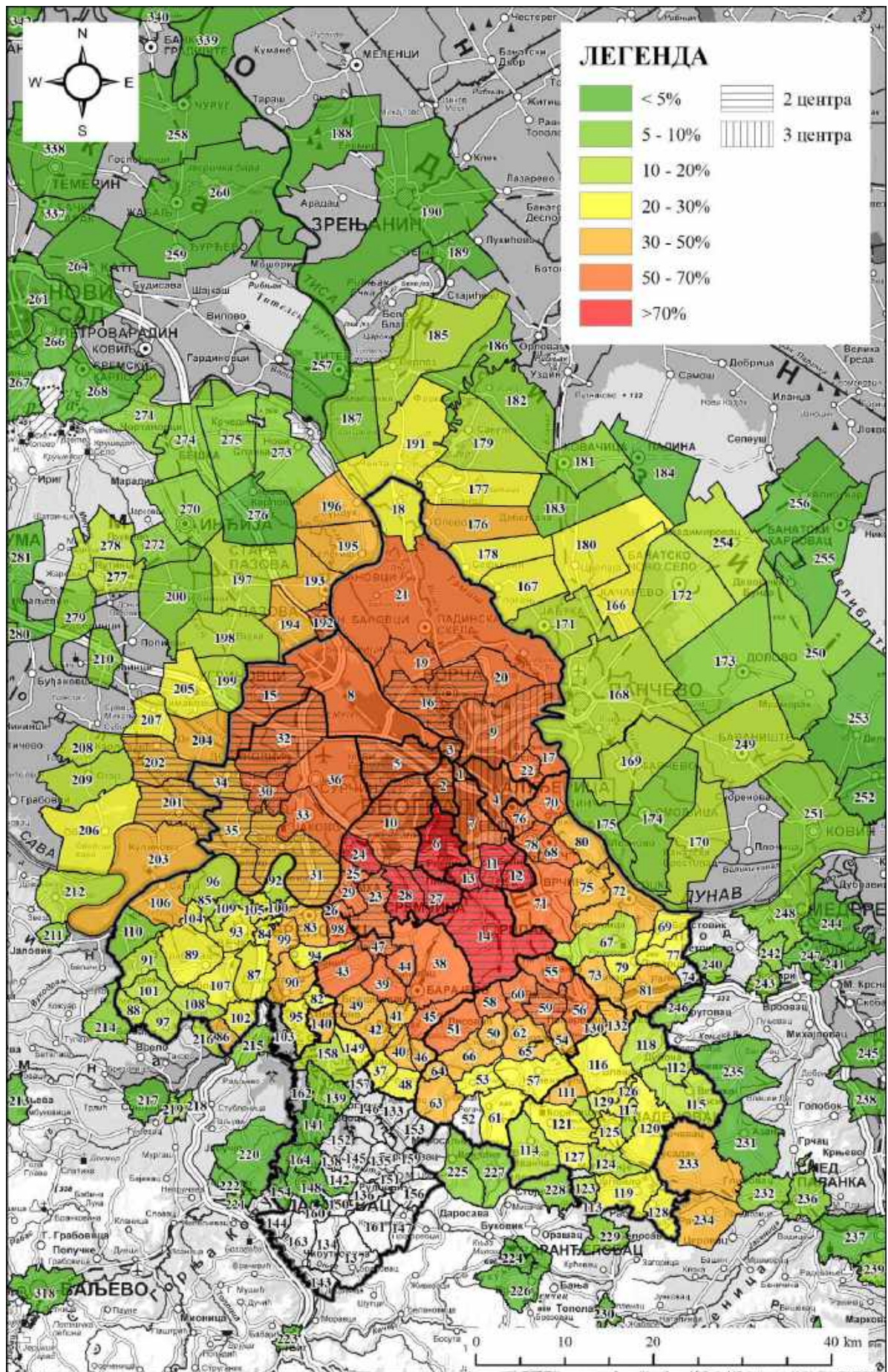
Према подацима из 2011. године, зоне преклапања у оквиру дневног миграционог система Београда представљало је 29 насеља из 15 општина и две области (Табела 53). Као центар рада, Савски венац је имао највише насеља давалаца миграната у зонама преклапања – 18, док су то у 17 случајева представљали делови дневног урбаног система Новог Београда. Други сремски део Београда – Земун, у свом гравитационом подручју, имао је девет насеља у зонама преклапања, Стари град седам, Вождовац и Чукарица по пет, а Палилула једно насеље.

Табела 53. Зоне преклапања 2011. године

Насеља у зони преклапања	Број центара	Зона утицаја дмс Београда	Центар носилац преклапања	
Вождовац	3	Јака	Савски венац	
Врачар, Звездара, Палилула			Стари град	
Зуце, Пиносава, Рипањ, Бели Поток			Вождовац	
Раковица	2	Интензивна	Савски венац	
Остружница, Сремчица, Рушањ			Чукарица	
Поповић			Савски венац	
Угриновци, Нови Бановци		Јака	Земун	
Добановци, Бечмен, Савски венац			Нови Београд	
Борча			Палилула	
Чукарица, Стари град			Савски венац	
Нови Београд			Стари град	
Велика Моштаница, Мељак			Чукарица	
Прогар			Средња	Земун
Ашања, Бољевци, Петровчић, Карловчић				Нови Београд

Са променом одредишта дневних миграција и расподеле миграната унутар насеља Београд, промењена је и величинска и бројчана структура, као и просторни обухват зона преклапања. Према резултатима из 2011. године, насеља у оквиру зона преклапања су класификована у две категорије (Слика 55). Насеља у којима су се укрштале утицаји три центра рада представљала су прву категорију и њој су припадали: Врачар, Вождовац, Звездара и Палилула, док је преосталих 25 насеља представљало појасеве зависности усмерене ка два центра рада у оквиру Београда.

Као један од показатеља значаја центара рада и зависности насеља даваоца, чија је основа дневна миграција радне снаге, зоне преклапања представљају просторни одраз сложених демографских и социо-економских процеса у гравитационој зони Београда, као и унутар самог насеља. Динамичан и комплексан систем функционалних односа Београда и његове околине неопходно је истражити и кроз деловање његових подсистема. Концентрација десет центара рада у оквиру истог насеља производи јаку међусобну просторно – демографску интеракцију. Један од облика интеракције унутар дневних урбаних система је и формирање зона са насељима у којима се преклапају утицаји више центара рада, односно језгара наведених система.

Слика 55. Зоне преклапања 2011. године

Дефинисане зоне преклапања служе и као инструмент детерминисања хијерархије центара рада кроз број учешћа, степен заступљености, као и носећи значај унутар функционалних односа зоне и центра. Први показатељ представља број случајева у којима се језгро неког од дневних урбаних система јавља као један од центара који формирају зону преклапања. Под степеном заступљености се подразумева удео радника из неког насеља, који занимање у обављају у центрима зоне преклапања, у укупном контингенту радника дневних миграната из тог насеља. Носећи или водећи значај има центар у ком занимање обавља већина радника из неке од зона преклапања. Кроз демографску, просторну и функцијску анализу зависних насеља која формирају зоне преклапања, одређује се просторни и популациони обухват ових појасева, односно детерминанте које утичу на њихово формирање и типове преклапања зона утицаја центра рада. Промене које настају у посматраном временском периоду одређују, са једне стране, дистрибуцију заступљености функције рада између језгара дневних урбаних система и промену у њиховој хијерархији, а са друге стране, промене у зависности насеља даваоца дневних миграната и нивоу њихове усмерености ка два или више центара рада.

Између 2002. и 2011. године зоне преклапања су доживеле значајне демографске и просторне промене, као и сам дневни миграциони систем Београда. У оквиру центара рада, односно језгара подсистема, са њиховом привредном трансформацијом и редистрибуцијом запослености, дошло је до промене обима и просторне усмерености дневних миграција радне снаге. Ти процеси одразили су се на популационе и просторне карактеристике зона преклапања, у већој или мањој мери, зависно од њеног типа, односно карактера.

Промене утицаја појединих центара рада, учешћа у зонама преклапања, одредиле су и промене у њиховој хијерархији. Као традиционално одредиште дневних кретања радне снаге, према резултатима 2002. године, доминирале су општине ужег градског језгра. Савски венац и Стари град су, као центри рада, од укупних 88 имали чак 52 учешћа у преклапањима. Од свих 40 зона, утицаји оба наведена језгра су се укрштала у више од половине, док је бар један од њих учествовао у 77,5% случајева. Традиционална концентрација запослености у самим централним деловима насеља Београд осликала се, кроз дневно кретање радне снаге, на зоне преклапања њихових дневних урбаних система.

Учешће свих десет центара рада у зонама преклапања 2002. године показатељ је привлачне функције и унутрашње расподеле дневних миграната која је у том тренутку карактерисала Београд. Просторна оријентација утицаја центара рада при формирању зона зависила је и од развијености функција, положаја и типа језгра дневног урбаног система. Централни делови насеља Београд, са развијеним сектором услуга, учествовали су у формирању зона преклапања на већем делу општина у непосредној близини и у оквиру самог насеља. Посматрано према три географске целине, већи степен оријентације имали су ка шумадијском делу Београдске области. Код центара рада који представљају само једно од насеља, тј. општински центар у оквиру четири општине³, уочена је оријентација ка сопственом залеђу. Чешће од осталих, у таквим случајевима учествовали су као носиоци преклапања, односно као центар рада у који долази највише радника дневних миграната из формиране зоне. Звездара је као центар рада учествовала у преклапању утицаја са другим центрима у насељима општине са којом је физиономски повезана, док је Раковица још увек имала утицај у мањим насељима суседних општина.

---

³ Вождовац, Земун, Палилула и Чукарица

Релокација привредних функција из централних ка периферним деловима и повезана промена расподеле дневних миграната утицале су на могућности центара рада да путем функцијске зависности формирају зоне преклапања. Наведени фактори, према резултатима из 2011. године, детерминисали су знатно другачију хијерархију центара рада. Савски венац је представљао језгро дневног урбаног система чији се утицај најчешће преклапао са утицајима другог језгра, али у знатно мањем обиму. Стари град је забележио још осетнији пад, што је проузроковало 3,5 пута мање учешће овог центра рада у зонама преклапања. На другој страни, јачање функције рада у односу на функцију становања на Новом Београду резултирало је и интензивним повећањем броја случајева у којима је овај центар учествовао у формирању зона преклапања.

Стварање нових полова развоја ван граница насеља Београд, као што су Сурчин-Добановци, зона уз ауто-пут у сремском делу, као и јачање Новог Београда (Zeković, 2008, Војковић, Милетић & Миљановић, 2010) проузроковало је и смањење броја центара рада који су утицали на формирање зона преклапања. Врачар, Звездара и Раковица више нису имали утицаја у формирању зона, док су општинска средишта задржала оријентацију ка сопственом залеђу. Поред пораста утицаја Новог Београда и Земун је одиграо важну улогу у формирању нових зона преклапања. И поред одвајања Сурчина као засебне општине и преузимања великог броја радних места у сектору јавних служби, Земун и Нови Београд су утицали на формирање зона преклапања не само у сремском делу Београдске области, већ и ван њених граница.

Насеља на чијим се територијама формирају зоне преклапања, представљају просторне јединице зависног карактера, са усмерењем ка два или више центара рада. У оквиру дневног миграционог система Београда, та насеља се већином налазе у зонама јаког и интензивног утицаја, а у посебним случајевима и у зони средњег утицаја. Са укључивањем у анализу унутарнасељских кретања, зоне преклапања су честа појава и код делова самог Београда.

Табела 54. Категорије насеља према степену заступљености зоне преклапања 2002. и 2011. године

Степен заступљености	2002.	2011.
> 60	Прогар, Бољевци, Земун, Пиносава, Бечмен, Јаково, Лештане, Нови Београд, Добановци, Остружница, Зуце, Бели Поток, Сенаја, Петровчић	Добановци, Нови Бановци, Угриновци, Бољевци, Ашања
50-60	Рипањ, Сурчин, Карловчић, Сремчица, Звездара, Сланци, Калуђерица, Бабе	Прогар, Врачар, Палилула, Савски венац, Вождовац, Зуце, Бечмен
40-50	Врачар, Пећани, Парцани, Палилула, Борча, Поповић, Умка, Велика Моштаница, Мали Пожаревац, Чукарица, Вождовац, Раковица, Заклопача	Звездара, Борча, Рушањ, Раковица, Петровчић, Пиносава, Рипањ, Чукарица, Остружница, Нови Београд
30-40	Винча, Врчин, Болеч, Рушањ, Мељак	Карловчић, Поповић, Бели Поток, Стари град, Велика Моштаница, Мељак, Сремчица

Функцијски утицаји центара рада који су се укрштали у овим појасевима одређивали су делом и степен зависности самих насеља. Детерминисан је бројем центара чији се утицаји преклапају и заступљености преклапања у оквиру броја дневних миграната запослених у Београду (Табела 54). Усмерену зависност од највећег броја центара 2002.

године имали су Пиносава и Лештане, који су припадали зонама утицаја четири различита језгра дневних урбаних система. Степен заступљености зоне преклапања прелазео је вредност од 65 код ова два насеља, док је највећу вредност (71,7) имао у сурчинском насељу Прогар, које је тада припадало општини Земун.

Привредно – просторне трансформације у посматраном периоду утицале су и на смањивање удела насеља са јаком усмереном зависности од већег броја центара рада. Максималан број учешћа једног од центара рада у преклапању утицаја износио је три и то само у четири случаја, док је степен заступљености зоне преклапања имао највеће вредности у насељима Добановци (65,7) и Нови Бановци (65,2).

Према карактеристикама центра носиоца, праваца и дмета његових утицаја, могу се одредити и типови преклапања. Зоне формиране са Савским венцом и Старим градом као носиоцима представљају преклапања на бази функција јавних служби, односно администрације. Општински карактер имају преклапања формирана у залеђима Вождовца, Земуна, Палилуле и Чукарице. Поред тога, Земун, заједно са Новим Београдом и природним границама које чине реке Сава и Дунав, формира зоне преклапања са географским обележјима. Пошто њихови утицаји прелазе и границе саме Београдске области, могу се сврстати и у центре са већим донетима у просторном смислу. Улога Новог Београда је значајна и са аспекта формирања зона преклапања у оквиру Београда, односно његових делова. Јачање функције рада у овом центру, манифестовало се и кроз повећан број дневних миграната, као и повећану зависност осталих делова насеља Београд. Тако Савски венац и Стари град са традиционалном међусобном усмереношћу, услед повећања зависности од Новог Београда, 2011. године доспевају у зоне преклапања. Са друге стране, Земун, са преусмеравањем својих дневних миграната из других делова (пре свега централних) ка Новом Београду, а са великим уделом становника запослених на сопственој територији, у посматраном периоду губи статус зоне преклапања.

4.4 ТРАНСФОРМАЦИЈА ЗАПОСЛЕНОСТИ

Међу главним факторима трансформације дневних урбаних система истичу се развој и промене у просторном размештају привредних структура. Просторни размештај становништва и економских активности, као и њихова организација, се мења током времена. Побољшања у комуникацијским технологијама, нарастајућа кретања људи и капитала, као и процес економског развоја, довели су до повећања заузетости простора у функцији становања и рада. Ове промене убрзале су процес субурбанизације и све већу интеграцију градова са околним залеђем (Brezzi & Veneri, 2014). Са економским променама, мењали су се обухват и правци кретања становништва у оквиру дневног урбаног система.

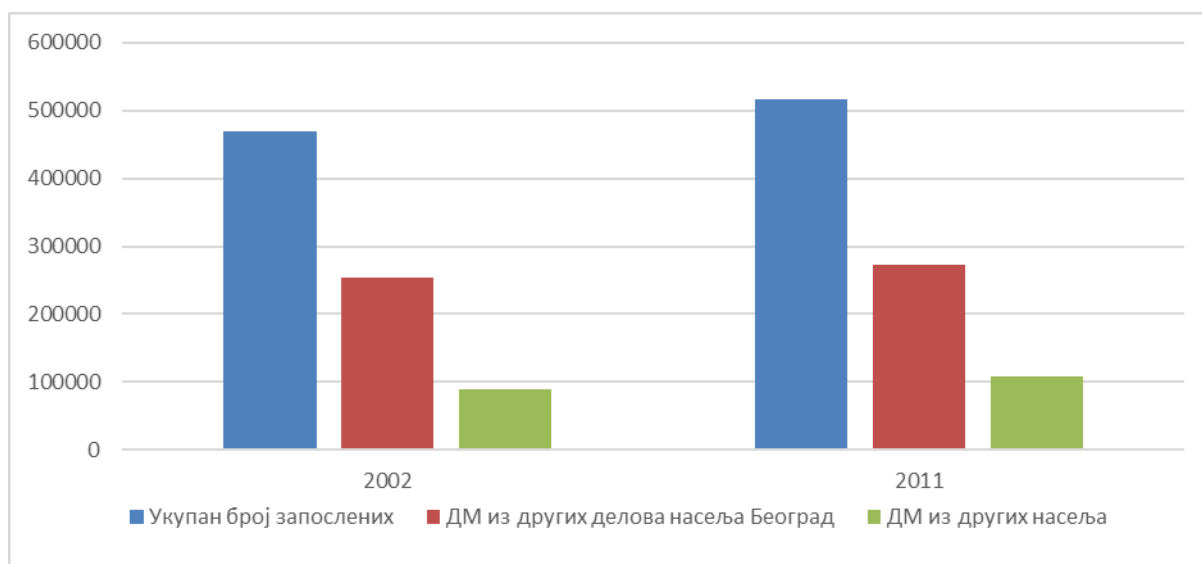
Дневна покретљивост радне снаге и промене у просторно привредним структурама међусобно су повезани и узајамно условљени. У широком сплету веза и односа економских активности града и његовог окружења, успостављање дневног урбаног система запослености је један у низу елемената који дефинишу поља деловања функција језгра, односно истакнутих делатности. Поред тога, дневни урбани систем представља и један од најважнијих фактора за дефинисање функционалног подручја самог центра система.

Период између Пописа 2002. и 2011. године, на територији Србије, представља период интензивних структурних промена политичког, економског и социјалног карактера,

самим тим и просторно – функционалних односа и веза између центара рада и њиховог окружења. Снажна деиндустријализација и истовремено изражена терцијаризација, значајно је променила однос на тржишту рада и структуру по делатностима. Као последица деиндустријализације у Србији изазване некономским факторима (распад државе, економске санкције међународне заједнице, бомбардовање...), расте удео услуга. Са друге стране, удео индустрије у БДП-у је смањен на испод 15%, а током деведесетих година је износио и више од 40% (Hadžić & Zeković, 2019). Привредна трансформација у простору дневног миграционог система Београда приказана је кроз промене у економским показатељима који представљају укупну запосленост на територији центара рада, као и удела дневних миграната у оквиру радне снаге на основу пописних резултата.

Према подацима Пописа из 2002. године 469.284 активних становника Србије је обављало занимање на територији насеља Београд, што је представљало 17,8% свих запослених на територији Републике (Слика 56). Више од половине тог броја, односно 54,2% представљали су активни становници Београда који су занимање обављали на територији другог центра који представља интегрални део насеља. Док су дневни мигранти из осталих насеља чинили 18,8% укупног броја запослених у оквиру градског језгра.

Слика 56. Запослени на територији насеља Београд 2002. и 2011. године

Просторна дистрибуција запослених по деловима насеља Београд, као центрима рада, била је условљена просторно-привредном структуром током анализираног периода (Табела 55). Према показатељу - број запослених у центру рада 2002. године доминирале су општине Савски венац (76.075) и Стари град (73.914). У ова два центра било је запослено 32% укупног броја лица која су обављала занимање на територији насеља Београд.

Са друге стране, као центар рада са најмањим бројем запослених, издвојила се Раковица, некадашњи индустријски центар, са 16.179 активних становника који су обављали занимање на њеној територији. Као и у укупној запослености, највећи удео радника са територије других насеља, као и делова насеља Београд у укупном броју уочен је код Савског венца (92,2%) и Старог града (89,1%), док је исти удео у Раковици износио свега 43,2%.

На територији насеља Београд, према подацима Пописа 2011. године занимање је обављало 517.476 активних становника Републике Србије, односно 22,5% свих запослених. Удео дневних миграната из других насеља износио је 20,8% тог броја, док је 52,6% представљало удео активних становника Београда који су занимање обављали у неком од других центара у оквиру самог насеља.

Са променама у просторно-привредној структури Београда, дошло је до формирања новог распореда у хијерархији центара рада у оквиру самог насеља. Према просторној дистрибуцији запослених у 2011. години, као најзначајнији центар рада издвојио се Нови Београд са 90.998 радника који су обављали занимање на територији ове општине. Центар рада који је, са друге стране, имао најмањи број запослених од свих делова насеља Београд, била је Раковица са 16.453 радника. Удео становника других насеља, као и осталих делова Београда у укупном броју запослених био је највећи на Савском венцу (92,2%) и Старом граду (88,6%). Са друге стране, као и у резултатима претходног Пописа, центар рада са најмањим уделом становника других насеља и делова насеља, била је Раковица (44,4%).

Табела 55. Запослени на територији насеља Београд 2002. и 2011. године

Назив дела насеља	2002.			2011.		
	Укупан број запослених на територији насеља	Долазе да раде из		Укупан број запослених на територији насеља	Долазе да раде из	
других делова насеља Београд		других насеља	других делова насеља Београд		других насеља	
Вождовац	35.178	17.741	5.498	42.440	20.514	8.185
Врачар	30.731	21.560	3.961	28.963	19.213	4.180
Звездара	33.552	13.729	6.679	34.878	13.479	6.874
Земун	51.563	18.661	10.645	51.800	18.499	10.511
Нови Београд	64.632	29.557	9.670	90.998	43.924	15.215
Палилула	46.840	25.627	9.280	46.363	23.476	10.483
Раковица	16.179	4.745	2.249	16.453	5.037	2.265
Савски венац	76.075	56.135	14.012	66.299	47.581	13.528
Стари град	73.914	54.491	11.357	62.930	45.264	10.471
Чукарица	28.230	9.681	5.255	31.126	10.357	5.841
Непознато	12.390	2.548	9.842	45.226	24.900	20.326
Укупно	469.284	254.475	88.448	517.476	272.244	107.879

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

Наведене интензивне промене политичког, економског и социјалног карактера на територији Србије у посматраном периоду су се одразиле на просторну дистрибуцију радника и радних места, као и на квантитативна обележја београдског дневног урбаног система запослености, и све заједно довеле до његове трансформације. Укупан број запослених на територији насеља Београд, у периоду од 2002. до 2011. године, повећан је за 48.192, што представља пораст од 10,3%. Посматрано по компонентама пораста укупне запослености у језгру дневног урбаног система, лица која су живела и радила на територији истог насеља као дела насеља Београд представљала су мањи део ове позитивне промене, док су већи удео у порасту имала унутарна насељска кретања, односно активни становници који су у њима учествовали и посебно дневни мигранти, становници других насеља, запослени у Београду. Између Пописа 2002. и 2011. године, број становника који су живели и радили на територији истог дела насеља увећан је за 10.992, односно 8,7%, док је број активних становника Београда који су занимање обављали на територији неког од осталих девет делова насеља порастао за 17.769. Највећи пораст у посматраном периоду, као и удео у повећању укупне запослености

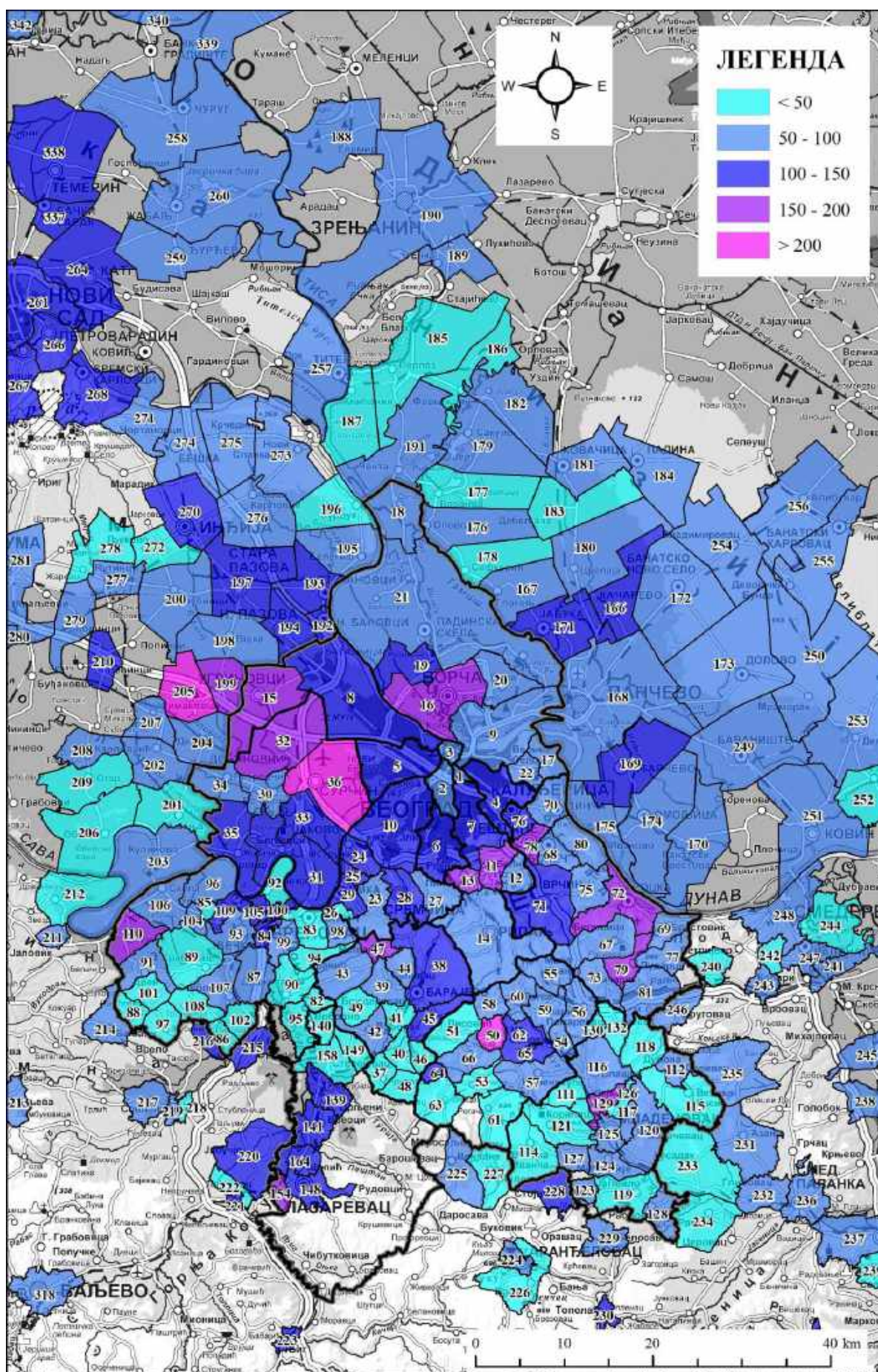
имали су дневни мигранти, односно становници других насеља који су занимање обављали на територији Београда. Њихов број је увећан за 19.431, односно 22%, а то је представљало 40,3% пораста укупног броја свих запослених у градском језгру.

Поред наведених фактора, функционална трансформација појединих делова насеља Београд је имала значајну улогу у промени просторне дистрибуције запослености по засебним центрима рада. Промене нису имале исти интензитет и смер у свим деловима насеља, што је довело до нових трендова у просторној прерасподели запослених у посматраном периоду (Слика 57). Најинтензивније промене уочене су у централним деловима са једне стране, а са друге стране на Новом Београду. Негативан предзнак код промене укупног броја запослених у периоду између Пописа 2002. и 2011. године карактерисао је општине које су на почетку посматраног периода представљале главне центре рада. Број лица која су занимање обављала на територији Старог града смањен је за 10.984, а Савског венца за 9.776, што је представљало 14,9%, односно 12,9% мање запослених него 2002. године. Поред њих, осетно смањење од 5,8% имао је и Врачар. Са друге стране, у истом периоду, број лица која су занимање обављали на територији Новог Београда увећан је за 26.366, што је представљало пораст од 40,8% и главни разлог повећања укупне запослености на територији целог насеља. Поред њега, значајнији пораст уочен је и код Вождовца (20,6%), као и код Чукарице (10,3%), који су као центри рада, насељу Београд, донели увећање од преко 10.000 запослених.

Са повећањем укупне запослености растао је и број дневних миграната из осталих насеља који су занимање обављали на територији Београда, док су унутарнасељска кретања радне снаге карактерисале мање осцилације. Носиоци повећања контингента дневних миграната у запосленима на територији Београда, били су Нови Београд и Вождовац. Сличне улоге су имали и у оквиру унутарнасељских кретања радне снаге, при чему се поново истакао Нови Београд као центар рада, који је у посматраном периоду апсорбовао редистрибуцију запослених из централних градских општина и повећавао ниво опште запослености. Односи између локације центра рада и структуре контингента запослених у њему представљају делом и његову оријентацију, односно функцијске карактеристике. Упоредивањем односа наведених контингента, према типу дневног кретања, утврђено је да је висок степен зависности од радника са другом локацијом становања код централних градских општина директно условљен уделом унутарнасељских кретања.

Негативни процеси у оквиру привредног система покренути крајем XX века, додатно су наглашени интензивирањем транзиције почетком XXI века. Успорени процеси приватизације – нарочито великих привредних система, недовољно успешно организационо и технолошко реструктурирање предузећа, проблеми везани за вишак запослених, фиктивну запосленост, пораст сиве економије, а последично и пораст незапослених, представљали су значајне процесе који су обележили овај период у оквиру привредног система Србије. Недовољно развијен предузетнички сектор није могао да апсорбује вишак радне снаге која је остала без посла током различитих фаза реструктурирања предузећа.

Развој нових економских полова у метрополитенском подручју Београда (Zeković, 2008) и интензивне промене у привреди, имали су ефекта и на прерасподелу запослених у оквиру његовог дневног миграционог система у периоду између Пописа 2002. и 2011. године. Поред промене хијерархије унутар самог Београда, дошло је до јачања одређених центара запослености у његовој непосредној близини, као и до формирања нових.

Слика 57. Индекс промене броја запослених на територији насеља 2002 - 2011

Најзначајнији пораст броја запослених на територији насеља у окружењу Београда током посматраног периода уочен је код Сурчина и Шимановаца (Слика 57). Код ова два центра рада, индекс промене броја запослених је имао вредност изнад 200 између 2002. и 2011. године. Поред њих, издвојили су се и Лештане, Крњешевци, Ушће, Добановци, Гроцка, Угриновци и Борча⁴. Посматрајући овај скуп, као и остале са приближним вредностима индекса, приметно је јачање функције запослености у насељима у непосредном окружењу Београда, која су до посматраног периода имала изразито стамбену функцију, као и код насеља у контактної зони значајних инфраструктурних коридора. Према апсолутним вредностима, насеља у окружењу Београда на чијој се територији у посматраном периоду број запослених увећао за више од 1.000 чинили су: Шимановци, Добановци и Борча. Центар општине Гроцка је имао увећање од 2.705, док је на територији новог општинског центра Сурчин, у периоду између пописа 2002. и 2011. године, за 5.609 увећан број запослених, чиме је ово насеље забележило највећи и апсолутни и релативни пораст.

На другој страни, крах постојећег привредног система иницирао је промене које су довеле до интензивног смањивања броја запослених у појединим деловима дневног миграционог система Београда. Овај процес, у већини случајева, је карактеристичан за насеља чија је функција имала ослонац у примарном и секундарном сектору делатности. Најзначајнији примери међу њима су општински центар Младеновац, као и села у његовој близини, у којима су били лоцирани поједини индустријски капацитети, као и пратећи садржаји, док је најближи пример насељу Београд представљала Падинска Скела и општина Палилула. Смањивање броја запослених уочено је и у појединим мањим центрима са специфичним функцијама у близини секундарних центара Београдске области, као што су Степојевац код Лазареваца и Барич код Обреновца. Поред њих, за период између Пописа 2002. и 2011. године, карактеристично је и смањивање броја запослених на територији већих центара у непосредној близини области, пре свих Панчева и Смедерева, а затим и Зрењанина, Ваљева, Шапца, Смедеревске Паланке и др.

Посматрани период је веома значајан за посматрање трансформације нивоа запослености како на територији целе Србије, тако и на нивоу дневног миграционог система Београда. Успорено реструктурирање постојећег привредног система, процес глобализације, нови трендови просторног развоја економских активности, висина ренте пословног простора и приступачност важним инфраструктурним коридорима неки су од фактора који су иницирали промене у просторној дистрибуцији запослености у оквиру дневног миграционог система Београда (Zeković, Spasić & Maričić, 2007, Zeković, 2008, Војковић, Милетић & Миљановић, 2010). У самом насељу је дошло до смањења запослености у центрима које је традиционално карактерисао висок ниво запослености, које су представљале централне градске општине (Савски венац, Стари град и Врачар), а повећања, пре свега, на територији Новог Београда. На нивоу периферних делова долази до јачања мањих и формирања нових центара запослености који до посматраног периода нису имали ту улогу, док на другој страни, већи центри који су имали ту улогу, добијају на значају као насеља даваоци миграната у оквиру зона утицаја дневног урбаног система Београда.

---

⁴ Код ове групе насеља, вредност индекса промене броја запослених је износила између 150 и 200 у посматраном периоду.

4.5 ПРОМЕНЕ И ТЕНДЕНЦИЈЕ У ДНЕВНОМ МИГРАЦИОНОМ СИСТЕМУ БЕОГРАДА

Насеље Београд, као главни град и административно-политички и друштвено-економски центар, представља језгро најзначајнијег дневног урбаног система на територији Србије, а и ван њених граница. У посматраном периоду од 2002. до 2011. године, привредна и друштвена транзиција на нивоу целе земље одразила се и на популациони и просторни обухват дневног урбаног система Београда. Број становника самог насеља, након смањења у последњој декади XX века повећан је за 4,2% у посматраном периоду, при чему је пораст остварен, пре свега, захваљујући миграционој компоненти. Промене у дневном урбаном систему карактеришу популациони пораст и проширење просторног обухвата, који се огледају кроз повећање броја дневних миграната становника других насеља, запослених у Београду, као и пораст броја насеља даваоца. Поред тога, интензивирани су и унутарнасељска кретања радне снаге, односно повећан је број активних становника који су живели на подручју једне, а обављали занимање на територији друге општине у оквиру граница насеља Београд. Најинтензивнији релативни пораст уочен је у категорији дневних миграната становника насеља Београд који су занимање обављали ван граница урбаног језгра (47,5%). Укупно гледано, трансформација дневног миграционог система Београда у посматраном периоду огледа се у порасту свих показатеља дневне миграције. На драстичне промене у уделу у укупним дневним кретањима, између зона утицаја Београда, најзначајнију улогу су имала насеља са великим бројем дневних миграната у непосредној близини (Борча, Калуђерица, Сремчица, Панчево, Сурчин...). Са друге стране, улогу центра рада за дневне мигранте становнике насеља Београд преузела су нове зоне концентрације економских активности ван граница урбаног језгра, пре свега, на правцу ауто-пута у сремском делу (Сурчин – Добановци, Шимановци, Крњешевци, Пећинци итд.).

Дневни урбани систем чије је језгро представљао део насеља Београд који припада општини Вождовац у периоду између 2002. и 2011. године, доживео је значајну трансформацију. Број становника самог језгра увећан је за 4,2%, док је популациони пораст уочен и код већине насеља целе општине Вождовац. У посматраном периоду број дневних миграната који су обављали занимање на територији наведеног центра увећан је за 23,5%, при чему је забележен и пораст броја насеља која су учествовала у дневном урбаном систему, што је довело до смањења просечног броја дневних миграната по насељима. У оба посматрана пописа, насеље Вождовац, као центар рада показало је оријентацију ка општинском залеђу, кроз високу функционалну зависност осталих насеља од самог језгра. Поред наведеног, значајну функционалну зависност од Вождовца показала су и насеља суседних општина, пре свега општине Сопот. На основу просторно – временске расподеле становништва, Вождовац се сврстава у центре са примарном функцијом становања, док је у посматраном периоду уочено смањивање разлике између дневног и ноћног становништва.

Са смањивањем значаја централних градских општина као центара рада, ни трансформација дневног урбаног система Врачара у посматраном периоду није имала значајније ефекте. Између пописа 2002. и 2011. године, број становника Врачара смањен је за 3,5%, чиме је настављен тренд из претходног периода. Промене у оквиру дневног урбаног система, чије је језгро представљало наведено насеље, заснивале су се на смањивању интензитета дневне миграције запосленог становништва. Повећавањем броја насеља у склопу периферије система, уз наведене тенденције, знатно је смањен просечан број дневних миграната. Током наведеног периода, Врачар је задржао карактер језгра са мањим интензитетом привлачне функције, оријентишући се на дневна кретања радне снаге у оквиру насеља Београд. Поред тога, на основу просторно

– временске расподеле становништва задржао је статус центра рада, при чему је евидентирано смањивање разлике између дневног и ноћног становништва Врачара.

Период између пописа 2002. и 2011. године, у оквиру дневног урбаног система чије језгро представља градска општина, односно насеље Звездара, обележиле су промене умереног карактера. Након благог смањења броја становника током последње декаде XX века, нешто интензивнији је био популациони пораст самог језгра, који је износио 14,5% у односу на 2002. годину. Број дневних миграната запослених на територији Звездаре одржао се на приближном нивоу, односно смањен је за свега 0,3%. Из тога се може закључити да је Звездара током посматраног периода представљала језгро релативно стабилног дневног урбаног система. Наведени центар рада оријентисан је ка суседним насељима, односно њиховом контингенту активних становника, док је просторни правац пружања зона снажнијег усмереног утицаја везан за наставак главне општинске саобраћајнице коју представља Булевар Краља Александра. На основу просторно – временске расподеле становништва, Звездара се сврстава у делове насеља Београд са примарном функцијом становања уз појачано испољавање наведене функције кроз повећање разлике између дневног и ноћног становништва.

Због промена у административно – територијалној организацији подручја Града Београда, трансформација дневног урбаног система Земуна у посматраном периоду је имала специфичан ток. Само језгро, односно део насеља Београд који припада општини Земун, наставило је тренд пораста броја становника и у првој декади XXI века. Посматрано према вредностима показатеља, промене у оквиру дневног урбаног система Земуна имале су умерени ток. Благо пад од свега 1% уочен је у контингенту дневних миграната запослених на територији језгра. Иако Земун има значајнију улогу у односу на остале центре рада у оквиру насеља Београд, на стагнацију вредности показатеља дневне миграције утицало је више фактора. Међу њима, најзначајнији су били формирање Сурчина као засебне општине 2004. године и јачање функције рада на његовој територији, пре свега у општинском центру и насељу Добановци, затим успостављање нових центара рада у оквиру сремских насеља у непосредној близини, међу којима су се посебно истицали Шимановци и Крњешевци, као и функционално јачање Новог Београда. Поред оријентације на сопствено општинско залеђе и суседне општине, дневни урбани систем Земуна у значајној мери прелази границе Београдске области. На просторни обухват дневног урбаног система Земуна значајан утицај су имале и природне границе, пре свега река Дунав. Наведени фактори утицали су и на просторно – временску расподелу становништва Земуна, односно да у посматраном периоду из статуса центра са примарном функцијом рада пређе у статус дела насеља Београд са примарном функцијом становања.

Најзначајнији носилац трансформације целог дневног миграционог система Београда у посматраном периоду био је Нови Београд. Самим тим, уочене су и интензивне промене у оквиру дневног урбаног система чије је језгро наведена општина. Као и у претходном периоду, између пописа 2002. и 2011. године, уочено је благо смањење броја становника Новог Београда. Насупрот томе, интензивним јачањем функције рада, број активних становника других насеља који су занимање обављали на територији Новог Београда, увећан је за 50,8%, при чему је повећан и број насеља која су учествовала у дневном урбаном систему, као и просечан број дневних миграната. Просторни обухват његовог дневног урбаног система прелази границе административног подручја Града Београда, при чему је у посматраном периоду наведени обухват проширен и повећан је степен функционалне зависности од Новог Београда насеља са великим бројем дневних миграната. Сразмерно осталим параметрима, код просторно – временске расподеле становништва Новог Београда у посматраном периоду уочена је значајна промена. Нови Београд је од статуса центра са

примарном функцијом становања доживео трансформацију у центар са примарном функцијом рада.

Промене у оквиру дневног урбаног система чије језгро представља део насеља Београд, који припада општини Палилула, у посматраном периоду карактерише слабији интензитет. Након смањења броја становника у последњој декади XX века, између пописа 2002. и 2011. године, уочен је популациони пораст од 7,1% у самом центру рада. Обим дневне миграције, односно број активних становника других насеља који су занимање обављали на територији Палилуле, смањен је за 2,7%. Оријентација Палилуле ка насељима географске целине којој већим делом припада (Банат), укључујући и општинско залеђе, долази до изражаја у посматраном периоду. Просторни обухват дневног урбаног система је проширен, при чему је степен зависности код мањих насеља даваоца дневних миграната повећан, док је смањен код популационо значајнијих. Према просторно – временској расподели становништва, Палилула је у посматраном периоду задржала статус центра са примарном функцијом рада, при чему је евидентирано смањење разлике између дневног и ноћног становништва.

Ефекти транзиције привредног и друштвеног система на специфичан начин су се одразили на дневни урбани систем Раковице. Број становника у самом језгру између пописа 2002. и 2011. године, увећан је за скоро 10%. Промене у обиму дневних миграција у наведеном периоду биле су слабијег интензитета, при чему је контингент активних становника других насеља запослених на територији Раковице увећан за 4,4%. Као бивши индустријски центар у коме јача функција становања у односу на функцију рада, Раковицу одликује најмањи степен привлачности од свих делова насеља Београд. Изостанак насеља из категорија изразите усмерене зависности у дневном урбаном систему Раковице за последицу је имао сеоска насеља општина у непосредној близини као носиоце дневне миграције. Значајнију интеракцију, и то у мањем обиму, остварује само са Чукарицом, као некадашњим делом исте општине. Насупрот некадашњем статусу индустријског центра, Раковица је у посматраном периоду имала статус центра са примарном функцијом становања, при чему је уочено и повећање разлике у корист ноћног становништва.

Дневни урбани систем чије језгро представља градска општина Савски венац, у посматраном периоду доживео је значајну трансформацију. Тренд смањења броја становника самог језгра настављен је и између пописа 2002. и 2011. године са падом од 8%. Поред тога настављено је и слабење функције рада, што се директно одразило на смањење дневних миграната запослених на територији Савског венца, које је износило 12,9% у наведеном периоду. Савски венац међу деловима насеља Београд има статус центра рада са највећим бројем дневних миграната, али је евидентно смањење тог броја у посматраном периоду. Просторни обухват дневног урбаног система Савског венца већином се поклапа са границама административног подручја града Београда при чему је изузетак општина Лазаревац, док се у његовој оријентацији истичу остали делови насеља Београд. На основу просторно – временске расподеле становништва, Савски венац се сврстава у центре са доминантном функцијом рада, при чему је у посматраном периоду уочено благо смањење разлике између дневног и ноћног становништва.

Слично као и код осталих централних градских општина, у трансформацији дневног урбаног система Старог града приметне су негативне тенденције. У кретању броја становника је посебно истакнут негативни тренд, при чему је у посматраном периоду популација Старог града смањена за 12,8%. Такође, уочено је и интензивно смањивање броја дневних миграната запослених на територији Старог града, од 15,4%, што рефлектује и слабење функције рада у односу на остале делове насеља Београд. Иако је просторни обухват дневног урбаног система проширен, углавном кроз насеља

периферије са мањим контингентом дневних миграната, дошло је до уједначеног слабљења утицаја Старог града према свим значајнијим насељима даваоцима дневних миграната. Правци пружања дневног урбаног система слични су као и код Савског венца, са значајнијом оријентацијом на остале делове насеља Београд, изузимајући Земун. Према просторно – временској расподели становништва, Стари град има статус другог центра са доминантном функцијом рада, док је у посматраном периоду установљено благо смањивање разлике између дневног и ноћног становништва.

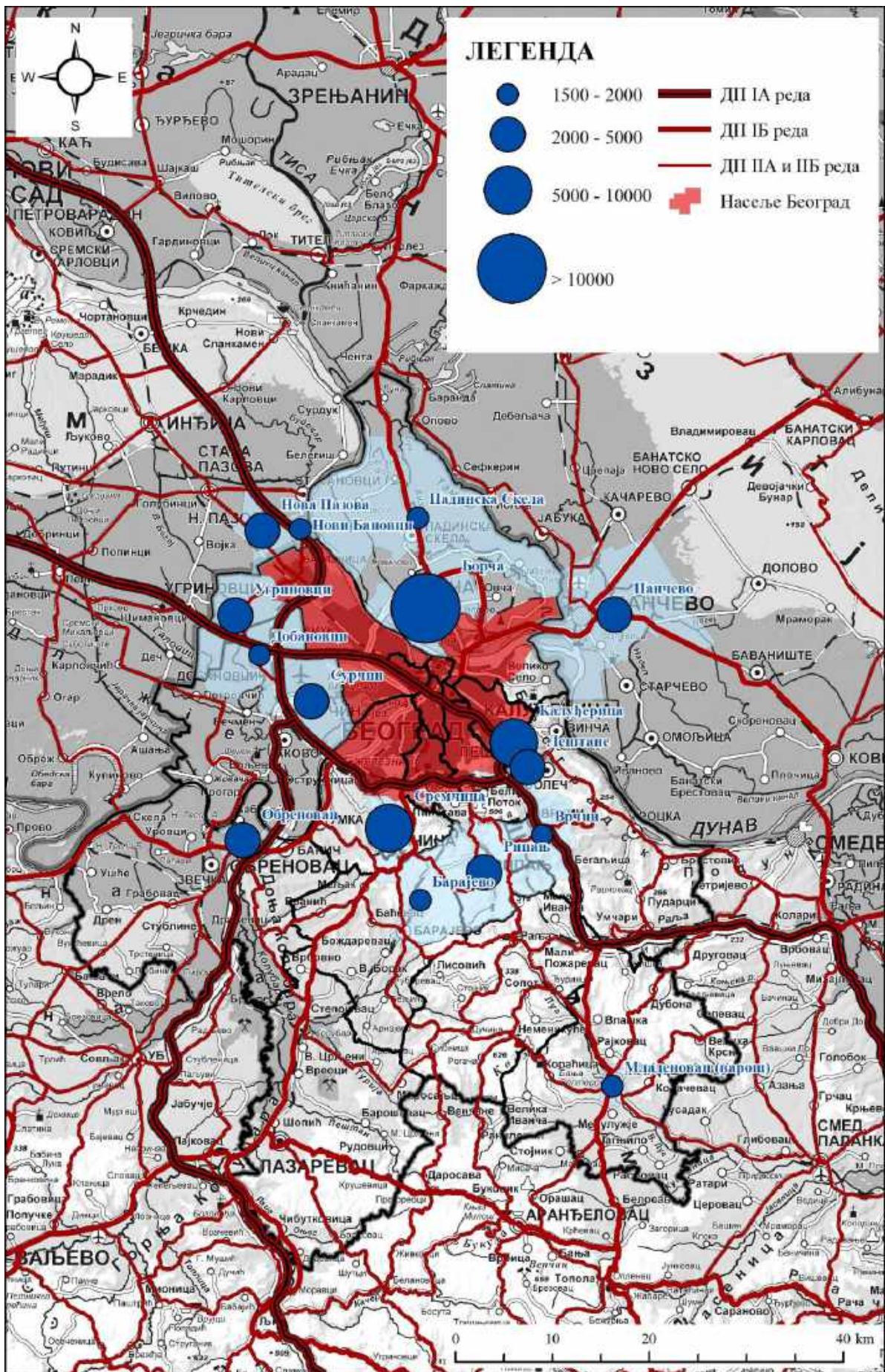
Трансформацију дневног урбаног система дела насеља Београд, који припада општини Чукарица, у посматраном периоду карактеришу благе промене. Између пописа 2002. и 2011. године настављен је тренд пораста броја становника који је износио 7,2%. Контингент становника других насеља који су занимање обављали на територији градског дела општине Чукарица увећан је за 8,4%. Иако представља један од мање утицајних дневних урбаних система Београда, у посматраном периоду показао је релативну стабилност са мањим осцилацијама у интеракцији са функционално повезаним насељима и уз благи пораст обима дневне миграције и броја становника. Као природна граница пружања дневних миграција истакнута је река Сава, при чему је Чукарица оријентисана ка суседним насељима која укључују и сопствено општинско залеђе. Такође, значајан правац пружања дневног урбаног система Чукарице представља и саобраћајна веза у виду Ибарске магистрале. Просторно – временском расподелом становништва Чукарици је додељен статус центра са примарном функцијом становања, а у посматраном периоду наведена функција је интензивирана повећавањем разлике између дневног и ноћног становништва.

Табела 56. Промене у важнијим насељима дневног урбаног система Београда

Насеље	Број становника				Економски активна лица која обављају занимање			
	2002.	2011.	промена 2002-2011	индекс промене	Укупно		Раде у насељу Београд	
					2011.	промена 2002-2011	2011.	промена 2002-2011
Борча	35.150	46.086	10.936	131,1	16.419	3.751	11.333	2.141
Калуђерица	22.248	26.904	4.656	120,9	9.541	834	6.141	-601
Сремчица	18.450	21.001	2.551	113,8	6.734	858	5.289	441
Панчево	77.087	76.203	-884	98,9	25.517	-1.779	4.607	2.051
Сурчин	14.292	18.205	3.913	127,4	6.258	1.551	3.841	329
Угриновци	7.199	10.807	3.608	150,1	3.854	1.504	2.587	991
Рипањ	10.741	11.088	347	103,2	3.342	-123	2.508	110
Обреновац	23.929	25.429	1.500	106,3	8.949	885	2.385	672
Лештане	8.492	10.473	1.981	123,3	3.709	684	2.182	-107
Нова Пазова	18.214	17.105	-1.109	93,9	5.783	-85	2.142	-536
Падинска Скела	9.836	9.263	-573	94,2	3.519	-415	1.912	431

Извор: Обрачун према посебној обради података РЗС

У оквиру дневног миграционог система Београда, поред промена у самом језгру, у периоду између пописа 2002. и 2011. године одвијале су се и значајне трансформације насеља која су представљала даваоце дневних миграната, односно њихово место становања (Табела 56). Као најзначајнији „резервоар“ дневних миграната запослених на територији насеља Београд, према подацима оба пописа, издвојила се Борча. Код овог градског насеља општине Палилула, у посматраном периоду, уочен је како значајан пораст броја становника, тако и укупног броја економски активних лица која обављају

Слика 58. Најзначајнија насеља према броју дневних миграната запослених у насељу Београд 2011. године

занимање. Самим тим повећан је и број становника Борче који су радили на територији насеља Београд. Насупрот Борче, Калуђерица, као друго најзначајније насеље становања дневних миграната запослених у Београду, имало је другачији ток трансформације. Калуђерица је у посматраном периоду доживела значајан популациони раст, као и повећање радног контингента, док је благо смањење уочено у скупу дневних миграната запослених на територији насеља Београд. Јачање функције рада у административном центру општине Гроцка рефлектовао се и на повећање усмерене функционалне зависности осталих насеља општине, међу којима су, поред Калуђерице, значајну улогу имали и Лештане и Врчин. Посебно се издваја одраз транзиционог процеса на трансформацију Панчева, као насеља у оквиру дневног миграционог система Београда. Слабљење функције рада на територији некада снажног индустријског центра испољило се кроз знатно увећање контингента дневних миграната запослених у Београду. Сличне тенденције уочене су и код Младеновца. Тенденција смањења броја запослених у Београду уочена је и код сремских насеља, као што су Нови Бановци и Нова Пазова, пре свега због повећане концентрације економских активности у њиховој непосредној близини, односно у зони ауто-пута. Формирање засебне општине Сурчин 2004. године имало значајан је утицај на правце дневних миграција насеља ове општине. Код већине њих (Добановци, Јаково, Бољевци, Бечмен, Прогар и Петровчић) евидентирано је смањивање броја запослених у Београду, док је исти број повећан код општинског центра, али слабијим интензитетом у односу на популациони пораст. Насеља као што су Сремчица и Угриновци задржала су статус значајних „резервоара“ дневних миграната запослених у Београду уз популациони раст, док је Падинска Скела са слабљењем функције рада на својој територији повећала зависност од Београда у посматраном периоду.

V ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Значај и потреба истраживања дневних миграција као посебног облика просторне покретљивости становништва лежи у чињеници да су оне феномен релевантан за становништво, простор, привреду, друштво и животну средину. Пратећи транзицију друштва, односно промене економске структуре и све израженију терцијаризацију, у условима технолошког напретка и веће просторне покретљивости, проучавање дневних миграција постаје све сложеније, чиме и добија на значају. Посебан значај је у истраживању дневне миграције радне снаге као просторне везе чији смерови, интензитет и учесталост утичу на интеграцију и кохезију хетерогеног простора у јединствену целину, при чему околине градова стичу нове улоге, димензије и значења. Из наведених разлога, у први план се истиче проучавање дневних урбаних система као динамичне, диверзификоване и уникатне форме испољавања веза и односа између градских насеља и њихових окружења, при чему су детерминисани демографским, географским, економским, саобраћајним и социјалним условима.

Према еволутивним фазама развоја урбаних система и теоријским полазиштима просторног испољавања урбанизацијских процеса, градски центри су главни иницијатори социо-економских трансформација својих окружења. Београд, као централно насеље у геопростору Србије, директно и индиректно има изражен утицај на демографску, просторну и социо-економску трансформацију насеља у својој ближој и даљој околини. На основу просторне организације његовог урбаног система, Београд се не може сврстати у потпуности у једну од фаза развоја према концепту центар-периферија. Иако се налази у одмаклом стадујуму деиндустријализације, изазваним, пре свега, неекономским процесима, не може се сврстати у постиндустријску фазу због још увек изражених разлика на релацији центар-периферија.

Са демографског аспекта, односно броја становника који учествују у дневним миграцијама радне снаге, не може се још говорити о Београду као полицентричном моделу интегрисаних дневних урбаних система на регионалном нивоу, и са израженом мултинодалношћу на локалним нивоима, чиме се ублажавају раније успостављене функцијске и миграцијске асиметрије. Број радника дневних миграната, који су запослени на територији самог насеља Београд и даље је на знатно већем нивоу у односу на привлачну функцију секундарних дневних урбаних система у оквиру његовог административног подручја. Урбано језгро Београда привлачи око десет пута више радника дневних миграната него што има укупно запослених у једном од секундарних центара: Лазаревцу, Обреновцу или Младеновцу, док је однос према броју дневних миграната који обављају занимање на територији неког од наведених центара дупло израженији. Дневни урбани систем Београда још увек има обележја традиционалног модела са кретањима усмереним ка централном градском језгру и израженом асиметријом у привлачењу и давању миграната на релацији центар-периферија. Прекината транзиција и привредна рецесија утицале су на одлагање и успоравање процеса прерасподеле функција и преусмеравање дневне миграције радника, чиме још није достигнут стадијум уравнотежења нодалности између Београда и секундарних центара.

Бројни аутори се слажу при ставу да је закаснела друштвена и привредна транзиција на територији Србије имала значајан утицај на улогу Београда, а самим тим и трансформацију његовог дневног миграционог система. Изразито поларизован простор Србије одредио му је позицију као примарној концентрацији и функције рада и функције становања у границама државе, а и шире. Као значајан фактор развоја дневног миграционог система Београда истиче се и његов географски и саобраћајни положај на саставу различитих природно-географских целина и у чворишту паневропских коридора X и VII, односно као чворишта трансевропске саобраћајне

мреже (TEN-T). Отежани услови развоја на територији целе земље одразили су се на интензивирање деиндустријализације и све израженију терцијаризацију, у чему је предњачио Београд, као друштвени и политички центар. Након популационог раста урбаног језгра, а затим и периферних насеља, изазваног, пре свега, миграционим приливом становништва, привлачна функција Београда испољила се и кроз повећање просторног обухвата његовог дневног урбаног система.

У истраживању је истакнута веза дневне миграције радне снаге на територији Београда са привредним развојем Србије у посматраном периоду, саобраћајним условима, као и општим демографским одликама. Другим речима, одређене су економске, саобраћајне и демографске детерминанте просторног развоја дневног миграционог система Београда.

Просторно привредна структура и дневна покретљивост радне снаге на територији Београда показали су висок степен међусобне повезаности и узајамне условљености. Негативни процеси у привредном систему изазвани некономским факторима током последње декаде XX века додатно су наглашени интензивирањем транзиције у посматраном периоду. То се одразило у значајној мери на просторни обухват, обим и правце кретања у оквиру дневног миграционог система Београда. Процес деиндустријализације праћен све израженијом терцијаризацијом, повећао је регионалне разлике у већ поларизованом геопростору Србије. Слабљење локалних тржишта рада и спори транзициони процеси створили су вишкове радне снаге, што је у многоме утицало на повећање интензитета дневног кретања активног становништва ка доминантном полу развоја, односно Београду. Привредна трансформација унутар урбаног језгра имала је различите облике испољавања на дневни миграциони систем Београда. Традиционални индустријски центри (као што су Раковица и Чукарица) под утицајем наведених процеса стичу статус насеља са примарном функцијом становања. Са друге стране, релокација индустријских постројења, као и формирање нових, на периферији метрополитенског подручја, утицали су делом и на промену праваца кретања радника дневних миграната.

Саобраћајно-географски положај Београда створио је висок ниво могућности за повезивањем са осталим деловима Србије, омогућујући већи просторни обухват дневног урбаног система. Положај на чворишту паневропских коридора X и VII, као и веза са осталим саобраћајницама од изузетне важности, обезбедио му је примарну позицију у геопростору Србије. На другој страни, бројни саобраћајни фактори имали су ограничавајући утицај на развој интензитета дневне миграције. Изложени су проблеми саобраћајног система на територији Београда кроз неефикасност јавног градског саобраћаја, велики удео приватних аутомобила у дневним путовањима и ограничен квалитет инфраструктуре, што представља значајне детерминанте дневне миграције становништва. Посебно је истакнута недовољна развијеност приградског, а пре свега железничког саобраћаја, као видова транспорта од посебног значаја за функционисање и развој дневног урбаног система.

Након депопулационог периода у последњој декади XX века пораст броја становника урбаног језгра у посматраном периоду утицао је на повећање обима дневне миграције радне снаге. Од посебног значаја за дневни миграциони систем Београда је популациони пораст приградских насеља, односно значајних „резервоара“ дневних миграната. Унутар градског језгра популациони процеси нису имали исте смерове, при чему су носиоци пораста били делови насеља са примарном функцијом становања. Старење становништва у централним градским општинама Савски венац, Стари град и Врачар, уз остале транзиционе процесе у посматраном периоду, рефлектовало се и на смањивање обима дневних миграција на њиховим територијама. Поред тога, мањи број дневних миграната из популационо највећег дела насеља Београд детерминисан је

јачањем функције рада, односно, повећањем удела становника Новог Београда који занимање обављају на територији исте општине. Пораст броја становника и у посматраном периоду остварен је путем миграција, што је, посебно концентрацијом популације у периферним деловима Града Београда указало на везу између сталне и дневне миграције становништва.

На почетку истраживања постављене су одређене уводне хипотезе, које су потврђене кроз даљу анализу. Оно што разликује дневни урбани систем Београда од осталих дневних урбаних система Србије, јесте његово језгро, као пол развоја са најјачом привлачном функцијом на територији целе земље. Наиме, претпостављено је да у **хијерархији дневних урбаних система Републике Србије, Београд као пол концентрације становништва и функција има доминантну улогу.** У дневним кретањима радне снаге према Београду из свих осталих насеља Србије, према подацима последњег пописа, учествовало је 107.879 становника. Тај број је представљао 17,5% свих радника дневних миграната по методологији пописа са територије Србије. У поређењу са осталим центрима рада, Београд је и те како доказао своју доминантну улогу као пола концентрације становништва и функција. Посматрано према броју становника осталих насеља запослених на територији центра рада, Београд је имао већи број дневних миграната него Нови Сад (40.279) и Ниш (36.506) заједно. Тај однос добија на значају узимајући у обзир да су Нови Сад и Ниш заузимали друго и треће место у хијерархији центара рада на територији Србије. Концентрација функције рада у Београду изражена је кроз укупан број запослених лица на територији насеља, који је према попису 2011. године износио 517.476, што је представљало више од једне петине свих запослених становника Србије, а два и по пута више у односу на Нови Сад и Ниш заједно. Треба додати да је на територији урбаног језгра према последњем попису живело 16,2% свих становника Србије, што је још израженије применом концепта привремене популације, према коме је на територији Београда у току радног дана лоцирано 1.182.284 лица.

Дневни урбани системи засновани на функционалним утицајима десет делова насеља Београд развијали су се у складу са општим демографским, просторним и социо-економским приликама у посматраном периоду. У циљу успостављања хијерархије међу језгрима дневних урбаних система, одређени су ареали њихових утицаја, обим дневног кретања радне снаге и степен функцијског централитета, док је за сваког од њих дефинисан територијални обухват гравитационог подручја. При одређивању територијалног испољавања функционалних утицаја сваког од центара, односно просторне усмерености дневног урбаног система, значајне детерминанте су биле општинско залеђе, припадност појединим регионалним целинама, природне границе (као препреке ширења дневног урбаног система) и саобраћајна повезаност. Поделом Београда на сремски, банатски и шумадијски део, утврђени су делимично и правци пружања утицаја његових подсистема. Сава и Дунав, као најзначајније препреке, делом су одредиле границе дневних урбаних система у њиховим контактним зонама. Правцима пружања ауто-пута, односно коридора X са својим краком, Ибарске магистрале и појединих важнијих градских саобраћајница, детерминисани су и смерови просторног испољавања функционалног утицаја појединих делова насеља Београд.

Хијерархија подсистема у оквиру дневног миграционог система Београда, подложна је модификацији услед промена у концентрацији функција у језгрима дневних урбаних система. Привредна и друштвена транзиција имала је различите ефекте на просторно-демографски развој делова насеља Београд. Смерови у којима су се одвијале демографске и економске промене одредили су карактер центара и њихову функцијску трансформацију. Посебан ефекат је имало повећање или смањење утицаја функција рада на привлачну моћ сваког од језгара дневних урбаних система. Са једне

стране, ефекат је посебно изражен код јачања функције рада у језгру дневног урбаног система Новог Београда, што се рефлектовало кроз проширење његовог просторног обухвата, повећаног обима дневне миграције и раста укупне запослености у самом језгру. На другој страни, слабљење наведене функције у традиционално најзначајнијим центрима рада, које, пре свега, представљају централне градске општине Савски венац и Стари град, одразило се у значајној мери на смањивање просторног обухвата њихових дневних урбаних система, као и мањи интензитет дневног кретања запосленог становништва.

Једна од хипотеза истраживања била је и да се **најдинамичније промене дешавају се у дневном урбаном систему чије језгро чини градска општина Нови Београд, услед повећања концентрације функције рада, у односу на функцију становања, која је деценијама била доминантна у овој општини.** Од првог послератног пописа па до краја XX века, Нови Београд је представљао део насеља Београд са најинтензивнијим популационим растом. У првој декади XXI века долази до значајне трансформације наведене општине, при чему мења статус насеља са примарном функцијом становања у статус центра рада. Поред тога, у посматраном периоду, Нови Београд је имао најинтензивнији пораст обима дневне миграције у односу на остале делове. Укупан контингент дневних миграната и становника осталих делова насеља, који су занимање обављали на његовој територији, увећан је за 50,8%. Дневни урбани систем Новог Београда је током посматраног периода проширио територијални обухват са 116 нових насеља која су у њему учествовала. Посебан утицај је имао на повећање интензитета унутарградских кретања, при чему је код сваког од осталих делова насеља Београд уочен пораст броја становника који су занимање обављали на територији Новог Београда.

Трансформација дневног миграционог система Београда у периоду од 2002. до 2011. године уз околности у којима се одвијала, приказала је његову сложеност и значај за геопростор Србије. Претпостављено је да **дневни миграциони систем Београда представља динамичан систем чији се просторни обухват константно повећава.** У посматраном периоду дневни миграциони систем Београда доживео је значајну популациону и просторну трансформацију рефлектовану кроз пораст свих показатеља дневне миграције. Укупан број радника који су учествовали у свим облицима дневних кретања повећан је за 11%. Поред тога, са већим бројем насеља у дневном миграционом систему у односу на 2002. годину, проширен је његов просторни обухват. Посматрано по компонентама у оквиру дневног миграционог система Београда евидентирано је интензивирање свих облика кретања. Број активних становника који су живели на територији једне, а обављали занимање на подручју друге општине у границама насеља Београд, повећан је за 7%. Конвергентне дневне миграције радне снаге повећале су свој обим за 22%, док је најзначајнији пораст уочен код дивергентних миграција чиме је учешће активног становништва које обавља занимање у овом облику просторне покретљивости повећано за чак 68% у посматраном периоду.

Структурне промене контингента дневних миграната запослених на територији Београда у посматраном периоду имале су различите трендове, зависно од нивоа посматрања и анализираног обележја. Карактеристике према полу, старости, образовању и делатностима, анализирани су са циљем приказивања међузависности диференцијације према структури наведеног контингента и обима и праваца територијалног испољавања дневне миграције радне снаге. Полну структуру дневних миграната запослених на територији насеља Београд карактерисао је нешто већи удео мушкараца, док је учешће жена било знатно изнад републичког просека. Већи удео жена карактеристичан је за централне градске општине, при чему је у посматраном периоду најинтензивније смањивање разлике уочено код Новог Београда и Раковице.

Са аспекта старосне структуре, за посматрани период, карактеристичан је процес подмлађивања контингента дневних миграната на нивоу целог насеља и у већини његових делова. Образовна структура дневних миграната запослених у Београду била је знатно повољнија у односу на републички просек. На нивоу насеља и свих подсистема промене су се одвијале у складу са савременим токовима и имале су позитиван карактер, који се огледао у повећавању удела дневних миграната са вишим и високим образовањем. Структуру делатности дневних миграната запослених у Београду карактерисао је висок удео сектора услуга, са трендом повећавања истог у посматраном периоду, а смањењем удела примарног и секундарног сектора. Главни фактори структурне трансформације контингента дневних миграната запослених на територији насеља Београд били су: слабљење функције рада и старење становништва у централним градским општинама, релокација и гашење фабричких постројења и јачање функције становања у традиционалним индустријским центрима, међу којима је предњачила Раковица, као и функционална трансформација Новог Београда, новог истакнутог центра рада.

Применом индикатора функцијске зависности насеља и функцијске усмерености дневних миграција радне снаге на посматрани период, установљени су правци трансформације у дневном миграционом систему Београда. Код већине насеља повећан је степен функцијске зависности, при чему је најизраженија трансформација уочена у оквиру општина периферије административног подручја и у контактним зонама (Младеновац, Обреновац, Лазаревац, Сопот, Стара Пазова и Панчево). Усмереност контингента дневних миграната ка Београду у посматраном периоду имала је различито просторно испољавање. Повећавање усмерености уочено је код насеља банатског дела дневног миграционог система Београда, а детерминисано је слабљењем функције рада у локалним центрима, пре свега Панчева. На другој страни, у сремском делу система, уочено је слабљење истог показатеља, изазвано јачањем функције рада, пре свега у насељима у зони ауто-пута.

Применом концепта просторно-временске расподеле становништва утврђен је значај појединих насеља као центара рада са једне стране, и насеља са резиденцијалном функцијом са друге стране, као и њихова трансформација у посматраном периоду. Промене у наведеној расподели вид су испољавања демографских и економских процеса на територији Београда и Србије у првој декади XXI века. Смерови у којима су се промене одвијале утицали су на функцијски карактер насеља и иницирали његову трансформацију, при чему је однос функција рада и становања представљао могућност насеља да се прилагоди привредној трансформацији и просторно-демографским процесима. Централне градске општине, као традиционална одредишта дневних миграција радне снаге, задржале су висок ниво разлике између дневног и ноћног становништва у посматраном периоду. Специфичност је у томе што је задржани ниво остварен равномерним слабљењем и функције рада и функције становања код наведених општина. Најзначајнија промена уочена је код Новог Београда, који је у посматраном периоду доживео функцијску трансформацију од „спаваоне“ до истакнутог центра рада, при чему је примарни утицај на трансформацију имало интензивно јачање функције рада. Применом просторно-временске расподеле утврђено је и јачање функције рада код центара градских општина: Гроцка, Сопот, Сурчин и Барајево, при чему је посебно била изражена код Сурчина. На другој страни, у општинама: Лазаревац, Младеновац и Обреновац, општинска средишта су задржала статус центара рада, са слабљењем функције рада у односу на функцију становања, док је смањивање броја становника и јачање функције рада било карактеристично за насеља са специфичним функцијама (Уровци, Ушће, Вреоци). Посебно је истакнута функционална трансформација у центре рада сремских насеља: Шимановци, Крњешевци и Пећинци, детерминисана формирањем нових економских полова развоја,

трансформацијом постојећих привредних функција насеља и њиховом локацијом у односу на инфраструктурне коридоре.

Утврђивањем зона у којима се преклапају утицаји два или више центара рада, истакнути су значај самог центра, као и функцијска и усмерена зависност насеља даваоца дневних миграната. Зоне преклапања су један од показатеља просторног одраза сложених демографских и социо-економских процеса, како унутар самог насеља, тако и у гравитационој зони Београда. Просторна оријентација утицаја центара рада при формирању зона у посматраном периоду зависила је од развијености функција, положаја и типа језгра дневног урбаног система. Насеља на чијим се територијама формирају зоне преклапања у оквиру дневног миграционог система Београда, већином су се налазила у зонама јаког и интензивног утицаја, а честа су појава и код делова самог насеља Београд. Почетком посматраног периода носећу улогу у формирању зона преклапања имали су Стари град и Савски венац, као традиционални центри рада дневних миграната формирајући при том, зоне засноване на функцијама јавних служби. Значајну улогу у формирању зона општинског карактера имали су делови насеља Београд, са општинским залеђем (Вождовац, Земун, Палилула и Чукарица), при чему је Земун са функционалном трансформацијом Новог Београда имао утицај на формирање зона преклапања са географским обележјима (према сремском делу са границама у виду Саве и Дунава), које су прелазиле границе административног подручја. Поменутом трансформацијом истакнута је улога Новог Београда у формирању зона преклапања и на територији осталих делова насеља Београд.

Трансформација запослености имала је значајан утицај на формирање нових и промену смерова постојећих токова дневних миграција радне снаге. Међу истакнутим факторима трансформације дневног миграционог система Београда истичу се развој и промене у просторном размештају привредних структура, при чему је закључено да су дневна покретљивост радне снаге и промене у просторно-привредним структурама међусобно повезане и узајамно условљене. У порасту укупне запослености на територији насеља Београд у посматраном периоду мањи удео је имао пораст броја становника који су живели и радили на територији исте општине, док су већи удео имали унутарградска кретања и дневни мигранти запослени на територији насеља Београд. Као и на нивоу целе Србије, у оквиру дневног миграционог система Београда, промене у просторној дистрибуцији запослености иницирали су успорено реструктурирање постојећег привредног система, трендови просторног развоја економских активности, висина ренте пословног простора, близина инфраструктурних коридора и други фактори. Код централних градских општина, које је традиционално карактерисао висок ниво запослености дошло је до смањења наведеног показатеља, а повећања на територији Новог Београда, као растућег центра рада. Општи трендови у периферним деловима дневног миграционог система показали су тенденције формирања нових и јачања мањих центара запослености (међу којима су се највише истакли Сурчин и Шимановци), а супротан процес на територији већих центара (Младеновац, Панчево, Падинска Скела и др.), при чему добија на значају њихова улога као нових насеља даваоца дневних миграната.

Потврђена је и хипотеза да **дневни мигранти из насеља региона Војводине у већем обиму учествују у интеракцији са језгрима дневних урбаних система Београда у односу на становништво осталих региона.** Ако се изузме регион Београда, коме припада језгро дневног урбаног система, насеља Војводине према подацима последњег пописа дају скоро дупло више дневних миграната (23.300) посматраном центру рада у односу на остале регионе (12.002). Број насеља региона Војводине која су учествовала у дневном урбаном систему Београда износио је 108, док је исти показатељ преосталих региона износио 125, при чему треба имати у виду да су насеља Војводине знатно већа

у односу на остала. Разлика је била још израженија 2002. године, када је регион Војводине насељу Београд давао скоро пет пута више дневних миграната у односу на остале делове. Поред конвергентних токова, и на дивергентне дневне миграције активног становништва Београда, у значајној мери утицало је јачање функције рада у појединим насељима Војводине. Поред Новог Сада, другог најзначајнијег центра на територији Србије, на повећање дневних миграната становника Београда, утицало је јачање функције рада код сремских насеља у зони ауто-пута, као и насеља у контактним зонама ова два центра.

На основу спроведеног истраживања утврђено је да је примена модела просторног испољавања дневних миграција радне снаге оправдана и при проучавању дневног урбаног система Београда. Уз коришћење у бројним истраживањима дневних урбаних система различитих нивоа обухвата, модел је нашао примену у одређивању поља утицаја и просторног обухвата најзначајнијег градског центра на територији Србије. Поред коришћења у основном облику, модел је модификован за примену у проучавању дневних урбаних система чија језгра чине делови градског насеља. На основу добијених резултата, примена модела просторног испољавања дневне миграције у модификованом облику показала се као оправдана, чиме је истакнут значај спроведеног истраживања. Применом наведеног модела у изворном и модификованом облику, уз коришћење додатних индикатора заснованих на функцији рада и дневном кретању становништва, може бити један од примера могућег истраживања сложених дневних миграционих система. Такође, сложеност и динамичност дневног миграционог система Београда захтева континуирано праћење и анализирање узимајући у обзир његов значај као примарног пола развоја на територији Србије, као и демографске и просторне промене којима је подложен. Треба имати у виду да су се на територији Београда од последњег пописа десиле значајне промене (стављање у функцију мостова, изградња нових саобраћајница, формирање нових стамбених комплекса, као и развој појединих постојећих и новоформираних просторних структура економских активности), које имају директан или индиректан утицај на трансформацију дневног миграционог система или појединих његових делова. Према томе, резултати наредног пописа показује степен остварености тенденција започетих у првој декади XXI века, као и смерове формирања нових на територији дневног миграционог система Београда.

ЛИТЕРАТУРА

- Abel, G. J., & Sander, N. (2014). Quantifying global international migration flows. *Science*, 343(6178), 1520–1522.
- Aguilera Arilla, M^a. J., Borderías Uribeondo, M^a. P., González Yanci, M^a. P., & Santos Preciado, J. M. (2010). *Geografía General II. Geografía humana*. Madrid: UNED. 2010 (col. Unidades Didácticas).
- Alonso, W. (1964). *Location and land use*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Artis, M., Romani, J., & Surinach, J. (2000). Determinants of Individual Commuting in Catalonia, 1986-1991: Theory and Empirical Evidence, *Urban Studies*, 37, (8), 1431–1450.
- Batten, D. F. (1995). Network Cities: Creative Urban Agglomerations for the 21st Century. *Urban Studies*, 32, 313–327.
- Berry, B. J. L. (1964). Cities as systems within systems of cities. *Regional Science*, 13 (1), 147–163.
- Berry, B. (1967). *Metropolitan area definition: A re-evolution of concept and statistical practice*. Working paper no 28, Washington DC: Government Printing Office.
- Berry, B. J. L., & Horton, F. E. (1970). The Distribution of City Sizes. In: Englewood, C. (Ed). *Geographic Perspectives on Urban Systems* (pp. 64-93). NJ: Prentice-Hall.
- Berry, B. J. L. (1973). *Growth Centers in the American Urban System*. Cambridge Mass: Ballinger Pub. Co.
- Bertaud, A. (2001). *Metropolis : A Measure of the Spatial Organization of 7 Large Cities*. pp. 1–22.
- Бојовић, Б. (1997). Београд као подручје високе концентрације. У: *Коришћење ресурса, одрживи развој и уређење простора*, 2 (стр. 203–218). Београд: ИАУС.
- Бојовић, Б., & Боровница, Н. (1998). Београд и његово метрополско подручје. У: *Коришћење ресурса, одрживи развој и уређење простора*, 3 (стр. 137–170). Београд: ИАУС.
- Bolte, K. M. (1969). Untersuchung über Ergebnisse der beruflichen Fortbildung im Rahmen des „Individuellen Förderungsprogramms“. Mitteilungen aus dem Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung 7, pp. 509-520.
- Bottai, M., & Barsotti, O. (2006). Daily Travel: Approaches and Models. In: Caselli, G., Vallin, J., & Wunsch, G. (Eds.), *Demography: Analysis and Synthesis*, II, (pp. 361–371). Academic Press. Elsevier.
- Bourne, L. S. (1975). *Urban Systems. Strategies for Regulation: A Comparison of Policies in Britain, Sweden, Australia, and Canada*. Oxford: Clarendon Press.
- Bourne, L. S., & Simmons, J. W. (1978). *Systems of Cities*. Oxford: Oxford University Press.
- Boustedt, O. (1975). *Grundriss der empirischen Regionalforschung*. Teil. I, Raumstrukturen, Taschenbücher zur Raumplanung, Band 4, Schroedel.
- Böhm, H. (1986). Soziale und Räumliche Organisation der Stadt. Vorstellungen in der geographischen, städtebaulichen und nationalökonomischen Literatur Deutschlands vor 1918. *Colloquium Geographicum*, s. 33-56.
- Bradford, M. G., & Kent, A. (1977). *Human Geography, Theories and their applications*. Oxford: University Press.
- Brezzi, M., & Veneri, P. (2015). Assessing Polycentric Urban Systems in the OECD: Country, Regional and Metropolitan Perspectives, *European Planning Studies*, 23 (6), 1128–1145.
- Burger, M. J., Meijers, E. J., & Van Oort, F. G. (2014). Multiple perspectives on functional coherence: Heterogeneity and multiplexity in the Randstad. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 105, 444–464.

- Burgess, E. W. (1925/1961). The growth of the city: An introduction to a research project. In: Theodorson, G. A. (Ed.) (1961). *Studies in human ecology* (pp. 37-49). New York: Harper and Row.
- Van der Laan, L. (1998). Changing Urban Systems: An Empirical Analysis at Two Spatial Levels. *Regional Studies*, 32 (3), 235–247.
- Vandersmissen, M. H., Villeneuve, P., & Thériault, M. (2003). Analyzing Changes in Urban Form and Commuting Time, *The Professional Geographer*, 55 (4), 446–463.
- Van Nuffel, N., & Saey, P. (2005). Commuting, hierarchy and networking: The case of Flanders. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* – 2005, 96 (3), 313–327.
- Вељковић, А. (1988). Елементи за системски приступ у географском проучавању града. *Зборник радова Географског Института „Јован Цвијић“ САНУ*, 40, 179–189.
- Вељковић, А. (1991). Градови-центри развоја у мрежи насеља средишње Србије. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 43, 161–196.
- Вељковић А., Јовановић, Р., & Тошић, Б. (1995). *Градови Србије - центри развоја у мрежи насеља*, Посебна издања Књ. 44, Београд: Географски институт “Јован Цвијић” САНУ.
- Вељковић, А. (1997). Индустрија – фактор у коришћењу, организацији и трансформацији геопростора. Посебна издања књ. 51. *Географска структура и регионализације Србије I*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Verhetsel, A., Beckers, J., & De Meyere, M. (2018). Assessing Daily Urban Systems: A Heterogeneous Commuting Network Approach. *Netw Spat Econ*, 18, 633–656.
- Vojković, G. (2003). Stanovništvo kao element regionalizacije Srbije. *Stanovništvo*, 41(1-4), 7–42.
- Војковић, Г. (2007). *Становништво као елемент регионализације Србије*. Београд: Српско географско друштво.
- Vojković, G., & Devedžić, M. (2010). Demo-geographic Characteristics and Processes in Belgrade. In: Milanović-Pichler, N., Krevs, M., & Đorđević, D. (Eds.). *Challenges of spatial development of Belgrade and Ljubljana* (pp. 101-109). Ljubljana: Scientific Publishing House of the Faculty of Arts.
- Војковић, Г., Милетић, Р., & Миљановић, Д. (2010). Савремени демографско-економски процеси у простору Београдске агломерације. *Гласник Српског географског друштва*, 90(1), 215–235.
- Von Thunen, J. H. (1826). *Der isolierter staat in beziehung auf landwirtschaft unt nationalokomie*. Hamburg: Perthes.
- Vresk, M. (1984). *Razvoj urbanih sistema u svijetu*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vresk, M. (1990). *Osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Вришер, И. (1968). Централна насеља у Југославији. У: *Зборник на VIII Конгрес на географите од СФРЈ ео Македонија*. Скопје: Сојуз на Географските друштва на СФРЈ. Географско друштво на СР Македонија.
- Vrišer, I. (1974). *O industrijski geografiji*. Ljubljana: Geografski vestnik XLVI.
- Vujović, S. (1988). Osnovni teorijski pravci u sociologiji grada, U: Vujović, S. (Ur.), *Sociologija grada* (str. 11-100). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Вујовић, Б. (1994). *Београд у прошлости и садашњости*. Београд: Драганић.
- Vujošević, M., & Spasić, N. (2007). The Transition Changes and Their Impact on Sustainable Spatial, Urban and Rural Development of Serbia. In: Vujošević, M. (Ed.), *Thematic Conference Proceedings Sustainable Spatial Development of Town and Cities, 1* (pp. 1-53). Belgrade: Institute of Architecture and Urban & Spatial Planning of Serbia.
- George, P. (1959). *Questions de Geographie de la Population. Quatrieme partie: Les Deplacements Geographiques*. Paris: Presses Universitaires de France. pp. 196–223.
- Гиденс, Е. (2007). *Социологија*. Београд: Економски факултет.

- Goldstein, S., & K. Mayer, (1964). Migration and the Journey to Work, *Social Forces*, Vol. 42, (4), 472–481.
- Goldstein, S. (1979). *Research Priorities and Data Needs for Establishing and Evaluating Population Redistribution Policies*. Bangkok: UN/UNFPA Workshop on Population Distribution Policies in Development Planning.
- Goodall, B. (1987). *Dictionary of Human Geography*, The Penguin. London, UK: Penguin.
- Gorzelač, G. (1998). Regional development and planning in East Central Europe. In: Keune, M. (Ed.). *Regional development and employment policy. Lessons from Central and Eastern Europe* (pp: 62–76). Geneva – Budapest: ILO-CEET.
- Green, A. E., Hogarth, T., & Shackelton, R. E. (1999). Longer Distance Commuting as a Substitute for Migration in Britain: A Review of Trends, Issues and implications. *International Journal of Population Geography*, 5(1), 49–67.
- Grčić, M. (1987). *Sistemski pristup u ekonomskoj geografiji i negova primena na odabrane primere industrije Beograda* (doktorska disertacija). Beograd: Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Grčić, M. (1990). *Analiza prostorne organizacije industrije regiona Beograd*. Beograd: Ekonomski institut.
- Грчић, М. (1999). Функционална класификација насеља Мачве, Шабачке посаvine и поцерине. *Гласник Српског географског друштва*, 79 (1). 3–20.
- Грчић, М. (2001). Компоненте географског положаја Србије. *Зборник радова Географског факултета*, 49, 7–22.
- Грчић, М., & Раткај, И. (2006). Структурне промене и диференцијација индустрије Србије у периоду транзиције (1988-2005). *Гласник Српског географског друштва*, 86, (2), 97–112.
- Dickinson, P. E. (1957). The Geography of Commuting: The Netherlands and Belgium, *Geographical Review*, 47, 521–538.
- Дерић, Б., & Атанацковић, Б. (2000). Концепција регионалног развоја Србије. *Регионални развој и демографски токови балканских земаља*. Ниш: Економски факултет.
- Дерић, Б., Адамовић, Ј., & Тошић, Д. (2003). Демоекономске компоненте регионализације и урбанизације. *Демографске основе регионализације Србије*. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ, 249–271
- Doksijadis, K. A. (1982). *Čovek i grad*. (Z. Nikezić, prev.). Beograd: Nolit.
- Doxiadis, C. A. (1967). *Emergence and Growth of an Urban Region: The Developing Urban Detroit Area* (Vol 2: Future Alternatives). Detroit, MI: Detroit Edison Company.
- Drobnjaković, M., Pantić, M., & Filipović, M. (2014). Regional level in the function of mitigating negative demographic trends in rural areas of Serbia: Case study of the District of Zaječar, *The Matica Srpska Journal of Social Sciences*, 148(3), 777–791.
- Dubin, R. (1991). Commuting Patterns and Firm Decentralization. *Land Economics*, 67, 15–29.
- Ђорђевић, Д. (2004). Децентрализација Србије и њен просторни развој: питање инструмената и питање концепта. *Одрживи просторни, урбани и рурални развој Србије*. Београд: ИАУС.
- Ђорђевић, Д., & Дабовић, Т. (2010). Идеологија и пракса планирања Београда 1867-1972: период успона. *Зборник радова Географског факултета*, 85, 153–174.
- Ђурић, V. (1970). General approach to the functional classification of the urban communities in Serbia. *Geographical papers*. Zagreb: Institute of Geography.
- Живановић, З. (2008). *Значај Београда у регионалном развоју Србије*. Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.
- Žuljić, S. (1976). Društveni aspekti razvoja stanovništva Jugoslavije, *Geografski glasnik*, 38, 347–363.

- Zeković, S., Spasić, N., & Maričić, T. (2007). Development of new economic poles in metropolitan areas: Belgrade example. *Spatium*, 15-16, 21–27.
- Зековић, С. (2008). Процена остваривања одредби ППРС о територијалном развоју индустрије у Србији. У: Јанић, М., Миљевић, М., & Ралевић, М. (Ур.). *Стратегија просторног и урбаног развоја Републике Србије - Извештаји стручњака о реализацији Просторног плана Републике Србије из 1996. године* (стр. 64–79). Београд: Министарство за инфраструктуру Републике Србије - Републичка агенција за просторно планирање Републике Србије.
- Zeković, S. (2008). Novi ekonomski polovi, vizija i vizualizacija prostornog razvoja metropolskih područja. U: Filipović, M., & Vujošević, M. (Ur.). *Nova generacija evropskih dokumenata održivog razvoja i pouke za Srbiju* (str. 109–130). Beograd: Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- Zeković, S. (2009). Regional competitiveness and territorial industrial development in Serbia. *Spatium*, 21, 27–38.
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition, *Geographical Review*, 61, 219–349.
- Ilić, J. (1970). Karakteristike funkcionalnih odnosa između grada i okoline sa posebnim osvrtom na SR Srbiju. *Stanovštvo*, 3-4, 167–189.
- Jakopin, E. (2014). Regional inequalities and transition: the case of Serbia. *Ekonomika preduzeća*, 62(1-2), 117–133.
- Jovanović, M. (2005). *Međuzavisnost koncepta urbanog razvoja i saobraćajne strategije velikog grada*. Beograd: Geografski fakultet.
- Jokić, V., Petovar, K., & Spasić, N. (2008). Population Resettlement in Lignite Basins – Case Study of Kolubara Basins, International Scientific Meeting, Thematic proceeding. *State, possibilities and perspectives of rural development on area of huge open-pit mining's, Vrujci spa, april 24-25th 2008.*, pp. 260–267.
- Johnston, R. J. (1974). *Urban residential patterns*. London: G. Bell and Sons Ltd.
- Kant, E. (1962). Classification and Problems of Migration. In: Wagner, P. L., & Mikesel, W. M. (Eds.). *Readings in Cultural Geography* (pp. 342–354). Chicago: The University of Chicago Press.
- Klemenčić, V. (1962). Geografski problemi i metode proučavanja svakodnevnog putovanja radne snage od mesta stanovanja na rad i obratno. U *Zbornik VI Kongresa Geografa FNRJ*, (str. 291–296), Ljubljana.
- Klingbeil, D. (1969). Zur Sozialgeographischer Theorie und entfassung des Taglichen Berrspandels. *Geographische Zeitschrift*, 2, s. 108–131.
- Klingbeil, D. (1980). Zeit als Prozess und Ressource in der sozialwissenschaftlichen Humangeographie. *Geographische Zeitschrift* 68, s. 1–32.
- Korcelli, P. (1981). *Functional Urban Regions within Settlement System of Poland*, Studies on Migrations and Settlement System of Poland, Polska akademie nauk, Instytut geografii i przestrzennego zagospodarowania, Geographical Studies, No. 140, Warszawa (pp. 189-212).
- Kohl, J. G. (1841). *Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen, oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland*, vol. 2. Dresden & Leipzig: Arnoldische Buchhandlung.
- Krugman, P. (1995). *Development, Geography and Economic Theory*. Cambridge Mass and London: The MIT Press.
- Krunić, N., Tošić D., & Milijić, S., (2009). Problems of spatial-functional organization of Južno pomoravlje Region's network of settlements. *Spatium*, 19, 20–29.
- Krunić, N., Tošić, D., & Milijić, S. (2011). The role of Daily Urban Systems (DUS) in regional spatial planning in Serbia In: *Congress proceedings 3rd Congress of Serbian geographers* (pp. 819–830). Banja Luka: Prirodnomatematički fakultet, Geografsko društvo Republike Srpske.

- Крунић, Н. М. (2012). *Просторно – функцијски односи и везе у мрежи насеља Војводине* (докторска дисертација). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Lattes, A. (1984). Territorial Mobility and Redistribution of the Population: Recent Developments in Population Distribution, Migration and Development — In Proceedings of the Expert Group on Population Distribution, Migration and Development, (74—106), UN, New York,.
- Launhardt, W. (1883). *Wirtschaftliche Fragen des Eisenbahnwesens*. Zentralblatt der Bauverwaltung 3, 237–241.
- Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3, 47–57.
- Lee, B. S., & McDonald, J. (2003). Determinants of Commuting Time and Distance for Seoul Residents: The Impact of Family Status on the Commuting of Woman. *Urban Studies* 40, (7), 1283–1302.
- Limtanakool, N., Schwanen, T., & Dijst, M. (2009). Developments in the Dutch urban system on the basis of flows. *Regional Studies*, 43(2), 179–196.
- Lonsdale, R. E. (1966). Two North Carolina Commuting Patterns. *Economic Geography*, 42(2), 114–138.
- Lowe, J. C., & Moryadas, S. (1975). *The Geography of Movement*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Lösch, A. (1944). *Die räumliche Ordnung des Wirtschaft*. Jena: G. Fischer.
- Lu, M. (2002): Are Pastures Greener? Residential Consequences of Migration. *International Journal of Population Geography*, 8.
- Лукић, В. (2007). Селективност дневних миграната у Србији према полу. *Гласник Српског географског друштва*, 87(2), 67–77.
- Лукић, В. М. (2008). *Конвергентне и дивергентне дневне миграције становништва Панчева* (докторска дисертација). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Lukić, V. (2009). Correlation between commuting and migration in daily urban system of Pančevo (Vojvodina, Serbia). *Geographica Pannonica*, 13(1), 17–21.
- Lukić, V. (2011a). Commuting in the Settlement System of Serbia. *Stanovništvo*, 49(2), 25–50.
- Лукић, В. (2011b). *Демографски развитак и функционална структура Панчева*. Посебна издања, Књ. 83. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Madden, J. F. (1981). Why women work closer to home. *Urban Studies*, 18(2), 1181–1194.
- Mamford, L. (2006). *Grad u istoriji*. Beograd: Book Marso.
- Матијевић, Д. (2009). *Просторно-функционална повезаност насеља општине Стара Пазова са урбаним системом Београда*. Посебна издања, Књ. 73, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Мацура, М. (1965). Модели просторне покретљивости радне снаге и капитала. *Економист*, 3. 423–429.
- Милетић, Р. (2003). Индустија региона Београд и савремени развојни процеси. У: Стојков, Б. (Ур.) *Београд и његов регион* (стр 218–228). Београд: Географски факултет - Институт за просторно планирање, Асоцијација просторних планера.
- Милетић, Р., Миљановић, Д., & Тодоровић, М. (2009). Индустијски градови у транзицији – проблемска подручја. *Гласник Српског географског друштва*, 89(3), 191–206.
- Милетић, Р., Миљановић, Д. & Вуковић, Д. (2017). Регионални развој, регионална конкурентност и регионална сарадња у Србији. У: Радовановић, М. (Ур.) *Географија Србије*. (стр. 811–870), Посебна издања, Књ. 91, Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Mills, E. (1972). *Studies in the Structure of the Urban Economy*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

- Миљковић, Д. (1964-65). Досадашњи развој. Проблеми и основне концепције будућег развоја Београда. *Годишњак града Београда*, XI-XII, 27–72.
- Митровић, С., Милијић, С., & Крунић, Н. (2003). Природне предиспозиције региона Београд и однос према европским коридорима. У: Стојков, Б. (Ур.). *Београд и његов регион*. Београд: Географски факултет – Институт за просторно планирање, Асоцијација просторних планера.
- Muth, R. (1969). *Cities and Housing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Myrdal, G. (1957). *Economic theory and under-development regions*. London: Gerald Duckworth & Co., Ltd.
- Невенић, М. (2009). *Значај Београда у регионалној интеграцији Југоисточне Европе*. Београд: Универзитет у Београду - Географски факултет.
- Невенић, М. Р. (2013). *Функционално урбани регион инструмент полицентричног просторног развоја Србије*. (докторска дисертација). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Oliveira-Roca, M. (1987). Tipovi cirkulacije stanovništva i radne snage – neka teorijska razmatranja i empirijske činjenice. *Migracijske teme*, 3(1), 31–42.
- Oliveira-Roca, M. (1990). Prilog definiciji i tipologiji prostorne pokretljivosti stanovništva Jugoslavije. U: Rančić, M. (Ur.). *Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije* (str. 73–85). Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Racione, M. (2009). *Urban geography-a global perspective*. London: Routledge.
- Park, R. E. (1936/1961). Human ecology. In: Theodorson, G. A. (Ed.), *Studies in human ecology* (pp. 22–29). New York: Harper and Row.
- Parr, J. B. (1987). Interaction in an urban system: aspects of trade and commuting. *Economic Geography*, 63, (3). 223–240.
- Perišić, D. (1969). *Jedna pretpostavka o aglomeracionim sistemima Srbije*. Beograd: Urbanistički savez Jugoslavije.
- Перишић, Д. (1985). *О просторном планирању*. Београд: ИАУС.
- Petersen, W. (1958). A General Typology of Migration. *American Sociological Review*, 23, 256–266.
- Pettite, R. A., & Ross, S. L. (1999). Commutes, Neighborhood Effects, and Compensating Differentials: Revisited. *Journal of Urban Economics*, 46, 1–24.
- Pivovarov, Y. L. (1970). Commuting as an aspect of Population Geography in the Socialist Countries. In: Sarfalvi, B. (Ed.). *Recent Population Movements in the East European Countries*. (pp. 73–75). Budapest: Akademia Kiada.
- Plane, D. A. (1993). Demographic Influences on Migration. *Regional Studies*, 27(4), 375–383.
- Ravenstein, E. G. (1885). The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society of London*, 48, (2) 167–235.
- Радовановић, М. (1991). Антропогеографске и демографске основе развоја насељености у Србији – Развој насељености до другог светског рата. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић“ САНУ*, 43, 57–91.
- Раткај, И. (2005). Пост-еколошки приступи у проучавању урбаних структура. *Демографија*. 2, 109–123
- Раткај, И. (2009). *Просторно-функционална организација Београда*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Ratkaj, I. (2020). *The transport sector in Serbia*. (rad predat za štampu).
- Reitsma, R., & Vergossen, F. (1988). A Causal Typology of Migration. The Role of Commuting. *Regional Studies*, 22, (4), 331–340.
- Robson, B. T. (1971). *Urban analysis. A study of city structure*, 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rogers, C. (1997). Job search and Unemployment Duration: Implication for the Spatial Mismatch Hypothesis. *Journal of Urban Economics*, 42, 109–132.

- Rodrigue, J. P. (2020). *The Geography of Transport Systems*, fifth edition, New York: Routledge.
- Roseman, C. (1971). Migration as a Spatial and Temporal Process. *Annals of the Association of American Geographers*, 61, 589–598.
- Rossi, P. H. (1955). *Why Families Move: A Study in the Social Psychology of Urban Residential Mobility*. Glencoe: The Free Press.
- Rouwendal, J. (2004). Search Theory and Commuting Behavior. *Growth and Change*, 35 (3), 391–418.
- Roca, O. (1986). Migracija radnika u Zagreb: Geografski aspekt prostorne pokretljivosti i problematike, (doktorska disertacija), Zagreb.
- Runge, J. (1991). *Dojazdy do pracy w przestrzennej strukturze powiazan miast wojewodztwa katowickiego*. Katowice, Poland: Uniwersytet Slaski w Katowicach.
- Simpson, W. (1987). Work place location, residential location, and urban commuting. *Urban Studies*, 24, (2). 119–128.
- Sjoberg, G. (1967). *Ethics, politics, and social research*. Cambridge: Schenkman Publishing.
- Skeldon, R. (1977). The Evolution of Migration Patterns During Urbanization in Peru. *Geographical Review*, 67, (4), 394–411.
- Small, K. A., & Song, S. (1992). "Wasteful" Commuting: A Resolution. *The Journal of Political Economy*, 100, (4). 888–898.
- Смиљанић, З. (2003). Промене у територијалном размештају становништва београдског подручја. У: Стојков, Б. (Ур.) *Београд и његов регион* (стр. 229-241). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Спалевих, А. (2013). *Трансформација периурбаног простора Београда*. Посебна издања Књ. 85. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Спасовски, М. (Ур.) (2003). *Демографске основе регионализације Србије*. Посебно издање Књ. 54. Београд: Географски институт „Јован Цвијић“ САНУ.
- Spasovski, M., & Šantić, D., (2004). Migrantsko stanovništvo Srbije, 2002. *Pregled Srbije i Crna Gora*, XLVIII(4), 5–15.
- Спасовски, М., Шантић, Д., & Радовановић, О. (2012). Историјске етапе у транзицији природног обнављања становништва Србије. *Гласник Српског географског друштва*, 92(2), 23–60.
- Spasovski, M., Šantić, D., & Javor, V. (2014). Transformacija tipova kretanja stanovništva Srbije kao faktor upravljanja zemljištem. *Zbornik radova sa naučno-stručnog skupa sa međunarodnim učešćem "Lokalna samouprava u planiranju i uređenju prostora i naselja."* Zlatibor, 3-5. april. Београд: Асоцијација просторних планера, Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Stamenković, S. (1987). Neki aspekti proučavanja dnevnih migracija stanovništva za potrebe prostornog planiranja. У: *Zbornik radova XII Kongresa geografa Jugoslavije*, (str. 412-415), Novi Sad.
- Стаменковић, С. Ђ., & Бачевић, М. (1992). *Географија насеља*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Stamenković, S. (1996). Dnevne migracije stanovništva u geografskim proučavanjima naselja Srbije. *Stanovništvo*, 3-4, 43–60.
- Стаменковић, С. Ђ. (2004). Нека актуелна питања просторне организације мреже насеља и релевантни демографски проблеми у Србији. *Демографија*, 1, 115–134.
- Стаменковић, Ђ. С., & Гатарић, Д. Р. (2008а). Конвергентне и дивергентне дневне миграције становништва Београда и околине – просторна дистрибуција по насељима у границама града Београда. *Демографија*, 5, 43–52.
- Стаменковић, Ђ. С., & Гатарић, Д. Р. (2008б). Неки просторно-демографски аспекти дневне интеракције Београда и околине. *Гласник Српског географског друштва*, 88(2), 45–50.

- Стаменковић, С., & Гатарих, Д. (2008в). Дневна интеракција (радне снаге, школске деце и омладине) Београда и војвођанских насеља. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београд*, 56, 63–72.
- Стаменковић, С.Б., & Гатарих, Д. Р. (2009). Београд – унутарградска дневна кретања радне снаге, ученика и студената. *Гласник Српског географског друштва*, 89(2), 65–72.
- Стаменковић, С., & Гатарих Д. (2009). Дневна интеракција (радне снаге, школске деце и омладине) Београда и насеља Поморавља. *Зборник радова – Географски факултет Универзитета у Београд*, 57, 87–102.
- Станковић, В. (1996). Значај емпиријског потенцијала демографске статистике за мултидисциплинарно проучавање просторно-демографских појава. *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић" САНУ*, 46, 249–263.
- Stanković, V., Žižić, M., & Kapuran, S. (2000). Census Documentation in Studying Migration Processes in Yugoslavia Statistique, *Developpement et Droits de l'Homme, Montreux*, 4-8/9.
- Степић, М. (2003). Регион Београд – дистрикт главног града у регионализованој Србији. У: Стојков, Б. (Ур.), *Београд и његов регион* (стр. 21-34). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Sun, S. (1980). The Possibility and Impossibility of Intercity Commuting. *Journal of Urban Economics*, 23, 86–100.
- Swindell, K., & Ford, R. (1975). Places, Migrants and Organization: Some Observations on Population Mobility. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 57, (1), 68-76.
- Termote, M. (1986). *Migration and Commuting - A Theoretical Framework*. Working Paper No. 80-69, NASS.
- Ткоцз, Z., & Kristensen, G. (1994). Commuting distances and gender: a spatial urban model. *Geographical analysis*, 26(1), 1–14.
- Тошић, Д. (1996.). Подунавље фактор интеграције. У: Дерих, Б., Стојков, Б., & Ђорђевић, Д. (Ур.). *Подунавље у Србији – заштита, уређење, развој*. (стр) Београд: Удружење урбаниста Србије.
- Тошић, Д. (1999). *Просторно-функцијски односи и везе у нодалној регији Ужица*. (докторска дисертација). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Тошић, Д. (2000). Просторно-функционални односи и везе у урбаним регијама. *Архитектура и урбанизам*, 7, 50–58.
- Тошић, Д. (2005). Регионална географија – quo vadis?. *Глобус*, XXXVI(30), 3–14.
- Тошић, Д., & Крунић, Н. (2005). Урбане агломерације у функцији регионалне интеграције Србије и Југоисточне Европе. *Гласник Српског географског друштва*, 85(1), 137–148.
- Тошић, Д., & Невенић, М. (2007а). Нодална регија инструмент просторно-функционалне организације Србије. *Journal of the Geographical Institute "Jovan Cvijic" SASA*, 57, 297–307.
- Тошић, Д., & Невенић, М. (2007б). Дневни урбани систем – просторни израз дневне миграције становништва. *Демографија*, 4, 163–176.
- Тошић, Д., Крунић, Н., & Милијић, С. (2009). Истраживање просторне организације мреже насеља Јужног поморавља у функцији израде просторног плана. *Демографија*, 6, 7–28.
- Тошић, Д., Крунић, Н., & Петрић, Ј. (2009). Дневни урбани системи у функцији просторне организације Србије. *Архитектура и урбанизам*, 27, 35–45.
- Tošić, D., & Nevenić, M. (2010). Urban settlements network - instrument of the spatial-functional organization of the Republic of Serbia. In: Milanović-Pichler, N., Krevs,

- M., & Đorđević, D. (Eds.). *Challenges of spatial development of Belgrade and Ljubljana* (pp. 71-85). Ljubljana: Scientific Publishing House of the Faculty of Arts.
- Тошић, Д. (2012). *Принципи регионализације*. Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Filipović, M., Pantić, M., & Živanović Miljković, J. (2013). Urban-rural functions and relationships at the regional level – example of the city of Valjevo, Mionica and Osečina municipality. *International Scientific Conference Regional development, spatial planning and strategic governance*, May 2013, Belgrade, Serbia. pp. 360–373.
- Friganović, M. (1978). *Demografija - stanovništvo svijeta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Friganović, M. (1990). Za bolju naučnu utemeljenost proučavanja migracija, U: Rančić, M. (Ur.). *Pogledi na migracije stanovništva Jugoslavije* (str. 65–71). Beograd: Institut društvenih nauka, Centar za demografska istraživanja.
- Friedmann, J. (1966). *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*, Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Fujita, M., Krugman, P., & Venables, A. J. (1999). *The Spatial Economy, Cities, Regions and International Trade*. Cambridge: The MIT Press.
- Fuchs, R J., & Demko, G. J. (1978). The Postwar Mobility Transition in Eastern Europe. *The Geographical Review*, 68, 171–182.
- Hazans, M. (2004). Does Commuting Reduce Wage Disparities? *Growth and Change*, 35, (3), 360–390.
- Hall, P., & Hay, D. (1980). *Growth Centers in the European Urban System*. London: Heinemann Educational Books.
- Hall, T. (2006). *Urban geography*. UK: Routledge.
- Hamilton, B. W., & Roell, A. (1982). Wasteful Commuting. *The Journal of Political Economy*, 90, (5). 1035–1053.
- Hanson, S., & Pratt, G. (1988). Reconceptualizing the Links between Home and Work in Urban Geography. *Economic Geography*, 64, (4). 299–321.
- Harvey, D. (1985). *Consciousness and the Urban Experience: Studies in de History and Theory of Capitalist Urbanization*. Oxford: Blackwell.
- Harris, C., D., & Ullman, E. L. (1945). The Nature of Cities. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 242, 7-17.
- Хацић, М. (2008). Просторни план Србије – Анализа спровођења у области привредног развоја. У: Јанић М., Миљевић М., & Ралевић, М. (Ур.). *Извештаји стручњака о реализацији Просторног плана Републике Србије из 1996. године*. (стр. 52-63) Београд: Министарство за инфраструктуру РС, Републичка агенција за просторно планирање.
- Hadžić, M., & Zeković, S. (2019). Rethinking deindustrialization, and the reindustrialization policy in Serbia, *Spatium* 41, 14–22.
- Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*, Yale Studies in Economics: New Haven: Yale University Press.
- Holmes, J. (1971). External Commuting as a Prelude to Suburbanization. *Annals of the Association of American Geographers*, 61, (4), 774–790.
- Hornby, W., & Jones, M. (1993). *An Introduction to Population Geography*, Cambridge University Press.
- Hoyt, H. (1939). *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*, Federal Housing Administration.
- Hugo, G. J. (1978). *Population Mobility in West Java*, Yogyakarta, Gadjah: Madra, University Press.
- Hugo, G. J. (1983). Circular Migration in Indonesia. *Population and Development Review*, 8, (1), 59—83.
- Cavalli-Sforza, H. (1963). The Distributions of Migration Distances: Models and Applications to Genetics. In: Sutter, J. (Ed.). *Human Displacements: Measurements,*

- Methodological Aspects* (pp. 139–158). Monaco: Centre International d'Etude des Problemes Humaines.
- Capra, F. (2004). *The Hidden Connections. A Science for Sustainable Living*, New York: Anchor Books.
- Carter, H. (1995). *The Study of Urban Geography*. London: Arnold.
- Castells, M. (1996). *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell.
- Цвијић, Ј. (1969). *Општа географија – антропогеографија*, Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије.
- Цвијић, Ј. (1991). Балканско полуострво и јужнословенске земља. У: Чубриловић, В. (Ур.), *Јован Цвијић Сабрана дела*, Књ. 2. Друго издање. Београд: Српска академија, науке и уметности; Завод за издавање уџбеника и наставна средства; Књижевне новине.
- Clark, D. E., & Cosgrove, J. C. (1991). Amenities versus labor market opportunities: choosing the optimal distance to move. *Journal of Regional Science*, 31, 311–328.
- Clark, W. A. V., & Kuijpers-Linde, M. (1994). Commuting in restructuring urban regions. *Urban Studies*, 31, (3), 465–483.
- Cloke, P. (1979). *Key Settlements in Rural Areas*, New York: Methuen.
- Conaway, M. E. (1977). Circular Migration: A Summary and Bibliography, *Exchange Bibliography no.1250*, Monticelli, Illinois: Council of Planning Librarians.
- Connell, J., Dasgupta, B., Laishley, R., & Lipton, M. (1976). *Migration from Rural Areas; The Evidence from Village Studies*, Oxford University Press.
- Cristaldi, F. (2005). Commuting and Gender in Italy: A Methodological Issue. *The Professional Geographer*, 57, (2), 268–284.
- Champan, M., & Prothero, R. M. (1983). Themes in Circulation in the Third World. *International Migration Review*, 17, (4), 597–663.
- Charles-Edwards, E. (2016). The Estimation of Temporary Populations in Australia. In: Wilson, T., Charles-Edwards, E., & Bell, M. (Eds.). *Demography for Planning and Policy: Australian Case Studies. Applied Demography Series*, vol 7. Springer, Cham.
- Christaller, W. (1933). *Die zentralen Orte in Süddeutschland: eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmäßigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1980.
- Шантић, Д. (2006). *Миграције становништва Београда – демографска анализа*, (магистарски рад). Београд: Универзитет у Београду – Географски факултет.
- Шантић, Д. (2013). *Размештај становништва Србије у контексту теорија о популационом оптимуму* (докторска дисертација). Београд: Географски факултет Универзитета у Београду.
- Шећеров, В. (2007). *Мogućности унапређења стратешког планирања градова и њихових региона у Републици Србији* (докторска дисертација). Београд: Географски факултет.
- Шећеров, В., Невенић, М., & Тошић, Д. (2009). *Функционална урбана подручја - однос села и града* (Стратегија просторног развоја Републике Србије - студијско-аналитичке основе). Београд: Републичка агенција за просторно планирање, Географски факултет Универзитета у Београду.
- Qi, W., Liu, S., Gao, X. & Zhao, M. (2015). Modeling the spatial distribution of urban population during the daytime and at night based on land use: A case study in Beijing, China. *J. Geogr. Sci.* 25, 756–768.
- Warnes, A. (1975). Commuting towards City Centres: A Study of Population and Employment Density Gradients in Liverpool and Manchester. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 64, 77–96.
- Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (Parsons, T.). New York: Scribner.

- Wertheimer-Baletić, A. (1982). *Demografija - stanovništvo i ekonomski razvitak*, Zagreb: Informator.
- Wheller, J. (1971). Commuting and the Rural Nonfarm Population. *The Professional Geographer*, 23, 118–122.
- White, M. (1986). Sex Differences in Urban Commuting Patterns. *The American Economic Review*, 76(2), 368–372.
- Yapa, L., Polese, M., & Wolpert, J. (1971). Interdependencies of Commuting, Migration and Job Location. *Economic Geography*, 47, (1), 59–72.

ИЗВОРИ ПОДАТАКА И ДРУГИ ДОКУМЕНТИ:

- European Parliament, & Council of the European Union. (2003). Regulation (EC) No 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 May 2003 on the establishment of a common classification of territorial units for statistics (NUTS). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2003/1059/oj>
- Eurostat (2019) *European Regional Yearbook 2018*. Retrieved from <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9210140/KS-NA-18-001-EN-N.pdf/655a00cc-6789-4b0c-9d6d-eda24d412188>
- Закон о главном граду. Службени гласник Републике Србије, бр. 129/2007, 83/2014, 101/2016, 37/2019.
- Закон о Просторном плану Републике Србије. од 2010 до 2020. године, Службени гласник Републике Србије, бр. 88 /2010.
- Закон о регионалном развоју. Службени гласник Републике Србије, бр. 51/2009, 30/2010, 89/2015.
- Закон о територијалној организацији Републике Србије. Службени гласник Републике Србије, бр. 129/2007, 18/2016, 47/2018, 9/2020.
- Регионални просторни план за подручје Златиборског и Моравичког управног округа. Службени гласник Републике Србије, бр. 1 /2013.
- Регионални просторни план за подручје Колубарског и Мачванског управног округа. Службени гласник Републике Србије, бр. 11 /2015.
- Регионални просторни план општина административног подручја Града Београда. Службени лист града Београда, бр. 10 /2004; 38 /2011.
- Регионални просторни план општина Јужног Поморавља. Службени гласник Републике Србије, бр. 83 /2010.
- Регионални просторни план Тимочке крајине (Борски и Зајечарски округ). Службени гласник Републике Србије, бр. 51 /2011.
- Републички геодетски завод. Туристичко-географска карта 1:300.000.
- Републички завод за статистику. (2004). Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 и 2002. Књига 9, Београд.
- Републички завод за статистику. (2014а). Упоредни преглед броја становника 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991, 2002. и 2011. Књига 20, Београд.
- Републички завод за статистику. (2019а). Анкета о радној снази, 2019. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20195646.pdf>
- Републички завод за статистику. (2019б). Општине и региони у Републици Србији, 2019. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G201913046.pdf>
- Републички завод за статистику. (2019в). Регионални бруто домаћи производ, 2018. Преузето са <https://publikacije.stat.gov.rs/G2019/Pdf/G20191326.pdf>
- Статут Града Београд. Службени лист града Београда, бр. 39/2008, 6/2010, 23/2013, 60/2019.
- Устав Републике Србије. Службени гласник Републике Србије, бр. 98/2006.
- Urbani izazovi Beograda (2011). Palgo centar. Beograd: Siemens.

Уредба о номенклатури статистичких територијалних јединица. Службени гласник
Републике Србије, бр. 109/2009, 46/2010.

Прилог А

Табела А1. Редни бројеви насеља

Редни број насеља	Назив насеља	Општина/Град
1	Београд (Врачар)	Врачар
2	Београд (Савски венац)	Савски венац
3	Београд (Стари град)	Стари град
4	Београд (Звездара)	Звездара
5	Београд (Нови Београд)	Нови Београд
6	Београд (Раковица)	Раковица
7	Београд (Вождовац)	Вождовац
8	Београд (Земун)	Земун
9	Београд (Палилула)	Палилула
10	Београд (Чукарица)	Чукарица
11	Бели Поток	Вождовац
12	Зуце	Вождовац
13	Пиносава	Вождовац
14	Рипањ	Вождовац
15	Угриновци	Земун
16	Борча	Палилула
17	Велико Село	Палилула
18	Дунавац	Палилула
19	Ковилово	Палилула
20	Овча	Палилула
21	Падинска Скела	Палилула
22	Сланци	Палилула
23	Велика Моштаница	Чукарица
24	Остружница	Чукарица
25	Пећани	Чукарица
26	Руцка	Чукарица
27	Рушањ	Чукарица
28	Сремчица	Чукарица
29	Умка	Чукарица
30	Бечмен	Сурчин
31	Бољевци	Сурчин
32	Добановци	Сурчин
33	Јаково	Сурчин
34	Петровчић	Сурчин
35	Прогар	Сурчин
36	Сурчин	Сурчин
37	Арнајево	Барајево
38	Барајево	Барајево
39	Баћевац	Барајево
40	Бељина	Барајево
41	Бождаревац	Барајево
42	Велики Борак	Барајево
43	Вранић	Барајево

44	Гунцати	Барајево
45	Лисовић	Барајево
46	Манић	Барајево
47	Мељак	Барајево
48	Рожанци	Барајево
49	Шиљаковац	Барајево
50	Бабе	Сопот
51	Губеревац	Сопот
52	Дрлупа	Сопот
53	Дучина	Сопот
54	Ђуринци	Сопот
55	Мала Иванча	Сопот
56	Мали Пожаревац	Сопот
57	Неменикуће	Сопот
58	Парцани	Сопот
59	Поповић	Сопот
60	Раља	Сопот
61	Рогача	Сопот
62	Ропчево	Сопот
63	Сибница	Сопот
64	Слатина	Сопот
65	Сопот	Сопот
66	Стојник	Сопот
67	Бегалица	Гроцка
68	Болеч	Гроцка
69	Брестовик	Гроцка
70	Винча	Гроцка
71	Врчин	Гроцка
72	Гроцка	Гроцка
73	Дражањ	Гроцка
74	Живковац	Гроцка
75	Заклопача	Гроцка
76	Калуђерица	Гроцка
77	Камендол	Гроцка
78	Лештане	Гроцка
79	Пударци	Гроцка
80	Ритопек	Гроцка
81	Умчари	Гроцка
82	Баљевац	Обреновац
83	Барич	Обреновац
84	Бело Поље	Обреновац
85	Бргулице	Обреновац
86	Бровић	Обреновац
87	Велико Поље	Обреновац
88	Вукићевица	Обреновац
89	Грабовац	Обреновац

90	Дражевац	Обреновац
91	Дрен	Обреновац
92	Забрежје	Обреновац
93	Звечка	Обреновац
94	Јасенак	Обреновац
95	Конатице	Обреновац
96	Кртинска	Обреновац
97	Љубинић	Обреновац
98	Мала Моштаница	Обреновац
99	Мислођин	Обреновац
100	Обреновац	Обреновац
101	Орашац	Обреновац
102	Пироман	Обреновац
103	Пољане	Обреновац
104	Ратари	Обреновац
105	Рвати	Обреновац
106	Скела	Обреновац
107	Стублине	Обреновац
108	Трстеница	Обреновац
109	Уровци	Обреновац
110	Ушће	Обреновац
111	Амерић	Младеновац
112	Белуће	Младеновац
113	Бељевац	Младеновац
114	Велика Иванча	Младеновац
115	Велика Крсна	Младеновац
116	Влашка	Младеновац
117	Границе	Младеновац
118	Дубона	Младеновац
119	Јагњило	Младеновац
120	Ковачевац	Младеновац
121	Кораћица	Младеновац
122	Мала Врбица	Младеновац
123	Марковац	Младеновац
124	Међулужје	Младеновац
125	Младеновац (варош)	Младеновац
126	Младеновац (село)	Младеновац
127	Пружатовац	Младеновац
128	Рабровац	Младеновац
129	Рајковац	Младеновац
130	Сенаја	Младеновац
131	Црквине	Младеновац
132	Шепшин	Младеновац
133	Араповац	Лазаревац
134	Барзиловица	Лазаревац
135	Барошевац	Лазаревац

136	Бистрица	Лазаревац
137	Брајковац	Лазаревац
138	Бурово	Лазаревац
139	Велики Црљени	Лазаревац
140	Врбовно	Лазаревац
141	Вреоци	Лазаревац
142	Дрен	Лазаревац
143	Дудовица	Лазаревац
144	Жупањац	Лазаревац
145	Зеоке	Лазаревац
146	Јунковац	Лазаревац
147	Крушевица	Лазаревац
148	Лазаревац	Лазаревац
149	Лесковац	Лазаревац
150	Лукавица	Лазаревац
151	Мали Црљени	Лазаревац
152	Медошевац	Лазаревац
153	Миросалџи	Лазаревац
154	Петка	Лазаревац
155	Пркосава	Лазаревац
156	Рудовци	Лазаревац
157	Соколово	Лазаревац
158	Степојевац	Лазаревац
159	Стрмово	Лазаревац
160	Стубица	Лазаревац
161	Трбушница	Лазаревац
162	Цветовац	Лазаревац
163	Чибутковица	Лазаревац
164	Шопић	Лазаревац
165	Шушњар	Лазаревац
166	Качарево	Панчево
167	Глогоњ	Панчево
168	Панчево	Панчево
169	Старчево	Панчево
170	Банатски Брестовац	Панчево
171	Јабука	Панчево
172	Банатско Ново Село	Панчево
173	Долово	Панчево
174	Омољица	Панчево
175	Иваново	Панчево
176	Опово	Опово
177	Баранда	Опово
178	Сефкерин	Опово
179	Сакуле	Опово
180	Црепаја	Ковачица
181	Ковачица	Ковачица

182	Идвор	Ковачица
183	Дебелџача	Ковачица
184	Падина	Ковачица
185	Перлез	Зрењанин
186	Фаркаждин	Зрењанин
187	Книћанин	Зрењанин
188	Елемир	Зрењанин
189	Ечка	Зрењанин
190	Зрењанин	Зрењанин
191	Чента	Зрењанин
192	Нови Бановци	Стара Пазова
193	Стари Бановци	Стара Пазова
194	Нова Пазова	Стара Пазова
195	Белегиш	Стара Пазова
196	Сурдук	Стара Пазова
197	Стара Пазова	Стара Пазова
198	Војка	Стара Пазова
199	Крњешевци	Стара Пазова
200	Голубинци	Стара Пазова
201	Ашања	Пећинци
202	Карловчић	Пећинци
203	Купиново	Пећинци
204	Деч	Пећинци
205	Шимановци	Пећинци
206	Обреж	Пећинци
207	Сремски Михаљевци	Пећинци
208	Доњи Товарник	Пећинци
209	Огар	Пећинци
210	Пећинци	Пећинци
211	Дебрц	Владимирци
212	Прово	Владимирци
213	Коцељева	Коцељева
214	Бањани	Уб
215	Бргуле	Уб
216	Лончаник	Уб
217	Совљак	Уб
218	Трњаци	Уб
219	Уб	Уб
220	Јабучје	Лајковац
221	Лајковац (варош)	Лајковац
222	Лајковац (село)	Лајковац
223	Љиг	Љиг
224	Аранђеловац	Аранђеловац
225	Венчане	Аранђеловац
226	Врбица	Аранђеловац
227	Раниловић	Аранђеловац

228	Стојник	Аранђеловац
229	Белосавци	Топола
230	Топола (варошица)	Топола
231	Азања	Смедеревска Паланка
232	Глибовац	Смедеревска Паланка
233	Кусадак	Смедеревска Паланка
234	Ратари	Смедеревска Паланка
235	Селевац	Смедеревска Паланка
236	Смедеревска Паланка	Смедеревска Паланка
237	Велика Плана	Велика Плана
238	Лозовик	Велика Плана
239	Старо Село	Велика Плана
240	Водањ	Смедерево
241	Враново	Смедерево
242	Вучак	Смедерево
243	Колари	Смедерево
244	Липе	Смедерево
245	Лугавчина	Смедерево
246	Мало Орашје	Смедерево
247	Радинац	Смедерево
248	Смедерево	Смедерево
249	Баваниште	Ковин
250	Мраморак	Ковин
251	Ковин	Ковин
252	Гај	Ковин
253	Делиблато	Ковин
254	Владимировац	Алибунар
255	Банатски Карловац	Алибунар
256	Алибунар	Алибунар
257	Тител	Тител
258	Чуруг	Жабалъ
259	Ђурђево	Жабалъ
260	Жабалъ	Жабалъ
261	Нови Сад	Нови Сад
262	Руменка	Нови Сад
263	Ветерник	Нови Сад
264	Каћ	Нови Сад
265	Футог	Нови Сад
266	Петроварадин	Петроварадин
267	Сремска Каменица	Петроварадин
268	Сремски Карловци	Сремски Карловци
269	Беочин	Беочин
270	Инђија	Инђија
271	Чортановци	Инђија
272	Љуково	Инђија
273	Нови Сланкамен	Инђија

274	Бешка	Инђија
275	Крчедин	Инђија
276	Нови Карловци	Инђија
277	Путинци	Рума
278	Жарковац	Рума
279	Добринци	Рума
280	Хртковци	Рума
281	Рума	Рума
282	Мачванска Митровица	Сремска Митровица
283	Равње	Сремска Митровица
284	Салаш Ноћајски	Сремска Митровица
285	Ноћај	Сремска Митровица
286	Сремска Митровица	Сремска Митровица
287	Мартинци	Сремска Митровица
288	Кузмин	Сремска Митровица
289	Лаћарак	Сремска Митровица
290	Шид	Шид
291	Јевремовац	Шабац
292	Мајур	Шабац
293	Поцерски Причиновић	Шабац
294	Прњавор	Шабац
295	Шабац	Шабац
296	Бадовинци	Богатић
297	Богатић	Богатић
298	Глушци	Богатић
299	Бања Ковиљача	Лозница
300	Јадранска Лешница	Лозница
301	Јаребице	Лозница
302	Клупци	Лозница
303	Лешница	Лозница
304	Липнички Шор	Лозница
305	Лозница	Лозница
306	Лозничко Поље	Лозница
307	Руњани	Лозница
308	Брезовице	Крупањ
309	Крупањ	Крупањ
310	Вољевци	Мали Зворник
311	Доња Борина	Мали Зворник
312	Мали Зворник	Мали Зворник
313	Радаљ	Мали Зворник
314	Љубовија	Љубовија
315	Узовница	Љубовија
316	Бајина Башта	Бајина Башта
317	Перућац	Бајина Башта
318	Ваљево	Ваљево
319	Горњи Милановац	Горњи Милановац

320	Рудник	Горњи Милановац
321	Чачак	Чачак
322	Крагујевац	Крагујевац
323	Јагодина	Јагодина
324	Ћуприја	Ћуприја
325	Параћин	Параћин
326	Баточина	Баточина
327	Лапово (варошица)	Лапово
328	Рача	Рача
329	Свилајнац	Свилајнац
330	Петровац на Млави	Петровац на Млави
331	Пожаревац	Пожаревац
332	Костолац	Костолац
333	Велико Градиште	Велико Градиште
334	Бела Црква	Бела Црква
335	Вршац	Вршац
336	Кикинда	Кикинда
337	Бачки Јарак	Темерин
338	Темерин	Темерин
339	Нови Бечеј	Нови Бечеј
340	Бечеј	Бечеј
341	Сента	Сента
342	Србобран	Србобран
343	Бачка Топола	Бачка Топола
344	Бајмок	Суботица
345	Палић	Суботица
346	Суботица	Суботица
347	Врбас	Врбас
348	Бачка Паланка	Бачка Паланка
349	Озаци	Озаци
350	Кула	Кула
351	Бачки Моноштор	Сомбор
352	Бездан	Сомбор
353	Сомбор	Сомбор
354	Апатин	Апатин
355	Севојно	Ужице
356	Ужице	Ужице
357	Пожега	Пожега
358	Ариље	Ариље
359	Ивањица	Ивањица
360	Краљево	Краљево
361	Врњачка Бања	Врњачка Бања
362	Трстеник	Трстеник
363	Крушевац	Крушевац
364	Зајечар	Зајечар
365	Бор	Бор

366	Неготин	Неготин
367	Мајданпек	Мајданпек
368	Кладово	Кладово
369	Костол	Кладово
370	Бања	Прибој
371	Прибој	Прибој
372	Пријеполје	Пријеполје
373	Нова Варош	Нова Варош
374	Нови Пазар	Нови Пазар
375	Александровац	Александровац
376	Блаце	Блаце
377	Куршумлија	Куршумлија
378	Прокупље	Прокупље
379	Алексинач	Алексинач
380	Прћиловица	Алексинач
381	Сокобања	Сокобања
382	Дољевац	Дољевац
383	Ниш	Ниш
384	Доња Врежина	Пантелеј
385	Доње Међурово	Палилула
386	Медошевац	Црвени крст
387	Никола Тесла	Нишка Бања
388	Девети мај	Палилула
389	Паси Пољана	Палилула
390	Књажевац	Књажевац
391	Лесковац	Лесковац
392	Власотинце	Власотинце
393	Бела Паланка	Бела Паланка
394	Пирот	Пирот
395	Лебане	Лебане
396	Владичин Хан	Владичин Хан
397	Сурдулица	Сурдулица
398	Врање	Врање

Табела А2. Важнији показатељи за 2002. годину (по насељима)

Назив насеља	Укупан број економски активних лица која обављају занимање	Раде у другом насељу	Раде у насељу Београд, ван свог насеља становања	Долазе из других насеља да раде у насељу пописа
Азања	1871	600	15	33
Алексинач	5352	739	4	2239
Алибунар	1206	176	16	727
Амерић	357	198	65	2
Апатин	5973	367	14	1108
Аранђеловац	9349	676	67	1250
Ариље	2419	240	3	1852
Арнајево	296	207	71	4
Ашања	545	246	196	15
Бабе	79	46	34	7
Баваниште	2314	857	138	34
Бадовинци	2721	110	4	81
Бајина Башта	3638	294	9	2187
Бајмок	2808	865	4	116
Баљевац	184	109	63	12
Банатски Брестовац	1120	576	48	38
Банатски Карловац	1844	608	29	138
Банатско Ново Село	2409	939	138	43
Бања	588	215	1	9
Бања Ковиљача	1611	675	10	389
Бањани	630	92	22	42
Барајево	2725	1678	1552	1651
Баранда	644	223	94	44
Барич	2323	1716	1246	1072
Баточина	1933	369	5	620
Баћевац	510	389	266	21
Бачка Паланка	9987	658	6	2812
Бачка Топола	5621	468	10	2244
Бачки Јарак	2115	1549	3	191
Бачки Моноштор	1139	356	4	47
Бегалџица	1303	502	263	80
Бездан	1697	219	1	313
Бела Паланка	3056	437	5	507
Бела Црква	3441	133	3	731
Белегиш	1045	413	285	56
Бели Поток	1263	1099	1062	102
Бело Поље	549	483	119	3
Белосавци	404	75	2	20
Белуће	115	35	13	0
Бељина	288	215	114	4
Београд (Вождовац)	45611	33672	31802	23322
Београд (Врачар)	20134	14924	14141	25552

Београд (Звездара)	47297	34153	32515	20500
Београд (Земун)	50794	28537	26736	29426
Београд (Нови Београд)	78210	52805	50438	39340
Београд (Палилула)	35983	24050	22412	35031
Београд (Раковица)	35161	25976	24814	7030
Београд (Савски Венац)	15154	9226	8795	70369
Београд (Стари Град)	19533	11467	10785	65953
Београд (Чукарица)	47252	33958	32037	15006
Беочин	2755	470	4	1311
Бечеј	9245	239	1	1874
Бечмен	1258	1145	947	111
Бешка	1791	1054	106	84
Блаце	1635	117	1	731
Богатић	2538	190	15	837
Божаревац	467	383	192	10
Болеч	2059	1631	1306	340
Бољевци	1373	1069	861	40
Бор	15434	110	2	3058
Борча	12668	10502	9192	582
Бргуле	397	198	26	5
Бргулице	166	128	22	2
Брезовице	355	107	5	2
Брестовик	461	181	89	16
Бровић	277	118	48	5
Ваљево	21498	584	107	3390
Велика Иванча	649	372	23	12
Велика Крсна	1273	559	62	29
Велика Моштаница	969	760	660	32
Велика Плана	5597	802	81	2005
Велики Борак	472	331	191	3
Велики Црљени	1530	1084	61	785
Велико Градиште	2015	128	4	613
Велико Поље	626	351	108	21
Велико Село	815	493	457	47
Венчане	519	366	6	5
Ветерник	5850	3404	15	394
Винча	2156	1542	1345	750
Владимиловац	1374	325	72	63
Владичин Хан	2970	582	2	1394
Власотинце	4902	326	5	977
Влашка	888	567	169	86
Водањ	448	201	8	25
Војка	1671	715	192	61
Вољевци	238	59	1	0
Вранић	1437	959	755	52
Враново	809	538	13	45

Врање	20855	1202	2	5379
Врбас	8592	497	9	3269
Врбица	1298	85	3	2
Врбовно	315	199	90	3
Вреоци	1095	449	20	4690
Врњачка Бања	3265	493	1	1810
Врчин	2695	1917	1808	183
Вршац	12776	297	34	1993
Вукићевица	272	96	30	4
Вучак	494	198	5	12
Гај	1283	345	11	43
Глибовац	805	583	32	21
Глогоњ	928	606	111	28
Глушци	899	104	1	23
Голубинци	1580	735	124	42
Горњи Милановац	10273	300	10	3338
Грабовац	1090	369	89	43
Границе	503	399	74	27
Гроцка	2843	1117	907	1880
Губеревац	200	114	89	2
Гунцати	759	626	431	19
Дебељача	1897	199	47	187
Дебрц	312	78	28	75
Девети мај	1282	1047	2	40
Делиблато	1168	164	6	34
Деч	525	279	217	25
Добановци	2804	2006	1854	533
Добринци	590	172	13	11
Долово	2396	1039	105	39
Дољевац	461	221	1	644
Доња Борина	531	390	3	16
Доња Врежина	1517	58	1	3
Доњи Товарник	320	139	36	11
Дражањ	610	273	202	5
Дражевац	553	250	114	35
Дрен	446	145	35	5
Дубона	576	154	28	8
Дунавац	276	157	87	50
Дучина	258	130	60	6
Ђуринци	298	253	138	33
Елемир	1567	768	2	399
Ечка	1394	922	10	98
Жабалъ	3105	659	2	615
Жарковац	337	153	10	165
Забрежје	794	604	133	184
Зајечар	14279	607	10	2374

Заклопача	823	587	427	13
Звечка	2016	1659	471	61
Зрењанин	27652	1199	103	7991
Зуце	701	545	496	45
Иваново	339	177	5	18
Ивањица	5144	1220	4	1878
Идвор	450	66	5	8
Инђија	8306	1525	727	1414
Јабука	1985	1552	112	84
Јабучје	1230	761	32	29
Јагњило	853	481	112	28
Јагодина	12195	608	25	6390
Јадранска Лешница	563	244	19	32
Јаково	2094	1718	1433	255
Јаребице	518	188	6	0
Јасенак	227	116	41	4
Јевремовац	1141	775	16	21
Калуђерица	8707	7265	6742	263
Камендол	435	133	87	4
Карловчић	437	245	183	9
Каћ	4053	2506	4	242
Качарево	2286	1623	457	53
Кикинда	14794	293	10	4912
Кладово	3279	313	4	1047
Клупци	2395	1729	10	40
Книћанин	615	336	19	19
Књажевац	7096	229	4	1555
Ковачевац	1644	1214	212	35
Ковачица	2219	300	128	568
Ковилово	416	322	190	57
Ковин	4887	540	118	1423
Колари	378	200	19	138
Конатице	362	160	46	2
Кораћица	696	471	70	14
Костол	306	169	2	6
Костолац	3165	442	9	2088
Коцељева	2040	225	14	264
Крагујевац	50850	777	96	5169
Краљево	19389	990	35	8251
Крњешевци	449	146	72	61
Кртинска	380	239	31	21
Крупањ	1750	106	8	828
Крушевац	20000	597	28	12281
Крчедин	848	307	39	32
Кузмин	1262	233	3	39
Кула	6035	662	4	1646

Купиново	617	223	161	61
Куршумлија	4713	229	8	662
Кусадак	1824	1219	712	30
Лазаревац	9461	4572	309	5782
Лајковац (варош)	1252	515	54	1064
Лајковац (село)	705	376	27	267
Лапово (варошица)	2397	322	47	579
Лаћарак	3502	2045	12	101
Лебане	3357	530	1	1074
Лесковац	233	157	42	35
Лесковац	20525	816	3	8506
Лешница	1555	556	24	90
Лештане	3025	2577	2289	237
Липе	1398	534	4	22
Липнички Шор	931	481	5	34
Лисовић	359	291	155	8
Лозница	6612	342	29	8980
Лозничко Поље	2595	960	6	12
Лозовик	1973	504	11	70
Лончаник	240	71	18	3
Лугавчина	1160	464	11	10
Љиг	1059	172	8	755
Љубинић	447	118	47	9
Љубовија	1536	119	3	781
Љуково	430	216	38	20
Мајданпек	4198	48	1	1414
Мајур	2049	1283	18	60
Мала Врбица	143	92	17	11
Мала Иванча	498	400	368	22
Мала Моштаница	538	423	292	14
Мали Зворник	1498	524	7	1375
Мали Пожаревац	538	309	268	25
Мало Орашје	463	129	28	9
Манић	154	109	61	0
Марковац	244	151	13	11
Мартинци	1506	365	2	28
Мачванска Митровица	1097	524	5	340
Међулужје	725	551	73	37
Мељак	500	390	326	49
Мислођин	761	596	293	28
Младеновац (варош)	7338	1524	1013	5540
Младеновац (село)	523	339	52	611
Мраморак	890	335	39	15
Неготин	6922	1204	4	1020
Неменикуће	706	371	160	46
Никола Тесла	1225	886	1	37

Ниш	59427	2212	59	21267
Нова Варош	3535	317	4	921
Нова Пазова	5868	3451	2678	582
Нови Бановци	3126	2301	2019	149
Нови Бечеј	4796	342	1	596
Нови Карловци	1107	332	41	33
Нови Пазар	14156	186	12	2552
Нови Сад	71054	3343	286	36372
Нови Сланкамен	1085	314	55	48
Обреж	460	147	73	25
Обреновац	8064	3275	1713	5794
Овча	988	675	627	68
Огар	378	132	14	13
Омољица	2144	1338	75	60
Опово	1769	718	411	324
Орашац	301	79	28	9
Остружница	1394	1196	1105	104
Оџаци	3581	239	2	2561
Падина	2233	491	182	37
Падинска Скела	3934	1618	1481	2093
Палић	2645	1501	5	639
Панчево	27296	3069	2556	11576
Параћин	8700	949	13	4572
Парцани	188	170	132	6
Перлез	1140	341	48	66
Перућац	248	61	1	212
Петка	405	371	14	6
Петроварадин	5001	3605	22	1266
Петровац на Млави	2955	228	6	1195
Петровчић	502	395	288	6
Пећани	163	140	90	2
Пећинци	977	132	32	880
Пиносава	966	900	847	40
Пироман	338	126	64	21
Пирот	15100	377	5	2809
Пожаревац	14845	1588	77	3369
Пожега	4888	826	2	2791
Поповић	457	382	302	4
Поцерски Причиновић	1747	870	10	14
Прибој	4995	70	3	531
Пријепоље	4596	78	5	2101
Прњавор	1516	236	23	91
Прово	1087	233	108	10
Прогар	454	364	311	7
Прокупље	8995	657	18	2434
Прћиловица	550	218	5	5

Пружатовац	263	171	17	23
Пударци	584	333	168	30
Путинци	971	537	100	34
Рабровац	533	272	92	7
Равње	612	106	2	10
Радаљ	822	512	1	8
Радинац	1673	680	27	3323
Рајковац	585	472	71	27
Раља	1006	715	597	151
Ратари	732	391	228	10
Ратари	188	102	33	93
Рача	891	61	1	715
Рвати	425	375	70	5
Рипањ	3465	2536	2398	334
Ритопек	870	487	361	14
Рогача	397	135	64	14
Рожанци	240	131	57	0
Ропчево	749	690	215	2
Рудник	668	138	1	315
Рума	10904	1028	147	2458
Руменка	2201	1725	8	119
Руњани	748	571	2	13
Руцка	103	85	24	1
Рушањ	1602	1325	1210	48
Сакуле	844	200	61	27
Салаш Ноћајски	655	340	2	15
Свилајнац	3175	68	7	1366
Севојно	2890	1343	3	3653
Селевац	1576	254	11	48
Сенаја	138	82	75	2
Сента	6799	478	7	769
Сефкерин	1133	450	132	19
Сибница	232	116	53	4
Скела	593	407	175	33
Сланци	798	488	471	33
Слатина	75	35	26	3
Смедерево	21519	3907	409	6302
Смедеревска Паланка	9363	556	146	3961
Совљак	757	271	11	6
Сокобања	2709	136	2	828
Сомбор	17890	662	30	5183
Сопот	592	193	127	1611
Србобран	4047	464	1	424
Сремска Каменица	3816	2541	16	1517
Сремска Митровица	13303	552	73	5647
Сремски Карловци	2968	1741	7	305

Сремски Михаљевци	352	101	57	8
Сремчица	5876	5070	4848	160
Стара Пазова	6193	1060	668	2773
Стари Бановци	1749	1012	759	208
Старо Село	1028	510	20	10
Старчево	2388	1904	143	89
Степојевац	926	605	109	1122
Стојник	233	116	79	2
Стојник	508	241	45	7
Стублине	987	560	202	91
Суботица	35634	873	43	7394
Сурдук	471	187	101	8
Сурдулица	3439	173	2	969
Сурчин	4707	3699	3512	2199
Темерин	6614	2345	4	799
Тител	1902	217	16	283
Топола (варошица)	1908	153	20	687
Трњаци	346	61	7	1
Трстеник	6722	393	2	6475
Трстеница	354	169	50	7
Ћуприја	6745	433	12	2047
Уб	2323	393	64	1466
Угриновци	2350	1747	1596	94
Ужице	20988	3406	22	5278
Узовница	278	102	3	14
Умка	1653	1098	918	494
Умчари	1001	441	320	90
Уровци	549	290	43	1119
Ушће	526	157	30	161
Фаркаждин	661	76	19	25
Футог	6331	3846	9	615
Хртковци	935	252	14	85
Црепаја	1772	601	199	81
Чачак	26075	1192	35	7148
Чента	1227	448	157	24
Чортановци	545	322	22	27
Чуруг	2870	970	1	63
Шабац	18358	867	137	6956
Шепшин	433	158	94	4
Шид	5265	272	13	1240
Шиљаковац	248	150	96	18
Шимановци	1140	514	413	302
Шопић	813	691	26	99

Табела А3. Важнији показатељи за 2011. годину (по насељима)

Назив насеља	Укупан број економски активних лица која обављају занимање	Раде у другом насељу	Раде у насељу Београд, ван свог насеља становања	Долазе из других насеља да раде у насељу пописа
Азања	1117	469	42	63
Александровац	2024	283	24	2015
Алексинац	4763	1230	60	2425
Алибунар	806	229	37	539
Амерић	209	194	84	8
Апатин	4898	568	28	1138
Аранђеловац	7719	1968	276	2570
Ариље	2536	549	23	1850
Арнајево	197	169	54	1
Ашања	437	301	201	9
Бабе	99	61	39	55
Баваниште	1991	864	239	49
Бадовинци	1838	163	21	132
Бајина Башта	3031	481	40	1844
Бајмок	2112	1007	23	137
Баљевац	156	120	41	2
Банатски Брестовац	906	579	123	50
Банатски Карловац	1453	554	69	137
Банатско Ново Село	1625	899	166	87
Бања	943	542	22	72
Бања Ковиљача	1250	572	28	413
Бањани	450	103	26	60
Барајево	2759	1656	1503	1766
Баранда	462	261	129	27
Барич	2196	1877	1090	379
Баточина	1570	466	41	630
Баћевац	516	443	286	40
Бачка Паланка	8989	1202	68	2601
Бачка Топола	4931	653	35	2414
Бачки Јарак	1830	1360	30	455
Бачки Моноштор	774	353	21	43
Бегалница	968	457	172	167
Бездан	1205	292	24	236
Бела Паланка	2028	586	27	280
Бела Црква	2387	354	49	501
Белегиш	832	527	300	80
Бели Поток	1278	1035	981	208
Бело Поље	571	519	143	23
Белосавци	415	121	21	44
Белуће	141	68	20	0
Белџина	193	174	88	3

Београд (Вождовац)	50467	36726	34407	29171
Београд (Врачар)	21238	15668	14726	23570
Београд (Звездара)	56599	42074	39257	20708
Београд (Земун)	55647	32857	29832	29581
Београд (Нови Београд)	81518	49659	45278	59852
Београд (Палилула)	40736	28332	26564	34363
Београд (Раковица)	39040	29889	28209	7429
Београд (Савски Венац)	14516	9326	8617	61695
Београд (Стари Град)	18382	11187	10411	56149
Београд (Чукарица)	52530	37602	34943	16439
Беоцин	2150	797	33	1115
Бечеј	7406	624	37	1651
Бечмен	1356	1207	778	65
Бешка	1739	1053	96	130
Блаце	1461	245	20	705
Богатић	1983	260	52	898
Бождаревац	373	342	183	5
Болеч	2080	1690	1266	347
Бољевци	1326	979	644	103
Бор	11057	590	78	2653
Борча	16419	12843	11333	660
Бргуле	479	251	38	4
Бргулице	129	111	21	1
Брезовице	195	111	23	5
Брестовик	366	175	80	15
Бровић	139	129	42	0
Ваљево	20601	2626	503	4606
Велика Иванча	395	292	57	13
Велика Крсна	759	435	116	35
Велика Моштаница	1049	872	732	64
Велика Плана	4540	1048	211	2003
Велики Борак	373	285	160	22
Велики Црљени	1322	921	82	834
Велико Градиште	1774	193	27	851
Велико Поље	549	425	124	64
Велико Село	528	331	321	12
Венчане	371	305	20	26
Ветерник	5486	4165	66	1437
Винча	2308	1782	1224	785
Владимировац	852	340	90	105
Владичин Хан	2003	656	45	883
Власотинце	4897	726	51	954
Влашка	786	578	196	79
Водањ	256	178	24	37
Војка	1571	869	213	182
Вољевци	160	81	31	0

Вранић	1277	1060	714	117
Враново	592	446	27	67
Врање	17352	2241	126	5492
Врбас	7230	932	70	2834
Врбица	1065	824	30	46
Врбовно	274	239	98	11
Вреоци	870	392	25	5105
Врњачка Бања	2961	663	47	2833
Врчин	2893	2054	1690	292
Вршац	11750	736	168	2597
Вукићевица	161	116	25	1
Вучак	459	362	27	16
Гај	684	348	25	32
Глибовац	584	468	41	37
Глогоњ	857	576	179	35
Глушци	756	125	22	29
Голубинци	1524	821	150	72
Горњи Милановац	8720	1164	135	2945
Грабовац	536	385	110	68
Границе	480	415	83	66
Гроцка	2721	1216	870	4806
Губеревац	111	86	60	4
Гунцати	823	721	488	17
Дебељача	1199	342	64	54
Дебрц	279	134	21	143
Девети мај	1358	1132	53	269
Делиблато	870	217	23	45
Деч	527	353	176	48
Добановци	3181	2207	1790	1472
Добринци	438	197	24	11
Долово	1762	942	149	42
Дољевац	394	228	24	922
Доња Борина	350	208	28	17
Доња Врежина	2229	1970	24	81
Доње Међурово	443	367	20	845
Доњи Товарник	340	241	56	8
Дражањ	513	294	170	4
Дражевац	400	284	132	40
Дрен	334	152	38	6
Дубона	202	101	29	4
Дунавац	180	122	51	61
Дучина	173	118	50	2
Ђурђево	1333	605	27	113
Ђуринци	287	258	119	28
Елемир	1206	814	46	451
Ечка	1180	809	31	134

Жабаль	2473	746	21	777
Жарковац	226	149	25	87
Забрежје	709	641	118	94
Зајечар	11311	1029	95	2323
Заклопача	683	503	339	18
Звечка	1860	1602	455	118
Зрењанин	25159	2893	528	7390
Зуце	596	524	476	102
Иваново	293	206	24	27
Ивањица	4039	689	38	1981
Идвор	358	108	21	16
Инђија	8405	2179	829	2089
Јабука	1646	1210	200	111
Јабучје	1399	791	33	34
Јагњило	497	404	133	67
Јагодина	11349	1388	157	5955
Јадранска Лешница	271	151	36	31
Јаково	2164	1716	1191	413
Јаребице	377	198	27	3
Јасенак	185	150	54	6
Јевремовац	1138	867	37	116
Калуђерица	9541	7931	6141	482
Камендол	333	173	84	2
Карловчић	364	251	131	8
Каћ	3884	2641	36	553
Качарево	2028	1292	465	136
Кикинда	12197	790	121	4017
Кладово	3230	179	35	1525
Клупци	1857	1507	48	97
Книћанин	363	277	26	18
Књажевац	5963	598	87	1280
Ковачевац	1232	991	267	108
Ковачица	1773	292	115	776
Ковилово	377	320	197	149
Ковин	4065	771	290	1411
Колари	248	177	20	101
Конатице	245	192	50	3
Кораћица	496	429	118	19
Костол	269	217	21	4
Костолац	2877	1014	27	2555
Коцељева	1566	302	44	449
Крагујевац	47224	3842	836	6534
Краљево	19796	4044	300	8136
Крњешевци	294	100	31	484
Кртинска	330	278	55	35
Крупань	1255	259	53	680

Крушевац	17359	2375	261	9730
Крчедин	614	319	31	43
Кузмин	1076	304	25	51
Кула	5101	1282	59	1135
Купиново	527	320	178	83
Куршумлија	3581	528	55	976
Кусадак	1371	1130	651	34
Лазаревац	10531	4906	500	5799
Лајковац (варош)	1242	608	66	1331
Лајковац (село)	736	677	29	4
Лапово (варошица)	1840	317	64	790
Лаћарак	3168	2074	71	282
Лебане	1887	452	24	538
Лесковац	16215	2124	178	6664
Лесковац	206	187	49	3
Лешница	839	453	53	141
Лештане	3709	2996	2182	613
Липе	783	460	20	29
Липнички Шор	657	425	21	109
Лисовић	292	270	157	75
Лозница	5643	816	127	7147
Лозничко Поље	1972	1544	41	145
Лозовик	1365	515	25	109
Лончаник	245	74	35	4
Лугавчина	766	387	29	34
Љиг	1141	266	27	800
Љубинић	205	101	34	9
Љубовија	1287	184	25	761
Љуково	397	318	31	25
Мајданпек	2644	331	33	824
Мајур	1945	1440	83	391
Мала Врбица	124	121	24	0
Мала Иванча	469	417	312	35
Мала Моштаница	504	451	299	30
Мали Зворник	1279	145	43	824
Мали Пожаревац	427	323	215	74
Мало Орашје	401	164	24	5
Манић	100	90	47	3
Марковац	185	147	27	60
Мартинци	875	353	21	100
Мачванска Митровица	974	637	64	198
Медошевац	686	590	23	154
Међулужје	741	575	127	35
Мељак	572	449	356	142
Мислођин	698	615	302	40
Младеновац (варош)	7588	2412	1630	4652

Младеновац (село)	479	443	100	36
Мраморак	804	330	75	36
Неготин	5580	835	38	1098
Неменикуће	582	414	136	78
Никола Тесла	1336	1054	33	223
Ниш	57993	3388	842	36506
Нова Варош	2471	516	26	426
Нова Пазова	5783	3343	2142	1383
Нови Бановци	2980	2262	1616	454
Нови Бечеј	3852	650	85	482
Нови Карловци	1007	456	48	45
Нови Пазар	12771	390	54	3682
Нови Сад	87881	10475	1754	40279
Нови Сланкамен	967	368	63	131
Ноћај	643	267	20	10
Обреж	365	282	84	18
Обреновац	8949	4041	2385	6038
Овча	913	635	538	97
Огар	349	248	41	11
Омољица	1821	1286	152	85
Опово	1605	820	537	322
Орашац	150	98	24	9
Остружница	1363	1107	984	85
Оџаци	2512	427	23	1400
Падина	1782	288	60	56
Падинска Скела	3519	2152	1912	1919
Палић	2372	1490	24	584
Панчево	25517	5583	4607	10416
Параћин	7343	980	99	3995
Парцани	159	138	91	1
Паси Пољана	885	803	40	51
Перлез	806	438	113	64
Перућац	196	117	30	236
Петка	539	491	23	22
Петроварадин	4959	3533	96	1931
Петровац на Млави	2610	357	31	1505
Петровчић	522	449	247	10
Пећани	180	156	111	3
Пећинци	886	274	75	1277
Пиносава	1096	957	886	68
Пироман	237	164	49	14
Пирот	12183	891	101	3666
Пожаревац	14826	2954	344	4072
Пожега	4502	1080	46	2566
Поповић	452	415	295	12
Поцерски Причиновић	1872	1624	47	81

Прибој	4062	358	68	1517
Пријеполје	3644	361	70	2512
Прњавор	1083	286	49	97
Прово	554	209	65	26
Прогар	446	363	219	16
Прокупље	7939	1168	78	2605
Прћиловица	445	316	25	6
Пружатовац	189	154	39	25
Пударци	504	251	137	237
Путинци	695	457	83	62
Рабровац	407	270	109	9
Равње	611	113	27	10
Радаљ	556	314	37	22
Радинац	1316	636	43	3129
Рајковац	649	471	133	88
Раља	904	726	559	118
Раниловић	335	207	21	14
Ратари	425	334	176	14
Ратари	159	142	46	87
Рача	787	156	21	1673
Рвати	833	762	255	45
Рипањ	3342	2670	2508	280
Ритопек	924	585	346	54
Рогача	227	121	54	15
Рожанци	119	91	27	0
Ропчево	773	693	246	1
Рудник	508	206	24	290
Рума	9782	1775	373	2557
Руменка	2291	1762	38	258
Руњани	612	477	21	33
Руцка	90	83	49	0
Рушањ	1497	1265	1178	87
Сакуле	634	242	95	61
Салаш Ноћајски	615	282	23	74
Свилајнац	2739	247	27	1518
Севојно	2314	1263	26	2222
Селевац	1061	317	30	56
Сенаја	71	56	35	3
Сента	6045	609	40	1102
Сефкерин	738	460	175	9
Сибница	131	99	43	4
Скела	526	425	164	32
Сланци	606	391	379	13
Слатина	88	47	35	8
Смедерево	19231	4370	1197	4678
Смедеревска Паланка	6934	1207	375	3167

Совљак	725	255	23	21
Сокобања	2460	310	22	656
Сомбор	15527	1274	157	4852
Сопот	674	224	165	2000
Србобран	3277	629	23	529
Сремска Каменица	4065	2794	72	2581
Сремска Митровица	12110	1621	373	5822
Сремски Карловци	2889	1673	46	453
Сремски Михаљевци	323	148	67	5
Сремчица	6734	5641	5289	247
Стара Пазова	6100	1800	883	4052
Стари Бановци	1951	1268	749	504
Старо Село	635	447	36	12
Старчево	2193	1624	306	122
Степојевац	826	681	88	458
Стојник	382	158	31	59
Стојник	176	112	60	5
Стублине	820	614	198	147
Суботица	32807	2164	289	7139
Сурдук	331	201	104	8
Сурдулица	2880	823	80	933
Сурчин	6258	4247	3841	6805
Темерин	6636	2395	45	1399
Тител	1443	353	60	402
Топола (варошица)	1622	337	72	1327
Трњаци	274	190	20	41
Трстеник	4732	799	66	3372
Трстеница	197	135	33	4
Ћуприја	5456	665	68	2169
Уб	2246	654	140	1544
Угриновци	3854	3080	2587	415
Ужице	18635	3478	233	4525
Узовница	281	137	22	23
Умка	1733	1235	1028	630
Умчари	854	500	277	118
Уровци	419	261	79	1469
Ушће	355	154	35	781
Фаркаждин	375	104	34	14
Футог	5887	3485	51	1076
Хртковци	767	323	41	86
Црепаја	1265	678	287	55
Чачак	24351	3527	367	6359
Чента	927	563	228	45
Чортановци	511	349	45	27
Чуруг	1936	844	42	127
Шабац	17608	2539	508	8069

Шепшин	228	130	87	6
Шид	4750	655	57	1625
Шиљаковац	198	175	95	22
Шимановци	1082	460	264	1570
Шопић	927	829	32	138

Списак табела:

- 1 Типови савремене просторне покретљивости становништва према трајању, учесталости и територијалном домету кретања
- 2 Основни подаци о регионима НСТЈ 2 за 2018. годину
- 3 Изабрани индикатори развијености на нивоу НСТЈ 2 за 2018. годину
- 4 Кретање броја становника Београдске области 1948-2011 (по општинама)
- 5 Кретање броја становника делова насеља Београд 1948-2011
- 6 Однос природне и миграционе компоненте у кретању броја становника Београдске области 2002-2011 (по општинама)
- 7 Категорије према функцијским типовима насеља
- 8 Број насеља Београдске области према функцијском типу 2002. и 2011. године
- 9 Степен функцијске зависности од центра рада
- 10 Структура дневног миграционог система Београда 2002. године
- 11 Структура дневног миграционог система Београда 2011. године
- 12 Промене у дневном миграционом систему Београда 2002 – 2011.године
- 13 Дневна унутарнасељска кретања радне снаге у Београду 2002. године
- 14 Дневна унутарнасељска кретања радне снаге у Београду 2011. године
- 15 Структура дневног урбаног система Београда 2002. године
- 16 Структура дневног урбаног система Београда 2011. године
- 17 Промене у дневном урбаном систему Београда 2002 – 2011.године
- 18 Издвојени центри према основним показатељима функције рада и дневне миграције 2002. године
- 19 Издвојени центри према основним показатељима функције рада и дневне миграције 2011. године
- 20 Општине субурбаног појаса према активности и дневним миграцијама
- 21 Степен функцијске зависности од центра рада (подсистеми)
- 22 Структура дневног урбаног система Вождовца 2002. године
- 23 Структура дневног урбаног система Вождовца 2011. године
- 24 Структура дневног урбаног система Врачара 2002. године
- 25 Структура дневног урбаног система Врачара 2011. године
- 26 Структура дневног урбаног система Звездаре 2002. године
- 27 Структура дневног урбаног система Звездаре 2011. године
- 28 Структура дневног урбаног система Земуна 2002. године
- 29 Структура дневног урбаног система Земуна 2011. године
- 30 Структура дневног урбаног система Новог Београда 2002. године
- 31 Структура дневног урбаног система Новог Београда 2011. године
- 32 Структура дневног урбаног система Палилуле 2002. године
- 33 Структура дневног урбаног система Палилуле 2011. године
- 34 Структура дневног урбаног система Раковице 2002. године
- 35 Структура дневног урбаног система Раковице 2011. године
- 36 Структура дневног урбаног система Савског венца 2002. године
- 37 Структура дневног урбаног система Савског венца 2011. године
- 38 Структура дневног урбаног система Старог града 2002. године
- 39 Структура дневног урбаног система Старог града 2011. године
- 40 Структура дневног урбаног система Чукарице 2002. године
- 41 Структура дневног урбаног система Чукарице 2011. године
- 42 Удели старосних група у контингенту дневних миграната 2002. године
- 43 Удели старосних група у контингенту дневних миграната 2011. године

- 44 Удели дневних миграната према школској спреми 2002. године
- 45 Удели дневних миграната према школској спреми 2011. године
- 46 Дневни мигранти према секторима делатности 2002. године
- 47 Дневни мигранти према секторима делатности 2011. године
- 48 Насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности 2002–2011.
- 49 Насеља дневног миграционог система Београда према функцијској усмерености 2002–2011.
- 50 Просторно-временска расподела становништва насеља Београд (промена између дневног и ноћног становништва 2002. и 2011. године)
- 51 Делови насеља Београд груписани према примарној функцији на основу односа „дневног“ и „ноћног“ становништва 2002. и 2011. године
- 52 Зоне преклапања 2002. године
- 53 Зоне преклапања 2011. године
- 54 Категорије насеља према степену заступљености зоне преклапања 2002. и 2011. године
- 55 Запослени на територији насеља Београд 2002. и 2011. године
- 56 Промене у важнијим насељима дневног урбаног система Београда

Списак слика:

- 1 Главни типови комутаната
- 2 Кристалеров модел централних места
- 3 Модел концентричних зона
- 4 Секторски модел и модел више нуклеуса
- 5 Фазе просторне организације према Фридману
- 6 Типови структуре и урбаних токова
- 7 Шематски приказ гравитационо-функционалних односа и утицаја између градова
- 8 Развој Београда и његовог подручја утицаја у периоду 1900-1981. година
- 9 Насеља и појасеви Београдске области
- 10 Положај Београдске области у оквиру Републике Србије
- 11 Саобраћајно-географска карта Београдске области
- 12 Индекс промене броја становника насеља Београдске области 2002-2011
- 13 Насеља Београдске области према типовима кретања становништва 2002-2011
- 14 Насеља Београдске области према уделу досељеног становништва 2011. године
- 15 Насеља Београдске области према функцијском типу 2011. године
- 16 Дневни миграциони систем Београда 2002. године (структура у %)
- 17 Дневни миграциони систем Београда 2011. године (структура у %)
- 18 Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2002. године
- 19 Унутарнасељска кретања радне снаге Београда 2011. године
- 20 Дневни урбани систем Београда 2002. године
- 21 Дневни урбани систем Београда 2011. године
- 22 Секундарни центри рада 2002. године
- 23 Секундарни центри рада 2011. године
- 24 Дневни урбани систем Вождовца 2002. године (структура у %)
- 25 Дневни урбани систем Вождовца 2011. године (структура у %)
- 26 Дневни урбани систем Врачара 2002. године (структура у %)
- 27 Дневни урбани систем Врачара 2011. године (структура у %)
- 28 Дневни урбани систем Звездаре 2002. године (структура у %)
- 29 Дневни урбани систем Звездаре 2011. године (структура у %)
- 30 Дневни урбани систем Земунa 2002. године (структура у %)
- 31 Дневни урбани систем Земунa 2011. године (структура у %)
- 32 Дневни урбани систем Новог Београда 2002. године (структура у %)
- 33 Дневни урбани систем Новог Београда 2011. године (структура у %)
- 34 Дневни урбани систем Палилуле 2002. године (структура у %)
- 35 Дневни урбани систем Палилуле 2011. године (структура у %)
- 36 Дневни урбани систем Раковице 2002. године (структура у %)
- 37 Дневни урбани систем Раковице 2011. године (структура у %)
- 38 Дневни урбани систем Савског венца 2002. године (структура у %)
- 39 Дневни урбани систем Савског венца 2011. године (структура у %)
- 40 Дневни урбани систем Старог града 2002. године (структура у %)
- 41 Дневни урбани систем Старог града 2011. године (структура у %)
- 42 Дневни урбани систем Чукарице 2002. године (структура у %)
- 43 Дневни урбани систем Чукарице 2011. године (структура у %)
- 44 Структура дневних миграната према полу 2002. године
- 45 Структура дневних миграната према полу 2011. године

- 46 Структура дневних миграната према школској спреми 2002. године
- 47 Структура дневних миграната према школској спреми 2011. године
- 48 Насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности 2002. године
- 49 Насеља дневног миграционог система Београда према општој функцијској зависности 2011. године
- 50 Насеља дневног миграционог система Београда према функцијској зависности 2002. године
- 51 Насеља дневног миграционог система Београда према функцијској зависности 2011. године
- 52 Индекс промене „ноћног“у „дневно“становништво дневног миграционог система Београд 2002. године
- 53 Индекс промене „ноћног“у „дневно“становништво дневног миграционог система Београд 2011. године
- 54 Зоне преклапања 2002. године
- 55 Зоне преклапања 2011. године
- 56 Запослени на територији насеља Београд 2002. и 2011. године
- 57 Индекс промене броја запослених на територији насеља 2002/2011
- 58 Најзначајнија насеља даваоци дневних миграната 2011. године

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Марко Филиповић рођен је 21. октобра 1983. године у Крагујевцу, Република Србија. Основну школу завршио је у Тополи, а средњу, у Младеновцу. Редовне студије уписао је 2002. године на Географском факултету Универзитета у Београду, смер Демографија. Дипломски рад „Демографске перспективе развоја Источне Србије“, одбранио је 3. новембра 2006. године. Децембра, исте године, уписао је постдипломске академске студије – мастер, на матичном факултету, смер Демографија, положио све предвиђене испите, и под руководством проф. др Гордане Војковић израдио и одбранио завршни мастер рад, дана 21. октобра 2010, под називом „Демографски аспект просторно-функционалне организације Јабланичког округа“, Током мастер студија, био је стипендиста Министарства науке и заштите животне средине на пројекту Института за архитектуру и урбанизам Србије, под менторством др Николе Крунића. Септембра 2010. уписао је докторске академске студије на Географском факултету Универзитета у Београду, смер Демографија и положио програмом предвиђене испите. Од 2011. запослен је на Географском институту Јован Цвијић“ САНУ. Аутор је и коаутор научних радова објављених у националним и међународним часописима, монографијама, научним публикацијама и учесник домаћих и међународних конференција.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Марко Филиповић

Број индекса 14/2010

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Дневни миграциони систем Београд

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

У Београду, _____

Потпис аутора

_____

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Марко Филиповић

Број индекса 14/2010

Студијски програм Геонауке

Наслов рада Дневни миграциони систем Београда

Ментор др Гордана Војковић

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањивања у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, _____

Потпис аутора

_____

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

_____Дневни миграциони систем Београда_____

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.

Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

У Београду, _____

Потпис аутора